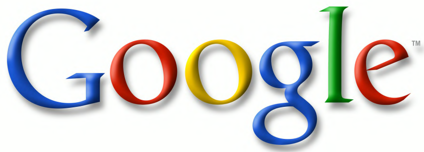

Google

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

EX LIBRIS LUYKEN LANDFORT

REIS

DOOR DE

MINAHASSA

EN DEN

MOLUKSCHEN ARCHIPEL.

REIS

DOOR DE

MINAHASSA

EN DEN

MOLUKSCHEN ARCHIPEL.

GEDAAN

IN DE MAANDEN SEPTEMBER EN OKTOBER 1855

IN HET GEVOLG VAN DEN GOUVERNEUR GENERAAL Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST,

DOOR

P. BLEEKER,

Dokter in de Genees-, Natuur- en Wiskunde, Lid Korrespondent der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Lid van de Academia Caesarea Leopoldino-Carolina Naturae Curiosorum en van verschillende andere binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen, President der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië, Lid der Hoofdkommissie van Onderwijs in Nederlandsch Indië, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, enz.

TWEEDE DEEL.

BATAVIA,
LANGE & CO.
1856.

BRIEF VAN OPDRAGT

aan den heere

Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST,

Oud Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië, Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Ridder met de Ster van de Orde der Eikenkroon, enz. enz. enz.

Excellentie!

De betuiging van goedkeuring over het eerste deel van dezen arbeid, waarmede Gij mij wel hebt willen vereeren, is mij een spoorslag geweest, te trachten, ook dit tweede deel die goedkeuring waardig te maken.

Het eerste deel droeg ik U op, als een blijk van hulde, voor wat beschaving en wetenschap, gedurende het tijdvak van Uw bestuur van Nederlandsch Indië, aan U te danken hadden.

Dit tweede deel draag ik U op, als een blijk mijner bijzondere erkentelijkheid, voor de vele blijken van belangstelling in mijne veelsoortige studiën, welke ik van U heb mogen ondervinden,

tijdens Gij als Opperlandvoogd aan het hoofd dezer gewesten waart geplaatst.

Wat ik in dit reisverhaal tot de kennis der Minahassa en van de Molukken heb mogen bijdragen, is te danken aan de gelegenheid, waarin Gij mij wel hebt willen stellen, U op de reis door die gewesten te vergezellen, en niet minder aan de welwillendheid, waarmede Gij mij toegang hebt willen verschaffen tot de archieven van den staat.

Mogten de wenken, welke in dit werk voorkomen, betrekkelijk hetgeen kan bijdragen om de Molukken weder te maken tot bloeijende en volkrijke gewesten, ingang vinden bij Uwen Opvolger, gelijk ik vertrouw, dat zij ingang zouden gevonden hebben bij U, en mogt daardoor verkregen worden, wat een voornaam doel is van dit werk, eene meerdere zedelijke en stoffelijke verheffing van de volken der Molukken, met gelijktijdige toename van den bloei van onzen nationalen handel, dan zal die uitkomst, als een gevolg Uwer Reis door de Molukken, voor geen gering gedeelte te danken zijn aan Uw bestuur, en er toe bijdragen, dat bestuur in gezegend aandenken te doen houden.

Batavia, Julij 1856.

P. Bleeker.

INHOUD

VAN HET

TWEEDE DEEL.

DERDE AFDEELING.

REIS DOOR DE RESIDENTIE AMBOINA.

HOOFDSTUK I.

ALGEMEENE BLIK OP DE RESIDENTIE AMBOINA.

BLADZ.

HOOFDSTUK II.

BOERO.

HOOFDSTUK VII.

AMBOINA.

HOOFDSTUK VIII.

AMBOINA.

HOOFDSTUK IX.

AMBOINA.

BLADZ.

HOOFDSTUK X.

AMBOINA.

HOOFDSTUK XI.

AMBOINA.

HOOFDSTUK XII.

HAROEKO.

HOOFDSTUK XIII.

SAPAROEA.

HOOFDSTUK XIV.

NOESSALAUT.

HOOFDSTUK XV.

CERAM.

VIERDE AFDEELING.

REIS DOOR DE RESIDENTIË BANDA.

HOOFDSTUK I.

VAN AMAHAAI NAAR NEIRA.

Hoofdstuk II.

De Banda-groep.

Hoofdstuk III.

Neira.

Hoofdstuk IV.

Lonthoir.

BLADZ.

HOOFDSTUK V.

VERDERE BIJZONDERHEDEN OMTRENT DE BANDA-EILANDEN.

HOOFDSTUK VI.

ZUIDOOSTER - EN ZUIDWESTER - EILANDEN.

HOOFDSTUK VII.

HET NOTENSTELSEL OP DE BANDA-GROEP.

BLADZ.

HOOFDSTUK VIII.

TERUGREIS NAAR BATAVIA.

AANHANGSEL I.

AANHANGSEL II.

DRUKFOUTEN.

1e DEEL.

Bladz.	20	regel	14	v. bov.	staat	*welker*	lees	*welke.*
»	34	»	14	»	»	*voor anker*	»	*ten anker*
»	46	»	29	»	»	*Temoempah*	»	*Bailang.*
»	65	»	13	»	»	*onder*	»	*Sonder.*
»	77	»	12	»	»	*oever*	»	*oever der rivier.*
»	84	»	9	»	»	*genieten ze*	»	*geniet zij.*
»	88	»	10	»	»	*beide*	»	*beide, doch de laatste slechts gedeeltelijk.*
»	123	»	15	»	»	*ongeveer f* 23000	»	*ongeveer f* 237500.
»	146	»	24	»	»	*instelling*	»	*instellingen.*
»	193	de cijfers 339 en 5860 in de voorlaatste en de cijfers 323 en 5250 in de laatste kolom staan één regel te hoog.						
»	199	regel	21	v. bov.	staat	*maandelijks*	lees	*maandelijksche.*
»	201	»	30	»	»	*lijdwaden*	»	*lijnwaden.*
»	203	»	20	»	»	1844	»	1843.
»	214	»	24	»	»	*tijdeiijke*	»	*tijdelijke.*
»	221	»	8	»	»	*de verheffing*	»	*der verheffing.*
»	223	»	14	»	»	*naauwalijks*	»	*naauwelijks*
»	223	»	12	»	»	*is*	»	*was.*
»	227	»	35	»	»	*besloot*	»	*besloot de.*
»	233	»	1	»	»	*zij*	»	*zijn.*
»	243	»	19	»	»	*in de regel*	»	*in den regel.*
»	262	»	7	»	»	*op*	»	*of.*
»	263	»	25	»	»	*Noorden*	»	*Noord en.*
»	270	»	21	»	»	*Magindanaozen*	»	*Magindanaorezen.*
»	285	»	2	»	»	*klasse*	»	*klassen.*
»	285	»	28	»	»	*Goniosdiscus*	»	*Goniodiscus.*
»	287	»	21	»	»	*door*	»	*bij.*

2e DEEL.

Bladz.	74	regel	12	v. boven	staat	*eiland*	lees	*eiland Amboina.*
»	107	»	34	»	»	*het lommer*	»	*de lommer.*
»	111	»	20	»	»	*ten zuidzuidoosten*	»	*zuid ten oosten.*

Bladz.	122	regel	4	v.	boven	staat	*der waarheid*	lees	*de waarheid.*
»	142	»	26	»	»	»	*sckretaris*	»	*sekretaris.*
»	142	»	27	»	»	»	*landoaad*	»	*landraad.*
»	148	»	22	»	»	»	*der noten*	»	*de noten.*
»	158	»	28	»	»	»	*burges*	»	*burgers.*
»	166	»	5	»	»	»	*mij mij*	»	*mij.*
»	172	»	5	»	»	»	*Pelan*	»	*Pelau.*
»	186	»	6	»	»	»	*baai uit*	»	*baai.*
»	189	»	23	»	»	»	*zij*	»	*het.*
»	194	»	15	»	»	»	*beenij*	»	*bijeen*
»	197	»	13	»	»	»	*westhoek*	»	*oosthoek.*
»	197	»	14	»	»	»	*westelijk*	»	*oostelijk.*
»	213	»	22	»	»	»	*deel*	»	*deels.*
»	218	»	21	»	»	»	*niet de velen*	»	*niet tot de velen.*
»	220	»	34	»	»	»	*zijn,*	»	*zijn'*
»	229	»	25	»	»	»	*Ten*	»	*Ter.*
»	238	»	13	»	»	»	*herrinnert*	»	*herinnert.*
»	257	»	21, 22	»	»	»	*zonden*	»	*zouden.*
»	262	»	5	»	»	»	*den, uitvoer*	»	*den uitvoer.*
»	272	»	82	»	»	»	*produkt* 1854	»	*produkt van* 1854
»	277	»	24	»	»	»	*hem zelven*	»	*hun zelve.*
»	279	»	3	»	»	»	*f* 2240	»	*f* 1240.
»	313	»	15	»	»	»	*zou*	»	*zouden.*
»	318	»	27	»	»	»	*betreklijk*	»	*betrekkelijk.*

DERDE AFDEELING.

REIS

DOOR DE

RESIDENTIE AMBOINA.

HOOFDSTUK I.

ALGEMEENE BLIK OP DE RESIDENTIE AMBOINA.

Algemeen overzigt der eilanden, tot de residentie Amboina behoorende.— Hunne oppervlakte. — Bevolking. — Administratieve indeeling. — Ambtenaren. — Politie. — Schutterijen. — Justitie. — Militaire magt. — Godsdienst der verschillende bevolkingen. — Elke negorij een kleine staat. — Bestuursvorm. — Klassen der bevolking. — Algemeene staat der bevolking op het einde van 1854 en 1855.

Tot nu toe heb ik in dit reisverhaal getracht den lezer eenigzins nader bekend te maken met twee der vier residentiën, uit welke het gouvernement der Molukken bestaat.

Blijven ter nadere beschouwing over de residentiën Amboina en Banda, welke ik in de maand Oktober 1855 bezocht.

Beide deze residentiën maken de zuidelijke helft uit van het gouvernement der Molukken.

Zij bevatten de gewesten, ook thans nog van hooge waarde door de nagel- en muskaatnoten-kultuur, welke, in oude tijden daar zamengedrongen, niettegenstaande de verbreiding der specerijboomen buiten de Molukken, thans nog van veel belang zijn voor het gouvernement en voor de bevolkingen der betrokkene gewesten.

De belangrijkheid van sommige dier eilanden heeft meer van ze bekend doen worden, dan van de talrijke eilanden, welke tot het gebied der sulthans van Ternate, Tidore en Batjan be-

hooren, maar het is er nog verre af, dat onze kennis, zelfs die van Amboina, het eiland waar de eerste zetel was van ons gezag in deze gewesten, eenigzins bevredigende zou zijn te noemen. Die kennis is nog zeer gering en ik zal meermalen gelegenheid hebben, in den loop van dit verhaal, de zwakke punten ten deze te doen uitkomen.

Ik wil mij voorloopig slechts bepalen tot het geven van een algemeen overzigt van de residentie Amboina en zal in eenige volgende hoofdstukken beschrijven de punten dezer residentie, welke door den gouverneur generaal Duymaer van Twist zijn bezocht geworden op de eilanden Boero, Amboina, Saparoea en Ceram, om daarbij ook eenige aanteekeningen mede te deelen omtrent eenige punten en eilanden, welker bezoek niet in het reisplan lag.

Wij zetten voet in de residentie Amboina te Kajeli, op Boero.

Boero is het meest westelijk gelegene eiland van Amboina. Eenige kleine eilanden liggen langs zijne kust, Tomahaö, Tenga, Lawit-panjang, Embati, Okki en Wahio.

Zuidoostelijk van Boero, op geringen afstand, ligt het veel kleinere eiland Amblaauw.

Behalve de genoemde behooren nog talrijke andere eilanden tot de residentie Amboina.

Straat Manipa scheidt Boero van Amboina en Ceram.

Tusschen Boero en Ceram liggen de eilanden Manipa, Kelang en Bonoa, alsmede, nabij de kusten dezer eilanden, eenige kleinere eilandjes, Serongi, Ampat, Swangi, Babi, Heili, Massawooi en Loehoe.

Het groote eiland Ceram begint ten noorden van het eiland Amboina en strekt zich ongeveer drie graden naar het oosten uit, waar alleen de zuidoosthoek des eilands, gelegen ten zuidoosten van eene lijn, welke men zich getrokken kan denken tusschen de negorijen Waroe aan de noord- en Batoewassa of Tobo aan de zuidkust, niet tot Amboina maar tot de residentie Banda behoort. Tot het amboinasche gedeelte van Ceram behooren tevens de kusteilandjes Ressa (2 eilanden), Assa-oesseh (8 eilanden), Passa (3 eilanden), Rikio (4 eilanden),

Mansigo, Sori, Ajer-besar, Anjang, Ajer-ketjil, Moäl (2 eilanden), Esau, Hatoeweh, Kapor, Salawa, Sapalama, Haai (2 eilanden) en Awa.

Verreweg de belangrijkste eilanden der residentie Amboina, als bezittingen, zijn Amboina zelf en de zoogenaamde Uliassers, Haroeko of Oma, Saparoea of Honimoa en Noessalaut, tot welke nog behooren de kleinere eilandjes Tiga en Pomba (nabij de kust van Amboina), en Melano en Gombo (zuidelijk van Saparoea).

Alle deze eilanden te zamen worden door den heer P. Baron Melvill van Carnbee geschat eene oppervlakte te beslaan van ruim 544 □ duitsche of geographische mijlen, waarvan, na aftrekking van het gedeelte van Ceram, hetwelk onder de residentie Banda behoort, ruim 477 □ mijlen overblijven, als ongeveer de uitgestrektheid aanduidende der landen, onder de residentie Amboina behoorende, dat is, eene uitgestrektheid, nog een weinig grooter dan Java's oostelijk gedeelte met inbegrip van Soerabaja, Pasoeroean, Probolingo, Bezoeki en Banjoewangi.

Ceram is verreweg het grootste dier eilanden, beslaande het eene oppervlakte van ongeveer 346 □ mijlen, dat is, ongeveer de uitgestrektheid van de residentiën Bantam, Batavia, Buitenzorg en Krawang te zamen. Den tweeden rang, wat grootte betreft, bekleedt Boero. Het is grooter dan de residentie Bantam en wordt gerekend eene uitgestrektheid te beslaan van 170 □ mijlen. De overige eilanden der residentie zijn, wat grootte betreft, tegenover Ceram en Boero van weinig beteekenis, en zelfs Amboina, wat daaronder nog verre weg het grootste is, beslaat slechts eene oppervlakte van 14¼ □ mijlen. Amblaauw, Manipa, Kelang en Bonoa zouden te zamen slechts ruim 8 □ mijlen groot zijn en de Uliassers te zamen slechts 5,4 □ mijlen, waarvan Saparoea 2,5, Haroeko 2,0 en Noessalaut 0,9 □ mijlen (1).

In het algemeen zijn deze eilanden slecht bevolkt. Het amboina-

(1) De opgaven der oppervlakte van de hier genoemde eilanden heb ik te danken aan den heer P. Baron Melvill van Carnbee en zijn de uitkomsten zijner nieuwste berekeningen.

sche gedeelte van Ceram zou niet meer bevatten dan ruim 65000 inwoners, Boero met Amblaauw slechts ruim 10000 inwoners, Amboina nog geene 28000, Manipa 700, Bonoa 1500, Saparoea ruim 11000, Haroeko ruim 7000 en Noessalaut nog geene 3500 inwoners. Het geheele bevolkingscijfer der residentie is in de staten van het einde van 1854 gebragt op ruim 130,000 en in die van het einde van 1855 op ruim 127000.

De residentie Amboina staat onder het onmiddellijke beheer van den gouverneur der Moluksche eilanden. Administratief is zij verdeeld in:

1e. Afdeeling Amboina, bevattende geheel Leitimor alsmede de zuidkust van Hitoe van af Tandjong Allang tot over de Pas Baguala en voorts den zuidoostelijken hoek van Hitoe van de Pas Baguala tot en met de negorij Waai. Deze afdeeling heeft, behalve de hoofdplaats Amboina, 35 negorijen.

2e. Afdeeling Hila en Larike, bevattende de noord- en westkust en een gedeelte van de oostkust van Hitoe, de eilanden Manipa, Kelang en Bonoa, alsmede het westelijke gedeelte van Ceram, gerekend van de negorij Eti (nabij Kaibobo) aan de zuidkust tot de negorij Lissabatta aan de noordkust. Deze afdeeling bevat 32 negorijen, waarvan 14 op het eiland Amboina, 7 op Manipa, 2 op Bonoa en 9 op Ceram.

3e. Afdeeling Saparoea en Haroeko, bestaande uit de eilanden Saparoea, Melano, Haroeko en Noessalaut, alsmede uit het grootste gedeelte van Ceram's zuidkust, t. w. van Kaibobo, aan de golf van Taroeno tot de negorij Hatoemeten, waar het Bandasche gedeelte van Ceram begint. Tot deze afdeeling behooren 62 negorijen, van welke 16 zijn gelegen op Saparoea, 11 op Haroeko, 7 op Noessalaut en 28 op Ceram's zuidkust.

4e. Post Boero, omvattende het geheele eiland Boero, alsmede Amblaauw.

5e. Post Wahaai, omvattende het grootste gedeelte van Ceram's noordkust, van af Lissabatta tot aan de negorij Waroe, met welke het Bandasche gedeelte van Ceram aan de noordkust begint.

Over de afdeelingen Amboina, Hila en Saparoea zijn adsistent-residenten geplaatst; over de afdeeling Boero en Amblaauw een ambtenaar met den titel van opziener, en over den post Wahaai een officier met den titel van civiele en militaire gezaghebber.

De gouverneur der Molukken heeft tevens de verrigtingen van resident van Amboina en onderhoorigheden, en geniet eene bezoldiging van ruim *f* 1700 s'maands. Tot het algemeen bestuur van het gouvernement behooren nog een sekretaris en een kommies. De regenten der negorijen van de verschillende afdeelingen staan onder de onmiddellijke bevelen van de eerste europesche gezaghebbers, hoezeer zij geene eigenlijke ambtenaren zijn en hunne inkomsten trekken van de negorijen zelve, welke zij beheeren.

De handhaving der goede orde en politie is in de verschillende afdeelingen der residentie toevertrouwd aan de eerste plaatselijke autoriteiten, welke de inlandsche regenten onder hunne bevelen hebben. Ter hoofdplaatse Amboina zijn wijkmeesters aan den eersten plaatselijken ambtenaar toegevoegd, terwijl deze tevens over een aantal politiedienaren beschikt.

Op Amboina, Saparoea, Haroeko, Boero, Manipa en Ceram zijn schutterijen. Zij zijn gezamenlijk bijkans 2000 leden sterk. Op Amboina zelf zijn drie dier schutterijen t. w. ter hoofdplaatse, te Hila en te Larike. Die van Hila bestond op het einde van 1855 slechts uit 1 officier en 33 leden, die van Larike uit 19 leden en die van de hoofdplaats uit 31 officieren en 1641 leden. De schutterij op Boero, te Kajeli, bestond op hetzelfde tijdstip uit 1 officier en 70 schutters, die van Manipa uit 25 schutters, die van Ceram (te Lokki) uit 20 schutters, die te Saparoea uit 3 officieren en 119 schutters en die van Haroeko uit 1 officier en 31 schutters. De diensten der schutterijen bestaan in gewone tijden in het betrekken van eenige wachten en in het verleenen van hulp aan de politie, in het doen van nachtronde, het transporteren van gevangenen, enz.

Ter hoofdplaats Amboina is een raad van justitie gevestigd, bestaande uit een president, drie leden, een officier van justitie

en een griffier. De magt van dezen raad strekt zich uit over de geheele residentie. In de afdeelingen der residentie zijn landraden; ter hoofdplaatse een groote landraad en een gewone landraad, te Saparoea, Haroeko, Hila en Kajeli gewone landraden, welke worden voorgezeten door de eerste gezaghebbers dier plaatsen. De landraden spreken regt over de inlandsche bevolkingen.

De militaire magt in de residentie Amboina bestaat uit een gedeelte van het zoogenaamde garnizoensbataillon der Moluksche eilanden, benevens eenige artillerie en eenige officieren van de geneeskundige dienst en administratie. Deze magt is geplaatst onder het bevel van een' luitenant kolonel der infanterie, onder wien ook staan de garnizoenen in de residentiën Manado, Ternate en Banda. In de residentie Amboina zijn slechts militaire bezettingen te Amboina, te Hila en te Larike, op het eiland Amboina; te Loehoe en Wahaai op Ceram; te Kajeli op Boero; te Pelau of Pillauw op Haroeko; te Saparoea op Saparoea.

Het geheel der militaire magt in de residentie Amboina bestaat, volgens de formatie, uit 19 officieren en 540 onderofficieren en manschappen der infanterie, 3 officieren der artillerie en 52 artilleristen, en voorts uit 1 officier der genie, 7 officieren der geneeskundige dienst en 1 officier der administratie. Deze magt is verdeeld als volgt:

Eilanden.	Plaatsen.	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.		Totalen.
			Europ.	Inland.	
Amboina . .	Amboina.	23	120	271	414
	Hila.	1	3	28	32
	Larike.	—	2	9	11
Boero . . .	Kajeli.	1	3	24	28
Ceram . . .	Wahaai.	3	17	27	47
	Loehoe.	—	—	10	10
Haroeko . . .	Pelau.	1	3	21	25
Saparoea . .	Saparoea.	2	5	49	56
	Totaal.	31	153	439	623

Forten en redouten, vroeger in de Molukken talrijk, bestaan thans nog slechts op Amboina ter hoofdplaatse (Nieuw-Victoria), te Hila (fort Amsterdam) en Larike (fort Rotterdam); op Ceram te Wahaai en Loehoe (fort Overburg); op Boero te Kajeli (fort Defensie); op Haroeko te Haroeko (Nieuw-Zeelandia) en Pelau (fort Hoorn); op Saparoea te Saparoea (fort Duurstede) en te Nolloth (versterkingen Delfshaven en Buyskes), en op Noessalaut te Silla en Lemitoe (fort Beverwijck).

De verschillende gesteldheid der eilanden, onder de residentie Amboina behoorende, de verschillende geaardheid hunner bevolkingen, hunne verschillende eerediensten, zeden en gewoonten, laten niet toe, een' algemeenen blik te slaan, welke die eilanden en hunne bewoners zou omvatten.

De geologische gesteldheid van die eilanden, althans van de grootere der groep, hoe weinig ook bekend, is blijkbaar verschillend.

De inlandsche bevolkingen, van zeer verschillenden oorsprong, doch alle tot het maleische ras behoorende, zijn heidenen, mohammedanen of christenen.

De alfoeren van Ceram en Boero, ofschoon beide nog volkomen heidensch, verschillen grootelijks van elkander in aard en zeden.

De strandbevolkingen zijn deels christenen deels mohammedanen. Hoezeer in vrede levende, houden mohammedanen en christenen zich zoowel in het maatschappelijke als godsdienstige van elkander afgezonderd. De verschillende negorijen zijn in den regel bewoond of geheel door christenen of geheel door mohammedanen.

Daar waar heidenen in de strandnegorijen wonen, zooals te Kajeli, op Boero, houden zij slechts tijdelijk daar verblijf in eene soort van dienstbaarheid aan hunne mohammedaansche beheerschers.

De regeringsvorm der strandvolken is in het algemeen eene gemeenebestelijke. Elke negorij is een kleine staat De hoofden dier staatjes, de radja's, orangkaja's, patti's, presidenten hunner republiekjes, worden door de bevolking gekozen en in hunne handelingen nagegaan en gesteund of tegengewerkt, door mindere hoofden en oudsten van huisgezinnen, al naar dat zij hen voor zich

hebben weten te winnen. Maar er bestaat thans geen verband meer tusschen die staatjes onderling, niets wat zweemt naar een bond. Alle negorijen staan op zich zelve en onmiddellijk onder het gezag van onze ambtenaren. Buiten Amboina en de Uliassers, waar geene gouvernements-kultuur van specerijen plaats heeft, leven de bevolkingen bijkans volkomen onder hunne eigene instellingen, beschermd evenwel, althans wat de kustlanden betreft, door onze zachtere wetten, met welker handhaving de landraden zijn belast. Op Amboina en de Uliassers daarentegen is de bevolking nog tot de nagelkultuur verpligt.

Het monopolie- en extirpatie-stelsel heeft een' autokratischen regeringsvorm op de gemeenebestelijke vormen van de volken der specerijeilanden geënt.

Dat stelsel wist wat het wilde en schrikte niet terug voor de verste gevolgen, tot welke het noodwendig moest leiden. En toen men later verzachting wilde brengen in het lot der zwaar gedrukte bevolkingen, schrikte men terug voor de algeheele toediening van het geneesmiddel, dat vereischt werd, om om aan zoo groot eene kwaal grondige hulp te brengen. Thans nog is de bevolking te beschouwen als slaaf van den grond, ieder persoon gebonden aan zijne negorij en aan zijne nagelbosschen of plantsoenen. Uitzondering daarop maakt de vrij talrijke klasse van inlandsche burgers, welke ongeveer een zesde gedeelte uitmaken der gezamenlijke mohammedaansche en christen-bevolking van de residentie en geheel of grootendeels zijn zamengedrongen in de hoofdplaatsen der afdeelingen.

Het is voor alsnog niet mogelijk, met juistheid de sterkte van de bevolkingscijfers van alle tot de residentie Amboina behoorende eilanden op te geven. Ten opzigte van de binnenlandsche en bergvolkeren van Boero en Ceram bezit men wel eenige gegevens, doch slechts voor Boero verdienen die eenig vertrouwen en hoezeer men thans de sterkte der alfoeren op het Amboinasche gedeelte van Ceram op ruim 52000 stelt, is het evenzeer mogelijk, dat dit cijfer nog niet de helft uitdrukt van het ware bevolkingscijfer. Wat evenwel de overige afdeelingen der

bevolking betreft, bezit men tamelijk voldoende gegevens. De niet heidensche bevolking is gesplitst in: 1e Europeanen en mestiezen. 2e Burgers, dat is inboorlingen, welke vrijgesteld zijn van de verpligte kultures of leverantiën, in tegenstelling van: 3e Negorijvolken, welke weder verdeeld zijn in christenen en mohammedanen. 4e Chinezen. 5e Arabieren en andere vreemde oosterlingen, en 6e Slaven.

Ik zal hier een overzigt laten volgen van den stand der verschillende bevolkingen van de residentie, zooals die was en gegist werd te zijn op het einde van de jaren 1854 en 1855. In de volgende hoofdstukken zal ik betreffende de bevolkingscijfers meer in bijzonderheden treden, naarmate ik zal spreken over de eilanden, tot welke zij betrekking hebben.

Algemeene bevolkingsstaat der residentie Amboina op het einde van

1854.

Afdeelingen.	Europeanen en mestiezen.	Burgers.	Negorij-volken.		Chinezen.	Arabieren en andere vreemde oosterlingen.	Heidenen.	Slaven.	Totaal.
			Christenen.	Mohammedanen.					
Amboina	731	7433	8401	2655	227	400	—	610	20457
Hila en Larike.	17	366	758	9863	—	—	—	49	11053
Saparoea	167	2837	7417	1189	—	—	—	98	11708
Haroeko	88	323	3196	3468	—	—	—	83	7158
Noessalaut....	4	61	3438	—	—	—	—	28	3531
Boero	27	199	—	2602	2	172	6812	8	9822
Ceram (onder Saparoea).	—	—	5379	5763	—	—	13050	—	24192
„ (onder Hila).	4	111	357	942	—	—	1054	—	2468
„ (onder Wahaai)....	—	—	—	2140	2	10	38150	—	40302
Totalen.	1038	11330	28946	28622	231	582	59056	876	130691

Algemeene bevolkingsstaat der residentie Amboina op het einde van 1855.

Afdeelingen.	Europeanen en mestiezen.	Burgers.	Negorij-volken. Christenen.	Negorij-volken. Mohammedanen.	Chinezen.	Arabieren en andere vreemde oosterlingen.	Heidenen.	Slaven.	Totaal.
Amboina	653	6828	7983	2477	246	283	—	526	18996
Hila en Larike.	12	305	727	8397	—	—	—	18	9459
Saparoea	162	2912	7340	1154	—	—	—	97	11665
Haroeko	88	288	3204	3544	—	—	—	64	7188
Noessalaut ...	4	63	3386	—	—	—	—	26	3479
Boero	23	174	—	2376	2	120	7521	—	10216
Ceram (onder Saparoea).	—	—	5377	5151	—	—	12928	—	23456
„ (onder Hila)	17	117	368	810	—	—	892	—	2204
„ („ Wahaai)	1	—	—	2123	4	16	38780	1	40925
Totalen.	960	10687	28385	26032	252	419	60121	732	127588

Ter opheldering van deze staten diene, dat onder de bevolking van Hila en Larike tevens begrepen is die van de eilanden Bonoa en Manipa en onder de bevolking van Boero tevens die van Amblaauw, terwijl de van Ceram vermelde populatie niet voorstelt die van het geheele eiland, zijnde daaronder niet begrepen de bevolking van het oostelijke gedeelte des eilands, hetwelk administratief tot de residentie Banda behoort.

De aanmerkelijke vermindering van het bevolkingscijfer van 1855, vergeleken bij dat van 1854, drukt voornamelijk op Amboina en Hila, en werd grootendeels veroorzaakt door de hevige pokken-epidemie van het jaar 1855.

In het werk van Adolph Eschels-Kroon, getiteld: „Beschrijving van het eiland Sumatra", vind ik eenige gegevens betrekkelijk de bevolking der Amboinasche eilanden, welke ongeveer tot het jaar 1770 moeten betrekking hebben. Ik laat zijne cijfers hier

volgen, alsmede nog eenige cijfers van den lateren tijd, uit officiële bescheiden geput.

Bevolking der Amboinasche eilanden.

Eilanden.	In 1770.	In 1834.	In 1840.	In 1846.
Amboina	20000	31008	29592	29073
Oma (Haroeko) . . .	5000	5936	6253	6370
Honimoa (Saparoea) .	11400	10289	11114	11193
Noessalaut	4500	3021	2893	3248
Bonoa	1000	1524	1608	3413 (2)
Manipa	800	905	910	—
Amblaauw	200	765	733	802
Boero	6000	1338(1)	1282(1)	5270
Ceram (langs de kusten)	—	—	27087	—
〃 onder Hila (strandvolken).	—	—	—	1483
〃 〃 Haroeko (〃)	—	—	—	2923
〃 〃 Saparoea . . .	—	—	—	21103
〃 〃 Wahaai . . .	—	42006(3)	—	41186

Onder de cijfers van Ceram zijn niet begrepen de bewoners van het oostelijke, onder de residentie Banda behoorende gedeelte van het eiland, welks bevolking, volgens eene opgave van den heer C. Bosscher, van 1854 of 1855, ruim 22000 zielen bedraagt.

(1) De hoofdplaats.
(2) Met Manipa.
(3) Volgens eene telling in December 1836.

HOOFDSTUK II.

BOERO.

Baai van Kajeli. — Aankomst ter hoofdplaats. — Pokken-epidemie. — De bevolking naar het gebergte gevlugt. — De hoofdplaats Kajeli. — Bevolking. — Alle regenten van het eiland te Kajeli woonachtig. — Negorijen van Kajeli, tevens regentschapshoofdplaatsen. — Alfoersche bevolking van Boero. — Topographie van Kajeli. — Fort Defensie. — Mislukte togt naar de vlakte van Waailea. — Vakcine. — Bestuur van Boero. — Politie en justitie. — Handel en industrie. — De christenen en mohammedanen te Kajeli.

Den 1en Oktober 1855, nog voor het aanbreken van den dag, lagen wij voor eene kleine baai aan den noordoosthoek van Boero, een weinig ten oosten van de baai van Kajeli. De lichten, op den achtergrond der kleine baai zigtbaar, hadden den gezagvoerder der Ambon eenigzins misleid en hem doen denken, dat wij ons voor de baai van Kajeli bevonden. De dag deed de dwaling herkennen. Wij stoomden nu noordwestwaarts en hadden weldra den ingang der baai van Kajeli bereikt. De Vesuvius, voor de hoofdplaats Kajeli reeds ten anker liggende, deed een schot ter aanduiding van de ankerplaats. Wij hadden toen trouwens de Vesuvius en het fortje van Kajeli reeds door den kijker ontwaard.

De baai van Kajeli vormt een' diepen inham aan het noordoostelijke gedeelte van het eiland Boero. De ingang der baai

tusschen Tandjong Roeba en Tandjong Karbouw of Lissaletta, hoezeer ruim, is veel enger dan de baai zelve, die met twee diepe bogten zich zuidelijk en westelijk uitstrekt en in hare grootste middellijn weinig minder dan twee duitsche mijlen breed is. De begrenzing van den ingang is bergachtig, doch het gebergte is niet hoog.

De baai binnen geloopen zijnde, ontwaart men, dat haar westelijk en zuidelijk kustland zich weinig boven de zeevlakte verheft en eerst vrij ver achter de kust in heuvelland overgaat. De oostkust der baai daarentegen verheft zich spoedig aanmerkelijk boven de zee en vormt een lief heuvelland, dat meer naar achteren eene bergachtige geaardheid aanneemt en daar hoogere toppen en hakkelige kammen vertoont, welke op een' geheel anderen dan vulkanischen aard van het terrein duiden. De heuvels nabij de oostkust der baai zijn over eene vrij groote uitgestrektheid met kajoepoeti-bosschen bekleed, bosschen gemakkelijk herkenbaar aan de witte hooge stammen der boomen en aan hun dun gebladerte. De achtergrond der baai, daar waar de hoofdnegorij Kajeli ligt, heeft een niet onbevallig aanzien. Wel is er het terrein vlak, maar de negorij en het fort Defensie, geheel van de reede af zigtbaar, bieden een lief gezigt aan, een aangenaam rustpunt voor het oog.

Wij waren naauwelijks ter reede van de hoofdplaats aangekomen, toen de heer Bosscher en de civiele gezaghebber, de militaire kommandant en de kommandant der schutterij van Kajeli aan boord van de Ambon kwamen, de laatste drie autoriteiten om den opperlandvoogd te verwelkomen.

Het bezoek van den gouverneur generaal was eerst den avond te voren door de Vesuvius aangekondigd en er kon alzoo geen sprake zijn van eene ontvangst, zooals die elders plaats had. Hoezeer niet ver van de negorij ten anker liggende, hadden wij dan ook aan strand en in de negorij niets ontwaard, wat op eene plegtige ontvangst duidde. Geene eerebogen of eerepoorten, geene wimpels en vlaggen, geene versierde gebouwen of praauwen, ja zelfs naauwelijks eenige menschen langs het strand. Evenwel, die

stilte was niet verklaarbaar door den weinigen tijd, welke der bevolking was gelaten om den opperlandvoogd te ontvangen.

De oorzaak van het doodsche aanzien van Kajeli leerden wij weldra kennen.

Kajeli was niet verschoond gebleven van de pokken-epidemie, welke de residentie Amboina in 1855 zoo zwaar bezocht. Ruim eene maand voor onze komst was de kinderziekte ook te Kajeli uitgebroken en had van de niet talrijke ingezetenen dagelijks een of meer ten grave gesleept De bevolking, door schrik voor de ziekte bevangen, was haren zieken en de negorij ontvlugt en naar het gebergte geweken. Slechts enkele ingezetenen, gesteund door het voorbeeld der Europeanen, waren te Kajeli gebleven. Bijna alle huizen waren gesloten en door de eigenaars en bewoners verlaten. De epidemie had juist in de laatste dagen haar toppunt bereikt. Nog den vorigen dag waren eenige lijders gestorven Andere lijders, verlaten door de hunnen, lagen hulpeloos nog in hunne hutten met den dood te worstelen.

Geen wonder alzoo, dat de negorij geen feestelijk aanzien had.

De heerŐsscher berigtte nu ook, dat, niettegenstaande de door den opziener van Boero, den heer De Fretes, aangewende pogingen, slechts weinige hoofden der inlandsche bevolking hadden kunnen worden overgehaald om naar Kajeli af te komen, ten einde den gouverneur genenerdal te ontvangen. Zoo ook had men slechts eenige weinige dragers kunnen vinden en tijd noch menschen, om hulpbruggen te slaan over de talrijke riviertjes, welke zouden moeten worden gepasseerd bij een voorgenomen togtje naar het binnenland.

Niettegenstaande alle deze ongunstige tijdingen besloot de opperlandvoogd aan wal te gaan en te trachten een bezoek te brengen aan de vlakten van Waailea en Foggi, zooals voorgenomen was. De landing te Kajeli is niet van de gemakkelijkste of aangenaamste. Breede strooken zand, door met zeewater gevulde geulen van elkander en van het eigenlijke strand gescheiden, liggen voor de landingsplaats. Droogvoets kan men het strand niet bereiken, tenzij met behulp van dragers. Eenige draag-

stoelen werden tot aan de sloepen gebragt om het reisgezelschap op te nemen en naar den vasten wal over te voeren.

Kajeli ligt onmiddellijk aan het strand. Te midden der hoofdplaats, insgelijks geheel nabij het strand, ligt het gouvernementshuis of de woning van den opziener en een weinig oostelijk van deze het fort Defensie. De negorij is uit meerdere kampongs zamengesteld, welke zich westelijk en oostelijk van het fort uitstrekken. De gezamenlijke bevolking der hoofdplaats bedraagt naauwelijks 1600 zielen. De christenwijk is gelegen achter het gouvernements-huis. Het aantal christenen bedraagt er nog ruim 200. Op eenigen afstand van de reede gezien heeft Kajeli een min of meer schilderachtig aanzien door de betrekkelijk talrijke moskeeën en hare spitse daken, doch alle begoocheling verdwijnt, wanneer men deze moskeeën van nabij aanschouwt en ontwaart, dat zij bijkans even eenvoudig zijn als de gewone kampongshuizen.

Kajeli is met het volste regt de hoofdplaats van Boero te noemen. Alle hoofden van dit uitgestrekte eiland, hetwelk gerekend wordt 170 □ geographische mijlen groot te zijn, en alzoo meer dan ¼ der uitgestrektheid van Nederland beslaat, hebben hunnen zetel te Kajeli en zulks reeds sedert twee eeuwen.

Na de onderwerping van Boero in 1657 door Arnold de Vlaming van Oudshoorn, welke dit eiland schijnbaar weder onder Ternate bragt, waaronder het sedert 1511 had behoord, doch wezenlijk onder ons onmiddellijk gezag, zijn alle negorijen van Boero naar Kajeli verlegd en ook de regenten gedwongen geworden zich te Kajeli met der woon te vestigen. Deze negorijen, hoezeer sedert tot de hoofdplaats Kajeli zamengesmolten, hebben hare oude namen behouden, en de regenten, ter hoofdplaatse zamengedrongen, zijn plaatselijk niet veel meer geworden dan kampongshoofden of wijkmeesters. Plaatselijk zeg ik, want de regentschappen met de trouwens zeer verspreid wonende alfoersche bevolking van het eiland, zijn onder hun gezag gebleven, een gezag, hetwelk zich over een grooter of geringer gedeelte van het eiland uitstrekt en door de bevolking der binnenlanden steeds is erkend geworden.

Aan de bovengenoemde regeling van zaken, welke trouwens in den tijd der Kompagnie op meerdere specerij-eilanden plaats had, waar men de bewoners noodzaakte zich aan de stranden te vestigen, om ze beter onder toezigt te hebben, is het toe te schrijven, dat men de namen der boerosche regentschappen in de negorijen, kampongs of buurten ter hoofdplaats terugvindt.

De hoofdplaats Kajeli was op het einde van 1854 zamengesteld en bevolkt, zooals hieronder is aangetoond.

Bevolking der hoofdplaats Kajeli.	*Zielen.*
Christenwijk (22 mestiezen, 194 inlandsche christenen en 9 slaven)	225
Inlandsche wijk (101 mohammedanen en 4 Chinezen).	105
Negorij Kajeli (mohammedanen)	357
〃 Lesela (id.)	47
〃 Lelialeh (id.)	113
〃 Maroelat (id.)	63
〃 Waaisama (id.)	96
〃 Tagalisa (id.)	91
〃 Loemaëtch (id.)	89
〃 Hoekomina (id.)	150
〃 Palamata (id.)	144
〃 Foggi (id.)	50
〃 Massareteh (id.)	146
〃 Tomahoe (id.)	22
Totaal	1698

Deze cijfers zijn getrokken uit den officiëlen bevolkingstaat van den opziener van Boero, welke ik ter mijner beschikking heb gehad. Volgens den in het eerste hoofdstuk dezer afdeeling medegedeelden algemeenen bevolkingstaat waren de cijfers der bevolking van Boero, de alfoeren niet mede gerekend, op het einde van 1854.

Mestiezen	27
Burgers (christenen).	199
Inlanders (mohammedanen).	2602
Chinezen.	2
Arabieren en andere vreemde Oosterlingen. . . .	172
	3002

Onder deze cijfers zijn begrepen die der bevolking van het eiland Amblaauw = 1048, zoodat het cijfer 1954 voor Boero zou overblijven. Het verschil tusschen 1954 en 1698 = 256 schijnt te moeten gebragt worden, deels op de 172 Arabieren en andere vreemde oosterlingen, welke ik op den bedoelden staat van den opziener van Boero niet zie vermeld, deels op de hier en daar langs de kust verspreid wonende mohammedanen, welke alzoo niet tot de bevolking der hoofdplaats konden gerekend worden.

Op het einde van 1855 was het cijfer van 3002, waarschijnlijk grootendeels ten gevolge der gemelde pokken-epidemie, tot op 2695 teruggebragt.

De bevolking der binnenlanden van Boero is nog geheel heidensch. De hoofden der negorijen Maroelat, Hoekomina, Palamata en Tomahoe schijnen geene alfoersche bevolking onder zich te hebben, althans maken de nieuwste bevolkingsstaten daarvan geene melding. In de overige regentschappen is de bevolking zeer gering met betrekking tot de uitgestrektheid van het eiland. Onder het regentschap Kajeli zouden volgens de telling van 1854 behooren 490 alfoeren, onder Lesela of Licella 2527 alfoeren, onder Lelialeh 18, onder Waaisama 1875, onder Tagalisa 144, onder Loemaëteh 53, onder Foggi 140 en onder Massareteh 1565, dat is te zamen 6812 alfoeren. Op het einde van 1855 zou dit cijfer tot 7521 gestegen zijn.

Indien men aan de opgaven van vroegere tijden eenige waarde mogt toekennen, zou de bevolking van Boero in de laatste anderhalve eeuw meer dan verdubbeld zijn. Boero en Amblaauw te zamen toch werden in 1708 gerekend slechts eene bevolking van 3734 zielen te hebben, waaronder toen reeds ongeveer

100 christenen. Valentyn, die deze algemeene cijfers opgeeft, spreekt echter zich zelven tegen, vermits eene eenvoudige optelling der bijzondere cijfers, welke hij van de dorpen van Boero opgeeft, een totaal van ruim 4000 zielen geeft voor Boero alleen, terwijl hij van meerdere dorpen de bevolking niet eens opsomt. Men mag daaruit gerustelijk opmaken, dat Valentyn's opgaven ten deze geen' grondslag van vergelijking kunnen geven om het verschil tusschen het toen en het heden te beoordeelen. Omstreeks het jaar 1770 werd de bevolking van Boero, volgens Eschels-Kroon, geschat op 6000 zielen. Volgens het verslag der kommissarissen tot het overnemen der Oostersche possessiën in 1803 zou Boero toen bevolkt geweest zijn met slechts 248 zielen, terwijl in het belangrijke artikel van H. J. Van de Graaff en G. J. Meijlan, opgenomen in den 18n jaargang van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië (1856) de bevolking van Boero opgegeven wordt als te zamen met die van Amblaauw op het einde van het jaar 1819 slechts uit 1635 zielen bestaan te hebben. Laatstgenoemd cijfer heeft waarschijnlijk betrekking tot Amblaauw en wat Boero betreft slechts tot de hoofdplaats Kajeli. Dat van 1803, aanwijzende een totaal van 248 zielen, schijnt volstrekt geen vertrouwen te verdienen zelfs niet, indien daarmede de toenmalige christenen bedoeld zijn. Deze waren in 1824 volgens eene opgave van den adsistent-resident Lans 144 zielen sterk, zoodat ten hunnen aanzien in de ruim 20 jaren, welke sedert verloopen zijn, eene aanmerkelijke vermeerdering heeft plaats gehad, welke echter gedeeltelijk is toe te schrijven aan landverhuizers van Amboina, Haroeko, Saparoea en Timor De mohammedaansche bevolking te Kajeli bestond in 1824 uit 1210 zielen.

In 1847 bestond de bevolking der hoofdplaats uit 202 christenen en 1411 mohammedanen.

Ik zal hier naauwelijks behoeven te spreken van de opgave van den heer P. P. Roorda van Eijsinga, welke het geheel der bevolking van Boero op 60000 zielen stelt, een volstrekt foutief cijfer, hetwelk ik ook bij andere schrijvers heb terug gevonden.

Boero werd reeds in 1511 voor den sulthan van Ternate Ba-

yang Ullah veroverd en door een' kimelaha van Ternate beheerd. Dit gezag bleef in stand tot 1657, toen Arnold de Vlaming de onder ontevredene ternataansche rijksgrooten tegen Ternate en de Kompagnie opgestane Boeroëzen ten onder bragt.

De binnenlandsche bevolking van Boero leeft zeer verspreid Nergens, buiten Kajeli, zijn negorijen of kampongs van eenige uitgestrektheid. Nergens vindt men meer dan eenige huizen bij elkander, welke dan toch nog dikwijls op eenige honderde schreden van elkander liggen verwijderd. Men noemt deze gehuchten hoemalolin. Zij behooren meestal tot een' stam, fenna, tot welke echter dikwerf meerdere hoemalolin behooren. Elke stam staat onder een' hoofd, matlea of gebha, welke hoofden gewoonlijk ergens aan of nabij de kust wonen, waar de vreemde kooplieden komen handelen. Men noemt deze handelplaatsen wanangan. De tweede chef eener fenna heet parwies, de gehuchtshoofden balistoea. Eene vereeniging van meerdere fenna onder één hoofd noemt men fogmorin en den chef eener zoodanige fogmorin, johoe. De regenten te Kajeli zijn op die wijze johoe over de fenna, welke onder hun gezag staan. In het regentschap Massareteh zijn meerdere fenna tot distrikten of fennalolin zamengetrokken. Die distrikten staan onder hoofden met den titel van hennolon.

De heer T. J. Willer heeft eene uitmuntende verhandeling over Boero geschreven, welke in de beide deelen van den eersten Jaargang van het Indisch Archief is openbaar gemaakt. Deze grondige arbeid zal nog lang eene belangrijke bron van kennis van Boero blijven en bevat talrijke tot zeer in bijzonderheden gaande opgaven betreffende het geheele eiland, de christen- en mohammedaansche bewoners der hoofdplaats, de bevolking der binnenlanden, de zeden en gewoonten, enz.

Trekt men de staten der alfoersche bevolking, door den heer Willer medegedeeld, zamen, dan erlangt men volgend overzigt.

Regentschappen.	Stammen of Fenna.	Gehuchten of Hoemalolin.	Zielen.
Kajeli....	Baman	Wasoehan	16
		Resim-lau	21
		Niwelahin	22
		Kafhoto	15
		Wagapa	21
	Dafa	Wakoniet	19
		Wakaliti	14
		Piterlaleh	9
		Goefoetfohim	30
	Kofan	Walaboteh	16
		Basalaleh	18
	Wiriet	Kripsooël	13
	Wahiri	Waleman	15
		Kapanwam	27
		Wahiri	12
	Watemoen	Wahata	14
		Walisafata	18
		Watina	19
	Wafefoe	Kibo	16
	Tawar	Warmoli	27
	Haïng	Watori	20
		Totaal.	382
Loemaëteh	Wohamoha	Walpiri	12
		Polotnoa	9
		Semana	14
	Klaklamitin	Wahisa	12
	Boaai.	Birlena	19
		Wamora	11
		Tofa	11
		Fatoebakang	10
		Totaal.	98
Waaisama	Watemoen	Waailatoe	25
		Defoe	100
		Lawat	25
	Toeaai	Tietbari	8
		Tatalmina	7
	Waaigira	Laiët	105
		Waloepa	105
		Wali	10
	Wahamoha	Totatak	10
		Ihil	5
	Wanheran	Toena	9
		Loema	10
		Omimlabeh	7

Regentschappen.	Stammen of Fenna.	Gehuchten of Hoemalolin.	Zielen.
Waaisama	Wanheran	Fiendarslameh	6
	Wahamoha	Tifoe	6
		Watebeh	14
	Kakanha.	Kembang po-[hon	11
		Gebabohio.	11
		Lekawa	9
	Waailoepa	Orohi	60
		Loelweleh	53
		Fenana	31
	Reboe	Tenfoegoel	22
		Sega	10
	Kaklamitin	Walia	5
		Wamloa	6
	Tawar	Wagi	8
			6
		Totaal.	678.
Massareteh	Waaikibo	Wasamat	15
		Tifoko	14
		Wali	17
		Katiempo	19
	Maasbaai	Fakakoe	20
		Lisoemboer	16
		Wakeroe	15
	Moël.	Kakbilleh	62
		Wapatah	17
		Wabeheh	18
		Wapedeh	14
		Wanama	22
		Foedeh	27
	Taslatoe.	Reblalha	23
		Waloebhara.	26
	Waloesoe.	Wamina	22
		Wafita	22
		Bolale	14
	Mefa	Waaslaleh	18
		Waroholi	13
		Sibot	24
	Dimpoön	Sapiktaboön	11
		Doditsjia	13
		Waeskiki	22
		Watemeh	19
	Hoemawan	Taoekeh	13
		Lepah	20
	Tatoepa	Tatoepa	13
	Waaikibo	Kakrema	20
		Wawali	14

Regentschappen.	Stammen of Fenna.	Gehuchten of Hoemalolin.	Zielen.
Massareteh	Watoeren	Wamongi	15
		Wahaka	24
		Sikatkakoe.	22
	Hangwasi	Ekpoto	16
		Fatraman	12
		Poenfaai	9
		Wadina	10
		Totaal.	691
Foggi	Ilfatoe	Karaweh	27
		Mboehench	13
		Tafoe bahasat	13
		Walmanoe	16
	Faboti	Siopoe	5
	Ilkakoe	Leanakehoe.	8
		Fokeka	8
		Waboho	6
		Bahoekakoe	12
	Kamiteh	Ramongikakoen.	17
		Marisampoön	13
		Noekeh	15
	Wanoso	Misfaka	13
		Waldehakakoe	9
		Totaal.	175
Licella	Wamniboe	Wanipa.	42
		Tifoe	44
		Waaspaai	44
		Wapoteh	27
	Foewa	Wamana	52
		Watawi	32
	Wanangan	Wamata	52
		Wamangi	33
	Waaili	Wakreh	49
	Wamlobi	Walanga	29
	Gebriki	Wabebeh	67
	Lekka	Wakassi	43

Regentschappen.	Stammen of Fenna.	Gehuchten of Hoemalolin.	Zielen.
Licella.	Kafafa	Intamga	84
	Wakolo	Wakolo	90
	Waaieno	Kapoto	61
	Wadoepa	Wasapoea	79
	Nalbessi	Waha	122
	Walpanga	Wagrahi	124
		Wameta	31
	Fanaboe	Wamiti	171
		Totaal.	1276
Tagalisa.	Wahangan	Teboe	10
		Koelibleo	8
		Batolong	10
		Depati	10
	W aaikibo.	Walisi	15
		Hatwano	9
		Mistello	12
		Watebeh	12
		Ihalboön	7
		Wamitî	6
	Fraha	Batassa	8
		Wamsinoe	8
		Wamîtin	8
		Samietna	8
		Totaal.	130
			—
Leliali.	Tiengapi	Batassa	8
		Sawa	8
		Wanaoe	8
		Waloho	8
		Waminoet	8
		Totaal.	40
		Algemeen totaal.	3470

Deze cijfers hebben betrekking tot het jaar 1845. Zij schijnen tot grondslag te hebben gediend van latere tellingen, welke echter hebben aangetoond, dat in sommige regentschappen een groot aantal alfoeren door de hoofden aan den heer Willer is verzwe-

gen. Althans toonen de cijfers van 10 jaren later, door den opziener van Boero, den heer De Fretes, aangegeven voor de regentschappen Kajeli, Waaisama, Massareteh en Licella eene veel sterkere alfoersche bevolking aan, terwijl daarentegen die der regentschappen Loemaëteh, Foggi en Leliali zou zijn verminderd. Men kan zulks ontwaren uit volgend overzigt.

Alfoersche bevolking in het	1845	1854	1855
Regentschap Kajeli	382	490	—
〃 Loemaëteh . .	98	53	—
〃 Waaisama . .	678	1875	—
〃 Massareteh . .	691	1565	—
〃 Foggi	175	140	—
〃 Licella . . .	1276	2527	—
〃 Tagalisa . . .	130	144	—
〃 Leliali	40	18	—
Totaal	3470	6812	7521

Men heeft alzoo niet zoozeer te denken aan eene spoedige toename der bevolking, als wel aan eene allengs toenemende betere kennis van het cijfer der bevolking.

Kajeli strekt zich langs het strand der baai ongeveer een half uur gaans uit. Het fort Defensie en het gouvernements-huis, waar de opziener van het eiland verblijf houdt, liggen ongeveer in het midden der hoofdplaats. De wijk der christen-bevolking ligt zuidelijk van het gouvernements huis. Oostelijk van het fort, langs eene enkele straat, liggen, van het westen naar het oosten, de mohammedaansche negorijen Loemaëteh, Hoekoemina, Palamata, Tomahoe, Foggi en Massareteh. Meerdere riviertjes, de Waaisoewel, Lislesseh, Waaimoni en Makrella, zenden hunne wateren door of langs deze negorijen naar zee. Westelijk van het gouvernementshuis strekken zich uit, van het oosten naar het westen, de negorijen Leliali, Tagalisa, Maroelat, Waaisama en Kajeli en achter

Kajeli de negorij Licella. Ook deze negorijen of buurten zijn van meerdere riviertjes doorsneden, de Saskalwane, Wasalboeta, Wargoena en Waaibara.

De huizen zijn zeer eenvoudig opgetrokken van houten stijlen, bamboe en gabba-gabba en meestal met atap gedekt. Elke negorij had vroeger hare eigene moskee, maar tijdens ons bezoek waren de moskeeën tot 6 verminderd, makende de bewoners van enkele der kleinste negorijen thans gebruik van de moskee der aangrenzende grootere negorij.

Het gouvernements-huis, de zetel van den met het gezag over het eiland bekleeden ambtenaar, heeft weinig voorkomen en onderscheidt zich niet van een minder dan middelmatig europeesch woonhuis te Batavia.

Het fort Defensie heeft een vrij goed aanzien. Het is een vierkant van ongeveer 70 schreden lengte met 4 halve bastions, van steen opgetrokken en met 2 goede 8 ponders en nog eenige minder bruikbare stukken bewapend. Het bestaat sedert 1778, dat is te zeggen, in zijne tegenwoordige gedaante en met zijnen tegenwoordigen naam, want reeds dadelijk na de bemagtiging van Boero door onze wapenen (in 1657) bouwde men ter zelfder plaatse eene houten versterking, welke men den naam gaf van den toenmaligen sulthan van Ternate Mandar Sjah. Eenige jaren later, in 1664, werd deze versterking herbouwd van steen en eerst Cosburg en later Oostburg genoemd, totdat zij in 1688 in de lucht sprong en in 1689 vervangen werd door eene versterking van palissaden, Pagger Defensie genaamd, welke eindelijk in 1778 voor het tegenwoordige fort Defensie plaats maakte. Thans ligt er eene bezetting van 25 man, meest alle inlanders, onder een' 2n luitenant der infanterie. Op het laatst der 17e eeuw was de bezetting ongeveer even sterk (30 man), maar toen was er tevens een geneesheer geplaatst, welke thans ontbreekt, een gebrek, dat vooral gevoeld wordt in tijden van heerschende ziekten, zooals tijdens ons verblijf te Kajeli.

De schutters te Kajeli, 70 man sterk en alle tot de burgerij behoorende, hebben geene uniform en zijn slechts met pieken

gewapend Hunne diensten bepalen zich voornamelijk tot het betrekken van eenige wachten.

Het hooge reisgezelschap begaf zich, na aankomst aan wal, naar het gouvernements-huis, waar de voornaamste regenten van Boero den opperlandvoogd hunne hulde kwamen brengen.

Het bleek al spoedig, dat men niet meer dan een zestiental mannen had kunnen bijeenbrengen, om het reisgezelschap in draagstoelen naar de vlakte van Waailea te brengen Alle gezonde mohammedaansche ingezetenen waren, uit vrees voor de kinderziekte, naar het gebergte gevlugt en ook de christen-ingezetenen hadden gedeeltelijk dat voorbeeld gevolgd. De bedoelde zestien mannen waren ter naauwernood voldoende voor het vervoer van den gouverneur-generaal en zijne gemalin en den gouverneur der Moluksche eilanden en den opziener van Boero, welke ambtshalve den opperlandvoogd moesten vergezellen. Voor de heeren van het gevolg bleef alzoo niets anders over dan het voorgenomen togtje in de brandende zon te voet te maken of te Kajeli de terugkomst van den opperlandvoogd af te wachten, aan welk laatste door ons allen de voorkeur werd gegeven.

Ik besteedde dien tijd aan eene wandeling door Kajeli en langs de riviertjes, welke de hoofdplaats doorsnijden, in de hoop, daar een en ander voor mijn kabinet te zullen kunnen verzamelen, waarin ik echter slechts in zeer geringe mate slaagde. De genoemde riviertjes zijn alle ondiep en van een' lossen moerassigen bodem omringd, welke, voor zooverre hij niet tot het bewoonde gedeelte der negorij behoort, met sagopalmen en andere moerasplanten is begroeid. Eigenlijke bruggen zijn over die riviertjes niet aangelegd, zelfs niet te midden der hoofdplaats. Eenige losse ruwe planken zijn genoegzaam geacht voor de gemakkelijke gemeenschap te midden der hoofdplaats en verder van het middenpunt treft men slechts enkele boomstammen aan als bruggen of wel moet men de modderige riviertjes doorwaden om de wandeling voort te zetten, indien men door de bruggen nog niet voldoende is afgeschrikt. Onze wandeling door de negorij had nog niet lang geduurd, toen wij het hooge reisgezel-

schap reeds van den togt zagen terugkomen. Wegen en passages over de riviertjes buiten de hoofdplaats waren in zoo slechten toestand, dat het niet mogelijk bevonden was, den togt per draagstoel voort te zetten, te meer, daar het aantal dragers onvoldoende was om bij moeijelijke passages de vrees voor ongelukken overbodig te doen zijn. Het geheele reisgezelschap keerde alzoo naar het gouvernements-huis terug.

Alvorens ons weder in te schepen bezochten wij het fort Defensie. De kleine bezetting had een goed voorkomen. Opmerkelijk was het, dat niemand der bezetting door de pokziekte was aangetast, niettegenstaande deze ziekte in de het fort omringende buurten zoo hevig had gewoed. Het bleek ook, dat alle manschappen ingeënt waren, en zeker mag men daaruit wel de gevolgtrekking maken tot de, in de jongste tijden weder door zoo velen betwijfelde, voorbehoedende kracht der koepokstof tegen de kinderziekte. Onder de Boeroëzen toch is de vakcine nog onbekend en indien al die onbekendheid zich niet uitstrekt tot de bewoners van Kajeli, vreezen zij toch nog de inenting en onderwerpen er zich niet aan. Trouwens daartoe bestaat ook weinig gelegenheid. Indien te Kajeli een geneesheer geplaatst ware, zouden de vooroordeelen der bevolking tegen de inenting binnen weinige jaren uitgeroeid kunnen worden, even als de overmatige vrees voor de pokziekte zelve, en een noodlottige toestand van zieken en gezonden, zooals wij dien te Kajeli aantroffen, zou voortaan slechts tot de overleveringen behooren.

En bijaldien de plaatsing van een' geneesheer te Kajeli vooralsnog moeijelijk mogt kunnen geschieden, niet wegens de daaraan verbondene uitgaven, waarin geen bezwaar zou mogen gevonden worden, maar wegens gebrek aan geneeskundig personeel in Indië, zou men in het belang der vakcine reeds dadelijk een' inlandschen (amboineschen) vakcinateur te Kajeli kunnen plaatsen en door het opleiden van amboinesche jongelieden in de geneeskunde aan de school te Batavia binnen eenige jaren ook in de behoefte aan geneeskundige hulp te Kajeli en elders in de residentie Amboina kunnen worden voorzien, gelijk de voorziening in het onderwijs

en de godsdienstige leiding ook grootendeels door amboinesche schoolmeesters plaats heeft.

Het plaatsen van een' vakcinateur te Kajeli kan evenwel al dadelijk geschieden. Op Ceram's zuidkust en noordkust (te Wahaai) is men ten deze minder achterlijk, zijnde eene post van *f* 300 op de begrooting uitgetrokken voor twee vakcinateurs op Ceram, terwijl ook op Amboina, Haroeko en Saparoea vakcinateurs zijn aangesteld.

Het korte verblijf te Kajeli en de treurige omstandigheden, in welke wij de plaats vonden, waren niet zeer geschikt om vele inlichtingen betreffende de hoofdplaats en het eiland zelf in te winnen.

De eenige europesche ambtenaar op Boero, de opziener, geniet eene bezoldiging van *f* 1200 s' jaars benevens vrije woning. Zijn gezag bepaalt zich niet tot Boero alleen, maar strekt zich ook uit over het nabij de zuidkust van Boero gelegene eiland Amblaauw Het onmiddellijke bestuur over de mohammedaansche en alfoersche bevolking dezer beide eilanden is evenwel verbleven bij de regenten, die wel verschillende titels voeren, zooals die van radja, sengadji, orangkaja en patti, doch in gezag en verhouding tot den gouvernements-ambtenaar met elkander gelijkstaan.

De uitoefening der politie in de negorijen is, onder toezigt van den opziener, opgedragen aan de regenten, overeenkomstig het reglement op het binnenlandsche bestuur en dat der finantiën op Amboina en onderhoorigheden, welk reglement in het Nederlandsch-indisch Staatsblad van het jaar 1824 is opgenomen. Regtszaken van eenig belang worden gebragt voor een' landraad, in welken de regenten leden zijn en waarvan de opziener voorzitter is. Misdaden worden zelden gepleegd. In het jaar 1854 is geene enkele kriminele zaak voorgekomen.

Te Kajeli is eene marktplaats. Elders op het eiland, aan of nabij de kusten, zijn meerdere marktplaatsen of handelplaatsen, waar de handelaren van Amboina en andere plaatsen hunne handelsartikelen met de alfoeren ruilen. Zoo heeft men in het regentschap Loemaëteh de marktplaatsen Pole en Lomara, in het regentschap Waaisama de marktplaatsen Nala, Waaiolo, Tiboe,

Lata, Oki en Tietbareh; in het regentschap Massareteh de marktplaatsen Namrole, Batoetoelies, Nalbesi, Leksoela, Mefa, Talaga, Kawiri, Waaimala en Waaikoema; in het regentschap Foggi de marktplaatsen Wamsasi en Siopo; in het regentschap Licella de marktplaatsen Waaimani, Wamlana en Maspait; in het regentschap Tagalisa de marktplaats Waaipoti; in het regentschap Lelialeh de marktplaats Samlagi; en in het regentschap Kajeli de marktplaatsen Waaiapoe, Ilat en Waaipoti. De meeste handel op Boero heeft plaats door Amboinezen (van Larike en Hila) en Maniparezen, welke lijnwaden en andere zaken aanbrengen en tegen kajoepoeti-olie, tabak, katjang, rottan, aardappelen, varkens, dinding, zeilmatten, lassi-hout en kamoni-hout ruilen.

Sedert 1854 is Kajeli vrijhaven. In Oktober 1855 had de vrijverklaring der haven nog weinig invloed gehad op den handel. De handel is evenwel voor eene aanmerkelijke uitbreiding vatbaar. Boero is rijk aan gewilde produkten en de bevolking is noch aan belastingen van eenig belang, noch aan gedwongen kultuur-arbeid onderworpen, zoodat aan hare vrije ontwikkeling geene hinderpalen in den weg staan. In 1854 trok het gouvernement aan inkomsten van Boero nog geene *f* 100 t. w. aan kleinzegelregt *f* 14, aan venduregten *f* 44 en aan slavenbelasting *f* 23.

De marktprijzen der eerste levensbehoeften zijn te Kajeli als volgt. Rijst *f* 10 de pikol; sawah-padi *f* 4 en padi van drooge velden *f* 3,40 de pikol; sago 24 duiten de toeman van 25 katti's; dinding *f* 16,80 de pikol; versch spek 80 duiten een kwart beest; versch hertenvleesch 60 duiten een kwart beest; kippen 24 duiten het stuk; eenden *f* 1,30 het stuk; ganzen *f* 4 het stuk. In het zoogenaamde achterland van Boero, waarmede waarschijnlijk de overige marktplaatsen bedoeld worden, geldt een pikol padi *f* 1,80, een pikol aardappelen *f* 4, een hoen 16 duiten, een groot varken *f* 6, een klein varken *f* 3 en een mandje tabak 10 duiten.

De veeteelt bepaalt zich ter hoofdplaatse tot runderen (voor

rekening van het gouvernement), schapen en geiten. Men houdt er ook veel ganzen, hoenders en eenden. Verder van de hoofdplaats legt men zich meestal toe op de teelt van varkens en hoenders. Van vischvangst wordt weinig werk gemaakt, niettegenstaande de baai van Kajeli bekend is rijk aan visch te zijn en jaarlijks eenige vaartuigen van Amboina (van de kust van Hila) de baai bezoeken om er te visschen. Ook bezoeken de Mandharezen en Badjorezen jaarlijks de baai voor de karet- en tripang-vangst.

Een der voornaamste takken van nijverheid der bevolking van Kajeli is het stoken van kajoepoeti-olie. Deze tak van nijverheid is grootendeels in handen der christen-bevolking en kan gezegd worden voortdurend in bloei toe te nemen. Boero levert, zooals bekend is de beste kajoepoeti-olie op. Rijke kajoepoeti-bosschen liggen in den omtrek van eenige palen der hoofdplaats en de opbrengst van olie is zeer toegenomen. De kosten der eduktie zijn veel verminderd, sedert de stokers zich meer destilleerketels hebben aangeschaft en het stoken in de nabijheid der bosschen doen plaats hebben. Van 1817 tot 1818 bezat men te Kajeli slechts 2 ketels, van 1819 tot 1823 3, van 1824 tot 1825 4, van 1826 tot 1829 5, van 1830 tot 1832 6, in 1833 7, en in 1835 8 ketels. Sedert nam het aantal ketels geleidelijk toe. In 1836 was het gestegen tot 11, in 1840 tot 16, in 1845 tot 23, in 1850 tot 30 en in 1855 tot 50, zoodat vooral in de laatste jaren deze industrie zeer is vooruitgegaan. Evenwel is de opbrengst aan olie niet in dezelfde evenredigheid toegenomen als het aantal ketels. In 1817 toch verkreeg men met de beide toen bestaande ketels 800 flesschen olie, terwijl de opbrengst van 46 ketels in 1854 bedroeg ongeveer 7000 flesschen, dat is gemiddeld per ketel slechts ruim $\frac{1}{3}$ van hetgeen men in 1817 verkreeg. Ook de prijs der kajoepoeti-olie is aanmerkelijk gedaald en thans te Kajeli ongeveer *f* $1\frac{1}{2}$ flesch.

De heer Willer hangt een gunstig tafereel op van de nijverheid der christen-bevolking van Kajeli. Tot zeer in bijzonder-

heden heeft hij die nijverheid nagegaan en hoezeer zijne opgaven loopen over het jaar 1847, is het aannemelijk, dat die nijverheid sedert nog is vooruitgegaan.

In gezegd jaar bedroeg het aantal christenburgers te Kajeli 66, waaronder 3 van 18–20 jarigen leeftijd, 19 van 20-30 jarigen, 18 van 30–40 jarigen, 12 van 40–50 jarigen, 5 van 50–60 jarigen, 7 van 60–70 jarigen en 2 van 70–80 jarigen leeftijd. De meesten waren geboortig van Kajeli zelf, slechts 15 van Amboina, 3 van de Uliassers en 4 van Timor. Drie der mannen, alle grijsaards, genoten eene eervolle rust en slechts één jongman van twintig jaar was zonder beroep. De overigen mannen oefenden de volgende bedrijven uit.

Kajoepoeti-oliefabrikant.	2
Kajoepoeti-oliefabrikant en visscher of jager of sagoklopper enz.	4
Kajoepoeti-oliekoker.	3
Kajoepoeti-bladenplukker.	2
Kajoepoeti-bladenplukker en visscher.	3
Sagoklopper.	5
Sagoklopper en jager of visscher.	7
Tifadoor (sagoweer-ber).	7
Tifadoor en jager of tuinier.	3
Jager	5
Jager en tuinier of visscher.	6
Visscher.	4
Handelaar.	3
Timmerman en visscher of sagoklopper.	2
Kleêrmaker.	1
Schoenmaker, tevens goudsmid, violist en visscher. .	1
Metselaar.	1
Schoolmeester.	1
Arbeiders.	2
Totaal	62

Men ziet hieruit, wat er is van de zoo algemeen be-

weerde luiheid der moluksche christenen, wat Kajeli betreft. Slechts één jongman was zonder bepaald beroep. Meerderen oefenden meer dan een bedrijf, ja tot vier en meer bedrijven, om hun bestaan te verbeteren en tot eene redelijke mate van welvaart te geraken, die zij inderdaad ook genieten. Later zal ik nog ruimschoots gelegenheid hebben, om ook de inlandsche christen-bevolking van Amboina en de Uliassers in een minder ongunstig licht te stellen, dan door zoovele weinig zaakkundige of bevooroordeelde schrijvers is gedaan.

Het maatschappelijk kapitaal der christenen van Kajeli moet niet onbelangrijk zijn. Behalve hunne huizen, hun geldelijk kapitaal, hetwelk grooter is dan men zou vermoeden, en hun kapitaal in de kajoepoeti-oliefabrikatie, is het bekend, dat zij in het bezit zijn van goede vuurwapenen, van meerdere vischtuigen van waarde, van eenige orembaaijen en semans, van eenige duizenden vierkante roeden bebouwden tuingrond, van meer dan 2000 klapperboomen, van nabij de 3000 sagopalmen, enz. Bij dit kapitaal is nog te rekenen eene krachtige en gezonde ligchaamsgesteldheid, zelfs bij de in jaren gevorderde ingezetenen, opgewekt en onderhouden door lust tot den arbeid.

De toestand der mohammedaansche inwoners van Kajeli is minder gunstig dan die der christenen. Velen vinden hun bestaan in de kajoepoeti-olie-industrie, in het sagokloppen, wat ieder man gedurende een gedeelte van het jaar doet om in zijne behoefte aan voedsel te voorzien, in de visscherij, in de kleine zeevaart en in eenige ambachten. Zij bezitten een aantal geweren, enkele djarings (groote vischnetten), een aantal djala's (werpnetten) en njemoe (groote vischlijnen), bij de 2000 klapperpalmen, meer dan 170000 sagostammen, een aantal tuingronden, eenige weinige vaartuigen van 1 tot 5 kojangs ruimte en een 150- tot 200-tal kleine praauwen, enz. Hoezeer zij in welgesteldheid onder doen voor de burgers, schijnen zij toch nog eene redelijke mate van welvaart te genieten.

HOOFDSTUK III.

BOERO.

Vroegere reizigers. — Oude kaarten. — Meer van Wakaholo. — Geologie. — Flora — Fauna. — Geographie. — Regentschappen. — Kolonisatie van Boero door Europeanen.

Tot op de eerste twee tientallen jaren dezer eeuw wist men weinig meer van Boero, dan hetgeen Wouter Schouten, Johan Nieuhof en François Valentyn ons in hunne werken hebben vermaakt.

Wouter Schouten bezocht Boero herhaaldelijk, thans bijkans twee eeuwen geleden, en deelde in de beschrijving zijner reizen eenige bijzonderheden mede omtrent Kajeli en Tomahoe.

Johan Nieuhof bezocht het eiland in 1659. In zijne "Gedenkweerdige zee- en lantreize" gaf hij eene korte beschrijving der kust van Tomahoe en Kajeli, eene vrij goede afbeelding en beschrijving van het hertzwijn of babiroesa en maakte hij ook melding van civetkatten als talrijk op Boero voorkomende, alsmede van de voornaamste voortbrengselen van het plantenrijk.

Valentyn boekte omtrent Boero de berigten, welke hij omtrent dit eiland van anderen had ingewonnen. Zijne mededeelingen hebben slechts voor een gering gedeelte betrekking tot de natuurlijke gesteldheid van het eiland. Valentyn heeft meer de bouwstoffen geleverd voor eene geschiedenis van de boerosche bevolking, dan voor eene eenigzins voldoende kennis van het eiland zelf. De kaarten van Boero, in het tweede deel van zijn werk voorkomende, geven, wat de binnenlanden betreft, slechts terug, wat men vóór en in zijnen tijd meende van Boero te weten en waren meer het

uitvloeisel van onjuiste berigten en voorstellingen dan van waarneming. Behalve eene dorre opsomming van namen van rivieren en dorpen, leert Valentyn ons van het binnenland niet veel anders kennen dan de namen van eenige bergen en het bestaan van het bergmeer van Wakaholo, in de westelijke helft van het eiland. Dit meer werd in 1668 bezocht door Johan Leipzig en in 1710 door den sergeant Hans Conraad Keller, welke laatste den togt derwaarts volbragt, nadat de gouverneur der Molukken Van der Stel, welke dien had ondernomen, onverrigter zake was teruggekeerd. De resultaten der togten van Leipzig en Keller zijn door Valentyn geboekt, doch de wetenschap heeft er weinig door gewonnen.

Sedert verliepen meer dan tachtig jaren, alvorens eenige nadere onderzoekingen omtrent Boero werden bekend gemaakt. D'Entrecasteaux bezocht Kajeli in 1793. Het meer van Wakaholo is in 1825 van de zuidkust uit weder bezocht door Engelhard en in 1847 van de noordkust uit door den generaal Cleerens en den heer Roskott. Omtrent de resultaten dezer beide laatste togten is slechts openbaar geworden een kort verhaal van den heer Roskott, hetwelk de heer L. J. Van Rhijn in zijne „Reis door den Indischen archipel" heeft opgenomen. Het meer schijnt ongeveer 4000' boven de zeevlakte gelegen te zijn.

Opmerkelijk genoeg zijn de eerste nieuwere onderzoekingen van Boero te danken aan fransche naturalisten, vooral aan Lesson en Garnot en Dumont d' Urville, welke deel uitmaakten van de wetenschappelijke expeditie, welke onder Duperrey met de Coquille ook Kajeli bezocht.

Lesson heeft, in het 3e deel zijner „Voyage autour du monde" en in de Zoölogie der reis van de Coquille, menige opmerking omtrent Boero medegedeeld, en vooral in laatstgenoemd werk zijn kostbare bouwstoffen geleverd voor de eerste noemenswaardige kennis der natuurlijke geschiedenis van het eiland. De expeditie van Duperrey bezocht echter van het geheele eiland slechts Kajeli en omstreken. Omtrent de geologie van het eiland heeft zij geene onderzoekingen van eenig belang gedaan, zoodat men ten deze door de

reis der Coquille weinig gevorderd is. De heuvels in de nabijheid van Kajeli schijnen schieferachtig te zijn en doorbroken van magtige kwartsaderen.

Al wat van de flora van Boero bekend is, heeft slechts betrekking tot eenige kultuurplanten en tot een aantal aan de stranden der Moluksche eilanden min of meer algemeen voorkomende gewassen.

Hetgeen men van de fauna van Boero weet heeft insgelijks slechts betrekking tot de hoofdplaats van het eiland en tot hare onmiddellijke omstreken. Door de expeditie van Duperrey zijn niettemin vrij talrijke diervormen van Kajeli bekend geworden.

Van de zoogdieren verdienen voornamelijk vermelding de babiroessa (Babirusa alfurus Less.) en het moluksche hert (Rusa moluccensis Gr.). De in den Indischen Archipel zoo verbreide kalong (Pteropus edulis) is ook op Boero gevonden. Een spitsmuis en twee soorten van ratten of muizen, tikoes tanah en tikoes padi, leven in de omstreken van Kajeli. De gevlekte Koeskoes (Cuscus maculata Gr) schijnt in de binnenlanden niet minder talrijk te zijn dan op Amboina en Ceram. Van de stranden tot hoog op de bergen moet Boero rijk zijn aan wilde varkens, welke door de alfoeren worden gevangen en tam gemaakt, doch omtrent welker soort de wetenschap nog in het onzekere is. Bruinvisschen en walvisschen zijn in de baai van Kajeli en langs de overige kusten van het eiland geene zeldzaamheden.

Hoezeer Boero zonder twijfel rijk is aan vogels, zijn nog slechts weinige soorten van daar bekend geworden. Die soorten bepalen zich voornamelijk tot eenige papagaaijen, enkele duiven, honigzuigers en eenden. De meest uitkomende vorm is wel de kasuaris (1).

---

(1) In het geheel zijn tot nog toe, voor zoover ik kan nagaan, slechts de volgende soorten van vogels van Boero bekend geworden. Geoffroyus personatus Bp., Psittacodis magnus Bp., Trichoglossus ornatus Vig., Lorius guebeënsis Less., Cacatua sulphurea Vieill., Cacatua moluccensis (Cacatua erythrolophus Less.), Haliastur ponticerianus Bp., Alcedo ispida L., Merops corniculatus Lath., Dicaeum erythrothorax Less., Lanius bouriensis Cuv., Philedon buroensis QG., Loxia molucca Gm., Columba phasianella Temm., Hemipodius pugnax Temm., Casuarius orientalis, Anas radja Garn.

Van de reptiliën van Boero is evenzeer slechts weinig bekend. De groene zeeschilpad (Chelonia midas Schw.) leeft in de baai van Kajeli, waar ook de karetschildpad (Chelonia imbricata Schw.) wordt gevangen. Krokodillen (Crocodilus biporcatus Cuv.) en leguanen (Varanus bivittatus DB.) houden zich in groot aantal op aan de stranden en in de rivieren. Maar van de eigenlijke landreptiliën van Boero is tot nog toe slechts bekend geworden eene soort van boenglong (Bronchocela cristatella Kaup), eene soort van gekko (Platydactylus vittatus Cuv.), de gestreepte draak (Draco lineatus Daud.), twee skinken (Lygosoma taeniolata DB. en Eumeces Lessonii DB.) en eene soort van pad (Bufo minimus Less.), alle welke soorten in de omstreken van Kajeli zijn aangetroffen. Tijdens mijn kort verblijf te Kajeli zag ik langs de oevers der riviertjes ook meerdere voorwerpen van Euprepes Sebae DB. Van de uitgebreide orde der slangen, aan welke Boero zeker niet minder rijk is dan Amboina of Ceram, is slechts Chrysopelea rhodopleuron Boie van Boero bekend geworden. De overleveringen spreken van het voorkomen van bijzonder groote slangen op Boero, welke wel tot het geslacht Python zullen behooren. Lesson zag bij Kajeli twee of drie soorten van slangen, welke echter niet door hem werden herkend. Zelf zag ik tusschen de struiken nabij een Kajeli doorstroomend riviertje Triglyphodon irregulare DB.

Van de visschen van dit belangrijke eiland kan reeds iets meer worden gezegd. Ruim een twintigtal soorten is door de reizen van de fransche naturalisten bekend geworden. Mijne onderzoekingen stellen mij in staat dit cijfer met meer dan 130 te verhoogen. Slechts wil ik hier aanteekenen, dat de wateren van Kajeli eigene soorten voeden van Apogon, Cheilodipterus, Ambassis, Scorpaena en Gobiodon. Van de kennis eener zoetwatervischfauna van Kajeli is nog naauwelijks sprake. In de riviermondingen van Kajeli leven Ambassis buruënsis Blkr, Mugil cunnesius CV., Petroskirtes anema Blkr, Eleotris ophicephalus K. v. H., Periophthalmus Koelreuteri CV., maar geen dier soorten behoort tot de eigenlijke zoetwatervisschen. Als zoodanig geldt slechts een paling,

Anguilla Elphinstonei Syk., welke eene zeer uitgestrekte verbreiding heeft, ook te Kajeli voorkomt en hoogstwaarschijnlijk tot dezelfde soort behoort, als de palingen, welke gezegd worden in het meer van Wakoholo te leven. In de baai van Kajeli leven meerdere soorten, welke tot nog toe nergens elders waargenomen zijn, zoo als Scorpaena cyanostigma Blkr, Pholidichthys leucotaenia Blkr, en Gobiodon heterospilos Blkr (1).

Ten opzigte van de kennis der ongewervelde dieren van Boero is men insgelijks nog zeer weinig gevorderd. Criocarcinus superciliosus Guér., Grapsus scaber Edw. en Palinurus ornatus Fab. zijn de eenige schaaldieren, welke van Boero zijn bekend geworden. Ik ontdekte te Kajeli nog een paar soorten, een van welke behoort tot een nieuw geslacht der garnalen, door mij Nematophyllum genoemd, wegens de bladvormige ontwikkeling van de bovenste voeldraden, waardoor het zeer na verwant is aan het geslacht Gnathophyllum. De andere soort heb ik genoemd Hippolyte buruënsis.

Plectana Lepelletieri Walck. is de eenige spin, welke wij tot nog toe van Boero kennen. Van de klasse der insekten zijn ruim 60 soorten (2) van Boero vermeld, grootendeels torren en vlinders. Van deze laatste zou Dumont d'Urville 55 soor-

(1) De nieuwe soorten, welke ik te Kajeli ontdekte, zijn beschreven in mijne Bijdrage tot de kennis der ichthyologische fauna van het eiland Boero, opgenomen in het 11e deel (1856) van het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. In die bijdrage zijn ook alle thans van Boero bekende vischsoorten vermeld.

(2) *Schildvleugeligen.* Cicindela decemguttata Fab., Protaetia taciturna Burm., Euchlora lucidula Guér. (Anomala lucidula d'Urv.), Buprestis laevipennis Boisd., Buprestis bipustulata Boisd., Buprestis bimaculata L. Boisd., Buprestis scutellaris Fab., Euphron coerulescens d'Urv., Opatrum complanatum Guér., Amarygmus mutabilis Guér., Helops coerulescens Guér., Monohammus sericeus d'Urv., Cantharis acutipennis Boisd. (Teleporus acutipennis Guér)., Xanthestia antennata d'Urv., Otiorhynchus mutilatus d'Urv. Boisd., Phyllocharis sinuata Oliv., Adorium Olivierii Guér., Cistela pilosula Guér. *Halfvleugeligen.* Pentatoma Wolffii Guér., Pentatoma Germarii Guér., Anisoscelis coeruleipennis Guér., Leptocorisa flavida Guér., Cicada exhausta Guér.— *Schubvleugeligen.* Ornithoptera hellen Boisd., Papilio empedocles Fab., Papilio sarpedon L., Papilio phillyra God., Papilio theodice Boisd., Hamadryas assaricus Boisd., Euplaea eunice Boisd., Euplaea hisme Boisd., Euplaea

ten op Boero verzameld hebben, doch ik zie in de mij beschikbare werken slechts 29 soorten genoemd.

Onze kennis der weekdieren van Boero is nog uiterst oppervlakkig. Van de cephalopoden kent men nog geene enkele soort, evenmin als van de pteropoden, brachiopoden, zakdieren en cirrhopoden. Van de gastropoden kent men slechts eenige soorten van kamkieuwigen, schildkieuwigen, kringkieuwigen en longslakken (1). De schelpdieren van Boero worden in de wetenschap tot nog toe slechts vertegenwoordigd door enkele soorten van ostraceeën, solenaceeën en tellinaceeën (2), terwijl de vakken voor de lagere dierklassen nog nagenoeg geheel ledig zijn en slechts een paar polypen (Zoantha thalassanthos Less. en Spongodes celosia Less.) daarin hebben plaats genomen.

Duponchelii Boisd., Euplaea melina Boisd., Euplaea alcathoë Boisd., Danais sobrina Boisd., Danais juventa God., Cyrestis thyoneus Boisd., Lexias europus Boisd., Minetra nodrica Boisd., Limenitis venilia Boisd., Diadema lasinassa Boisd., Diadema alimena Boisd., Diadema pipleis Boisd., Satyrus manipa Boisd., Thymelia Feisthamelii Boisd., Thymelia thridas Boisd., Idea aza Boisd., Urapteryx infuscatoria Boisd., Leptosoma aëres Boisd., Leptosoma baulus Boisd., Glaucopis bourica Boisd., Damias dichroa Boisd.— *Regtvleugeligen.* Lithroscelis pectinata Guér. — *Vliesvleugeligen.* Vespa bimaculata Guér., Scolia dimidiata Guér., Scolia micans Guér., Campsomoris Urvillei Guér., Agathis terminalis Brull. — *Tweevleugeligen.* Ommatius fulvidus Wied., Anthrax unicincta Guér., Anthrax nigrocostalis Guér. — *Duizendpooten.* Scolopendra cribrifera Guér.

(1) Triton variegatum Lam., Buccinum olivaceum Lam., Conus figulinus Lam., Conus lacteus Lam., Cerithium telescopium Lam., Cerithium obtusum Lam., Marginella geographica Philippi, Voluta aethiopica L., Nerita strigilata Lam., Patella costata Less., Patella bourouniensis Less., Patella granulosa Less., Patella unguis L., Helix zonaria Lam., Cyclostoma vitrea Less., Scarabus imbrium Montf., Auricula Judae Lam.

(2) Placuna sella Lam., Solen violaceus Lam. [Psammosolen], Mactra radiosa Less., Psammobia vespertinioides Less.—Lesson heeft tijdens zijn verblijf te Kajeli een veel grooter aantal soorten van weekdieren en ook van dieren van lagere klassen verzameld, maar het is mij niet bekend of hunne namen ergens vermeld zijn. Lesson duidt althans daarop in zijne » Voyage autour du monde" en aan het einde zijner beschrijvingen der Mollusken in de Zoölogie der reis van de Coquille.

De belangrijkste arbeid, welke tot nog over Boero is openbaar gemaakt, is ongetwijfeld die van den heer T. J. Willer, getiteld: „Beschrijving van het eiland Boero, voor zooveel betreft de hoofdplaats en binnenlanden van Kayelie en de vier kusten, volgens eene reis gedaan in Januarij en Februarij 1847”. Hoezeer die beschrijving zich niet beweegt op eigenlijk natuurkundig gebied, bevat zij toch mededeeling van talrijke waarnemingen, welke de natuurlijke gesteldheid des eilands en zijner kustwateren min of meer toelichten, alsmede een goed overzigt van de administratieve indeeling, van de verdeeling der bevolking over het eiland, hare zeden en gewoonten, middelen van bestaan, enz.

De Lemadang of berg van Tomahoe is de hoogste van het geheele eiland. Zijne hoogte bedraagt volgens de hoekmeting van den luitenant ter zee A. Dronkers 2599 of 2600 meters. De Kakoesiël bekleedt ten opzigte van zijne hoogte den tweeden rang. Men schijnt die hoogte op ongeveer 2300 meters te mogen stellen. Op dezen berg zou het reeds gemelde meer van Wakaholo zijn gelegen. De Batoeboea, naar gissing ongeveer 1300 meters hoog, verheft zich nabij de oostkust des eilands, gelijk de Lemadang nabij de westkust. Van den aard dier bergen, in eene geologische beteekenis, weten wij niets, hoezeer de berigten, bij Valentyn geboekt, er op schijnen te duiden dat de Kakoesiël van vulkanischen aard is. Evenmin weten wij iets naders omtrent de gesteldheid van de tusschen de drie genoemde hoofdpunten gelegene gebergten. Uit het verschil der klimatologische gesteldheid van de noordkust- en zuidkustlanden van Boero mag men opmaken, dat de voornaamste bergen door vrij hooge ribben met elkander zijn verbonden. De zuidoostenwinden brengen der zuidkustlanden overvloedige regens, terwijl in de noordkustlanden droogte heerscht; de westmoesson brengt regens aan de noordkustlanden, terwijl de zuidkustlanden in den droogen tijd verkeeren.

Talrijke rivieren leiden de zoete wateren van Boero zeewaarts, doch slechts weinigen daarvan zijn bruikbaar voor de scheepvaart. Slechts de Waaiapoe is van 1½ tot 2 dagen stroomopwaarts bevaarbaar.

De heer Willer heeft talrijke mededeelingen geleverd voor eene nadere kennis der verschillende regentschappen van Boero.

Het regentschap Kajeli is rijk aan vruchtbare vlakten, alle niet ver binnen s'lands gelegen. De vlakten van Waailea, Waabooi, Leba, Arnoto, Hettima, Walalmata, Rorenzo, Wasoehan en Baman, verdienen de bijzondere aandacht voor eene gebeurlijke kolonisatie op Boero.

Aan de zuidoostkust van Boero ligt het thans onbewoonde regentschap Ilat, alsmede de regentschappen Lomaëteh en Waaisama, uit welke de bevolking van Amblaauw de haar benoodigde sago trekt.

De regentschappen Massareteh en Foggi beslaan het zuidelijke gedeelte van eiland. Massareteh is, behalve Kajeli, nog het minst onbelangrijke regentschap, en levert nog het meest voor den uitvoer op, voornamelijk tabak, aardappelen, hotton (gierst), katjang en varkens, welke door amboinesche handelaren van de wanangan worden afgehaald in ruiling tegen sumanapsche sarongs, messen, enz.

Foggi is zonder eenige bekende belangrijkheid.

De westkust van Boero, in vroegeren tijd omvattende de drie staatjes Tomahoe, Palamata en Hoekoemina, is thans geheel onbewoond.

Langs de noordkust liggen, gerekend van het westen naar het oosten, de regentschappen Bara, Licella, Tagalisa, Maroelat en Leliali.

Bara schijnt rijk te zijn aan ebbenhout doch is onbewoond.

Licella strekt zich ongeveer 9 mijlen ver langs de noordkust uit. Tot dit regentschap behoort het boven reeds genoemde meer van Wakaholo, welks omstreken nog het meest bevolkte gedeelte van het eiland zijn, met uitzondering van de hoofdplaats Kajeli. Niet ver van de handelplaats Licella-lama is eene vlakte van eenige vierkante palen uitgestrektheid, ongeveer een paarhonderdtal voeten boven de zeevlakte gelegen, waar de heer Willer duizenden kajoepoeti-boomen zag, welke een' kostbaren voorraad beloven aan ieder, die zich hier zou willen neerzetten om kajoepoeti-olie over te halen. Deze vlakte verlengt zich wes-

telijk in uitgestrekte lagere doch niet minder vruchtbare vlakten, doorstroomd door de wateren der Waaiili, eene breede doch wegens ondiepte volstrekt onbevaarbare rivier. De bevolking van Licella levert geene artikelen voor den uitvoer, behalve sago en dammar.

Het uiterst schaars bevolkte regentschap Tagalisa en het thans onbewoonde en naauwelijks enkele palen groote regentschap Maroelat bieden geene meldenswaardige bijzonderheden aan, tenzij dat zich in Tagalisa, hetwelk zich slechs twee mijlen ver langs de kust uitbreidt, nabij de handelplaats Waaipohte, eene vlakte bevindt van ongeveer 3 palen lengte en 1 paal breedte.

Het regentschap Leliali heeft slechts eene oppervlakte van ongeveer 5 □ mijlen, van welke ruim drie 3 mijlen langs de kust. Het kustland is er rijk aan ebbenhout, ijzerhout en kajoepoeti. Er is eene ruime vlakte van ongeveer 3 palen lengte en ruim 2 palen breedte, doorstroomd van meerdere kleine rivieren en in de nabijheid een groot meer, Waaimereh geheeten. De geringe bevolking levert eenig ebbenhout en dinding voor den uitvoer.

Boero heeft sedert lang de aandacht getrokken van de voorstanders eener europesche kolonisatie in deze gewesten. Inderdaad schijnt het de elementen te bezitten, om eene vestiging van eene nederlandsche landbouwende kolonie te kunnen doen slagen, niettegenstaande zulks door sommigen wordt ontkend.

Onder de tegenstanders eener kolonisatie van Boero behoort ook de heer L. J. Van Rhijn, die op zijne reis door den Indischen Archipel in 1849 en 1850 Boero op een' afstand zag. Deze heer besluit uit eene mededeeling van den heer Roskott betreffende de reis van den generaal Cleerens naar het meer van Wakaholo, welke mededeeling in zijne „Reis door den Indischen Archipel in het belang der evangelische zending" is opgenomen, dat eene kolonisatie van Boero een onbegonnen werk zou zijn en men alle gedachten van dergelijke plannen en uitzigten op Boero hebbe af te trekken. De heer Van Rhijn

verwart in zijn oordeel echter de onherbergzame terreinen der omstreken van het meer van Wakaholo met het geheele eiland. Het is alsof iemand, die van Java niets kende dan het bosch van Soemberwaroe, beweerde, dat Java een woest en voor het aanleggen van wegen en kultures volstrekt ongeschikt eiland is.

De gouverneur generaal Merkus, nog gouverneur der Molukken zijnde, heeft reeds op Boero gewezen als een geschikt eiland voor eene kolonisatie.

De heer Willer heeft zegevierend aangetoond, dat Boero vruchtbare vlakten heeft, uitgestrekt genoeg om duizenden landbouwers een ruim veld voor hunnen arbeid te verzekeren en in een belangrijk artikel van zijne hand, getiteld „Exploitatie van Boero", opgenomen in het tweede deel (1854) van het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, is hij met kennis van zaken op dit onderwerp teruggekomen.

In dit artikel toont hij aan, dat eene kolonisatie in het regentschap Kajeli alleen reeds dadelijk beschikbaar zou vinden eene uitgestrektheid van 46000 bouws vlak open terrein van de mildste aardsoorten, overvloed van reeds aanwezig voedsel en van bouwmaterialen, en een' grooten voorraad sago in de sagobosschen, welker fabriekmatige zuivering reeds dadelijk een geschikt artikel voor den uitvoer zou kunnen opleveren, terwijl de ligging van Kajeli aan een' grooten handelsweg en eene uitmuntende baai, onze reeds daar bestaande vestiging en versterking en nog andere gunstige omstandigheden, als zeer gunstige voorwaarden te beschouwen zijn voor de slaging eener gebeurlijke kolonisatie.

Dit punt is door den heer Willer met zooveel zaakkennis uitgemaakt, dat geen twijfel meer kan bestaan aan de geschiktheid van Boero voor eene kolonisatie van landbouwers.

Eene andere vraag is echter, *welke soort* van kolonisatie òf het meest wenschelijk zou zijn, òf den meesten kans zou aanbieden van slaging.

De heer Willer heeft in zijn genoemd artikel de aandacht gevestigd op de volgende grondslagen, van welke men bij eene exploitatie van Boero zou kunnen uitgaan.

1. Door europesche ondernemers en indische werklieden.
2. Door het plaatselijk bestuur met de beschikbare bevolking.
3. Met kettinggangers.
4. Met Javanen (javaansche volkplanting).
5. Met Nederlanders (nederlandsche volkplanting).
6. Met in Indië veroordeelde Europeanen.
7. Met in Nederland veroordeelden.

Meerdere dezer punten vallen met eene eigenlijke kolonisatie zamen. Ten opzigte eener kolonisatie zouden slechts het 1e en de 3 laatste punten overweging verdienen.

De vestiging van eene nederlandsche nijvere bevolking zou ongetwijfeld het meeste wenschelijk zijn, vooral met het oog op de vrijstelling van de voorname moluksche havens voor den algemeenen handel.

Zou alzoo slechts te beslissen zijn de uitvoerbaarheid der daarstelling en de mogelijkheid der instandhouding en uitbreiding, met het oog op het klimaat en den te verrigten arbeid.

Vrij algemeen heerscht de meening, dat de Europeanen ongeschikt zijn om binnen de keerkringen eene landbouwende kolonie te vormen, omdat zij niet bestand zouden zijn tegen aanhoudenden veldarbeid onder de keerkringszon, en zouden missen de grondstoffen van duurzaamheid en uitbreiding zonder aanvoer van buiten. Ongelukkig is deze meening, welke volstrekt niet op afdoende feiten steunt, doorgedrongen tot de magthebbenden in de hedendaagsche maatschappij en het struikelblok voor het bevorderen of ondernemen van landverhuizingen uit Nederland herwaarts.

Ik ben die ongunstige meening niet toegedaan. Integendeel staat de overtuiging bij mij vast, dat de Europeaan in de keerkringsgewesten duurzaam zich op den landbouw kan toeleggen, zonder dat zijne gezondheid daaronder meer zal lijden dan onder de oefening van eenig ander bedrijf, en zelfs meen ik te mogen beweren, dat de levenskansen in Indië voor ordelijke europesche landbouwers grooter zullen zijn, dan voor wie hier het grootste gedeelte van den dag aan de schrijftafel doorbrengen.

De ondervindingen ten deze, hier te lande opgedaan met europesche militairen, in de kampementen en bij de geniewerken, en in verwijderde bezittingen met eigenlijke kolonisten, hebben dit punt genoegzaam in het licht gesteld.

Men moet bij het beoordeelen der onderwerpelijke aangelegenheid weten te onderscheiden en in rekening te brengen, de soms veelvuldige oorzaken, buiten het tropenklimaat gelegen, welke dikwerf eene groote sterfte onder landbouwende kolonisten hebben te weeg gebragt en daardoor de kolonisatie zelve doen mislukken.

Voorts houde men in het oog, dat het volstrekt geene noodzakelijkheid zou wezen voor den europeschen landbouwer *den geheelen dag* in de open lucht of in de hitte der zon ter arbeiden. Integendeel, de vroegere morgen- en de late namiddaguren zijn voldoende om door veldarbeid eene opbrengst te erlangen, welke ruimschoots zou voorzien in de behoeften van het gezin en in eenige besparing voor de toekomst, terwijl de uren van hoogen zonnestand zouden kunnen benuttigd worden tot arbeid in de schaduwen van de aangelegde plantsoenen of binnenshuis. De vruchtbare bodem geeft hier voor minder arbeids een grooter produkt, en zoo heeft de natuur het evenwigt hersteld tusschen de aanwendbare krachten en de te verkrijgen uitwerkselen. Artikelen voor eigen verbruik en voor den uitvoer zouden in de vlakten van Kajeli in grooten overvloed zijn voort te brengen: rijst, sago, turksche tarwe, aardappelen, kool, uijen, tabak, koffij, suiker, kruidnagelen, muskaatnoten, klapper-olie, kakaö, kajoepoeti-olie, enz. Veeteelt, vischvangst en jagt zouden overvloedige dierlijke voedingsmiddelen opleveren, niet alleen voor het verbruik van de kolonisten, maar ook voor den uitvoer, in den vorm van versch vleesch (voor de Kajeli aandoende vaartuigen), van dinding en gedroogden visch.

Het kan mijne bedoeling niet zijn, het gewigtige vraagstuk eener kolonisatie van Nederlanders in deze gewesten in haren uitgebreiden omvang te behandelen. Het zou stof geven voor meer ruimte, dan waarover ik voor dit reisverhaal kan beschikken en ik heb hier dan ook slechts willen bevestigen en nader toelichten de

meening van den heer Willer, dat Boero *geschikt* is om eene europesche kolonisatie te ontvangen. De wijze om de volkplanting te organiseren, de volkplanters naar Boero over te brengen en daar in hunne dadelijke behoeften te voorzien, is het moeijelijkste gedeelte van het vraagstuk, welks voldoende oplossing afhankelijk is van het beschikbaar te stellen kapitaal, van de te verkrijgen medewerking van het bestuur, enz.

HOOFDSTUK IV.

AMBLAAUW, MANIPA, KELANG, BONOA.

Vertrek van Kajeli. — Straat Manipa. —Amblaauw.—Eiland Manipa.— Poeloe Swangi en Toeban. — Kelang. — Poeloe Babi. — Bonoa. — Volksverhuizing van daar. — Kust van Hitoe. — Negorijen Wakasihoe en Allang. — Kust van Leitimor. — Baai van Amboina. — Negorijen aan de buitenbaai gelegen. — Aankomst en ontvangst te Amboina.

Kort voor het vallen van den 1n Oktober verliet de Ambon de reede van Kajeli, om ons naar de hoofdplaats van de Molukken over te brengen. De Vesuvius was reeds een paar uren vroeger de baai uitgestoomd om te Amboina de tijding te brengen, dat de opperlandvoogd binnen eenige uren ter hoofdplaatse verwacht kon worden en de autoriteiten in de gelegenheid te stellen, het noodige voor de ontvangst van het hooge reisgezelschap te bevelen.

Onze overtogt naar Amboina bood geene bijzonderheden aan. De baai van Kajeli verlaten hebbende stoomde de Ambon langs de noordoostkust van Boero tot Tandjong Pela en stak toen straat Manipa over, koers houdende naar de kust van Hitoe, het noordelijke schiereiland van Amboina.

De eilanden Kelang en Manipa hadden wij nog bij het verlaten der baai van Kajeli in de verte kunnen waarnemen. Eene menigte vuren op de noordoostkust en oostkust van Boero trok s'avonds onze aandacht.

Amboina ligt regt oostelijk van Boero en is daarvan slechts gescheiden door straat Manipa, welke tusschen Tandjong Seroma

van Boero en de kust van Larike van Hitoe slechts 42 minuten of ruim $\frac{2}{3}$ graad breed is.

In het noorden wordt deze straat verengd door de eilanden Manipa en Kelang en het westelijke schiereiland van Ceram; zuidelijk, op ongeveer een paar mijlen afstands van de zuidoostkust van Boero, door het eiland Amblaauw.

Geen dezer eilanden door mij bezocht zijnde, zal ik slechts tot hunne nadere kennis mededeelen, wat in de jongste gedrukte en ongedrukte berigten daarover is vermeld.

Amblaauw of Belaauw, hetwelk zoowel in een geographisch en ethnologisch als in een admininistratief opzigt tot Boero behoort, is door eene slechts een paar mijlen breede, veilige, straat, van Boero gescheiden en heeft ongeveer de grootte van Tidore, beslaande zijne oppervlakte slechts ongeveer een paar □ mijlen. Zijn bodem is bergachtig en weinig vruchtbaar.

Amblaauw heeft thans eene bevolking van ruim 1000 zielen, welke in zeven negorijen of béna is verdeeld. De namen dezer negorijen zijn Loemooi, Elara, Oelima, Salate, Salasi, Siwar en Massawooi. Zij staan onder hoofden, welke den titel voeren van pati of orangkaja en bestaan ieder uit 2 tot 5 noeroe (wijken of gehuchten), welke zelve weder verdeeld zijn in dati of geslachten. In het begin van 1855 was de bevolking in de verschillende negorijen verdeeld als volgt.

	zielen.
Loemooi (met de noeroe Sowakil, Waaisehi, Asa en Batha).	275
Elara (met de noeroe Behelo, Loemooi en Relolo).	177
Oelima (met de noeroe Namkatoe, Booi, Belaseh, Salihoe en Maaswooi).	180
Salate (met de noeroe Belateh en Waaisehi). .	69
Salasi (met de noeroe Lolike, Matmaloea en Salasi).	189
Siwar (met de noeroe Solisa en Lowsileh). . . .	53
Massawooi (met de noeroe Toekmoeli, Mahte'loe en Boetoeteh).	105
Totaal	1048,

waaronder 260 mannen, 404 vrouwen, 261 jongens en 223 meisjes, of te zamen 521 personen van het mannelijk en 527 van het vrouwelijk geslacht.

Loemooi ligt aan de oostkust van het eiland, Massawooi en Salate aan de noordkust, Oelima aan de westkust en Elara, Salasi en Siwar aan de zuidkust. Deze 7 negorijen zijn alle aangeduid op de „Kaart der Moluksche eilanden en vaarwaters door F. A. A. Gregory", uitgegeven in 1847, doch de namen zijn daar gedeeltelijk anders gespeld, t. w. Loemooi als Limo, Elara als Bijlara, Salasi als Seijlassi, Oelima als Delittima, Salate als Salatti, terwijl Massawooi daar genaamd is Oelima. Op de „Kaart van het midden- en zuidelijke gedeelte van den Molukschen Archipel, zamengesteld door P. Baron Melvill van Carnbee" in 1854, zijn slechts drie dier negorijen aangeduid, met de namen Eilara, Silassi en Oelima.

Volgens Valentyn zou Amblaauw in oude tijden sterk bevolkt geweest zijn, doch in zijnen tijd nog slechts eene populatie van ruim 1800 zielen hebben bezeten. Sedert is die bevolking in aantal verminderd tot op 1840, toen zij nog slechts 689 zielen bedroeg. Na 1840 kwam zij allengs op haar tegenwoordig cijfer.

De bevolking is geheel mohammedaansch en wordt geschetst als nijver. De Amblaauwers kloppen hunne sago, voor zoover hun eilandje zelf niet genoeg voor de behoefte oplevert, in de uitgestrekte doessons langs de zuidkust van Boero en winnen daar nog zoo veel over, dat zij nog een gedeelte daarvan in den handel kunnen brengen. Zij houden zich overigens onledig met de vischvangst en met den handel op Boero en Amboina. Zij zijn verpligt jaarlijks eene hoeveelheid van eenige kojangs kalk aan het bestuur te Amboina te leveren, welke hun echter met ruim *f* 50 zilver de kojang betaald wordt.

Valentyn heeft eenige geschiedkundige bijzonderheden betreffende Amblaauw in zijn groot werk medegedeeld, werwaarts ik mijne lezers verwijs. In vroeger tijd, toen het eiland nog nagelbosschen bezat, of toen men er den sluikhandel in nagelen wilde tegengaan, hield de Kompagnie er een fortje en eene bezetting.

Van de natuurlijke geschiedenis van Amblaauw is tot nu toe niets bekend geworden.

Straat Manipa is tusschen het eiland Manipa en Tandjong Pela, den noordoosthoek van Boero, ongeveer 4 geographische mijlen breed.

Manipa zelf, ook wel Herrea, Basia en Kondea genoemd, is slechts weinig kleiner dan Amblaauw en evenzeer bergachtig. In 1629 had het nog eene bevolking van 3000 tot 4000 zielen, maar in het begin der 17e eeuw was dat cijfer reeds tot 800 gedaald en thans, 1½ eeuw later, heeft het eiland nog slechts eene bevolking van ruim 700 zielen, welke in acht kampongs of negorijen is verdeeld t. w.

Loehoe.	81	zielen.
Toeban.	84	〃
Massawooi.	87	〃
Kelang en Assawoedi. . . .	162	〃
Toemalehoe.	177	〃
Bonoa-Hatoepoeti.	64	〃
Toeniwara.	41	〃
Totaal.	726	〃 .

Onder die bevolking zijn ruim 600 mohammedanen en nog geene 100 christenen. Zij leven voornamelijk van den handel met Boero, Amboina en de Soela-eilanden en van een weinig landbouw. Volgens eene opgave van den heer J. Olivier Jz. in het 1e deel zijner „Reizen in den Molukschen Archipel", had Manipa in 1824 eene bevolking van slechts 320 zielen, waarvan 30 te Loehoe, 40 te Toeban, 40 te Massawooi, 60 te Kelang, 20 te Assawoedi, 40 te Toemalehoe, 50 te Bonoa-Hatoepoeti en 40 te Toeniwara. Volgens deze cijfers zou in de laatste 30 jaren tijds de bevolking van Manipa meer dan verdubbeld zijn.

Manipa's geschiedenis is een treurspel. Het eiland is herhaaldelijk door de Kompagnie verwoest en de bevolking vertiend om het extirpatiestelsel te handhaven, aan hetwelk de eilanders,

daardoor in hun stoffelijk bestaan benadeeld, zich niet goedschiks wilden of konden onderwerpen.

Thans is het eiland van weinig gewigt. Specerijen worden er sedert lang niet meer gekweekt, evenmin als op Amblaauw, Kelang en Bonoa, en ik zie in de mij beschikbare verslagen nog slechts gewag gemaakt van ruim 11000 klapperboomen, als van de eenige kultuurplant, welke van Manipa eene bijzondere vermelding waardig is geacht. Er schijnt evenwel een overvloed te zijn van sagopalmen. De talrijkheid der herten doch vooral der wilde varkens wordt gezegd een voorname hinderpaal te zijn tegen de uitbreiding van den landbouw. Manipa behoort, even als Kelang en Bonoa, in een administratief opzigt onder de afdeeling Hila. De burgers verrigten schutterlijke diensten en erlangen als schutters gouvernements-geweren ten gebruike.

Westelijk van Manipa, in de nabijheid zijner kust, ligt het onbeduidende en onbewoonde eilandje Swangi, even als nabij zijne zuidoostkust het even onbeduidende lage eilandje Toeban. De riffen van Toeban schijnen rijk te zijn aan goede tripangsoorten.

Het eiland Kelang of Hatipoeti of Ijal ligt noordoostelijk van Manipa en is er door de nog geene geographische mijl breede staat Kelang van gescheiden. Het eiland is kleiner dan Manipa doch verheft zich hooger boven de zeevlakte, ofschoon het gezegd wordt nog geene 200 meters hoog te zijn.

In 1629 schatte men zijne bevolking op 400 weerbare mannen, wat duidt op ongeveer 1600 zielen. In 1760 was zij reeds tot 500 zielen versmolten en is sedert geheel van het eiland verdwenen. Kudden van herten en wilde zwijnen weiden thans den door menschen verlaten bodem.

Kelang was overigens nooit van veel belang. Nagelboomen, slechts korten tijd onder de Kompagnie daar aangeplant, werden later op haren last weder uitgeroeid; de sagopalm was er schaarsch en slechts de muskaatnotenboom, de kanariboom en goed timmerhout kwamen er nog vrij overvloedig voor en zijn daar waarschijnlijk nog te vinden.

Een klein onbewoond eilandje, Poeloe Babi, verengt nog den naauwen zeeweg, door welken Kelang is gescheiden van den meest

westelijk gelegen' hoek van Howamohel of het westelijke schiereiland van Ceram.

In de noordoostelijke verlenging van Kelang, ruim 1½ duitsche mijl van hetzelve verwijderd, ligt het eiland Bonoa, hetwelk ook wel Boan, Boannoa, Bonno en Buano wordt genoemd. Het eiland heeft een gehakkeld aanzien, is rotsig en onvruchtbaar en niet veel grooter of kleiner dan Kelang en Manipa, doch meer langwerpig van gedaante, bedragende zijne lengte ongeveer 3 duitsche mijlen. Het levert goede houtsoorten op voor den scheepsbouw. Zijne bevolking, in 1629 nog op ongeveer 6000 zielen geschat, doch door de Kompagnie deels verjaagd, deels uitgeroeid, was in 1770 tot een duizendtal zielen versmolten. Sedert is zij in stand gebleven en thans tot een cijfer van bijkans 1500 zielen gestegen. De Bonoarezen zijn voor de helft mohammedanen, terwijl de andere kleinere helft zich christenen noemt. Zij zijn verdeeld in twee negorijen, Bonoa-serani en Bonoaislam, welke aan de zuidoostkust des eilands zijn gelegen. Zij bebouwen den grond alleen tot eigen voeding en onderhoud en drijven handel met Ceram, Hila en omliggende eilanden. Zij munten uit in het vervaardigen van praauwen. In het onderwijs van het christelijke gedeelte der bevolking wordt eenigzins voorzien door een amboineschen schoolmeester, die tevens de godsdienstoefeningen leidt. De Bonoarezen zijn verpligt tot de levering van kalk, gabba-gabba en hout aan het gouvernement. Weinig aan den bodem gehecht, zouden zij gaarne elders zich vestigen, indien zij niet, even als de bevolking van Amboina en de Uliassers, aan het land hunner inwoning gebonden waren.

In het hoofdstuk over Batjan heb ik reeds met een enkel woord melding gemaakt van de verhuizing van Bonoarezen naar Batjan. Dit had plaats in het jaar 1837. Onderlinge geschillen hadden een gedeelte der christenbevolking tot die uitwijking naar Batjan bewogen. De generaal Cleerens, toen gouverneur der Molukken, schijnt zich verpligt te hebben geacht, deze uitgewekenen naar Bonoa te doen terugkeeren en, nadat aanmaningen daartoe vruchteloos waren gebleven, hen in persoon met een onzer

oorlogschepen van Batjan af te halen en naar Bonoa terug te brengen.

Indien de belangen der nagelkultuur op Amboina en de Uliassers het stelsel van grondslavernij, hoe verwerpelijk ook in beginsel, nog noodig maakte, zou zoodanig stelsel gewis geheel overbodig zijn op de eilanden, op welke de specerijkultuur niet verpligt is, maar waar in vroegere tijden de nagelkultuur en handel onmedoogend zijn uitgeroeid en daardoor de bevolkingen in de hartader van haar bestaan gewond.

Er schijnen alzoo geene redenen te bestaan om de bevolkingen van Bonoa, Manipa, Amblaauw enz. onder een stelsel te doen blijven leven, van hetwelk zij slechts de nadeelen en geen der voordeelen genieten en het zal kunnen strekken tot bevordering der ontwikkeling van de Molukken, wanneer aan deze volken hunne vrijheid ten deze zal worden teruggegeven.

Met het aanbreken van den dag van den 2ⁿ Oktober bevonden wij ons nabij Wakasihoe, eene mohammedaansche negorij aan de westkust van Hitoe met ruim 700 inwoners, en stoomden verder om den hoek van Allang en langs de met bijkans 1000 zielen bevolkte christennegorij Allang de prachtige baai van Amboina binnen.

De baai van Amboina mag inderdaad prachtig genoemd worden door hare scherpe begrenzing door een lagchend heuvelland, dat meestal met steile hellingen naar de baai daalt doch ook hier en daar eerst overgaat in kleine vlakten, welke de Amboineezen niet hebben nagelaten in kultuur te brengen.

Regenachtig weder verhinderde ons echter de schoone groepen, welke de kusten van Hitoe en Leitimor aanbieden, in hare bevalligheid te aanschouwen. Ofschoon de baai van Amboina in haar eerste derde gedeelte nog de breedte heeft van ongeveer een duitsche mijl, is die breedte schijnbaar veel minder door het hooge kustland en waant men eerder zich in eene breede rivier te bevinden, vooral wanneer men de hoofdplaats Amboina meer nadert, waar de baai allengskens smaller wordt.

Aan de kust van Hitoe, links van ons, passeerden wij achter-

eenvolgens de christen- negorijen Lilibooi (570 inwoners) en Hatoe (260 inwoners) en de mohammedaansche negorij Laha (180 inwoners). Het schiereiland Leitimor is langs de baai van af zijnen westhoek, den hoek van Noesaniwe, tot meer dan een duitsche mijl oostwaarts onbewoond. Dan komt men langs de christen negorij Amahoessoe (350 inwoners) en verder aan de christennegorijen Hative-besar (550 inwoners) en Noessaniwe (200 inwoners), welke zich aan de hoofdplaats sluiten.

De Vesuvius kwam ons nabij den ingang der baai te gemoet stoomen en vergezelde de Ambon toen verder weder tot voor de hoofdplaats.

De kust van Leitimor vormt een weinig ten zuiden van de hoofdplaats een' vrij ver westelijk uitspringenden hoek, welke de hoofdplaats lang verbergt voor de nieuwsgierige blikken der de baai binnen komende reizigers. Dezen hoek echter gepasseerd zijnde, wordt men verrast door het gezigt op de stad, welke men geheel in de nabijheid voor zich heeft.

Amboina heeft, van de baai gezien, inderdaad een lief aanzien. Het fort Nieuw-Victoria teekent zich scherp op den voorgrond af en ter weerszijden daarvan de eenvoudig gebouwde doch niet onoogelijke huizen der europesche en chinesche wijken, terwijl de achtergrond wordt ingenomen door de heuvels, welke de kleine vlakte van Amboina naauw omsluiten. De reede was bij onze komst verlevendigd door twee onzer oorlogschepen, het fregat Palembang en de schoenerbrik Rembang, door eene handelsbrik en door een aantal inlandsche vaartuigen.

De reede naderende kwam de havenmeester van Amboina aan boord om zijne diensten aan te bieden bij het ten anker gaan van de Ambon, en dadelijk daarop eene kommissie om den opperlandvoogd te ontvangen bestaande uit den luitenant kolonel militairen kommandant der Molukken, den adsistent resident magistraat van Amboina, den president van den raad van justitie en den sekretaris van het gouvernement der Molukken, terwijl ook de kommandant van het fregat Palembang en de kommandant van de schoonerbrik Rembang aan boord kwamen om de hooge gasten te verwelkomen. De oorlogsbo-

dems paradeerden, terwijl de overige ter reede liggende vaartuigen vlagden. Wij kwamen op nog geene kabellengte van de kust, voor het fort Nieuw-Victoria ten anker en gingen dadelijk aan wal. Oorverdoovend was het geschutgebulder bij het ter reede komen en het naar wal gaan. De Vesuvius en de Ambon voegden hunne welkomstschoten bij die van de Palembang en Rembang en bij die, welke van de partikuliere vaartuigen en van Nieuw-Victoria werden gelost. Het was een lange rommelende donder, veelvoudig teruggekaatst door de gebouwen der stad en de omliggende heuvels.

Wij ontscheepten aan het havenhoofd, dat voor de waterpoort van Nieuw-Victoria een eindwegs in de baai is uitgebouwd. Daar stond het korps muzikanten van de amboinasche schutterij gereed en verwelkomde de hooge gasten met de muziek onzer volksliederen. Rijtuigen waren daar insgelijks in gereedheid om den landvoogd en zijn gevolg naar Batoegadja, het verblijf van den gouverneur der Molukken over te brengen. De optogt derwaarts had plaats stapvoets, door het fort, over het kasteelsplein en door de met eerebogen, eerepoorten en vlaggen versierde Burgtstraat, te midden van de toegestroomde volksmenigte en van de langs beide zijden van den weg geschaarde militairen en leden der schutterij.

Te Batoegadja werd het hooge reisgezelschap luisterrijk ontvangen. Ook het gevolg werd te Batoegadja gelogeerd.

HOOFDSTUK V.

AMBOINA.

Bestemming der dagen van het verblijf te Amboina. — Korte beschrijving van het eiland. — Hitoe en Leitimor. — Geologische opmerkingen. — Flora. — Fauna.

Het lag in het reisplan, dat wij slechts eenige dagen op het eiland Amboina zouden doorbrengen. Den 2n Oktober ter hoofdplaatse aangekomen, zouden wij 6 dagen later weder van daar vertrekken om een' togtje naar de oostkust des eilands te doen en den 9n Oktober van de negorij Waai over te steken naar het eiland Saparoea.

Van die weinige dagen verblijfs ter hoofdplaatse van het gouvernement der Molukken was de eerste bestemd tot rustdag; de tweede tot de officiële voorstelling van de ambtenaren, officieren, kollegiën en voorname ingezetenen en tot de inspektie van de troepen en de schutterij; de derde tot de bezigtiging van het fort, van het hospitaal, het stadhuis en andere landsgebouwen; de vierde tot een togtje naar Batoelobang en het bezoek der scholen; de vijfde tot een togtje naar de negorijen van midden Leitimor; terwijl de zesde dag, een zondag zijnde, als rustdag zou beschouwd worden.

Hoezeer ik wel gewenscht had, dat voor het verblijf op het eiland eene grootere tijdruimte ware bepaald geworden, ten einde

in de gelegenheid te zijn meerdere togten in andere rigtingen op de beide schiereilanden te ondernemen, was toch de omschrevene tijdruimte voldoende om over meerdere punten, deze belangrijke bezitting betreffende, eene nadere en gedeeltelijk juistere kennis te erlangen dan in de reeds zeer talrijke geschriften over Amboina is geboekt. Gunstiger nog zou die gelegenheid zijn geweest, indien ik mij gevoegelijk had kunnen onttrekken aan de talrijke inspekties en feesten en indien het veelal regenachtige weder niet meerdere plannen onuitgevoerd had moeten doen blijven.

Wanneer men van Amboina spreekt, is het noodig, om verwarring te voorkomen, dat men aanduidt, wat men onder Amboina verstaat. Het is hiermede als met Ternate, zooals in de vorige afdeeling van dit reisverhaal reeds is ontvouwd.

Amboina, als *residentie*, omvat de eilanden, in het 1e hoofdstuk opgesomd.

Amboina, als *eiland*, omvat natuurlijk slechts het eiland.

Amboina, als *afdeeling*, omvat het grootste gedeelte van het *eiland*, met uitsluiting van de west- en noordkust van Hitoe.

Amboina, in *engeren zin*, beteekent slechts de hoofdplaats.

In dit hoofdstuk zal ik trachten eenige nadere kennis te geven van het *eiland* Amboina.

Het eiland is in talrijke werken zoo dikwerf vermeld, dat het overbodig kan schijnen, op nieuw eene beschrijving daarvan te geven. Ik zal mij dan ook slechts bepalen tot eene korte schets, terwijl ik daarbij gelegenheid zal hebben te wijzen op de leemten, welke thans nog, na ons zoo langdurig bezit, ten opzigte van vele wetenswaardige punten betrekkelijk dit belangrijke eiland bestaan.

Amboina kan men beschouwen als te bestaan uit twee schiereilanden, welke slechts door eene smalle strook alluvieterrein van ruim 1100 meters breedte met elkander zijn verbonden. Deze eilanden, Hitoe en Leitimor, liggen nagenoeg evenwijdig aan elkander, in eene rigting van het zuidwesten naar het noordoosten, Hitoe ten noorden van Leitimor. De baai van Amboina scheidt Leitimor in nagenoeg zijne geheele lengte van Hitoe en is zelve

door de landengte van Baguala gescheiden van de baai van Baguala, een diepe inham tusschen de zuidoostkust van Hitoe en de oostkust van Leitimor. Hitoe heeft eene lengte-uitgestrektheid, van 29 minuten of ruim 7 geographische mijlen en eene breedte, welke tusschen 4 en bijkans 10 minuten of 1 en 2½ mijlen verschilt. Leitimor's grootste lengte bedraagt nog niet de helft van die van Hitoe. Het heeft de gedaante van een' driehoek, welks smalle grond op de baai van Baguala rust en welks top, de hoek van Noessaniwe, den oostelijken ingang der baai van Amboina begrenst.

Hitoe en Leitimor hebben hun ontstaan aan eene zelfde geologische oorzaak te danken. In een vroeger geologisch tijdperk, toen Amboina nog onder de zeevlakte was bedolven, bestond het toekomstige eiland nog slechts uit banken van jongeren zandsteen. Op die banken vestigden zich banken van polypen en toen tallooze geslachten dezer dieren elkander hadden opgevolgd, werden zandsteen en polypenbanken door vulkanische krachten opgeheven tot hoog boven de zeevlakte. Bij die opheffing werd de koraalbank door den zandsteen doorboord en ter zijde geworpen en op Hitoe werd zelfs de zandsteen uiteengedreven door de trachietische of basaltische massen van het aardbinnenste en de daarop rustende gekristalliseerde aardkorst. Deze oorsprongsgeschiedenis is thans nog nog op het eiland zelf te lezen, in zijne gesteenten en in hunne algemeene rangschikking.

Wanneer men een' togt maakt dwars over Leitimor, bijv. van Amboina naar Ema, trekt men eerst over kalkheuvels, dan over zandsteenheuvels, die het hoogere middengedeelte van Leitimor innemen, en dan nogmaals over kalkheuvels. De kalk is polypenkalk, de zandsteen van jongere vorming. Als een bewijs, dat in de geologische tijden hier ook eene vegetatie heeft gebloeid, vertoonen zich op enkele plaatsen nesten of zwakke lagen van bruinkolen. Op anderen plaatsen, zelfs op Leitimor, vindt men ook serpentijn en veldsteen-porfier, zooals bij Batoemerah, in de nabijheid der hoofdplaats Amboina.

Is het op Hitoe anders? Van Hitoe heb ik slechts den zuidoosthoek bezocht, maar de gegevens, welke ik bij verschillende

schrijvers vermeld vind, duiden er op, dat daar insgelijks de kustgedeelten polypenheuvels, en de meer binnenwaarts gelegene streken zandsteenheuvels tot bodem hebben. Maar het voorkomen van graniet- en trachiet-gesteenten duidt er tevens op, dat tijdens Hitoe's opheffing ook hier en daar de de zandsteenlagen zijn verbroken door de oudere gekristalliseerde aardkorst en zelfs door de deze korst opgeheven en doorboord hebbende gesmoltene massen van het aardbinnenste. Thans nog duidt het aanwezen van solfataren aan den Wawani, dat de vulkanische werkingen op Amboina zich niet slechts bepalen tot de daar zoo veelvuldige aardbevingen.

Ook op enkele plaatsen van Leitimor schijnt graniet doorgebroken te zijn, daar ik vermeld zie, dat zich de bij negorij Roebang (zeker Roetong) in het noorden van Leitimor een heuvel bevindt van eenige honderden voeten hoogte, welke geheel uit graniet zou bestaan.

Hitoe en Leitimor zijn beide zeer bergachtige landen. Gelijk Hitoe veel grooter is dan Leitimor, verheft het zich ook aanmerkelijk hooger boven de zee. Twee hoogere toppen, de Latoea en Wawani, beide in de westelijke helft van Hitoe en van de hoofdplaats Amboina uit zigtbaar, reiken tot meer dan 1000 meters boven de zeevlakte en in het noordoostelijke gedeelte van Hitoe bevindt zich een nog hooger gebergte, gekroond door den top van den Salhoetoe, die zich tot meer dan 1200 meters boven de zeevlakte verheft.

Leitimor daarentegen, hoezeer even bergachtig in zijne geheele uitgestrektheid als Hitoe, heeft geene toppen, welke hooger zijn dan ruim een zeshonderdtal meters. Slechts de Nonna en de Hori bereiken zoodanige hoogte.

De wijze van ontstaan van Hitoe en Leitimor heeft Amboina gemaakt tot een eiland, opmerkelijk door de veelheid en de aaneenschakeling van bergachtige terreinen en door de spaarzaamheid en geringe uitgestrektheid van vlakten. Van vlakten is op Amboina naauwelijks sprake, ten zij hier en daar aan de kusten, waar de voet van het heuvelland door strooken alluvialen grond is bedekt. Rivieren van eenige belangrijkheid

konden op Amboina evenmin gevormd worden. De rigting dier rivieren vormt in het algemeen een' min of meer regten hoek met de lengte-as der beide schiereilanden, en hoe talrijke kronkelingen zij door het hakkelige terrein ook hebben moeten maken, alvorens zij de zee konden bereiken, was toch de afstand van het midden des eilands tot aan het strand te gering, om de vorming van grootere stroomen toe te laten.

Amboina's geologische gesteldheid heeft van invloed moeten zijn op zijne vegetatie, op zijne fauna, op den aard en de bedrijvigheid zijner bevolking.

De voorwaarden van het terrein zijn der vegetatie en den landbouw geenszins günstig. De algemeenheid der kalkachtige en zandsteenachtige gronden en het veelvoudig afgebrokene daarvan, de afwezigheid van grootere rivieren of van verzamelplaatsen van zoetwater van eenigen omvang, ter besproeijing van omliggende terreinen, maken Amboina tot een rotsig en betrekkelijk weinig vruchtbaar eiland, welks vegetatie slechts in de hoogere streken van Hitoe en in eenige ravijnen weelderig is te noemen en waar aan geregelden graanbouw van eenigen omvang niet te denken valt.

De gesteldheid van het terrein heeft dan ook de kultuur bepaald. Sagobosschen bedekken hier en daar de kleine moerassige kustvlakten. Andere kustvlakten zijn voornamelijk beplant met vruchtboomen en aardvruchten. De heuvel- en bergachtige streken voeden kajoepoeti- en kanari-bosschen en de nagelboom bloeit daar bij voorkeur op de berghellingen deels in het wild, deels door den mensch aangeplant en verzorgd. De heuvels zijn in het algemeen met eene slechts schrale vegetatie bekleed, onder welke melastomen, akaciën en varens in meerdere vormen en hier en daar in talrijke individu's uitkomen, terwijl het hoogere geboomte zich grootendeels heeft zamengedrongen in de ravijnen, waar de bodem het een' vasteren grondslag aanbood, en een grooter vochtgehalte van lucht en bodem het een ruimer voedsel kon bereiden. Op vele plaatsen is de strandvegetatie rijk aan klapperpalmen, aan bintangor, aan pandanen, hoetoe, katappan (Terminalia katappan), goemila, kanari (Canarium commune), gomoe (Artocarpus incisa), potjoan, varens,

zelfs boomvarens melastomen, kajoetimoe, kinar, kojawas, kener, en zelfs orchideën. Op enkele moerassige stranden tieren rhizophoren, even als elders op gelijke plaatsen. Zware bosschen vindt men slechts om en op het hoogere gebergte van Hitoe. Daar is een rijkdom en veelsoortigheid van gewassen, welke nog slechts gedeeltelijk is bekend en welke nog op een' tweeden Rumphius wacht, om onze kennis daarvan op een meer voldoend standpunt te brengen. Inderdaad, hoeveel ook door Rumphius omtrent Amboina's flora aan het licht moge zijn gebragt, en hoeveel ook nog in de ruim anderhalve eeuw, die sedert is verloopen, en vooral in de laatste tientallen jaren, door Zippelius en den heer Blume, de kennis aan plantenvormen van Amboina moge zijn uitgebreid, is het beeld van die flora nog te ontwerpen en heeft de reis van den gouverneur generaal Duymaer van Twist aangetoond, door de verzamelingen van levende planten, welke toen voor den plantentuin te Buitenzorg zijn gemaakt, dat zelfs in de bewoonde en veel bezochte streken van het eiland nog meerdere sierlijke planten bloeijen, van welke de wetenschap nog geene kennis draagt. Wat men alzoo van een nader onderzoek van Amboina's wouden en vooral van zijne bergbosschen mag verwachten, schijnt niet twijfelachtig.

Wenschelijk zou het zijn, dat een kruidkundige op zich name, volledige lijsten op te maken van alle planten, welke tot dusverre, zoowel van Amboina als van andere moluksche eilanden bekend zijn geworden. Dergelijke lijsten zijn onmisbaar voor de studie der geographische botanie der Molukken en ontbreken nog geheel en al. De kennis der moluksche planten is thans verspreid in eene menigte grootere en kleinere werken, welke niet alle in Nederlandsch Indië aanwezig zijn. Ik moet mij alzoo van eene zamenstelling van zoodanige lijsten onthouden, vermits ik ze op verre na niet volledig zou kunnen geven.

Het dierenleven op Amboina is tamelijk rijk aan vormen.

Van de zoogdieren kent men, de tamme dieren niet medegerekend, een vierentwintigtal soorten. Twee daarvan, de doejong en kasjelot, behooren tot de zeefauna. Van de landzoogdieren bestaat de grootste helft uit vleermuizen van de geslachten der bladneuzen, harpiën, vliegende honden, enz. De vierhandige dieren schijnen op Batjan hunne meest oostelijke woonplaats

in den Archipel te hebben en ontbreken geheel op Amboina. Van verscheurende dieren leven op Amboina geene andere dan een paar soorten van civetten en eene spitsmuis. Drie soorten van koeskoes vertegenwoordigen er de orde der buideldieren, de gewone rat en de sierlijke vleugelmuis de orde der knaagdieren en het moluksche hert de orde der herkaauwers (1).

Ten opzigte van de vogelfauna van Amboina is de bestaande kennis nog gering te noemen. Ik zie van daar nog geene 40 soorten vermeld (2) waaronder slechts een paar roofvogels, een jaarvogel, den bouwer der kostbare eetbare vogelnestjes, eenige honigzuigers, winterkonings en andere zingvogels, eenige klimvogels, waaronder een koekoek en meerdere soorten van papegaaijen, en voorts eenige soorten van duiven, hoenders, steltloopers en zwemvogels. Onder die vogels verdienen meer-

---

(1) De thans bekende zoogdier-soorten van Amboina zijn: Hipposideros bicolor Gr., Hipposideros speoris Geoffr., Phyllorhina nobilis Gr., Asellia tricuspidata Gr., Trilatitius blepotis Gr., Pteropus funereus Temm., Pteropus phaiops Temm., Pteropus chrysoproctus Temm., Pteropus griseus Geoffr., Xantharpya amplexicaudata Gr.?, Macroglossus minimus Gr., Harpyia cephalotes Peronii Geoffr., Viverra zibetha L., Viverra tangalunga Gr., Sorex myosurus Pall., Cuscus orientalis Gr., Cuscus chrysorrhos Gr., Cuscus maculata Less., Mus decumanus Pall., Pteromys elegans S. Müll., Rusa moluccensis Gr., Halicore dugong F. Cuv., Physeter macrocephalus Cuv.

(2) Nisus hiogaster S. Müll., Strix magica S. Müll., Collocalia nidifica Gr., Calao ruficollis Bp., Nectarinia zenobia Schl. Müll., Nectarinia aspasia Schl. Müll., Dicaeum erythrothorax Less., Ceyx lepida Temm., Todiramphus diops Bp., Todiramphus lazuli Bp., Trichophorus flavicaudus Bp., Lamprotornis cantor Temm., Lamprotornis metallicus Temm., Myiagra manadensis Bp. (Muscicapa manadensis Q.G.), Pachycephala macrorhynchus Strickl., Trichoglossus ornatus Vig., Trichoglossus haematodus Wagl., Eos ruber Wagl., Eclectus grandis Wagl., Eclectus puniceus Bp., Cuculus lucidus S. Müll., Eudynamis picatus S. Müll., Eudynamis punctatus S. Müll., Columba (Peristera) javanica Less., Columba (Ectopistes) Reinwardtii Less., Columba littoralis Temm., Columba tigrina Temm., Columba superba Temm., Columba aenea Temm., Columba perspicillata Temm., Columba phasianella Temm., Columba malaccensis Temm., Columba viridis Temm., Columba luctuosa Temm., Megapodius rubripes Temm., Megapodius Freycineti QG., Parra gallinacea Temm., Numenius minor S. Müll., Sterna velox.

dere honigzuigers, duiven en papegaaijen bijzondere opmerking wegens hunne schitterende kleuren. Enkele duiven (Columba viridis, superba en Reinwardtiana) en de metaalglanzige lamprotornis azen op de vruchten der nagelen, terwijl de roshalzige jaarvogel de muskaatnoten verslindt en voortplant, even als de befaamde noteneters (Columba aenea en perspicillata).

Meer dan van Amboina's vogels, weten wij van zijne kruipende dieren. Tot op den tegenwoordigen tijd zijn 36 soorten van reptiliën van Amboina bekend geworden en door mijne eigene onderzoekingen heb ik daaraan nog 10 soorten kunnen toevoegen (1) en het geheele cijfer alzoo op 46 brengen. Van die soorten behooren 3 tot de schildpadden, waaronder de gewone groene zeeschildpad en de karetschildpad; 20 tot de hagedissen, waaronder de gewone krokodil, de gewone en goudspikkelige leguaan, de amboinasche istiurus, de tweehoorige kameleon, 5 gekko's en tjitjaks, de gestreepte draak en 7 skinken; 20 tot de slangen, waaronder 1 petola- of sawahslang, 6 echte gifslangen (drie zeeslangen, de brilslang, de geringde bungarus of belan en de roodbekkige driehoekkopsslang of de biloedak der Javanen), en 3 tot de kikvorschen (2). Verreweg de meeste dezer soorten

---

(1) In mijn kabinet bevinden zich 21 reptiliën, welke ik deels zelf te Amboina heb verzameld, deels van daar ontvangen. Deze soorten zijn: Cistudo amboinensis Gr., Platydactylus vittatus Cuv., Hemidactylus variegatus Cuv., Istiurus amboinensis Cuv., Bronchocela cristatella Kaup, Draco lineatus Daud., Eumeces Freycinetii DB., Eumeces Lessonii DB., Euprepes Sebae DB., Lygosoma brachypoda DB., Lygosoma smaragdina DB., Ophthalmidion crassum A. Dum., Enygrus carinatus Wagl., Tropidonotus quincunciatus Schl., Tropidonotus vittatus Schl., Tragops prasinus Wagl., Triglyphodon irregulare DB., Bungarus annularis Daud., Naja tripudians Wagl., Trigonocephalus rhodostoma Rwdt en Hyla cyanea Daud.

(2) De bedoelde 46 soorten zijn de volgende: Cistudo amboinensis Gr., Chelonia viridis Schw., Chelonia imbricata Schw., Crocodilus biporcatus Cuv., Chamaeleo bifidus Brongn., Platydactylus vittatus Cuv., Platydactylus monorchis Schl., Hemidactylus marginatus Cuv., Hemidactylus frenatus Cuv., Hemidactylus variegatus Cuv., Varanus bivittatus DB., Varanus chlorostigma DB., Istiurus amboinensis Cuv., Lyriocephalus margaritaceus Merr., Bron-

zijn ook over andere Moluksche en Soendasche eilanden verbreid. Geene enkele is Amboina's fauna eigen.

De vischfauna van Amboina heeft reeds in de oudere tijden meer bijzonder de aandacht getrokken. Valentyn heeft reeds in het begin der vorige eeuw de afbeeldingen van eenige honderden vischsoorten publiek gemaakt en de natuurkenners der vorige eeuw in verbazing gebragt over den rijkdom en de vreemdsoortigheid der vischvormen van Amboina's wateren. Hoezeer die afbeeldingen deels zeer overdreven en deels geheel onherkenbaar zijn, is in den lateren tijd gebleken, dat aan nagenoeg alle de natuur ten grondslag was gelegd. Maar het is tevens bewezen, dat die afbeeldingen niet voorstellen, enkel amboinasche visschen, waarvoor Valentyn ze uitgaf, maar dat zij oorspronkelijk vervaardigd zijn naar visschen, op de meest verwijderde punten van den Indischen oceaan en de Soenda-moluksche wateren gevangen. Niettemin is uit mijne onderzoekingen gebleken, dat Amboina's vischfauna nog oneindig rijker is, dan Valentyn die met al zijne dwalingen had voorgesteld, kennende ik thans reeds meer dan 620 vischsoorten, welke in de wateren van Amboina zijn gevangen en zich, op weinige uitzonderingen na, alle in mijn kabinet bevinden.

Niet minder belangstelling dan de visschen wekten in den ouden tijd ook Amboina's schaal- en schelpdieren.

De eerste eenigzins beteekenende kennis van Amboina's schaal-

---

chocela cristatella Kaup, Draco lineatus Daud., Cyclodus Boddaertii DB., Euprepes Sebae DB., Eumeces Lessonii DB., Eumeces Freycinetii DB., Lygosoma brachypoda DB., Lygosoma taeniolata DB., Lygosoma smaragdina DB., Ophthalmidion crassum A. Dum., Python reticulatus Gr., Liasis amethystinus Gr., Enygrus carinatus Wagl., Dendrophis picta Boie, Lycodon aulicum Boie, Lycodon modestum Schl., Tropidonotus quincunciatus Schl., Tropidonotus vittatus Schl., Brachyorrhos albus Kuhl, Cerberus boaeformis DB., Tragops prasinus Wagl., Chrysopelea rhodopleuron Boie, Triglyphodon irregulare DB., Hydrophis colubrina Schl., Hydrophis pelamis Schl., Hydrophis pelamidioides Schl., Bungarus annularis Daud., Naja tripudians Wagl., Trigonocephalus rhodostoma Rwdt, Rana grunniens Daud., Hyla cyanea Daud., Bufo minimus Less.

dieren heeft de wetenschap te danken aan Georg Everhard Rumph. Na zijne onderzoekingen evenwel is de kennis ten deze betrekkelijk weinig vooruitgegaan en raadpleegt men de tegenwoordige literatuur, dan vindt men slechts ruim een dertigtal soorten vermeld, als met eenige zekerheid tot Amboina's carcinologische fauna te brengen (1). Zeker eene weinig bevredigende uitkomst, verkregen na drie eeuwen vestiging van het europesche gezag aldaar. Tijdens mijn verblijf te Amboina verzamelde ik niet minder dan 38 soorten, van welke slechts elf van daar bekend waren en meerdere van welke nieuw zijn voor de wetenschap. Ik heb alle die soorten reeds bepaald en de nog onbekende beschreven in mijne „Recherches sur les Crustacés de l' Inde Archipélagique", welke worden gedrukt in de Acta Societatis Scientiarum Indo-Neêrlandicae (2).

---

(1) Criocarcinus superciliosus Guér., Micippe cristata Leach, Egeria arachnoides Latr., Lambrus longimanus Leach, Lambrus Rumphii Blkr, Lambrus contrarius Edw., Parthenope horrida Latr., Carpilius maculatus Edw., Xantho octodentatus Edw., Oceanus crucifer DH., Charybdis sexdentatus DH., Neptunus pelagicus DH., Gelasimus Marionis Edw., Macrophthalmus incisus Edw., Pseudograpsus penicilliger Edw., Calappa fornicata Fab., Matuta victor Fab., Leucosia urania Lichtst., Myra fugax Leach, Dromia Rumphii Edw., Ranina dentata Latr., Ranina dorsipes Latr., Pagurus Gaimardi Edw., Cenobita perlata Edw., Birgus latro Leach, Thenus orientalis Edw., Palemon ornatus Oliv., Squilla maculata Lam., Gonodactylus scyllarus Latr., Limulus moluccanus Latr.

(2) De voor de Amboina en gedeeltelijk ook voor de wetenschap nieuwe soorten mijner verzameling zijn: Doclea hybrida Edw., Doclea Sebae Blkr, Cancer ocijroë Herbst, Rüppellia micracanthus Blkr, Zozymus roseus Blkr, Neptunus sanguinolentus DH., Thalamita? natator Edw., Calappa cristata Latr., Calappa gallus Edw., Calappa tuberculata Fab., Dorippe polytrichos Blkr, Callianassa leiochir Blkr, Scyllarus amboinensis Blkr, Galathea elegans White, Palinurus melanotaenia Blkr, Pagurus punctulatus Oliv., Pagurus Herbstii Blkr, Squilla nepa Latr., Gonodactylus chiragra Latr., Palemon amboinensis Blkr, Palemon Brongniartii Blkr, Palemon Dumerilii Blkr, Palemon Edwardsii Blkr, Hippolyte Hasseltii Blkr, Penaeus monodon Fab., Penaeus canaliculatus Oliv., Stenopus hispidus Latr.

Van de kennis der amboinasche arachniden bestaat nog naauwelijks een begin. Solpuga chelicornis Licht., Plectana Lepelletieri Walck. en Gastracantha Audouini Guér. zijn de eenige spinnen, welke ik in de registers der wetenschap van Amboina zie vermeld.

Ten opzigte van de insekten is men meer gevorderd, alhoewel slechts ten opzigte van de orden der vlinders en torren en regtvleugeligen, latende die der halfvleugeligen, vliesvleugeligen, tweevleugeligen enz. nog bijkans alles te wenschen over. Van de amboinasche vlinders of schubvleugelige insekten zijn thans ongeveer 65 soorten (1) in de verschillende werken vermeld, doch het zijn voornamelijk slechts de dagvlinders, de papilioniden, welke bekend zijn geworden. De schemering- en nachtvlinders van Amboina, en deze zijn zeker niet minder talrijk dan de overige, zijn op eenige weinige na alle tot nog toe onbekend gebleven.

---

(1) Ornithoptera priamus Boisd., Ornithoptera remus Boisd., Ornithoptera amphimedon Boisd., Ornithoptera helena Boisd., Ornithoptera hellen Boisd., Papilio codrus Fab., Papilio eurypilus L., Papilio sarpedon L., Papilio deiphobus L., Papilio ulysses L., Papilio Blumei Boisd., Papilio severus Cram., Papilio gambrisius Cram., Papilio amphitrion Cram., Papilio drusius Cram., Papilio aristaeus Cram., Papilio polydorus L., Papilio alphenor Cram., Pieris isse God., Pieris philyra God., Pieris darimene Boisd., Pieris ada God., Pieris albina Boisd., Pieris eleonora Boisd., Pieris placidia God., Pieris liberia God., Iphias leucippe Boisd., Terias candida Boisd., Terias ignatia Boisd., Damis Sebae Boisd., Damis hylas Guér., Simoethes pandu Boisd., Lycaena Duponchelii Boisd., Hamadryas assaricus Boisd., Euplaea eunice Boisd., Euplaea melina Boisd., Euplaea alcathoë Boisd., Danais juventa God., Cethosia cydippe God., Argynnis egista God., Argynnis lampetia God., Argynnis erymanthis God., Cyrestis thyoneus Boisd., Vanessa arsinoë Boisd., Nymphalis herminia Boisd., Lexias europus Boisd., Minetra sylvia Boisd., Melanites melaleuca Boisd., Limenites venilia Boisd., Diadema alimena Boisd., Diadema pipleis Boisd., Cyllo constantia Boisd., Satyrus manipa Boisd., Satyrus remulia Boisd., Satyrus hesione Fab., Satyrus mineus Fab., Hyodes jairus Boisd., Thymele Feisthamelii Boisd., Hazis militaris Boisd., Callimorpha lemnia Boisd, Glaucopis irius Boisd., Aganais caricae Boisd., Nyctipao ephesperis Hb, Phyllodes conspicillator Boisd., Phyllodes inspicillator Guér.

De van Amboina bekend gewordene schildvleugelige insekten zijn nog weinig in getal met betrekking tot den grooten rijkdom dezer orde aan soorten. Ik zie van daar slechts 28 soorten vermeld (1). Van de regtvleugelige insekten van Amboina is insgelijks nog slechts ruim een twintigtal soorten bekend (2). Van de halfvleugeligen kent men slechts 3 soorten (3) even als van de peesvleugeligen (4) en slechts 2 vliesvleugeligen (5), terwijl Laphria spectabilis Guér., tot nog toe de eenige vertegenwoordigster is van onze kennis der amboinasche tweevleugelige insekten.

Van Amboina's ringwormen kent men tot nog toe slechts Borlasia quadripunctata QG.

Na de kennis der visschen mag men zeggen, dat die van

---

(1) Cicindela decemguttata Fab., Diceros plagiatus Gor. Perch., Protaetia taciturna Burm., Cetonia xanthopus Boisd., Scarabaeus atlas Boisd., Euchlora chlorotica Guér., Amarygmus jodicollis Guér., Upis sulcigera Boisd., Gnoma girafa Guér., Tmesisternus septempunctatus Boisd., Lamia hercules Boisd., Lamia fasciolata Boisd., Saperda sobrina Boisd., Phyllocharis bicincta Guér., Adorium Olivieri Guér., Crioceris Goryi Guér., Colymbetes lineatus Guér., Otiorhynchus mutilatus Boisd., Alcides sulcatus Schoenh., Geonemus gemmans Chevr. Schoenh., Apocyrtus aeneus Schoenh., Eupholus Chevrolatii Guér., Sipalus granulatus Boisd., Callirhipis Dejeanii Latr., Podontia tricolor Chevr., Cistela luteola Guér., Notoxus quadrimaculatus Guér., Coccinella arcuata Fabr.

(2) Mantis valida Hag., Mantis oligoneura DH., Mantis timorensis DH., Phasma [Cyphocrania] gigas L., Phasma [Cyphocrania] maculatum Oliv., Phasma [Cyphocrania] viridanum DH., Phasma [Bacteria] femoratum Stok., Phasma [Pachymorpha] coronatum DH., Acridium [Acridium] ruficorne F., Acridium Gohieri Charp., Acridium [Oxya] velox F., Acridium [Oxya] dimidiatum DH., Acridium [Oxya] humile S., Acridium [Oxya] luteolum S., Locusta [Phyllophora] speciosa Thunb., Locusta [Pseudophyllus fenestrata Stoll [of myops Serv.], Locusta [27] laticeps DH., Locusta [Conocephalus] oxycephala Stoll, Locusta [Mecopoda] javana L., Locusta [Locusta] armata Guér., Locusta [Conocephalus] mucro DH.

(3) Eurymela Lessonii Boisd., Scutellera dilaticollis Guér., Anisocelis abdominalis Guér.

(4) Libellula elegans Guér., Libellula apicalis Guér., Mantispa grandis Guér.

(5) Crocisa lamprosoma Boisd., Stephanus coronator Boisd.

Amboina's weekdieren het meest gevorderd is. Wel kent men van daar nog slechts eene enkele soort van draadpoot, Pollicipes mitella Sow., en zijn van de waarschijnlijk talrijke vormen van cephalopoden van Amboina nog slechts enkele in de wetenschap bekend geworden, zooals de gewone nautilus, enkele argonauten en Peron's spirula, welker merkwaardigheid als voorwereldlijke vormen en welker sierlijkheid ze reeds in oude tijden boven andere deed opmerken (6), maar daarentegen is een groot aantal gastropoden en schelpdieren ter onzer kennis gekomen. In vroegere tijden hebben de inspanningen van liefhebbers van hoorns en schelpen, in de latere tijden meer de wetenschappelijke zin van de nieuwere dierkundigen er toe bijgebragt, om de oneindige vormverscheidenheid der bekleedsels en der inwendige bewerktuiging van de dieren dezer klassen toe te lichten. De bekende hoorns en schelpen van Amboina zijn sedert Rumphius en Valentyn, die de eerste belangrijke verzamelingen van goede afbeeldingen daarvan hebben gegeven, in talrijke oudere en nieuwere prachtwerken, doch meestal verspreid, afgebeeld. Vele uit de Molukken afkomstige hoorns en schelpen zijn evenwel als amboinasche opgegeven, alhoewel ze van Boero, Ceram en andere Moluksche eilanden afkomstig waren. Van vele andere moluksche hoorns en schelpen daarentegen zie ik de juiste plaats van voorkomen niet vermeld, hoezeer het vermoedelijk is, dat velen daarvan ook om Amboina leven. Van deze laatste kan in een overzigt van Amboina's fauna natuurlijk geene sprake zijn, terwijl men die soorten, welke men als bewoonsters van Amboina's wateren heeft opgegeven bij nadere kennis der woonplaatsen waarschijnlijk uit de lijsten hunner fauna zal moeten schrappen.

Van de gastropoden zijn tot heden toe minstens 275 als am-

---

(6) Spirula Peronii Lam., Nautilus pompilius L., Argonauta argo L., Argonauta tuberculosa Lam., Argonauta nitida Lam. Bovendien nam ik zelf te Amboina nog waar Octopus rugosus en eenige andere acht- en tienpootige cephalopoden, welke ik, naar de nieuwere werken over deze klasse, niet heb kunnen bestemmen.

boinasche vermeld (1) waaronder meer dan 230 kamkieuwigen (t. w. ongeveer 23 vleugelhoorns, 41 kegelhoorns, 1 torenhoorn, 60 purperhoorns, 20 helmhoorns, 14 mijterhoorns, 10 olijfhoorns,

---

(1) I *Kamkieuwigen. a. Vleugelhoorns.* Pterocera lambis Lam., Pterocera millepeda Lam., Pterocera scorpio Lam., Pterocera chiragra Lam., Strombus latissimus L., Strombus gallus L., Strombus laciniatus Chemn., Strombus bituberculatus Link, Strombus lentiginosus L., Strombus auris dianae L., Strombus gibberulus L., Strombus luhuanus L., Strombus canarium L., Strombus vittatus L., Strombus taeniatus QG., Strombus epidromis L., Strombus succinctus L., Strombus troglodytes Lam., Strombus tridentatus Lam., Strombus urceus L., Strombus plicatus Lam., Strombus floridus Lam., Rostellaria fusus Hinds, Terebellum subulatum Lam. *b. Kegelhoorns.* Conus marmoreus L., Conus imperialis L., Conus fuscatus Born., Conus minimus L., Conus hebraeus L., Conus arenatus Brug., Conus fustigatus Brug., Conus geographus L., Conus litteratus L., Conus tessellatus Brug., Conus generalis L., Conus virgo L., Conus capitaneus L., Conus mustelinus Brug., Conus vexillum Martini, Conus miles L., Conus ammiralis L., Conus genuanus L., Conus siamensis Brug., Conus glaucus L., Conus achatinus Chemn., Conus cinereus Brug., Conus mercator L., Conus betulinus L., Conus figulinus L., Conus proteus Brug., Conus augur Brug., Conus acuminatus Brug., Conus lithoglyphus Brug., Conus testudinarius Martini, Conus aurisiacus L., Conus striatus L., Conus spectrum L., Conus cervus Lam., Conus stercus muscarum L., Conus dux Brug., Conus nussatella L., Conus aulicus L., Conus pennaceus Born., Conus radiatus Gmel., Conus aureus Brug. *c. Torenhoorns.* Pleurotoma babylonia Lam *d. Purperhoorns.* Fusus colus Lam., Fusus proboscidiferus Lam., Fusus laneca Desh., Fasciolaria tulipa Lam., Fasciolaria trapezium Lam., Turbinella pyrum Lam., Turbinella ceramica Lam., Turbinella cornigera Lam., Turbinella leucozonalis Lam., Pyrula canaliculata Lam., Pyrula melongena Lam., Pyrula ficus Lam., Pyrula ternatana Lam., Pyrula papyracea Lam., Pyrula galeodes Lam., Pyrula angulata Lam., Murex cornutus L., Murex brandaris L., Murex crassispina Lam., Murex tenuispina Lam., Murex haustellum L., Murex inflatus Lam., Murex axicornis Lam., Murex microphyllus Lam., Murex saxatilis Lam., Murex scorpio L., Murex vitulinus Lam., Tritonium [Triton Lam.,] variegatum Cuv., Tritonium lampas Cuv., Tritonium lotorium Cuv., Tritonium pyrum Cuv., Tritonium tuberosum Cuv., Tritonium anus Cuv., Tritonium maculosum Cuv., Tritonium undosum Cuv., Ranella gigantea Lam., Ranella argus Lam., Ranella crumena Lam., Purpura persica Lam., Purpura hippocastanum Lam., Purpura haemastoma Lam., Purpura mancinella Lam., Purpura

30 porceleinhoorns, 8 spitshoorns, 8 moerashoorns, 3 wenteltrappen, 13 natikaceëu, 1 narikaceën, 1 hevelhoorn, 1 kaphoorn, 2 akmeaceën), ongeveer 23 schildkieuwigen (t. w. ongeveer 9 neritinen, 13 cirkelhoorns, 1 spleethoorn), slechts 1 kringkieuwige, 4 bedektkieuwigen, 12 longslakken, 2 naaktkieuwigen en 3 kielpootigen.

Uit de klasse der vleugelpooten kent men tot heden toe nog

---

lagenaria Lam., Ricinula arachnoides Lam., Nassa glans Desh., Nassa papillosa Desh., Nassa inflata Desh., Nassa arculasia Lam., Buccinum Cumingianum Dunker, Terebra raphanula Lam., Terebra maculata Lam., Terebra crenulata Lam., Terebra dimidiata Lam., Terebra subulata Lam., Terebra oculata Lam., Terebra myuros Lam., Terebra lanceata Lam., Terebra concinna Desh., Cancellaria senticosa Lam. *e. Helmhoorns.* Cassis cornuta Lam., Cassis flammea Lam., Cassis fasciata Lam., Cassis glauca Lam., Cassis areola Lam., Cassis zebra Lam., Cassis rufa Lam., Cassis pennata Lam., Cassis testiculus Lam., Cassis saburon Lam., Cassis vibex Lam., Cassis erinaceus Lam., Oniscia Lamarckii Desh., Dolium olearium Lam., Dolium maculatum Lam., Dolium pomum Lam., Dolium perdix Lam., Dolium minjak Lam., Eburna spirata Lam., Eburna areolata Lam. *Mijterhoorns.* Voluta diadema Lam., Voluta pellis serpentis Lam., Voluta vespertilio L., Voluta lapponica L., Voluta vexillum Chemn., Mitra episcopalis Lam., Mitra papalis Lam., Mitra pontificalis Lam., Mitra costa Lam., Mitra granatina Lam., Mitra taeniata Lam., Mitra corrugata Lam., Mitra vulpecula Lam., Mitra stigmataria Lam., *g. Olijfhoorns.* Oliva erythrostoma Lam., Oliva maura Lam., Oliva fulminans Lam., Oliva guttata Lam., Oliva undata Lam., Oliva ispidula L., Oliva acuminata Lam., Harpa ventricosa Lam., Harpa nobilis Lam., Harpa minor Lam. *h. Porceleinhoorns.* Cypraea exanthema L., Cypraea argus L., Cypraea testudinaria L., Cypraea mauritiana L., Cypraea mappa Lam., Cypraea histrio Gmel., Cypraea scurra Chemn., Cypraea mus L., Cypraea tigris L., Cypraea tulpa L., Cypraea carneola L., Cypraea vitellus L., Cypraea caput serpentis L., Cypraea variolaria Lam., Cypraea lynx L., Cypraea erosa L., Cypraea caurica L., Cypraea isabella L., Cypraea ursellus Gm., Cypraea asellus L., Cypraea cicercula L., Cypraea globulus L., Cypraea helvola L., Cypraea nucleus L., Cypraea moneta L., Cypraea annulus L., Cypraea oryza Lam., Ovula oviformis Lam., Ovula angulosa Lam., Ovula verrucosa Lam. *i. Spitshoorns.* Cerithium sulcatum Lam., Cerithium telescopium Lam., Cerithium palustre Brug., Cerithium nodulosum Brug., Cerithium granulatum Brug., Cerithium aluco Brug., Cerithium vertagus Brug., Cerithium procerum Kien. *k. Moerashoorns.* Melania

slechts eenige weinige amboinasche vormen (1) uit de familiën der cavoliniaceën, cymbuliaceën en kieuwhuidigen.

De schelpdieren zijn om Amboina echter weder op ruimere schaal vertegenwoordigd. Men kent van deze klasse minstens 63 soorten, welke aan Amboina's kusten leven (1), waaronder 38 tweespierigen (t. w. 19 venusschelpen, 1 eendenschelp, 3 buisschelpen, 2 boorwormen, 1 gieter, 4 hartschelpen, 1 chamacee,

---

amarula Lam., Melania atra = Piprena atra Mouss., Melania setosa Swains., Melania moluccensis QG., Melania rudis J. et H. Lea, Melanopsis atra Fér., Planaxis sulcata Lam., Solarium perspectivum Lam. *l. Wenteltrappen.* Scalaria pretiosa Lam., Scalaria glabrata Hinds, Scalaria Philippinarum Sowb. *m. Natikaceën.* Natica albumen Lam., Natica mamilla Lam., Natica vitellus Lam., Natica rufa Lam., Natica zebra Lam., Natica chinensis Lam., Natica albula Récl., Natica ochrostoma Récl., Natica puncticulata Récl., Natica calliandi Récl., Sigaretus haliatoideus Lam., Sigaretus helicoideus Le Guill., Sigaretus lacteus Récl. *n. Narikaceën.* Narica helicoidea Le Guill. *o. Hevelhoorns.* Siphonaria viridis Q. *p. Kaphoorns.* Crepidula porcellana Lam. *Akmeaceën.* Acmaea rugosa Eschh., Acmaea orbicularis Eschh. II *Schildkieuwigen. a. Neritinen.* Nerita exuvia L., Nerita textilis Gm., Nerita polita L., Nerita albicilla L., Nerita chamaeleon L., Nerita grossa L., Neritina pulligera Lam., Neritina corona L., Nerita venusta Dunker. *b. Cirkelhoorns.* Turbo chrysostomus L., Turbo margaritaceus L., Turbo setosus Gm., Turbo petholatus L., Turbo marmoratus Lam., Delphinula laciniata Lam., Trochus niloticus L., Trochus marmoratus Lam., Trochus fenestratus Gm., Monodonta pagodus Lam., Stomatella auricula Lam., Haliotis asinina L. Haliotis unilateralis Lam. *c. Spleethoorns.* Emarginula lata Q. III. *Kringkieuwigen. a. Knieschijven.* Patella testudinaria L. IV. *Bedektkieuwigen. a. Zykieuwigen.* Pleurobranchus cornutus Q. *b. Aplysiaceën.* Aplysia Rumphii Rang. *c. Blaashoorns.* Bulla ampulla L, Bulla naucum L. V. *Longslakken. a. Slakkenhoorns.* Helix ungulina L., Helix citrina L., Helix fasciolata Less., Helix pileus Müll., Bulimus laevis Brug., Bulimus contrarius Müll., Nanina vitellus Gould, Nanina Stuersii Gould. *b. Oorslakken.* Scarabus imbrium Montf., Auricula Midae Lam. *c. Limneaceën.* Physa moluccensis Less. *d Vaathoorns.* Ampullaria fasciata Lam. VI. *Naaktkieuwigen. a. Dorishoorns.* Doris marginata QG., Doris limacina QG. VII. *Kielpootigen. a. Atlantaceën.* Atlanta Keraudrenii Less. *b. Phylliroaceën.* Phyllira amboinensis QG., Phyllira rubrum QG.

(1) *Schaaldragende.* Clio pyramidalis QG., Hyalaea [Cavolinia] longirostris Less., Cymbulia ovata QG., Cymbulia radiata QG. *Naakte.* Pelagia alba QG., Pneumodermon ruber QG., Pneumodermon pellucidus QG.

1 lucina-schelp, 2 karditaceën, 4 arken), 7 ongelijkspierigen (t. w. 4 mosselen, 3 vinmosselen) en 23 eenspierigen (t. w. 3 paardenpooten, 5 hamerschelpen, 10 kamschelpen en 5 oesters).

De kennis der armpooten van Amboina wordt tot nog toe slechts vertegenwoordigd door eene soort uit de familie der tongschelpen, Lingula anatina Lam.

Van de amboinasche zakdieren kent men eenige weinige soorten uit de orde der salpaceën (2).

Amboina's riffen zijn zeker rijk aan stekelhuiden, aan zeesterren, zeeëgels en tripangs, maar tot nog toe zijn slechts wei-

---

(2) I *Tweespierigen. a. Venuschelpen.* Cytherea castrensis Lam., Cytherea tigrina Lam., Cytherea dione Lam., Cytherea punctata Lam., Cytherea scripta Lam., Cytherea flexuosa Lam., Venus plicata Gm., Venus punctifera Lam., Venus litterata L., Donax pubescens L., Donax scripta L., Tellina virgata L., Tellina foliacea L., Tellina rostrata L., Tellina sulcata Lam., Tellina lingua felis L., Tellina gargadia L., Cyrena zeylanica Lam., Psammobia radiata Dunker. *b. Eendenschelpen.* Anatina subrostrata Lam. *c. Buisschelpen.* Solen cultellus L., Solen radiatus L., Machaera radiata W. Jay. *d. Boorwormen.* Cyphus arenarius Guett., Pholas globulosa QG. *e. Gieters.* Aspergillum javanum Lam., *f. Hartschelpen.* Cardium costatum L., Cardium unedo L., Cardium fragum L., Cardium hemicardium L. *g. Chamaceën.* Chama damaecornis Lam. *h. Lucina-schelpen.* Lucina virginea Desh. *i. Karditaceën.* Cardita bicolor Lam., Cardita phrenetica Lam. *k. Arken.* Arca tortuosa L., Arca ventricosa Lam., Arca rhombea Born., Arca granosa L. II. *Ongelijkspierigen. a. Mosselen.* Modiola castanea Gr., Modiola tulipa Lam., Modiola vagina Lam., Modiola lithophaga Lam. *b. Vinmosselen.* Pinna muricata L., Pinna saccata L., Pinna nigrina Lam. III *Eenspierigen. a. Paardenpooten.* Hippopus maculatus Lam., Tridacne gigas Lam., Tridacne squamosa Lam. *b. Hamerschelpen.* Aricula crocea Lam., Meleagrina margaritifera Lam., Meleagrina albina Lam., Vulsella lingulata Lam., Malleus vulgaris Lam. *c. Kamschelpen.* Lima squamosa Lam., Pecten pleuronectes Lam., Pecten radula Lam., Pecten plica Lam., Pecten nodosus Lam., Pecten pallium Lam., Pecten senatorius Lam., Pecten aurantius Lam., Spondylus crassisquama Lam., Spondylus ducalis Chemn. *d. Oesters.* Ostrea parasitica Gm., Ostrea folium L., Ostrea crista galli Chemn., Ostrea imbricata Lam., Ostrea spinosa Q.

(2) Salpa nucleata QG., Salpa tunicata QG., Salpa cylindrica Less., Doliolum denticulatum QG., Doliolum? caudatum QG.

nige dier soorten in de wetenschap als amboinasche geboekt. De tripangsoorten of holothuriën van Amboina zijn nog geheel te onderzoeken. De wetenschap vermeldt er nog slechts eene enkele van, doch het is mij bekend, dat dáár, even als op de riffen der meeste omliggende eilanden, behalve de ananas-tripang, nog verschillende andere soorten voorkomen. Rumphius heeft reeds de meeste zeesterren en zeeëgels, welke tot nu toe van Amboina zijn bekend geworden, beschreven en afgebeeld en in het geheel kent men van deze orden thans ongeveer 21 amboinasche soorten (3) t. w. 8 asteriden en 13 echiniden.

Van dc zeenetels kent men tot nog toe slechts enkele soorten van Carybdea, Diphyes en Callianira (4). Wat betreft de polypen, hoe rijk de kustwateren daaraan ook zijn, ziet men tot nog toe slechts enkele soorten van Amboina vermeld (5). Daar intusschen eene groote eenvormigheid heerscht in de verbreiding der polypen in den Indischen Archipel, is er niet aan te twijfelen, dat Amboina's wateren ongeveer dezelfde vormen voeder als de aangrenzende zeeën, en dat er even als hier soorten voorkomen van astraeën, karyophylliën, meandrinen, fungiën, tubiporen, milleporen en madreporen, korallinen, isideeën, cel-

---

(3) *Asteriden.* Oreaster reticulatus Müll. Trosch., Oreaster turritus Müll. Trosch., Astrogonium inaequale J. E. Gray, Ophidiaster miliaria Müll. Trosch., Goniodiscus Sebae Müll. Trosch., Stellaster Belcheri J. G. Gray, Ophiarachna incrassata Müll. Trosch?, Astrophyton verrucosum Müll. Trosch. *Echiniden.* Echinotrochus dentatus [Scutella dentata Blv.], Echinoglycus inauritus v. Phels. [Scutella bifissa Desl.], Echinodiscus parma Blv. [Scutella parma Desl.], Clypeaster laganum Desl., Echinorhodum ovatum v. Phels. [Clypeaster oviformis Desl.], Echinoneus cyclostomus Leske, Micraster canaliferus Agass., Echinus ventricosus Desl., Echinocidaris punctulata Desm., Echinometra atra Blv., Echinometra mamillata Blv., Cidarites tribuloides Desl., Diadema turcarum Desm. [Cidarites diadema Desl.],

(4) Carybdea bitentaculata QG., Callianira amboinensis QG. [Callianira triploptera Lam.], Diphyes cucubalus QG.,

(5) Actinia fusco-rubra QG., Astrea amboinensis QG., Madrepora plantaginea Lam., Mamillifera viridis QG., Alcyonellum speciosum QG.

leporinen, pennatulen, tertularinen, enz. Eene bepaling der om Amboina levende soorten is evenwel noodig, om ze in de registers der wetenschap in te schrijven.

De amboinasche infusoriën zijn nog ten eenemale onbekend.

Hoezeer nu de kennis der fauna van Amboina nog zeer veel te wenschen overlaat, blijkt toch uit de hier gegevene opsomming, welke zoo volledig is, als de mij ten dienste staande hulpmiddelen hebben toegelaten, dat de zoölogische verhoudingen van Amboina tot meer in bijzonderheden zijn nagevorscht dan die van eenig ander der Moluksche eilanden.

HOOFDSTUK VI.

AMBOINA.

Bevolking van het eiland. — De Amboinezen. — Hunne afkomst en karakter. — Wat zij geworden zijn onder het stelsel der Kompagnie. — Beweging in de bevolking sedert 1629. — Negorijen van het eiland. — Mohammedanen en christenen — Burgers en negorijvolken.—Hervormingen van Van der Capellen. — Herstelling der grondslavernij door Du Bus de Gisighnies.—Regenten. Hunne inkomsten.—De landbouw op Amboina. — Doessong-dati, doessong-bablian, doessong-poesaka en doessong-tatanaman. —Muskaatnoten-, kaneel-, klapper-, kakao-kultuur.— Veestapel. — Heerendiensten der bevolking.

De bevolking van het eiland is tamelijk veelsoortig. De Europeanen en hunne afstammelingen, blanken en mestiezen, zijn er naauwelijks 750 zielen sterk en wonen bijkans alle ter hoofdplaatse. De eigenlijke Amboinezen maken nog eene populatie uit van ongeveer 29000 zielen. Zij worden verdeeld in burgers en negorij-menschen en deze laatste weder in christenen en mohammedanen. Het aantal burgers beliep op het einde van 1854 ongeveer 7800, dat der christen-negorij-menschen ruim 9100 en dat der mohammedanen ruim 12500. De burgers zijn voornamelijk in de hoofdplaatsen Amboina en Hila gevestigd. Bovendien telde men op Amboina op gezegd tijdstip nog ruim 280 Chinezen, 400 Arabieren en andere vreemde oosterlingen,

610 slaven, alsmede enkele honderden staatsgevangenen en bannelingen.

De Amboinezen stammen af deels van javaansche landverhuizers, deels van Cerammers, Gorammers en andere moluksche volken. Van een oorspronkelijk ras is hier alzoo geen sprake. Niettemin heeft de groote meerderheid der Amboinezen iets typisch in het gelaat. Ik zal niet spreken van de kleur, welke, hoewel in het algemeen donkerder dan bij de maleische volken, hare schakeringen heeft als bij deze. Maar in het algemeen zijn de Amboinezen kenbaar aan aan ver vaneenstaande en eenigzins schuins gespletene oogleden, breede neuswortelvlakte, platten breeden neuswortel en neusvleugels, eenigzins naar voren gekeerde neusgaten, uitpuilende doch niet zeer breede jukbogen en breeden door dikke lippen begrensden mond. Zij hebben deze vorming des gelaats wel met de meeste volken van het maleische ras gemeen, doch in het algemeen sterker uitgedrukt, terwijl de stand der oogspleet het gelaat iets mongoolsch bijzet. De vorm des schedels beantwoordt in het algemeen aan dien des Javaans, is gewelfd en vrij breed ofschoon het achterhoofd er gemeenlijk minder ontwikkeld is dan bij den Javaan en Madurees en in vorm het midden houdt tusschen dat der Javanen en het smalle en korte van dat der Boeginezen.

De Amboinezen waren vroeger een ondernemend en nijver volk. Hoezeer vóór onze overheersching cijnsbaar aan Ternate, hadden zij hunne oude instellingen behouden. Zij waren zoovele volken als er groote negorijen waren, alle onder eigene door hun zelve gekozene hoofden, welker magt beperkt was door het toezigt van oudsten, een toezigt wat het volk zich op hunne handelingen had voorbehouden. Tot in 1644 stond de bevolking van Hitoe onder orangkaja's, onderworpen aan vier opperhoofden, welke onder den sulthan van Ternate de zaken des lands naar hunnen wil bestuurden, zoodat de regeringsvorm reeds van de oudste tijden af aan gevestigd was op monarchale en republikeinsche beginselen. De Amboinezen dreven handel tot ver buiten hun eiland en voerden oorlogen met hunne

buurvolken of met de volken van andere eilanden. De zachte overheersching van Ternate werd gevolgd door de drukkende en vernederende van Portugal. Reeds vroeger had het heidendom plaats gemaakt voor den islam. De europesche overheersching bragt er het christendom en scheidde de bevolking in heidenen, mohammedanen en katholieke christenen.

Het portugesche juk moede, namen de Amboinezen gretig de hulp aan onzer voorzaten. Eerst verbondenen, vervielen zij onder ons ook weldra tot overheerden. De druk der Kompagnie, haar monopolie- en haar uitroeijingsstelsel hebben niet nagelaten Amboina's volkeren zedelijk, geestelijk en stoffelijk te doen dalen en ze, niettegenstaande hunne vrije instellingen, welke ze gedeeltelijk schijnbaar behielden, te doen buigen onder eene kwellende onderdrukking, welke eerst in de jongere tijden voor een meer menschelijk stelsel heeft plaats gemaakt. Gedwongen tot een arbeid, waarvan zij de vruchten grootendeels en dikwerf geheel voor zich zagen verloren gaan, werd het hun zelfs niet gegund, méér van hunne specerijen, hun voornaamste middel van bestaan, voort te brengen, dan de wil was der Kompagnie, en terwijl zij dikwerf gedwongen werden hunne eigene aanplantingen op last der Kompagnie weder te vernietigen, moesten zij nog bovendien deel nemen aan de hongitogten, om de eigendommen hunner stamverwanten op de nabijliggende eilanden te helpen verwoesten.

Niettegenstaande dit stelsel vond men goed, het christendom onder hen uit te breiden, de katholieken tot protestanten te vervormen en allerwege scholen op te rigten. Indien men niet doordrongen was van den toenmaligen geest des tijds, zou men dat christendom en dat volksonderwijs, naast eene kwellende onderdrukking, houden voor eene bespotting.

Kon het anders dan dat de Amboinezen werden, zooals ze door de latere schrijvers zijn afgeschilderd? — konden, meer in het bijzonder, de amboinesche christenen anders zijn of worden dan naam-christenen, lui, woelziek, zedeloos? Waar de arbeid niet beloond wordt, daar is het woord nijver een wanklank. Waar de vruchten van den arbeid willekeurig door de magthebbenden

worden verwoest en het eigendomsregt niet wordt geeerbiedigd, daar is slechts voedsel voor wrok en haat. Waar de mensch wordt verjaagd van zijn' geboortegrond, gelijk de Amboinees van zijne bergen, en gedwongen wordt te leven onder het geschut zijner beheerschers of vernederd wordt tot slaaf van een' hem vreemden grond, daar wordt hij verdierlijkt en verdwijnen noodzakelijk de goede zeden.

En toch, niettegenstaande de zware beproevingen, welke de Amboinezen sedert eeuwen hebben moeten doorstaan, is, opmerkelijk genoeg, meer goeds in hen overgebleven dan verwacht kon worden. Er is eene goede kiem voor verstandelijke en zedelijke ontwikkeling in hen blijven bestaan, welke veel goeds voor de toekomst belooft, indien men hen geleidelijk brengt onder betere instellingen dan de tegenwoordige. Ligchamelijk is de Amboinees nog weinig verachterd, ten zij de stadbewoners, die, door het heerschende stelsel, den arbeid niet hebben leeren beschouwen als eervol, maar als vernederend, en daarom, van hun regt als burger gebruik makende, voor een groot gedeelte niet meer werken dan volstrekt noodig is voor hun bestaan. Ook meerderen dier burgers echter leggen zich toe op den handel met de omliggende eilanden of met negorijen van hun eigen land, of vinden een bestaan in vischvangst, tuinbouw en nuttige ambachten. Velen hunner zijn geene echte Amboinezen, maar de verre afstammelingen van europesche vaders en inlandsche of half-inlandsche moeders.

Men moet een' togt dwars door het eiland hebben gemaakt om de eigenlijke Amboinezen te kunnen bewonderen in hunne ligchaamssterkte, onvermoeidheid en vaardigheid in het torschen van lasten over bergpaden en schrikbarende steilten. Indien de Amboinees zoo loom en lui was als hij wordt afgeschilderd zou onverklaarbaar zijn, niet alleen de krachtsuiting en vaardigheid, met welke men hem, zwaar belast, ravijnen ziet overschrijden en bergtoppen beklimmen, maar ook zijne levendigheid van karakter, zijne luidruchtigheid en zijne zucht om zijne kameraden in krachtsinspanning en vlugheid te overtreffen, om geen achterblijver te zijn op moeijelijke togten. Sedert lang

reeds maken de amboinesche soldaten een bestanddeel uit van ons indisch leger, en de aanvulling van het leger met deze soldaten is den legerhoofden nog steeds zeer gewenscht en een bewijs, dat de deugden, welke men in een soldaat verlangt, den Amboinezen worden toegekend.

De Amboinezen hebben, tegen hunne onderdrukking in, steeds gepoogd hun goed of vermeend regt gehandhaafd te zien, indien zij daartoe slechts de mogelijkheid meenden te bestaan. Van daar zijn zij thans nog dikwerf in processen gewikkeld en hebben zij den naam van woelziek te zijn. Niet allen evenwel schilderen hun karakter als ongunstig af. De tegenwoordige kommandant van het Indische leger, de luitenant generaal Jkhr F. V. A. Ridder de Stuers schreef in 1839, als gouverneur der Moluksche eilanden, in zijne dienstverslagen, dat de bevolking der Ambonsche eilanden uitmunt door hare verstandelijke vermogens, goed oordeel en onafhankelijk karakter, en dergelijke getuigenissen van deskundigen zijn er meer.

Gaan wij nu na, in hoeverre Amboina's bevolking sedert onze overheersching in getalsterkte is vooruit- of achteruit gegaan. De oudste opgaven van die getalsterkte dagteekenen van het jaar 1629, en duiden op eene bevolking van ruim 22000 zielen. In het begin der 18e eeuw was dat cijfer ruim 21000, en nog een eeuw later, in 1803, was het tot 18299 gedaald. Alles heeft zamengewerkt, gedurende de twee eerste eeuwen onzer vestiging, om den bloei en toename der bevolking van Amboina tegen te houden. Monopolie- en extirpatie-stelsel, dwangkultuur en ondragelijke heerendiensten, afpersingen der ambtenaren en gedwongene leverantiën, zijn meer dan voldoende geweest, om de bevolking te knakken en te ontzenuwen. Hevige epidemiën voegden zich van tijd tot tijd daarbij en toen de bevolking, uitgeput en verarmd, voor een groot gedeelte versmolten was, werd onder Daendels een nieuw middel van ontvolking uitgevonden, door de Amboinezen op groote schaal in het leger te doen dienst nemen.

Men mag aannemen, dat de bevolking van Amboina in het jaar 1810 haar minimum van getalsterkte bereikte.

Zachtere beginselen verzwakten het stelsel der Kompagnie en ambtenaren op eene goede bezoldiging traden in de plaats van de slecht betaalde dienaren der Edele Kompagnie. De gevolgen bleven niet achter. Spoedig verhief zich de bevolking eenigzins uit haren treurigen toestand en in het begin van 1820 was zij reeds weder 24000 tot 25000 zielen sterk.

Sedert nam zij allengskens toe, tot dat zij in 1854 tot een aantal van 31½ duizend zielen gestegen was, op welk cijfer zij thans zeker minstens nog zou staan, indien niet eene hevige heerschende ziekte haar in het vorige jaar had geteisterd.

Ik zal hier laten volgen de bevolkings-cijfers der verschillende negorijen van Amboina, zooals die waren op elkander verwijderde tijdstippen. Deze negorijen zijn thans nog, de eigenlijke hoofdplaats niet medegerekend, ten getale van 49 (1). In het begin der 17e en zelfs in het begin der 18e eeuw waren zij veel talrijker. De toenmalige dorpen van Leitimor bestaan thans nog wel alle, maar van Hitoe's noordkust zijn talrijke dorpen verdwenen, gelijk ten tijde van Valentyn reeds vele negorijen hadden opgehouden te bestaan, welke in de 16e en 17e eeuw op Hitoe hadden gebloeid. De nieuwere bescheiden maken sedert lang geene melding meer van de negorijen Poloet, Lojen en Hausihol, welke aan de noordoostkust van Hitoe noordelijk van Mamalo waren gelegen; van Eli, Senalo en Mossappal, welke in Hila zijn versmolten; van Nokohali, Theälaä, Wawani en Essen, welke in Kaytitoe zijn opgelost; van Hahoetoena, Libalehoe, Wauselaä en Laijn, welke om Ceith werden bijeengetrokken; van Nau, Binau, Henneheloe, Hennelale en Hennelatoea, welke thans de negorij Lima uitmaken. Van andere Hitoe'sche nego-

(1) Aan de binnenbaai van Amboina, op de kust van Hitoe, liggen nog enkele negorijen van christenburgers, zooals Poka, Waaiheroe en Nania, welke enkel bewoond zijn door christenburgers, en niet op den hieronder volgenden staat zijn gebragt, vermits die bevolking gerekend wordt te behooren tot die der buitenwijken van de hoofdplaats. Poka heeft ongeveer 40, Waaiheroe 100 en Nania 200 zielen.

rijen uit het begin der 17e eeuw, is zelfs bij Valentyn reeds geen spoor meer te vinden.

Ten opzigte van de hoofdplaats Amboina zelve vind ik in de oude bescheiden geene gegevens, uit welke zich de toenmalige sterkte der bevolking met juistheid laat opmaken (1) en ben ik ten deze beperkt tot de opgaven, welke over de laatste 20 jaren loopen. Tot de stadsbevolking worden ook gerekend de ingezetenen der buitenwijken en doessong, ten getale van ongeveer 3000 zielen, waaronder een paar honderd mestiezen, meer dan 100 mohammedanen en de overige christen-inlanders (alle burgers).

In 1833 bedroeg de bevolking der stad nog 11814 zielen en achtereenvolgens in 1834 11566, in 1835 11433, in 1836 11702, in 1837 10909, in 1838 9041, in 1839 9274 en in 1840 8966 zielen. Sedert schijnt zij weder eenigzins toegenomen te zijn en thans, de bevolking der buitenwijken medegerekend, uit ruim 9000 zielen te bestaan, t. w. 700 tot 800 Europeanen en mestiezen, ruim 7000 inlandsche burgers, ruim 200 Chinezen, ruim 400 Arabieren en andere vreemdelingen en eenige honderden slaven en bannelingen.

Tot eene opsomming van de bevolking der verschillende negorijen van Amboina overgaande, zal ik in de eerste plaats hier teruggeven, wat men daarvan wist in het jaar 1629, alzoo thans ruim 2¼ eeuw geleden. De heer P. A. Leupe heeft de desbetrekkelijke bescheiden, waarschijnlijk opgemaakt door den gouverneur der Molukken Ph. Lucassen, der vergetelheid ontrukt. Ik zal achter de oude en veelal verkeerd gespelde namen, de tegenwoordige namen voegen, voor zoover ik daartoe in staat ben.

---

(1) Valentyn spreekt van meer dan 1000 huizen ter hoofdplaatse, hetwelk doet denken, dat de stad toen zeker niet minder bevolkt was dan thans. Volgens de bescheiden van 1629 bestond de stadsbevolking uit ongeveer 3500 Amboinezen, zonder de Europeanen, mestiezen, Chinezen, slaven, enz.

Bevolking van het eiland Amboina in 1629.

I. *In de stad Amboina of aan het Kasteel.*

	Weerbare mannen.
Kampong Rocsaniva. (Noessaniwe).	150
Kampong Farnande of Paette. [Batoemerah?].	100
Poetta.	60
Capa. [Soja-dibawa?].	30
Serie. [Seilale?].	25
Ammahoesa. [Amahoesoe].	20
Ahoesfa. [Ahoesing].	20
Amanteela. [Amanteloe.]	30
Atena. [Hative].	90
Tamrij. [Tawiri].	40
Tamrij ketjil. [Hative-ketjil?].	30
Halouw. [Halong].	120
Kampong Ottoumourij. [Hoetoemoeri].	20
Mardiques. [Mardika].	100
Totaal.	835

II. *In het gebergte van Letimo (Leitimor).*

Soija, 1½ mijl van 't strand. [Soja-diatas].	60
Emauw, 1½ mijl van 't strand. [Ema].	120
Onkaxiel, ½ mijl van 't strand. [Hoekoerila?].	50
Roetton, aan het strand. [Roetong].	30
Kielangh, 1 mijl van het strand. [Kilang].	90
Naecquo, in het midden van 't land. [Nakoe].	30
Hattela, 2 mijlen van 't strand. [Hatalai].	60
Totaal	440

III. *Negorijen op Hitoe, onder het gebied der Kompagnie.*

Oerion, op een' berg aan het strand. [Oering].	60
Assaloelij, ½ mij van 't strand. [Assiloeloe].	80
Larique-lamma, op een' berg. [Larike-lama].	50
Larique-baro, op een' berg aan 't strand. [Larike].	70
Wacquesie lamma, 1½ mijl van het strand. [Wakasihoe-lama].	80

	Weerb. mannen
Tapij, aan 't strand. Onbewoond	—
Allangh, 1 mijl van 't strand. [Allang].	100
Lilleboij, ½ mijl van 't strand. [Lilibooi].	70
Hattouw, ¼ mijl in 't bosch. [Hatoe].	25
Lissiala, aan het strand.	12
Bachwala, aan 't strand. [Baguala of Passo].	50
Soulie, ¼ mijl van 't strand. [Soeli].	30
Waij, ½ mijl van 't strand.	60
Waijlean, ¼ mijl van 't strand.	33
Totaal.	770

IV. *Negorijen op Hitoe, onder het gebied van Ternate en de 4 orangkaja van Hitoe.*

Hengelouw, op een' hoogen berg aan 't strand.	110
Latouwa, als voreu.	70
Henlalie, als voren.	150
Bijnauw, als voren.	90
Nauw.	60
Nauw-baro, aan 't strand.	—?
Lebeleeuw, in 't gebergte. [Libalehoe].	160
Laijen, in 't gebergte. [Laijn].	90
Wanebsala. [Wauselaä].	40
Anthoena. [Hahoetoena].	60
Zeijt d'Allas. [Ceith-diatas].	50
Zeit d'Bana. [Ceith-dibawa].	50
Essen.	40
Woebain. [Wawani?].	50
Caijtetto. [Kaytitoe].	180
Nock Walij d'Allas. [Nokokali-diatas].	20
Nock Walij d'Bana. [Nokohali-dibawa].	30
Teela-kitjil. [Thealaä-ketjil].	40
Teela-besaer. [Thealaä-besaar].	80
Hiella of Hittou. [Hila].	160
Elij. [Eli].	70
Senalouw. [Senalo].	80
Paijlissa.	20
Lato.	40
Massapal. [Mosappal].	60

	Weerb. mannen.
Wackel. [Wakkal].	60
Thoom. [Tomaä].	30
Homudt. [Hoenoet].	20
Hittou-lamma. [Hitoe-lama].	30
Polut. [Poloet].	40
Mamalouw. [Mamala].	50
Looijen. [Lojen].	60
Atticihul. [Hausihol-lama].	80
Atticihul-lamma [Hausihol-lama].	120
Ammalij.	30
Leijen. [Laijn]	70
Moesel.	30
Toulehouw. [Toelehoe].	70
Amma Waijil.	30
Salemette.	40
Teckal.	60
Totaal.	2630
Algemeen totaal.	5675

Men kan alzoo het cijfer der toenmalige inlandsche bevolking van het eiland schatten op 4 maal 5675 of 22700 zielen. Rekent men daarbij de toenmalige bevolking van Europeanen, mestiezen, Chinezen, slaven, enz., dan kan het totale cijfer niet veel van het tegenwoordige verschild hebben en in allen gevalle blijkt het, dat men zich in de latere tijden het oude bevolkingscijfer veel te groot heeft voorgesteld.

De Hitoeëzen van 1629 waren reeds voor een groot gedeelte mohammedanen, doch de bergbewoners nog meest alle heidenen. Ongeveer 36 negorijen leverden toen nagelen, doch alle die negorijen waren op Hitoe gelegen. Leitimor's bewoners waren toen reeds bijkans alle christenen en ook op de zuidkust van Hitoe had het christendom reeds vorderingen gemaakt.

Ik zal thans laten volgen een overzigt van de bevolking der negorijen, zoo als ik die uit de opgaven van Valentyn en uit de bescheiden van de jaren 1834 en 1854 heb kunnen zamenstellen.

Bevolking der negorijen van het eiland Amboina (1).

Negorijen	1854.	1834.	1700.
I. Negorijen onder de Hoofdplaats en op Lêitimor.			
Mardika. C.	61	68	527, met Batoemerah.
Soja-dibawa. C.	38	48	— , onder Soja-diatas.
Ahoesing. C.	8	11	—
Amanteloe. C.	12	36	—
Batoemerah. M.	357	389	— , onder Mardika.
Noesaniwe. C.	208	241	450, met Seilale.
Seilale. C.	178	200	— , onder Noessaniwe.
Oeremissing. C.	94	40	126
Amahoesoe. C.	352	221	128
Latoehalat. C.	762	901	520, met Rissakotta.
Hative-besaar. C. . . .	558	474	532, met Tawiri.
Tawiri. C.	190	252	— , onder Hative-besaar.
Hative-ketjil. C. . . .	64	33	103
Halong. C.	139	73	364, met Lateri.
Passo of Baguala. C. . .	146	171	433
Hoetoemoeri.	765	817	998, met Hoetoemoeri-ketjil.
Leahari. C.	98	71	177, met Roetong.
Roetong. C.	214	188	— , onder Leahari.
Hoekoerila. C.	66	73	307
Ema. C.	506	412	712
Soja-diatas. C.	78	112	914, met Soja-dibawa.
Hatalai. C.	268	294	324
Nakoe. C.	222	249	328
Kilang. C.	327	329	425
Totaal.	5711	5703	7368

(1) Ten opzigte van dezen staat moet ik aanteekenen, dat zij slechts betrekking heeft tot de *inlandsche* bevolking. De kolom van 1700 geeft de cijfers aan van de geheele bevolking; die van 1834 omvat de inlandsche burgers, voor zooverre ze niet gerekend worden tot de bevolking der hoofdplaats en der buitenwijken, alsmede de slaven. De cijfers van 1854 daarentegen hebben enkel betrekking tot de negorijbevolking. Bij eene vergelijking der cijfers moet zulks in het oog gehouden worden. De letters C. en M., achter de namen der negorijen geplaatst, duiden aan of zij door christenen of door mohammedanen zijn bewoond.

Negorijen	1854.	1834.	1700.	
II. Negorijen op Hitoe onder de afdeeling Amboina.				
a. Zuidkust.				
Allang. C.	961	928	1015	
Lilibooi. C.	572	601	849	
Hatoe. C.	262	250	333	
Laha. M.	179	140	—	eenige mohammedanen.
Hoekonaloe. C.	—	—	130	
Roematiga. C.	35	17	—	
Soeli. C.	488	498	403	
Tial-serani. C.	37	74	—	
Tial-islam. M.	235	280	408	
b. Oostkust.				
Tenga-tenga. M.	358	303	274	
Toelehoe. M.	1521	1402	520	
Waai. M.	697	712	472	
Totaal.	5745	5205	4404	
III. Negorijen op Hitoe onder Hila.				
a. Westkust.				
Larike. C.	633	494	837	
Wakasihoe. M.	726	725	990	
b. Noordkust.				
Liang. M.	632	651	1129	
Mamala. M.	740	776	271	
Morella. M.	540	686	—	
Hitoe-lama. M.	220	—	—	
Hitoe-missing. C. . . .	881	646	694,	met Hoenoet en Tomaä.
Wakkal. M.	332	353	304	
Hila. C. M.	669	671	541	
Kaytitoe. M.	219	286	163	
Ceith. M.	693	649	186	
Lima. M. :	806	901	1189	
Oering. M.	430	455	527	
Assiloeloe. M.	900	904	500	
14 vroegere negorijen. M. (1)	—	—	2286	
Totaal .	8421	8197	9617	
Algemeen totaal .	19877	19105	21389	

(1) Deze negorijen, bij Valentyn vermeld, zijn grootendeels bij de nog bestaande getrokken en waren

Poloet, Lojen en Hausihol, (bij Mamala) . met 682 inw. (thans Morella?).
Mosappal, Eli en Senalo, (bij Hila) . . . » 346 » .

De bovenstaande opgaven, uit echte bescheiden zamengesteld, hebben eene bijzondere en eigenaardige waarde, als omvattende een tijdperk van meer dan 2¼ eeuw en betrekking hebbende tot eene bevolking, welke, zich niet vrijwillig hebbende kunnen verplaatsen, bestemd was te blijven leven en zich voort te planten op den grond harer geboorte, en niet noemenswaardig gevoed werd door volksverhuizing van elders.

De gevolgtrekkingen, waartoe zij aanleiding geven, zijn geenszins verblijdende. Men ontwaart toch, dat, bijkans over de geheele uitgestrektheid van het eiland, de bevolking zoo niet in aantal is verminderd, dan toch niet van eenig belang is toegenomen, en, met het oog op het ruime tijdvak, als stilstaande is te beschouwen.

Die stilstand duidt op eene groote oorzaak, welke de toename der bevolking heeft tegengehouden, eene oorzaak, welke grooter moet zijn geweest en dieper moet hebben ingewerkt dan oorlogen of heerschende ziekten, welker uitwerkselen op de maatschappij slechts tijdelijk zijn en spoedig worden uitgewischt in jaren van kalmte en gezondheid.

Men is gewoon de toe- of afname der bevolking van eenig gewest in verband te brengen met hare welvaart, en de geschiedenis heeft het bestaan van dat verband aangetoond, indien men geen te kort tijdvak tot grondslag neemt.

Wat Amboina betreft, mag men aannemen, dat het stelsel der Kompagnie de oorzaak is geweest van grooten stoffelijken achteruitgang der bevolking, en dat het stelsel der latere gouvernementen, zachter dan dat der vroegere, dadelijk heeft ge-

---

Nokohali, Thealaä, Wawani en Essen (bij Kaytitoe) met 370 inwoners.
Hahoetoena, Libalehoe, Wauselaä en Laijn (bij Ceith) » 880 » .

De thans bestaande negorijen zijn meest alle juist aangduid op de Kaart van Amboina en de Uliassers van den kapitein-luitenant ter zee P.ᵉ Baron Melvill van Carnbee, welke kaart deel uitmaakt van zijnen reeds meermalen aangehaalden voortreffelijken Atlas van Nederlandsch Indië. Ten opzigte van de daarop voorkomende negorijen Hative-besaar en Tawiri, moet ik aanteekenen, dat een *gedeelte* dier negorijen zich inderdaad nog op de kust van Hitoe bevindt, terwijl het andere gedeelte nabij de hoofdplaats gelegen is.

leid tot meerdere welvaart en toename der bevolking.

De hervormingen van Van der Capellen hadden een' zeer gunstigen invloed en indien zij geheel en niet slechts gedeeltelijk waren ten uitvoer gelegd (1), zou waarschijnlijk reeds een geheel andere toestand van Amboina zijn geboren, als die, welken men thans nog betreurt.

---

(1) Ik zal hier slechts eenige artikelen in de herinnering terug brengen, welke in het » Reglement op het Binnenlandsche Bestuur en dat der Financiën op Amboina en onderhoorigheden" vastgesteld bij gouvernements-besluit van den 15n April 1824 No 1, zijn opgenomen, voorschrijvende:

Art. 14. Onthouding van eenige harde of willekeurige behandeling der ingezetenen.

Art. 15. Verbod tegen knevelarijen, geldafpersingen, dwangarbeid, mishandelingen of willekeurige handelingen jegens de inlanders

Art. 39. Aanmoediging van landbouw en handel en vischvangst.

Art. 55 en 148. Regeling der heerendiensten, met uitzigt op hare vervanging door vrijwilligen arbeid.

Art. 58. Verbod tegen onwettige heffingen, leverantiën, enz. van den gemeenen man.

Art. 71. Beperking van het verbod (jassi) op het plukken van vruchtboomen of vruchten.

Art. 72. Opheffing der grondslavernij.

Art. 79. Openbaarheid van het finantieel bestuur der negorijen, en goedkeuring daarvan door de bevolking.

Art. 150. Betaling van alle gouvernements-diensten, zonder uitzondering, volgens tarief, dat wel verhoogd maar niet verminderd kan worden.

Art. 151. Betaling van alle leverantiën voor het gouvernement, volgens tarief.

Art. 163. Afschaffing der hongi en der daarmede in verband staande verpligtingen.

Art. 164. Afschaffing van het extirpatie-stelsel.

Art. 165. 166. Vrije kultuur van alle voortbrengselen, met regeling der nagelkultuur.

Art. 167. Toezegging van vrije beschikking over of hoogere prijzen voor de nagelen.

Art. 170. Regt der bevolking tot beklag der regenten bij het gouvernement.

De grondslavernij, bij artikel 72 van het reglement opgeheven, werd reeds in

Hierboven heb ik reeds gezegd, dat de negorijen van Amboina beschouwd kunnen worden als zoovele staatjes, welke, behoudens hunne verpligtingen jegens het gouvernement, hun eigen bestuur en staatsregeling hebben. De hoofden dier negorijen, de regenten, zijn geene ambtenaren, hoezeer geheel van het gouvernement afhankelijk. Zij dragen den titel van radja, patti, of orangkaja. Slechts de regenten van Batoemerah, Waai, Toelehoe en Passo zijn radja. De regenten van Noesaniwe, Soeli, Seilale, Nakoe, Laha, Soja-diatas, Halong, Liliboi, Roetong en Tial-serani dragen den titel van patti.

Ieder regent heeft aandeel in de nagelgelden en regt op een gedeelte van den arbeid zijner onderhoorigen. Van de geleverde nagelen genieten de hoofden *f* 15 per bahar van 550 amst. ℔, hetwelk, het jaarlijksche produkt op 350000 ℔ stellende, eene som van ruim *f* 9500 geeft, van welke som het grootste gedeelte, drie vijfden, in handen der regenten komt. De bevolking is verpligt zonder belooning de negorijhuizen of de regentswoningen te bouwen en

---

1828 weder hersteld door de intrekking van dat artikel (besluit van den kommissaris generaal van 28 Mei 1828 No 10, Staatsblad van Nederlandsch Indië 1828 No 43). En waarom? Om een verlies van eenige meer schijnbare dan wezenlijke winsten te voorkomen. In eene memorie van een' overleden gouverneur der Molukken, wien het niet aan goede bedoelingen ontbrak, maar die zich niet op het hem waardige standpunt ten deze kon verheffen, lees ik »die maat»regel (de herstelling der grondslavernij) werd door de noodzakelijkheid ge»boren, vermits de inlander, wisselziek van aard en volstrekt niet aan zij»nen geboortegrond gehecht zijnde, bij de minste grief zijne negorij verliet »en zich elders vestigde. Hieronder nu kwam de nagelkultuur grootelijks »te lijden, daar het getal boomen, hetwelk hij verpligt was te verzorgen en »te onderhouden, voortaan onverzorgd bleef en de vruchten niet werden in»geoogst. Wel was hij in de negorij, waar hij zich kwam vestigen, even»zeer verpligt, het bepaalde getal van 90 boomen te planten en voor zijn »aandeel te onderhouden, doch het behoeft geen betoog, dat deze gestadige »verhuizingen nadeelig op den oogst moesten terugwerken." Men ziet, om welke weinig beteekenende redenen de vrijheid der bevolking, na een bestaan van slechts 4 jaren, weder werd opgeofferd.

te onderhouden, en de regenten overal te vervoeren, waar hunne tegenwoordigheid in dienstzaken gevorderd wordt.

Ieder regent beschikt voorts over de persoonlijke diensten van een tot vijf inwoners zijner negorij (naar evenredigheid van de sterkte der bevolking) gedurende den tijd van één maand, na welken tijd andere negorij-bewoners tot hetzelfde doel voor eene zelfde tijdruimte gebezigd worden. Deze diensten, welke zonder belooning verrigt worden, zijn bekend onder den naam van kwartsdiensten en de personen, welke daaraan onderworpen zijn, onder den naam van kwarto's.

De regenten genieten voorts eene waarde van ongeveer *f* 25 s'jaars in lijnwaden, welke geschenkgoederen zijn toegekend in plaats van het vroeger gebruikelijke orangkaja-feest.

De boven genoemde inkomsten zijn door het gouvernement als wettig erkend en bij bijzondere besluiten aangeduid. Nog andere voordeelen, welke de regenten genieten, zijn door overoud gebruik gewettigd en bestaan daarin, dat ieder hunner beschikt over twee djodjaro's of meisjes, ten einde in het verrigten van huisselijken arbeid hunne vrouwen, moeders of zusters behulpzaam te zijn; voorts, dat bij uitbetaling der nagelgelden aan de bevolking, eene belasting (bekend onder den naam van pities) van 4 percent wordt geheven ten behoeve van den regent en de nagelschrijvers; en eindelijk, dat de regent, zoodra hij aan het bestuur komt, als dati-hoofd of kapala-dati optreedt en de voordeelen geniet, welke daaraan verbonden zijn.

De Amboinezen zijn een landbouwend volk. De geringe kusthandel met de omliggende eilanden is grootendeels in handen der burgers van de hoofdplaats en van de kust van Hitoe. Een groot gedeelte der bevolking steekt jaarlijks wel tijdelijk over naar Ceram, maar het is om zich in de sagobosschen van Ceram te voorzien van het rijke voedingsmiddel, dat bij haar de plaats van der Maleijers rijst of van der Europeanen aardappelen en brood vervangt en waarvan de beperkte sagobosschen van Amboina's kusten niet de benoodigde hoeveelheid opleveren.

Wel houdt de strandbevolking zich ook bezig de met vischvangst, maar slechts weinigen maken daarvan een' tak van bedrijf.

Het heerschende stelsel van bestuur heeft den Amboinees ook min of meer tot den landbouw bepaald. De bevolking van alle negorijén, in den hiervoren gegevenen staat genoemd, is bij de nagelkultuur ingedeeld. Alle negorijen hebben hare nageltuinen en nagelgronden, welker meer dan tweemaal honderdduizend nagelboomen door hare bevolkingen moeten worden onderhouden. Nadere beschouwingen over deze kultuur zullen in een volgend hoofdstuk hare plaats vinden.

In de oude tijden zijn de meeste negorijgronden van Amboina verdeeld in doessong, welke aan verschillende huisgezinnen ter beplanting werden aangewezen. Deze gronden heeten doessong-dati en blijven in de geslachten der oorspronkelijke eigenaars erfelijk. Later zijn door verschillende omstandigheden meerdere gronden de eigendom geworden van verschillende personen. Is het regt op die gronden door aankoop verkregen, dan heeten zij doessong-bablian, terwijl zij doessong-poesaka worden genoemd, wanneer de eigendom berust op versterfregt. Er zijn nog andere gronden, vooral op Hitoe, welke nooit onder dati zijn verdeeld geworden en doessong-tatanaman genoemd worden. De bezitter van die doessong hebben slechts regt op de aanplantingen.

In 1785 werd den Amboinezen opgelegd het aanplanten en onderhouden van 10000 muskaatnotenboomen, met verpligting tot levering der noten en foelie aan de Kompagnie tegen onevenredige betaling, de noten tegen 10 stuivers de 100 stuks. Deze kultuur bragt jaarlijks gemiddeld op 3000 amst. ponden (noten en foelie te zamen).

Bij besluit van den kommissaris generaal van den 13n Augustus 1827 No 18 werd die kultuur geheel vrij gelaten.

Zóó bitter was den Amboinezen het dwangstelsel, dat velen, voorbijziende het belang, hetwelk zij bij die kultuur hadden, nu zij vrij geworden was, in hunne blijdschap hunne muskaatnoten-

boomen omkapten en ze voor brandhout verkochten. Daarbij werkte echter ook de vrees, een gevolg der vroegere handelingen van het bestuur, dat de opheffing van den dwang dier kultuur slechts tijdelijk zou zijn, en men meende door de verwoesting der plantsoenen zoodanig besluit tot nieuwen dwang te voorkomen. Toen echter de vrees voor herhaling van het stelsel der Kompagnie meer en meer week, begon men vrijwillig muskaatnotenboomen te planten en thans bedraagt het aantal dier boomen, der negorij-bevolking behoorende, 12000 tot 15000, dat is, 2000 tot 5000 meer dan onder het dwangstelsel, terwijl eenige partikuliere ingezetenen bovendien eenige niet onbelangrijke aanplantingen bezitten aan de westzijde der baai, welke meer zouden bloeijen, indien zij over genoegzame handen konden beschikken.

De muskaatnotenboom tiert op Amboina zeer goed. De amboinasche noten halen echter gewoonlijk slechts *f* 25 tot *f* 30 de pikol, niet omdat het produkt van geringe hoedanigheid is, maar omdat de noten meestal onrijp worden geplukt uit vrees van ontvreemding der vrucht van de boomen en uit het verlangen om spoediger in het bezit te zijn van de opbrengst, al bedraagt die dan minder dan na rijpwording der vruchten.

In 1853 werden 13500 amst. ponden muskaatnoten uitgevoerd, dat is ruim 10000 ponden meer dan gemiddeld jaarlijks, tijdens de notenkultuur door dwang plaats had en het produkt gemonopoliseerd was.

De kaneelkultuur werd in 1833 op voorstel der toenmalige hoofdkommissie van landbouw ingevoerd, doch hare uitbreiding in 1839 gestaakt.

De koffijkultuur, onder de Kompagnie op haren last beproefd, is niet geslaagd en bestaat thans in het geheel niet meer, tenzij men als zoodanig nog zou willen aanmerken de enkele koffijheesters, welke nog hier en daar in en om de hoofdplaats worden aangehouden.

De teelt van Fernambuk-katoen werd ruim een twintigtal jaren geleden op Amboina ingevoerd.

De kultuur van arrowroot was nog in de jongere tijden op Amboina algemeen verbreid.

Amboina is rijk aan klapperboomen, welker aantal dat der nagelboomen overtreft en vooral in de laatste tientallen jaren zeer is toegenomen. Deze kultuur wordt sedert jaren door het bestuur zeer aangemoedigd.

De kakaokultuur slaagt op Amboina voortreffelijk en kan eene rijke bron van inkomsten worden voor de toekomst. Tot nog toe heeft zij echter slechts plaats door ingezetenen ter hoofdplaats. In 1854 verkreeg men van ongeveer 5000 vruchtdragende boomen ongeveer 15 pikols boonen, welke tegen *f* 40 tot *f* 50 de pikol verkocht werden en naar Manilla uitgevoerd. Deze opbrengst, welke echter nog zeer voor verhooging vatbaar is, overtreft verreweg die, welke gemiddeld verkregen werd in de Minahassa en doet slechts onder voor de opbrengst van het distrikt Klabat-dibawa, alwaar in 1854 van 2000 kakaoboomen 18 pikols geoogst werden. Volgens mij gewordene mededeelingen is een der meest gegoede ingezetenen van Amboina voornemens, de kakaökultuur op Amboina op eene groote schaal in te voeren. Het lijdt geen twijfel, dat dergelijke onderneming ruime winsten belooft. Zeer wenschelijk zal het wezen, dat handen genoeg zullen beschikbaar zijn om haar te doen slagen. Het gegeven voorbeeld zou niet nalaten tot navolging op te wekken.

Talrijke andere vruchtboomen zijn in en om de negorijen aangeplant. De sagoweerpalm bekleedt daaronder eene voorname plaats, wat reeds daaruit is op te maken, dat de pacht van het regt om sagoweer te verkoopen jaarlijks eenige duizenden guldens opbrengt. Andere vruchtboomen zijn de reusachtige kanari, de tamarinde en doerian, de djamboe, mangostan, mangga, litji, doekoe, belimbi, zuurzak, broodboom, oranje- en citroen-boomen, boea-nonna, dalima, papaja, enz., alle ook op Java overbekend, terwijl van de eenzaadlobbige planten de pisang en djagong, na de palmen, wel tot de voornaamste behooren.

Kajoepoeti-bosschen bedekken nog hier en daar geheele uitgestrektheden van Leitimor's en Hitoe's heuvelen.

De sagopalm is op Amboina geene eigenlijke kultuurplant, niettegenstaande meermalen zijne kultuur door het bestuur aangemoedigd is. Hij komt aan de stranden nog in vrij groote hoeveelheid in het wild voor, doch niet in voldoende mate, om in de behoeften van het eiland te voorzien.

De bosschen van Amboina zijn nog altijd rijk aan edele houtsoorten vóór vaartuigen, huizen en meubelen, en maken geen gering, hoezeer een nog weinig rentegevend, gedeelte uit van Amboina's maatschappelijk kapitaal.

Leitimor's negorij-volken bezitten thans nog een achthonderdtal runderen in eigendom.

Alle kultures op Amboina zijn nog voor eene groote uitbreiding vatbaar.

Dikwijls hoort men den Amboinees verwijten, dat hij te lui is om rijstvelden aan te leggen of te bewerken. Met hetzelfde regt zou men den Amsterdammer kunnen verwijten, dat hij te lui is om in zijne stad gronden te ontginnen en tarwe te zaaijen. Amboina heeft naauwelijks vlakten voor zijne negorijen en geene of slechts zeer kleine voor kultures en zijne steile heuvels en bergen zijn voor den rijstbouw even ongeschikt, als zijne enge ravijnen. Van rijstbouw, met het oog op het voortbrengen van een algemeen voedingsmiddel der bevolking, kan op Amboina nimmer sprake zijn. In de behoefte aan rijst op het eiland wordt steeds van buiten voorzien. Slechts op enkele plekken van het eiland, zooals op de kust van Hitoe aan de binnenbaai, wordt door Soelarezen eenige rijst op drooge velden geteeld. De Soelarezen houden zich ook bezig met de kultuur van wat tabak, welke van zeer goede hoedanigheid is.

De bevolking is gehouden tot het verrigten van heerendiensten. Deze diensten onderscheidt men in beloonde en onbeloonde. Tot de *beloonde* behooren de verpligte werkzaamheden bij en aan s'lands gebouwen; het lossen en laden van gouvernements-goederen; het lossen van rijst van den leverancier; het vervoeren van reizende ambtenaren en officieren en militairen per orembaai en draag-

stoel; het afhalen en overbrengen van gouvernements-gelden en goederen van en naar Amboina; het boegseren van schepen; het leveren van houtwerken en andere materialen ten behoeve der verschillende gouvernements-werken, zoowel te Amboina als in de onderhoorige afdeelingen; het overbrengen van brieven van Amboina naar Saparoea, Haroeko en Hila en van daar naar Amboina. De *onbeloonde* diensten bestaan, behalve in de boven reeds genoemde ten behoeve der regenten, in het bouwen en onderhouden van de woning van den schoolmeester, de kerk, de moskee, het schoolgebouw, de baileo of het raadhuis, de negorij-orembaaijen en andere tot de negorij behoorende vaartuigen; het maken en onderhouden van wegen en bruggen in en buiten de negorij; het overvoeren van schoolmeesters naar Amboina en andere plaatsen, waar hunne tegenwoordigheid in dienstzaken gevorderd wordt, en eindelijk in de op elke negorij rustende verpligting voor elke dati of familie een aantal van 90 nagelboomen, zoo in- als buiten de tuinen te onderhouden en aan de nagelgekommitteerden vrije vervoermiddelen te verschaffen.

Het is het moeijelijk, met juistheid op te geven den tijd, waarover de inlander geacht kan worden vrije beschikking te hebben. In de meeste negorijen moet hij om de maand en in sommige negorijen, waar eene talrijke bevolking is, om de twee maanden dienst doen. Volgens den tegenwoordigen gouverneur der Molukken, den heer Jkhr C. F. Goldmann, zal men niet ver van de waarheid zijn, wanneer men in het algemeen stelt, dat een inlander gedurende het jaar 6 maanden ten arbeid wordt gesteld in zoogenaamde heeren- en negorij-diensten, waarvan 4 maanden tegen loon; en dat hij alzoo gedurende slechts 6 maanden vrij over zijnen tijd kan beschikken. Van ontwikkeling van nijverheid kan, met het oog op die diensten, geene sprake zijn.

De Amboinezen zijn gedeeltelijk christenen, gedeeltelijk mohammedanen.

Volgens den bevolkingsstaat van het einde van 1854 beston-

den de negorijvolken toen uit 19477 zielen of, de eilanden Bonoa en Manipa medegerekend, uit 21677 zielen. Van dit cijfer waren 12518 mohammedanen en 9159 christenen, zoodat de christenen der negorijen nog staan tot de mohammedanen der negorijen = 1: $1\frac{1}{3}$. Brengt men echter de Amboinezen der burgerij in rekening, welke, die in de stad en in de verschillende negorijen van het eiland bijeengenomen, ter zelfder tijde 7799 zielen sterk waren en onder welke slechts enkele honderden tot de mohammedaansche godsdienst behooren, dan komt men tot het resultaat, dat de christenen de mohammedanen nog met enkele duizenden overtreffen.

De belijders van beide godsdiensten zijn overigens zeer ongelijk over het eiland verdeeld. Hiervoren heb ik reeds gezegd, dat zij zich vrij scherp van elkander afgezonderd houden en afzonderlijke negorijen bewonen, en hoezeer er nu wel christen-negorijen zijn, in welke tevens enkele mohammedanen wonen en omgekeerd, beteekenen die enkelen weinig of niet op de massa, zoodat de benaming van christen- en islamsche negorijen vrij juist is.

In dien zin dan is Leitimor, de hoofdplaats uitgezonderd, bijkans uitsluitend door christenen bewoond. Slechts één negorij, Batoemerah, bij de hoofdplaats gelegen, is islamsch. De negorijen aan de zuidkust van Hitoe en aan den noordkant der baai van Amboina gelegen, zijn insgelijks alle door christenen bewoond, met uitzondering slechts van Laha. De negorijen op het oostelijke gedeelte van Hitoe zijn voor een gedeelte islamsche, zooals Tial-islam, Tengatenga, Toelehoe en Liang, terwijl Soeli, Tial-serani, en Waai door christenen bewoond worden. De negorijen van Hitoe's noordkust daarentegen zijn alle mohammedaansch, wonende slechts te Hila ongeveer een paar honderd christenen. Van de negorijen op de westkust eindelijk is Larike bijkans uitsluitend bewoond door christenen en Wakasihoe bijkans uitsluitend door mohammedanen.

Hoezeer beide klassen van bevolking in een godsdienstig opzigt zeer verdraagzaam jegens elkander zijn, schijnen bekeerin-

gen van mohammedanen tot het christendom nooit, en die van christenen tot mohammedanen uiterst zelden plaats te hebben.

Het verstandelijk en godsdienstig onderwijs van het mohammedaansche gedeelte der bevolking is overgelaten aan zijne regenten en priesters en staat op een' lagen trap.

Voor het verstandelijk en godsdienstig onderwijs der christenbevolking wordt zorg gedragen door het gouvernement, en gedeeltelijk ook door zendelingen. Ter hoofdplaatse zijn predikanten en europesche onderwijzers. In de negorijen, ook in die, welke tot de hoofdplaats behooren, wordt het onderwijs geleid door schoolmeesters uit de bevolking, van welke de jongere hunne opleiding hebben genoten aan het onderwijzersgesticht ter hoofdplaatse, hetwelk onder de leiding staat van een' zendeling, den heer Roskott, die sedert lang te Amboina is gevestigd. De amboinesche schoolmeesters zijn tevens de voorgangers der christelijke gemeenten en volgen in maatschappelijken rang op de regenten, zoodat zij eene betrekkelijk hooge mate van aanzien genieten.

Over den aard van het onderwijs zal ik later gelegenheid hebben een en ander mede te deelen.

HOOFDSTUK VII.

AMBOINA.

De stad Amboina. — Topographie. — Marktplaats. — Tjakalang-visscherij. — Ongezondheid der hoofdplaats. — Oorzaken der koortsepidemieën. — Aardbevingen. — Pokken-epidemie van 1855. — Voorstelling der regenten. — De heuvels van Soja. — Garnizoen. — Schutterij. — Fort Nieuw-Victoria. — Hospitaal. — Instituut tot opleiding van inlandsche schoolmeesters. — Tombe van Rumphius. — Batoelobang. — Ambonsche dragers. — Bal te Batoegadja. — Mestiezen en burgers te Amboina.

Zoodra de plegtigheden van de ontvangst van den opperlandvoogd te Batoegadja waren afgeloopen, begaf ik mij stadwaarts, om mij tot meer in bijzonderheden met de hoofdplaats bekend te maken.

Men kan zich eene tweeledige voorstelling van de stad Amboina maken.

Amboina, in beperkten zin, omvat het fort Nieuw-Victoria en de blokken huizen, bewoond door Europeanen, mestiezen, christenburgers, Chinezen en Arabieren en andere vreemde oosterlingen, welke gelegen zijn tusschen de riviertjes Tomo en Gadja en zich tot niet verder dan een honderdtal roeden van het strand of van het fort uitstrekken. Maar buiten deze enge begrenzing zijn de woningen nog zoo talrijk en vormen zoodanig een geheel met de eigenlijke stad, dat men ze geschikt tot de stad kan rekenen, al is het, dat de daar woonachtige bevolking administratief voor een gedeelte tot de negorij-bevolking is gebragt.

In dezen zin wil ik het begrip der stad opvatten en daarvan thans eene korte beschrijving geven.

De hoofdplaats Amboina dan beslaat de ongelijkzijdig driehoekige alluvievlakte, welke begrensd is door de heuvels van Soja en Batoegadja, die zich noordelijk en zuidelijk tot een honderdtal roeden van het strand uitstrekken, doch bij Batoegadja meer dan een driehonderdtal roeden van het strand terugwijken.

Het zandstrand van Amboina maakt de basis dier vlakte uit, terwijl Batoegadja den top van den driehoek inneemt. Het riviertje Batoemerah vloeit noordelijk van de stad in de baai, terwijl de zuidelijke grens door het riviertje, Batoegantong wordt daargesteld. Twee andere rivieren, de Waaitomo en de Gadja of de Olifantsrivier, zenden hare spaarzame wateren door de stad, om ze, de Waaitomo noordelijk van het fort, de Gadja ruim een honderdtal roeden zuidelijk van het fort, in de baai te ontlasten. De Waaititar; een derde riviertje, dat midden door de oude stad vloeit, is meer eene waterleiding, welke hare wateren uit de Gadja ontvangt.

Van de brug over de Batoemerah tot de brug over de Batoegantong heeft de stad eene lengte van ongeveer 570 roeden of nog geen paal. De afstand van Batoegadja tot aan de brug van de Batoemerah is ongeveer 500 roeden en die van Batoegadja tot de brug van de Batoegantong slechts ruim 300 roeden.

De eigenlijke stad ligt nagenoeg in het midden tusschen de Batoemerah en de Batoegantong en het fort noordwestelijk van de eigenlijke stad en daarvan slechts gescheiden door een plein, het kasteelsplein.

De stad heeft meerdere straten of wegen, welke meest alle regtlijning zijn en elkander met regte hoeken snijden. De voornaamste dier straten zijn de burgtstraat, de olifantsstraat en de weg van Oeremissing. Deze loopen nagenoeg evenwijdig aan elkander en verlengen zich in eene zuidwestelijke rigting, tot nabij Batoegadja, waar ze verbonden zijn door eene dwarsstraat, welke van Batoegadja afgaat en, om het westen der stad

loopende, de noordelijke grens der stad bereikt, na vooraf nog een paar zuidwestelijk van het strand afgaande wegen te hebben opgenomen. Meerdere dwarsstraten maken de gemeenschap tusschen de verschillende stadsgedeelten gemakkelijk.

De meeste Europeanen wonen zuidwestelijk van het fort, in meestal nette doch lage steenen woningen, welke slechts hier en daar door erven van elkander zijn gescheiden.

Zuidelijk van het fort, tusschen de wijk der Europeanen en het strand, ligt de wijk der Chinezen, welke in het algemeen beter gehuisvest zijn dan de Chinezen elders in den Archipel.

De amboinesche burgers bewonen de wijken, welke aan die der Europeanen en Chinezen grenzen, hoezeer ook daar nog hier en daar enkele huizen van Europeanen of mestiezen gevonden worden.

De meer van het middelpunt der stad verwijderde wijken zijn gedeeltelijk bewoond door negorij-volken, liggende daar, hetzij geheel hetzij gedeeltelijk de negorijen Halong, Ahoesing, Amanteloe, Mardika, Ema, Oeremissing, Latoehalat, Seilale, Tawiri, Noessaniwe en Hative-besaar. Geheel of gedeeltelijk zeg ik, want de eigenlijke negorijen Halong, Ema en Latoehalat liggen elders op Leitimor en de eigenlijke negorijen Tawiri en Hative-besaar aan den overkant der baai op de kust van Hitoe. Zij hebben slechts een aantal harer ingezetenen daar voortdurend of tijdelijk woonachtig, ter verrigting der heerendiensten, enz. Enkele hebben er haar schoolgebouw, zooals Hative-besaar.

De stad maakt in het algemeen een' aangenamen indruk. Van de reede gezien is zij niet onbevallig. Het fort maakt eene goede vertooning door den omvang en het uiterlijk zijner wallen. Nog weinige jaren geleden was het gezigt van de reede op de stad grootelijks belemmerd door eene breede rei onoogelijke hutten, welke zich zuidelijk van het fort langs het strand uitstrekten. Een hevige brand heeft die hutten opgeruimd en het belendende stadsgedeelte van de reede af meer aanschouwelijk gemaakt.

Fraaije of indrukkende gebouwen zal men evenwel te Amboina vergeefs zoeken. Stadhuis, kerk, hospitaal en andere

publieke gebouwen trekken slechts de aandacht door eene onbehagelijke eenvoudigheid en zelfs het verblijf van den landvoogd der Molukken te Batoegadja, mist alles, wat men grootsch of paleisachtig zou kunnen noemen.

De woningen der burgers en der negorij-menschen maken op niets aanspraak, tenzij op eenvoudigheid. Hout, gabba-gabba en atap zijn de voornaamste bouwstoffen, uit welke ze zijn zamengesteld.

Mijn eerste bezoek van de stad werd de volgende dagen van ons verblijf door meerdere wandelingen en toerridjes achtervolgd. De afstand van Batoegadja tot het middenpunt der stad bedraagt naauwelijks een driehonderdtal roeden, zoodat, bij niet voortdurende beschikbaarheid van rijtuigen, welke te Amboina niet talrijk zijn, weinig bezwaar bestaat in het ondernemen van wandelingen door de hoofdplaats, zelfs op het midden van den dag.

Veelal echter begaf ik mij naar de marktplaats, welke zuidelijk van het fort aan het strand is gelegen, met het doel voornamelijk om na te gaan, wat de wateren der baai aan visschen en ongewervelde dieren tot de volksvoeding bijdragen en wat van die diervorming nog nieuw mogt zijn voor de kennis der fauna van Amboina of nog nieuw voor de wetenschap. En inderdaad, hoezeer ik op die bezoeken veelal regenachtig weder trof, wat vele visschers terughield in de oefening van hun bedrijf, zoodat minder visch en schaaldieren ter markt werden gebragt dan op heldere dagen, was ik toch gelukkig genoeg, vele soorten te verzamelen, zoowel nieuw voor de kennis van het eiland, als voor de zoölogie.

Te Amboina zag ik voor het eerst ter markt brengen eene soort van tonijn of boniet, welke de Amboinezen tjakalang noemen. Deze soort is de Thynnus pelamys der ichthyologen. Zij wordt soms in groote hoeveelheden te Amboina aangebragt en bekleedt onder de voedingsmiddelen van het volk eene niet onbelangrijke plaats.

De Amboinezen gaan dikwijls uit ter tjakalang-visscherij. Zij begeven zich ten dien einde buiten de baai met orembaaijen, in welke bakken met zeewater zijn geplaatst, waarin zich eene

menigte levende poeri, eene soort van sardijn (Engraulis Brownii CV.) bevindt. In de open zee gekomen, werpen zij eenige sardijntjes in het water, een geliefd voedsel der tjakalang, die weldra toeschieten. Bemerkt men dit, dan brengt men hengels uit met vederen aan den hoek en laat dan snel voortroeijen. De tjakalang, de vederen voor vischjes houdende, bijten toe. Men doet soms groote vangsten. De tjakalang heeft gewoonlijk eene lengte van 1 tot 2 voeten en eene waarde van 30 duiten tot een gulden.

Met veel genoegen maakte ik te Amboina persoonlijk kennis met den heer D. S. Hoedt, sekretaris van het gouvernement der Molukken, aan wien ik sedert jaren groote verpligting had, door de schatten van naturaliën, welke hij zoo welwillend als belangeloos voor mij heeft bijeengebragt. Opmerking verdiende de fraaije verzameling van hoorns en schelpen, welke toen nog in zijn bezit was en later te Batavia is verkocht, voor de som van *ƒ* 5000. Eene rijke verzameling visschen van Amboina en Boero was de heer Hoedt op nieuw zoo goed ter mijner beschikking te stellen, zoodat ik te Amboina een' rijken buit voor de wetenschap opdeed. De resultaten van het onderzoek dier verzamelingen heb ik nedergelegd in het eerste deel der Verhandelingen der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië (1) en in het elfde deel van het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië (2).

Amboina is in de laatste jaren berucht geworden door daar geheerscht hebbende koortsen. Men heeft tot nog toe geene voldoende verklaring weten te geven van de onbestendigheid der gezondheid van Amboina's klimaat. In lang verloopen jaren heeft men tijden gekend, als de jaren na 1837, tijden van aanmerkelijke sterfte en van hardnekkig geheerscht hebbende koortsen. In 1855 schijnt het tijdperk van koortsepidemieën weder zijn einde te hebben bereikt.

---

(1) Beschrijvingen van nieuwe of weinig bekende vischsoorten van Amboina, verzameld op eene reis door den Molukschen Archipel.

(2) Bijdrage tot de kennis der ichthyologische fauna van het eiland Boero.

Amboina is eene beschaming van de boekenwijsheid der europesche wetgevers in de geneeskundige wetenschap.

Het terrein der hoofdplaats is zandachtig en hellend. Eenige uren na de hevigste en meest aanhoudende regens, te Amboina zoo veelvuldig, is het water in den bodem getrokken en in de baai afgevoerd. Moerassen zijn er noch aan het strand noch in of om de stad, tenzij men een weinig uitgestrekt, digter begroeid en minder vast terrein nabij de Waaitomo, tusschen de eigenlijke stad en Batoegadja, als zoodanig zou wenschen te bestempelen. Het strand zelf is zandachtig en verliest zich spoedig zoo diep onder de zeevlakte, dat de schepen slechts geheel in de nabijheid van de kust eene geschikte ankerplaats kunnen vinden. Geene koraalriffen zijn er, welke de dampkringslucht tijdens de ebbe met de onaangename uitwasemingen hunner bewoners zouden kunnen bezwangeren.

De voornaamste voorwaarden tot het ontstaan van koortsen, zooals lage, vochtige bodem en uitwasemingen van moerassen of koraalriffen, bestaan alzoo te Amboina niet.

Het ontbrak echter te Amboina, evenmin als elders, aan wijzen, die toch meenden de oorzaken van Amboina's koortsepidemieën te hebben gevonden. Men bragt de ziekte in verband met de aardbevingen, welke Amboina zoo dikwerf bezoeken en beschuldigde Amboina's bodem van het uitstooten van vulkanische dampen, welke het bloed zijner bewoners vergiftigden. Men meende zeer geniaal te zijn, door in een wóórd de oorzaak der ziekte te hebben gesteld en de elektriciteit kreeg van Amboina's ongezondheid de schuld. Wie meer aan feiten hechtte dan aan theorieën vestigde zijne blikken op de digte bebouwing der stad en op de digte begroeijing der door de burgers en negorijvolken bewoonde wijken, welke, niettegenstaande de gunstige gesteldheid des bodems, eene vochtigheid van huizen en erven onderhield, de vruchtbare moeder der zoo gevreesde ziekte. Anderen nog rigtten hunne blikken op den warmtemeter en meenden de oplossing van het raadsel te hebben gevonden in de 20 graden verschil van stand der kwik- of alkoholkolom van eenen Fahren-

heitschen thermometer, soms in 24 uren tijds waargenomen. Nog weder anderen beschouwden den onschuldigen dauw, die Amboina's bodem soms als met een wolkenkleed bedekt, of zelfs de mist, dat is, de op de aarde rustende wolken, in welke de hoofdplaats soms is gehuld, als miasmatische uitvloeisels van den bodem, zonder zich er rekenschap van te geven, dat hetgeen zij zagen eenvoudig dauw en mist was, en dat bovendien het *woord* miasma zonder zin is, zoolang men nog zelfs de flaauwste kennis niet heeft van de *stof* miasma, welker aanwezen tot nog toe slechts in de verbeelding bestaat. Vreemd is het, dat het ozon in die theorieën nog geene rol heeft gespeeld.

Maar het vraagstuk is door alle die theorieën geen haarbreed nader tot zijne oplossing gebragt.

Niet dat sommigen dier vermeende oorzaken, zooals de toestand der luchtelektriciteiten, de vochtigheid des dampkrings en sterk afwisselende temperatuur-verschillen niet te beschouwen zijn als te kunnen daarstellen der gezondheid schadelijke magten, maar die oorzaken bestonden in 1855 zoowel als in 1838 en als in de vorige eeuw, zonder dat de koortsepidemieën zich gestoord hebben aan haar bestaan, hetzij in haar verschijnen, hetzij in haar verdwijnen. Maar bovendien, alle die plaatselijke omstandigheden blijken buiten berekening te moeten blijven, wanneer men in het oog houdt, dat de koortsepidemieën niet alleen de hoofdplaats teisterden, maar de bevolking van geheel het eiland, en evenzeer woedden in de dorpen der bergen als in die der stranden, gelijk de pokziekte zulks deed in 1855.

De zaak is deze. Wij kennen de oorzaken van koortsepidemieën evenmin als die van andere heerschende ziekten, van pokken, mazelen, kinkhoest, dysenterie, typhus, cholera, enz. Mogen wij trotsch zijn op de stellige kennis, welke de exakte rigting der nasporingen omtrent den aard en de herkenning en genezing van zoovele vroeger duistere ziekten heeft aangebragt, ten opzigte van de oorzaken van kosmische ziekten staan wij nog aan den laagsten trap van kennis, en het is al veel, dat wij bij magte zijn te bepalen en gedeeltelijk weg te nemen de

momenten, welke het woeden van volksziekten begunstigen.

Die exakte rigting in het onderzoek zal er welligt in een' lateren tijd toe leiden, de kosmische oorzaken der volksziekten te ontdekken, misschien zelfs ze te beheerschen.

Over Amboina's ziekten sprekende, kan ik geschikt terugkomen op de pokkenepidemie, welke tijdens ons verblijf op Amboina en de omliggende eilanden woedde. Duizenden menschen zijn daardoor in eenige weinige maanden ten grave gesleept. De epidemie heerschte van Mei tot November op Amboina en de Uliassers, en begon en eindigde wat later op Boero en Ceram. Van Mei tot November werden op het eiland Amboina alléén niet minder dan 6336 personen door de ziekte aangetast. 1466 dier lijders bezweken. Die lijders waren bijna alle inlanders. Alzoo werd 1 van de 4 tot 5 Amboinezen door de pokken bezocht en $\frac{1}{20}$ van de geheele bevolking er door weggerukt. Treurig verschijnsel, wat zich op de Amboinasche eilanden maar al te dikwerf herhaalt.

De pokziekte rigt in den Indischen Archipel van tijd tot tijd nog groote verwoestingen aan, maar, bijkans zonder uitzondering slechts in die gewesten, waar de vakcine nog niet is doorgedrongen of gebrekkig wordt uitgeoefend.

Op Amboina evenwel bestaat de vakcine sedert lang. Zij staat daar onder het toezigt van officieren van gezondheid en wordt door opzettelijk voor de koepokinenting aangestelde en bezoldigde personen uitgeoefend. Ik heb nagegaan het aantal inentingen op Amboina, Leitimor en Hitoe gedurende de laatste 25 jaren en bevonden, dat, volgens de verslagen, gemiddeld jaarlijks bij 620 personen de inenting geslaagd is. Hoezeer nu dit cijfer met betrekking tot de bevolking van het eiland geenszins als voldoende is te beschouwen en van het revakcineren weinig werk is gemaakt, is het niet verklaarbaar, dat de kinderziekte op Amboina in zoodanige hevigheid en uitgebreidheid heeft kunnen woeden als in 1855 het geval is geweest, tenzij daarbij andere gewigtige invloeden werkzaam waren. Vooreerst diende ten deze bekend te zijn, in hoeverre de cijfers, in de verslagen voorkomende, vertrouwen verdienen, in hoeverre de gebezigde vakcine *goede* stof was,

in welke mate de ontwikkeling der vakcinepuist door slechte zorg, huidziekten of vooroordeelen der moeders is verhinderd, enz., maar ook dan nog, wanneer men, met het oog op die ongunstige invloeden, slechts de helft van het cijfer der geslaagde inentingen zou mogen aannemen als met de waarheid overeen te komen, zou men moeten denken aan andere oorzaken, welke de heilzame kracht der vakcine tegenwerken.

En wie vestigt dan niet in de eerste plaats het oog op de volksvoeding?

Epidemieën in het algemeen woeden altijd en overal het hevigste onder de minder door het lot begunstigde klassen der maatschappij. De uitwerkselen van voeding, dekking, woning, levenswijze, bepalen de ontvangvatbaarheid voor die geessels der menschheid. Bij eene bevolking, welke voornamelijk leeft van zetmeel (sago) en welke goede stikstofhoudende voedingsmiddelen (visch en vleesch) in te geringe hoeveelheid nuttigt, moet voortdurend eene kiem bestaan tot ziekten, welke, bij heerschende kosmische invloeden, plotseling tot groote ontwikkeling kunnen komen en de volken vertienen. Zulke verschijnselen zijn altijd en overal waargenomen, waar misgewas, groote duurte, algemeene armoede of de ontberingen tijdens oorlogen, toevlugt hebben moeten doen nemen tot voedingsmiddelen, scheikundig niet geëvenredigd (adekwaat) aan de behoeften van het menschelijke ligchaam.

Ik zal ten deze in geene nuttelooze bespiegelingen treden. Genoeg zij het, op een gewigtig feit de aandacht te hebben gevestigd. De Amboinees bemint zijne sago, maar nog meer bemint hij de rijst, welke hem te duur is. Die rijst kan algemeen voor hem bereikbaar zijn, indien dagen van meerdere welvaart voor hem zullen aanbreken.

Ik moet ook nog met een paar woorden terugkomen op de aardbevingen, welke te Amboina, zooals bekend is, zeer veelvuldig zijn. Ook de weinige dagen van ons verblijf gingen niet voorbij, zonder dat ook wij er getuigen van geweest waren, vermits, zooals ik elders gemeld heb, een ligte schok door ons werd waargenomen in den middag van den 4den Oktober.

Aan die aardbevingen is het toe te schrijven, dat men Amboina zoo algemeen voor een vulkanisch eiland houdt. In het hoofdstuk over de natuurlijke geschiedenis van dit eiland heb ik reeds aangetoond, dat zulks slechts gedeeltelijk als juist te beschouwen is, vermits bijkans geheel Leitimor bestaat uit aangespoelde gronden, uit opgeheven koraalriffen en uit nieuwere bezinkselvormingen. Daaruit kon tevens blijken, wat er is van de bewering van sommige schrijvers, dat de atmosfeer der hoofdplaats nu en dan bezwangerd zou zijn met vulkanische dampen, en wat er is van de uitstootingen van zwavel en aluin. Die uitstootingen, althans die van zwavel, hebben ook thans nog wel plaats, maar slechts op Hitoe, ver van de hoofdplaats verwijderd, op de hellingen van den Wawani, bij de voormalige negorij Essen, waar thans nog door de Hitoeëzen zwavel wordt ingezameld.

Den dag na onze aankomst, den 3den Oktober, had te Batoegadja de plegtige voorstelling plaats aan den opperlandvoogd van de ambtenaren, officieren en aanzienlijke ingezetenen, van de regenten en schoolmeesters der verschillende negorijen, en van de hoofden der Chinezen en Arabieren. Deze voorstelling bood weinig opmerkenswaardigs aan, tenzij dit, dat de regenten en schoolmeesters volstrekt niet beantwoordden aan de voorstelling, welke ik mij daarvan had gemaakt uit de geschriften en mondelijken berigten. Even als in de Minahassa, waren de christen-regenten en schoolmeesters zeer goed in het zwart en naar den nieuweren smaak gekleed. De meeste kleedingen droegen echter het kenmerk van nieuwheid en waren waarschijnlijk kort geleden vervaardigd, met het oog op de komst van den gouverneur generaal. De mohammedaansche regenten hebben de europesche kleederdragt niet aangenomen.

Na de genoemde voorstelling werd een algemeen gehoor verleend.

Ik maakte mij den ochtend van den dag ten nutte, door eene wandeling te doen in de omstreken van Batoegadja en de geheel in de nabijheid liggende heuvels van Soja te beklimmen.

Steil verheffen zich deze heuvels, tot enkele honderden voeten boven de zeevlakte. Schijnbaar onregelmatig verspreid, doet een juistere blik, van een hooger punt geworpen, toch zekere orde in ze ontwaren en herkennen, dat zij meer of min evenwijdige reeksen vormen, welke naar mate ze meer binnen 's lands gelegen zijn, zich hooger verheffen. De reijen meer nabij de kust bestaan uit kalkheuvels. De kalk is een jongere polypenkalk, in welken zich de geslachten van de tegenwoordige schepping nog laten herkennen, voor zooverre ze niet door het doorzijpelende regenwater zijn opgelost en gekristalliseerd. Op sommige plaatsen, waar de kalk holen vormt of uitstekende rotspunten, zooals te Batoelobang en Batoegantong, kristalliseert die opgeloste kalk aan de ondervlakte der gesteenten en vormt daar stalaktieten of druipsteenen van de meeste verschillende gedaanten en schoonheid. Sommige schrijvers hebben die rotsen als basaltrotsen voorgesteld en als in een' adem de stalaktieten vermeld, welke ze aan die rotsen zagen hangen. Blijkbaar wisten die schrijvers noch wat basalten, noch wat stalaktieten zijn, en hunne verkeerde voorstellingen zouden ook niets te beteekenen hebben, indien zij er niet toe hadden bijgedragen om de meening, dat de hoofdplaats Amboina op vulkanischen bodem rust, veld te doen winnen.

De beklimming van de heuvels van Soja beloont ruimschoots de moeite. Niet door het schoone der heuvels zelve, welke slechts spaarzaam zijn begroeid met grassen, varens, melastomen en leguminosen, maar bij uitnemendheid schilderachtig zijn de gezigten, welke men van die heuvels geniet, op Batoegadja, op de stad zelve, op de baai en op het hooge land van Hitoe. De baai doet zich daar voor als een meer, overal door groenend heuvelland ingesloten. De grootere en kleinere vaartuigen ter reede, langs het strand der hoofdplaats geschaard, waren er alle met het bloote oog zigtbaar. Het fort Nieuw-Victoria en de wijken der Europeanen en Chinezen, onbeschaduwd als zij zijn, vertoonen er hare naakte daken, terwijl de woningen der Amboinezen zelve grootendeels verscholen zijn in het lommer harer vruchtboomen.

Blikt men van die heuvels naar de landzijde, dan stuit het oog op hooger heuvelland, door breede ravijnen of kleine valleijen van de lagere toppen gescheiden en gestoffeerd, grootendeels door eene schrale vegetatie en de grafteekens van Chinezen en mohammedanen, maar meer op den achtergrond ook door hooger geboomte en kajoepoeti-aanplantingen en in de ravijnen met een krachtig en frisch plantenkleed.

In den namiddag van den 3n Oktober had eene inspektie plaats van de troepen en de schutterij. De militaire magt te Amboina bestaat uit 3 kompagnieën infanterie en eenige artillerie en maakt een sterkte uit, volgens de formatie, van 23 officieren en 391 onderofficieren en manschappen. De militairen zijn gedeeltelijk Europeanen, gedeeltelijk Javanen. De amboinesche militairen van het leger worden slechts buiten Amboina gebezigd.

De schutterij te Amboina bestaat uit een bataillon van 7 kompagnieën, dat op het einde van 1854 een totaal opleverde van 32 officieren en 1755 onderofficieren en schutters. Het bevel over de schutterij is opgedragen aan den adsistent-resident-magistraat met den rang van luitenant kolonel. De kompagnieën zijn verdeeld in gewapende of exercerende of flankkompagnieën (2) en in ongewapende of centrum-kompagnieën (5). De exercerende kompagnieën telden op het einde van 1854 16 officieren en 360 onderofficieren en manschappen en de centrum-kompagnieën 14 officieren en 427 onderofficieren en manschappen. De overige leden der schutterij, ten getale van 970, behoorden tot de bevolking van de buitenwijken der hoofdplaats en, om zoo te zeggen, tot eene reserve of derde ban. Op het einde van 1855 rekende men het totaal der schutterij op 31 officieren en 1610 schutters. De schutters te Amboina zijn, even als elders in de Molukken, ververpligt tot eenige diensten, het betrekken van wachten, het transporteren van gevangenen enz. De schutterij bezit een korps muzikanten, alle echte Amboinezen, welke het tijdens ons verblijf te Amboina in het uitvoeren van de meest verschillende muziekstukken reeds tot eene tamelijke hoogte hadden gebragt en zich niet alleen alle avonden te Batoegadja deden hooren,

maar ook het reisgezelschap naar Saparoea en Banda vergezelden.

Op den avond van den 3n Oktober was er groote receptie en illuminatie te Batoegadja.

Den 4n en 5n Oktober werden de inspektiën van den gouverneur generaal voortgezet. Nieuw-Victoria, het hospitaal, het gouvernementshuis, de gevangenis, de scholen, het schoolmeestersinstituut en de werf werden achtereenvolgens in oogenschouw genomen.

Nieuw-Victoria bestaat reeds sedert 1580, hoezeer zijne tegenwoordige gedaante van nieuweren tijd is en schijnt te rekenen van 1757 en 1786. In 1605 werd het op de Portugezen veroverd en Victoria genaamd. Het is een onregelmatig zevenhoekig gebastionneerd en gereveteerd fort, met nattte gracht en een naar de baai gekeerd hoornwerk. De geheele bezetting is in het fort gehuisvest, in kazernes, welke in meerdere opzigten te wenschen overlaten. Ook meerdere officieren wonen in het fort. In vroeger jaren hield ook de gouverneur der Molukken daar zijn verblijf. Thans zijn meerdere der oude woonhuizen ingerigt voor kantoren en magazijnen.

Het hospitaal, hoezeer uitwendig zonder eenig aanzien, is inwendig vrij goed ingerigt. Het staat onder een' officier van gezondheid der 1e klasse, die tevens chef is van de geneeskundige dienst ter hoofdplaats en in de geheele residentie. Buiten het eiland zijn slechts officieren van gezondheid geplaatst te Saparoea en te Wahaai.

Bijzondere vermelding verdient het instituut ter opleiding van inlandsche jongelingen tot onderwijzers. Deze inrigting bestaat op kosten van het Nederlandsch-zendeling-genootschap en heeft aan haar hoofd den heer Roskott. Zij is gelegen bij zijne woning, nabij de negorij Batoemerah. Het onderwijs van den heer Roskott is in het algemeen zeer doelmatig. Het gemiddeld getal kweekelingen, alle Amboinezen, in het instituut onderhouden voor rekening van het zendelinggenootschap, bedraagt 18, doch behalve deze zijn er in den regel nog evenveel of meer aspirant-kweekelingen. De tijd van het onderwijs is be-

paald op drie jaren, maar wordt zooveel mogelijk verlengd.. Daar de leerlingen opgeleid worden, niet alleen tot onderwijzers der jeugd maar ook tot leeraren der christengemeenten, begrijpt men, dat de rigting van het onderwijs voor een groot gedeelte godsdienstig, ik meen, kerkelijk is. Sedert de oprigting van het instituut hadden, tijdens ons bezoek, 190 leerlingen daar voor korteren of langeren tijd onderwijs genoten. Van die leerlingen waren tot onderwijzers aangesteld 82 en wel 61 in de residentie Amboina, 15 in de residentie Banda (waarvan 6 op de Aroe- en 6 op de Zuidwester-eilanden), 1 in de residentie Ternate, 3 in de residentie Manado en 2 te Timorkoepang. De leerlingen verrigten, buiten hunne leeruren, tuinarbeid, timmermans- en ander werk onder de leiding van hunnen leeraar, welke arbeid zeker nuttig is voor leerling en leeraar en een niet onbelangrijk kapitaal voorstelt.

Wie Amboina bezoekt, wordt gewoonlijk als eene merkwaardigheid der stad gewezen op de tombe van Rumphius. Deze tombe bevindt zich op het erf van een' ingezetene, niet ver van Batoegadja, in de verlenging der burgtstraat. Zij is slechts merkwaardig door den naam van den uitstekenden natuuronderzoeker en door de hulde, door Van der Capellen aan zijne nagedachtenis gebragt, in het bevelen van hare herstelling. Het monument is thans weder in verval niettegenstaande men het op nieuw met kalk had gewit. Het opschrift was moeijelijk leesbaar en gedeeltelijk door fouten niet meer beantwoordende aan het oorspronkelijke.

Op de geene 100 roeden van de tombe van Rumphius verwijderde europesche begraafplaats verheffen zich meerdere grafteekenen, grootscher en sierlijker dan dat van Rumphius.

Maar de wereld is dikwerf billijk. Een groot man heeft geene andere gedenkteekenen noodig, dan die hij zelf zich heeft gesticht. Tombes en standbeelden moesten slechts worden opgerigt voor mannen van twijfelachtige verdiensten. De nakomelingschap is steeds regtvaardig in haar oordeel. Zoo de namen de gedenkteekenen niet overleven, vergaan deze van zelve.

Den 5den Oktober werd een uitstapje gemaakt naar Batoelobang. Reeds vroeg in den morgen waren de benoodigde draagstoelen en dragers voor het gouverneurshuis te Batoegadja in gereedheid. Op Amboina reist men slechts per draagstoel of te voet. Weinige streken uitgezonderd, zou ook geene andere wijze van reizen mogelijk zijn, wegens de gesteldheid van het terrein. De wegen of voetpaden slingeren zich langs te steile heuvel- of berghellingen, dan dat paarden, laat staan rijtuigen, gebezigd zouden kunnen worden. Het reizen per draagstoel is zeker alles behalve aangenaam, doch de wijze van dragen en gaan der dragers kan er veel toe bijdragen, om die wijze van reizen zoo weinig onaangenaam mogelijk te maken. De Amboinezen munten hierin uit en indien het terrein niet te ongelijk is, ziet men zich door hen met rijtuig-snelheid vervoerd, terwijl men daarbij zoo weinig onregelmatig bewogen wordt, dat men in zijne draagstoel zou kunnen schrijven. Althans zoo trof ik het met mijne dragers, op de togten van het reisgezelschap naar Batoelobang, naar Ema en naar Waai.

Batoelobang is eene grot op, naar ik gis, een twee tot drietal palen afstands ten zuidzuidoosten van de hoofdplaats. De weg derwaarts geleidt van de negorij Oeremissing, nabij Batoegadja, over de rivier Batoegadja en slingert zich langs de steile hellingen der heuvels, welke de kom van Batoegadja begrenzen. De heuvels zijn daar op sommige plaatsen uitgekapt om de steilten te verminderen.

Na de eerste heuvels beklommen te hebben, welke hetzelfde aanzien hebben als de boven reeds beschrevene heuvels van Soja en hier en daar niet minder fraaije gezigten aanbieden op de baai en op het land van Hitoe, leidde de weg door kleine valleijen en ravijnen naar nieuwe heuvelreijen, totdat wij Batoelobang waren genaderd.

De optogt had een feestelijk aanzien. Het gebruik wil, dat bij de togten van hooggeplaatste personen, de inlandsche muziek, tifa en gong, zich doet hooren en zich aan het hoofd van den trein stelt, waar ook onze nationale vlag steeds prijkt. De levendige aard

der dragers, in dubbel aantal ter verwisseling bij elke draagstoel geplaatst, hun gejoel en gejuich en gewoel en getwist om den voorrang, en de liefhebbers, welke vrijwillig den togt medemaakten, deden de luidruchtige muziek naauwelijks hooren. Aan de grot genaderd, verwelkomde een aantal burgers van de hoofdplaats het reisgezelschap met salvo's van geweerschoten. Voor een overvloed van ververschingen aldaar was door den heer Goldmann gezorgd.

Weldra waren wij in de grot afgedaald, dat is te zeggen, een gedeelte van het reisgezelschap, want eenige heeren waren verstandig genoeg, aan den ingang te blijven. Inderdaad, de grot is slechts merkwaardig door de moeijelijkheid om in haar af te dalen en zich in haar te bewegen. Zij is tamelijk uitgestrekt en in meerdere kamers verdeeld, welke door enge doorgangen met elkander in gemeenschap staan en enger en lager worden, naarmate men verder doordringt. De bodem is zeer ongelijk en glibberig door de vochtigheid, welke onderhouden wordt door het doorzijpelende water.

In een der verste afdeelingen van de grot, tot welke men kan doordringen, zijn gedenksteenen geplaatst ter herinnering van de bezoeken van Prins Hendrik der Nederlanden en Dumont d'Urville.

De gouverneur generaal en mevrouw Duymaer van Twist bezochten insgelijks deze afdeeling der grot. Misschien was mevrouw Duymaer van Twist de eerste dame van rang, welke Batoelobang heeft bezocht. Voor eene dame behoort er geestkracht toe, om in de grot tot aan de cel der gedenksteenen door te dringen.

Grotten zijn in opgehevene jongere kalkterreinen vrij algemeen. Op Java bezocht ik er meerdere en veel grootere dan Batoelobang. Batoelobang bewijst echter, indien het bewijs nog noodig was, dat de heuvels zuidelijk van de hoofdplaats kalkheuvels zijn. De kalk is tertiaire polypenkalk en zeer poreus. Het doorzijgende water, in de grot druipende, zet een gedeelte van den door hetzelve opgelosten koolzuren kalk aan het verwulf af en heeft daar groote massen druipsteen gevormd, welke, bij het fakkellicht gezien, noch door fantastische vormen, noch door schitterende kristallisatiën

uitmunten. Daarentegen is geen gebrek aan vleêrmuizen (Trilatitius blepotis Gr.), welke zich in menigte in de grot ophouden en den bodem bedekken met hare uitwerpselen, welker gedeeltelijke ontbinding tot het onaangename van de atmosfeer der grot bijdraagt.

Den avond van den 5n Oktober was er groot bal te Batoegadja. Ongeveer 200 personen waren daar tegenwoordig, een voor Amboina gewis groot getal. Behalve ambtenaren en officieren met hunne dames, waren er talrijke ingezetenen van de hoofdplaats, welke, als afstammelingen van Europeanen, tot de europesche bevolking der hoofdplaats gerekend worden. Meerdere dames, waaronder ook eenige njora, echtgenooten van regenten, verschenen op het bal, gekleed in saja en kabaja. De honneurs werden met uitnemenden takt door mevrouw Goldmann waargenomen.

Wanneer men van de Amboinezen spreekt, moet men weten te onderscheiden, om niet in dwaling te vervallen. Meerdere schrijvers en woordvoerders over de Amboinezen maken geen onderscheid tusschen Amboinezen en Amboinezen. Anderen maken een onderscheid tusschen de ambonsche christenen en mohammedanen, en spreken dan ten ongunste van de eersten, als te lui om te arbeiden, uit trots op de godsdienst, die zij heeten te belijden, niettegenstaande ongeveer de helft der werkende negorij-bevolking van Amboina uit christenen bestaat. Bij alle schrijvers vind ik of onvolledige of verwarde voorstelling van de zaak.

De Amboinezen zijn:

a. Negorijvolken, dat is, bij de nagelkultuur ingedeelden en aan hunne negorij gebondenen, alle inlanders, welke men weder kan onderscheiden in christenen en mohammedanen. Die van Leitimor zijn, zoo als reeds aangetoond is, nagenoeg alle christenen.

b. Vrije lieden of burgers (alle inlanders), niet tot de nagelkultuur verpligt, en, hoezeer over het eiland, althans over

Leitimor verspreid, grootendeels in en om de hoofdplaatsen woonachtig. Men verstaat er gewoonlijk onder de burgers ter hoofdplaats, voor het meerendeel christenen. De gewone christenburger kleedt zich in lange broek, borstrok en gekleurde of bij sommige gelegenheden zwarte kabaai, steeds met pet of hoed.

c. Afstammelingen van Europeanen, mestiezen of zoogenaamde inlandsche kinderen, welke administratief tot de Europeanen gerekend worden, alle christenen. Zij bewonen de hoofdplaatsen, en kleeden zich zooveel mogelijk als de Europeanen.

Van de negorijvolken heb ik vroeger reeds aangeteekend, dat zij gedurende ongeveer 6 maanden van het jaar tot beloonde en onbeloonde heerendiensten worden gebezigd. De hun overblijvende tijd is benoodigd ter voorziening in hun voedsel door landbouw of togten naar Ceram tot het verzamelen van sago. Het zou een onverklaarbaar verschijnsel zijn, indien zij onder het bestaande stelsel veel nijverheid ontwikkelden.

De burgers, allen ingedeeld bij de schutterijen, hetzij als dienstdoende hetzij als kontribuërende leden, en, behalve enkele heerendiensten, hunnen tijd geheel beschikbaar hebbende, vinden hun onderhoud in het oefenen van eenige ambachten, de kultuur van vruchten en groenten, het stoken van geurige oliën, alsmede door vischvangst en handel ter hoofdplaats en op de omliggende eilanden. Zij vinden voor een groot gedeelte hun bestaan in nuttigen arbeid.

Maar treurig is het gesteld met die Amboinezen, welke de nakomelingen zijn van vroegere en latere vermengingen van het kaukasische met het maleische ras. De trotschheid en luiheid, den Amboinezen verweten, is grootendeels dezer ongelukkige klasse der maatschappij toe te rekenen, of beter gezegd, in haar te beklagen. Het is eene klasse der maatschappij, welke thans nog ter hoofdplaatse meer dan 600 leden telt, van welke slechts een betrekkelijk gering aantal Europeanen tot vader heeft. De voorouders der mestiezen waren Europeanen en vrouwen van het land, maar hunne achtergrootouders, overgrootouders, grootouders of ouders waren van Amboina of omliggen-

de eilanden geboortig en moeijelijk zou het zijn, in de meerderheid hunner nog de teekenen te vinden van europesche afstamming. Zij maken eene klasse der bevolking uit, welke verwaarloosd is en verstooten op Amboina, gelijk elders in den Archipel, en welke men zich thans niet schaamt, het lage zedelijke en verstandelijke standpunt te verwijten, waarop onze eigen stam haar heeft gebragt. Op het einde van 1854 bestond het totaal der mestiezen te Amboina uit 628 zielen, waaronder 189 mannen, 231 vrouwen en 208 kinderen. Van de 189 mannen waren er 167 *zonder beroep*, vonden 20 een bestaan in s'gouvernements dienst, meestal als klerken, en wijdde slechts één zich aan den handel.

Eene bevolking, die niet arbeidt, draagt de kiemen van ontbinding in zich en moet noodwendig vergaan. Armoede en zedebederf nemen er hand over hand toe en stellen perk aan de voortplanting van het geslacht. Onder de 628 mestiezen werden reeds slechts 208 kinderen geteld, dat is nog geen kind op twee volwassenen. Het kwaad van luiheid onder de mestiezen schijnt in de laatste tientallen jaren nog toegenomen te zijn. Ruim twintig jaren geleden, op het einde van 1834, waren zij nog 958 personen sterk. Toen kwamen op de 491 volwassenen nog 467 kinderen, of bijkans 1 op 1. In twintig jaren tijds is het personeel dezer bevolking met ruim $\frac{1}{3}$ verminderd.

Gewis is het bedroevend, eene bevolking in ledigheid en armoede te zien versmelten, vooral in een gewest, waar werkzame handen zoo gewenscht zijn en zoo noodig, om het uit zijnen achteruitgang op te heffen.

Ik zal op dit punt terug komen, wanneer ik zal spreken over de middelen, welke kunnen aangewend worden om de bevolkingen van Amboina gelukkiger te maken en het eiland meer produktief.

HOOFDSTUK VIII.

AMBOINA.

Togt over Leitimor. — Hatalai. — Bijzonderheden omtrent de nagelkultuur op Amboina en de Uliassers.—Waarde dezer kultuur voor de bevolking en voor het gouvernement. — Handel. — Ema. — Scholen en schoolonderwijs. — Hoekoerila. — Kilang. — Nakoe.

Bijkans alle negorijen van het eiland Amboina liggen aan of geheel nabij de kust. De negorijen, welke in oude tijden in het gebergte lagen, zijn tijdens het woeden der Kompagnie verwoest en hare bewoners omgebragt of verstrooid, of genoodzaakt zich aan de stranden te vestigen.

Het middengedeelte van Leitimor maakt daarop echter eene uitzondering. Thans nog bestaan daar de negorijen Soja-diatas Hatalai, Ema, Hoekorila, Kilang en Nakoe, Leahari, Roetong en Hoetoemoeri, welke in het gebergte zijn gelegen, waar hare bevolking aan de nagelkultuur is werkzaam gesteld.

De 6e Oktober was bestemd tot het doen van een' togt dwars over Leitimor naar de negorijen Ema en Kilang. Een

zestiental draagstoelen was voor dezen togt in gereedheid gebragt. Het was een optogt als die naar Batoelobang, maar op grootere schaal.

De weg van Amboina naar Ema leidt over de heuvels van Soja, hierboven vermeld, dwars door Leitimor, over de kalk- en zandsteenribben, welke zich min of meer evenwijdig aan zijne lengte-as uitstrekken. De weg, deze ribben snijdende, volgt de golvingen van het terrein, hetwelk zich meer en meer verheft en in de oostelijke helft van het schiereiland zijne grootste hoogte bereikt, welke ik op 400 tot 500 meters schat. Die hoogte is op zich zelve weinig beteekende, maar de plotselinge dalingen en verheffingen van het terrein hebben op meerdere plaatsen, vooral in de oostelijke helft van het schiereiland, het aanleggen van eigenlijke wegen of paden niet toegelaten. Het zijn daar niets anders als trappen, in de steile heuvelhellingen uitgehouwen en welke de beklimming uiterst vermoeijend doen zijn. Onze dragers echter wisten ons met vaardigheid en zekerheid over de moeijelijkste punten te brengen en trokken onverdeeld onze bewondering over hunne vlugheid en spierkracht en onvermoeidheid, bij gelijktijdige opgewektheid, luidruchtigheid en naijver. De dragers zullen ruim een paar honderd man sterk geweest zijn en waren grootendeels christenen. Onwillekeurig dachten wij: zijn dat nu de luije en vadzige Amboinezen?

Op anderhalf uur gaans van hoofdplaats, te midden van het gebergte, ligt de christen-negorij Hatalai. Zij staat onder een' orangkaja en had op het einde van 1854 eene bevolking van 268 zielen. Wij dachten er ons weder als verplaatst in de Minahassa. Negorijhoofden en schoolmeester kwamen ons te gemoet. De schooljeugd ontving ons met gezang en fluitspel. De tjakaleleh en legolego, ondersteund door de muziek der tifa en rabana, der gindier, gong en tataboang, herinnerden ons de dansen van de kabesaran der Minahassa. Ook aan voordansers of voorvechters ontbrak het niet. Eereschoten vielen uit lilla's en

geweren.—Die feestelijke ontvangsten hadden evenzoo plaats in de negorijen, welke wij nog denzelfden dag en een paar dagen later bezochten.

Te Hatalai zagen wij de eerste nageltuinen. De 22 dati of huisgezinnen van de negorij onderhielden 4170 nagelboomen, 1800 in tuinen en 2370 verspreid in bosschen, dat is, ruim 189 boomen per dati. Een nageltuin heeft meer van een bosch dan van een' tuin. De nagelboomen hebben schaduw noodig, wat in de tuinen niet ontbreekt, en eene welige vegetatie van lagere gewassen deelt het voedsel van den bodem met de kultuurplant en het haar beschaduwende geboomte. Men beweert, dat de nagelboom zoodanige omringing behoeft. Dit wordt niet weersproken door de wijze, waarop de nagelboom in het wild voorkomt en overigens allezins bevestigd door de ondervinding, welke men heeft opgedaan sedert 1826, in welk jaar men begon, tot groot nadeel der kultuur, de nagelboomen te planten zonder beschutting en in een zorgvuldig schoon gehouden terrein.

Hatalai is nog rijker aan klapperpalmen dan aan nagelboomen. In zijne doessong telde men op het einde van het jaar 1854, behalve de overige vruchtboomen, sago- en sagoweerpalmen, 6427 klapperpalmen, dat is gemiddeld 292 palmen per dati of 24 palmen per ziel. Alleen in zijne klapperboomen bezit Hatalai reeds een' grooteren rijkdom, dan in zijne nagelboomen, want indien men aanneemt, dat een nagelboom, jong en oud dooreen gerekend, gemiddeld jaarlijks afwerpt 1 tot 1½ amst. pond nagelen, vertegenwoordigende, voor den negorij-bewoner, eene vaste waarde van 30 tot 45 duiten (van 120 op ƒ 1), blijkt het, dat de geheele negorijbevolking daarvoor in het genot komt van ƒ 1042 tot ƒ 1563 s'jaars, dat is ruim ƒ 47 tot ƒ 71 per dati van ruim 12 zielen, terwijl de opbrengst der klapperboomen, op gemiddeld ƒ 1 tot ƒ 2 per boom gerekend, voor elke dati eene waarde voorstelt van ƒ 292 tot ƒ 584 s'jaars.

Ik vind hier eene geschikte plaats, een en ander betreffende de nagelkultuur mede te deelen.

Men bezit naauwkeurige opgaven van de jaarlijksche opbrengst dezer kultuur van de jaren 1675 tot 1855. Die opgaven, loopende over een tijdvak van ruim 1¾ eeuw, hebben echter niet alleen betrekking tot het eiland Amboina, maar omvatten ook de Uliassers, Haroeko, Saparoea en Noessalaut. Meer dan honderd millioenen ponden kruidnagelen zijn in genoemd tijdvak door de bevolkingen dier eilanden aan de Kompagnie en de op haar gevolgde gouvernementen afgeleverd, zoodat de opbrengst gemiddeld ruim 564000 ponden s'jaars bedroeg. In sommige jaren steeg de opbrengst tot een millioen, anderhalf millioen en in enkele jaren, zooals in 1760, 1769 en 1776 zelfs tot meer dan twee millioen ponden. In deze eeuw evenwel heeft men nooit eene zoo groote opbrengst gehad en slechts in 1839, nadat een zeer ongelukkig nageljaar was voorafgegaan, steeg zij tot boven de millioen ponden. Maar talrijke jaren ook, en zulks reeds in oude tijden, gaven een produkt van minder dan honderdduizend ponden, en in het jaar 1728, hetwelk het ongunstigste van alle was, bedroeg de opbrengst slechts 8256 ponden. Men beweert, dat er eene wet is waargenomen opzigtelijk het produkt der nagelboomen. Om de vier jaren zou een jaar van mislukking en van buitengewoon rijke opbrengst plaats hebben en buitengewoon vruchtbare jaren zouden door een ongunstig jaar worden voorafgegaan en gevolgd. Ik heb zoodanige wet in de cijfers der dienststaten niet bevestigd gevonden, evenmin in de opgaven van vorige eeuwen als in die der latere tijden. Bovendien moet bij de beoordeeling van de cijfers van de vorige eeuwen niet worden uit het oog verloren, dat het produkt dikwerf opzettelijk werd verminderd naar de geschatte behoefte, door extirpatiën, wering van het plukken door gedwongen deelneming der bevolking aan de hongitogten in den oogsttijd en andere kwellende maatregelen, terwijl op andere tijden weder alles in het werk werd gesteld om eene zoo groot mogelijke opbrengst te erlangen.

Voor wie genegen is de jaarlijksche opbrengsten der nagelkultuur na te gaan, laat ik hier eene desbetrekkelijke opgave volgen.

Jaren.	Amst. ℔ nagelen.	Jaren.	Amst. ℔ nagelen.	Jaren.	Amst. ℔ nagelen.	Jaren.	Amst. ℔ nagelen.
1675	1382150	1714	1408937	1753	365742	1792	974462
1676	61440	1715	187297	1754	308919	1793	94215
1677	919760	1716	599297	1755	692665	1794	690055
1678	64549	1717	547565	1756	624057	1795	400599
1679	1147614	1718	853432	1757	318944	1796	298644
1680	655295	1719	796738	1758	1117869	1797	201312
1681	558930	1720	411960	1759	24733	1798	94942
1682	551613	1721	586900	1760	2060776	1799	593751
1683	1364811	1722	523916	1761	57412	1800	808504
1684	405397	1723	585898	1762	194692	1801	649000
1685	121378	1724	140261	1763	980755	1802	649550
1686	1126632	1725	575102	1764	1139290	1803	766563
1687	975899	1726	132803	1765	51185	1804	142895
1688	610638	1727	768003	1766	1667499	1805	174123
1689	560493	1728	8256	1767	278538	1806	385968
1690	764870	1729	516907	1768	159836	1807	255530
1691	401432	1730	222402	1769	2268126	1808	163872
1692	1357464	1731	422276	1770	126127	1809	onbekend
1693	664226	1732	454366	1771	1030234	1810	onbekend
1694	1056158	1733	407034	1772	387140	1811	onbekend
1695	1436134	1734	641321	1773	1452200	1812	288411
1696	49423	1735	209232	1774	782895	1813	659370
1697	973501	1736	242650	1775	206454	1814	793368
1698	948458	1737	394714	1776	2081164	1815	811000
1699	612090	1738	702118	1777	331965	1816	339130
1700	668733	1739	87177	1778	52802	1817	26442
1701	1091213	1740	606016	1779	1327723	1818	194588
1702	1568847	1741	135275	1780	616024	1819	453357
1703	1065541	1742	435035	1781	337788	1820	82077
1704	727634	1743	507697	1782	422037	1821	394423
1705	692387	1744	450161	1783	1136096	1822	203685
1706	988898	1745	324493	1784	245317	1823	233487
1707	334423	1746	813003	1785	634579	1824	298844
1708	1624859	1747	486480	1786	131122	1825	306223
1709	519883	1748	335366	1787	1882613	1826	60234
1710	663993	1749	417089	1788	99732	1827	295753
1711	888390	1750	120179	1789	399584	1828	215384
1712	757684	1751	1490051	1790	1391818	1829	392752
1713	170967	1752	149137	1791	945512	1830	266487

Jaren.	Amst. ℔ nagelen.	Jaren.	Amst. ℔ nagelen.	Jaren.	Amst. ℔ nagelen.	Jaren.	Amst. ℔ nagelen.
1831	289651	1838	61854	1845	210926	1852	309296
1832	245639	1839	1106821	1846	869727	1853	343209
1833	612096	1840	54038	1847	233278½	1854	580592
1834	509152	1841	517140½	1848	450935		
1835	17727	1842	105813	1849	89923	Tot.	100034086
1836	679564	1843	687899½	1850	394907		
1837	308307	1844	97781½	1851	97742		

Blijkens dezen staat was het jaar 1854 te beschouwen als een gunstig nageljaar, vermits sedert 1846 geen zoo rijke oogst had plaats gehad. Het produkt van 1854 = 580592 ponden, van Amboina en de Uliassers, werd verkregen van 405639 boomen, dat is ruim 1½ pond per boom. Van die 405639 boomen waren echter slechts ruim ⅓ of 129544 vruchtdragende, zoodat elke vruchtdragende boom gemiddeld afwierp bijkans 4½ ponden nagelen. In het geheel waren in 1854 bij de nagelkultuur ingedeeld 2775 dati, zoodat elke dati gemiddeld 147 boomen onderhield, dat is, 57 meer dan is voorgeschreven. De kultuur wordt gezegd, wat de tegenwoordige nageleilanden, betreft, uit gebrek aan gronden, voor geene uitbreiding van eenig belang vatbaar te zijn, wat echter, met het oog op de uitgestrekte onbebouwde streken, niet met de werkelijkheid schijnt overeen te komen.

Voor eenige verwijderde tijdstippen vind ik de volgende cijfers, welke alle 4 de nageleilanden omvatten.

Jaren.	Vruchtdragende boomen.	Pd. produkt.	Pd. per boom.
1795	139696	400599	2,86
1803	120436	766563	6,36
1819	205139	453357	2,21
1854	129554	580592	4,48

Ik zal mij van gevolgtrekkingen uit deze cijfers onthouden, maar slechts aanteekenen, dat men de gemiddelde produktie van een' vruchtdragenden boom stelt op $2\frac{1}{2}$ ponden, wat zeker ook niet ver van der waarheid zal verwijderd zijn.

Ik wil het gunstige jaar 1854 tot grondslag nemen van eenige nadere mededeelingen omtrent deze gewigtige kultuur en haren invloed op de welvaart der bevolking van Amboina.

Van de genoemde 580592 amst. ponden nagelen werden 240689 ponden opgebragt door het eiland Amboina. — 49 negorijen op Amboina deelen in de kultuur en in die negorijen 1264 dati, bestaande uit 19477 zielen, waaronder ongeveer 5400 mannen. Het geheele aantal boomen bedroeg 218911, waarvan 98158 in tuinen en 120753 in de doessong buiten de tuinen.

Uit den ondervolgenden staat kan men ontwaren, op welke wijze de kultuur onder de verschillende negorijen van het eiland was verdeeld.

Negorijen.	Dati.	Negorijbevolking.				Nagelboomen.			Klapperboomen.	Runderen.
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	In tuinen.	Buiten de tuinen.	Totaal.		
Mardika.	3	18	20	23	61	—	197	197	74	—
Soja-dibawa.		10	10	18	38					
Ahoesing.	8	2	4	2	8	610	1388	1998	90	34
Amanteloe.		5	5	2	12					
Oeremissing.	4	35	35	24	94	425	682	1107	3043	20
Noessaniwe.	21	65	84	59	208	893	2029	2922	8127	23
Batoemerah.	19	113	130	114	357	1315	1204	2519	64	17
Latoehalat.	50	238	227	297	762	3295	4539	7834	22331	74
Passo.	20	42	41	63	146	1045	2124	3169	3081	127
Soja-diatas.	15	17	29	32	78	1094	1659	2753	292	9
Halong.	15	39	42	58	139	869	1742	2611	4637	56
Ema.	46	138	145	223	506	1964	4838	6802	8654	—
Hoekorila.	7	15	22	29	66	670	878	1548	2000	—
Seilale.	16	53	59	66	178	716	1456	2172	6061	34
Hatalai.	22	51	92	125	268	1800	2370	4170	6427	—
Nakoe.	16	58	67	97	222	1051	1808	2859	13353	—
Amahoesso.	17	56	115	181	352	725	1678	2403	1329	32

Negorijen.	Dati.	Negorijbevolking.				Nagelboomen.			Klapper-boomen.	Runderen.
		Mannen.	Vrouwen	Kinderen	Totaal.	In tuinen.	Buiten de tuinen.	Totaal.		
Hative-besaar	32	162	150	246	558	2245	2798	5043	8042	31
Hative-ketjil.	5	15	17	32	64	278	365	643	183	—
Kilang.	22	78	101	148	327	1443	2112	3555	8520	—
Hoetoemoeri.	48	216	239	310	765	4851	1688	6539	12139	—
Leahari.	7	33	27	38	98	354	1343	1697	1905	—
Roetong.	15	65	67	82	214	994	1242	2236	1836	—
Tawiri.	17	59	47	84	190	885	1133	2018	1395	39
Allang.	74	209	262	490	961	4076	8180	12256	7517	31
Liliboi.	55	155	159	258	572	2294	5777	8071	1338	—
Hatoe.	25	83	88	91	262	1431	3199	4630	7075	34
Laha.	3	51	49	79	179	465	924	1389	2094	72
Roematiga.	5	11	14	10	35	—	530	530	8319	—
Soeli.	36	139	147	202	488	1973	4964	6937	6595	125
Tial-serani.	6	13	14	10	37	431	1070	1501	968	—
Tial-islam.	30	65	44	126	235	1312	2913	4225	2869	65
Tengatenga.	35	99	68	191	358	2150	4245	6395	2490	—
Toelehoe.	44	429	438	654	1521	4193	4695	8888	9691	107
Waai.	41	178	209	310	697	2376	6533	8909	6083	86
Liang (1).	36	—	—	—	632	4104	2700	6804	4033	—
Mamala.	29	—	—	—	740	2668	2668	5336	1300	—
Morella.	31	—	—	—	540	3162	2945	6107	2950	—
Hitoemissing.	13	—	—	—	220	1326	299	1625	395	—
Hitoelama.	28	—	—	—	881	3276	728	4004	2415	—
Wakkal.	23	—	—	—	332	2760	851	3611	1706	—
Hila.	32	—	—	—	669	3492	1824	5316	3400	—
Kaititoe.	20	—	—	—	219	1540	800	2340	160	—
Ceith.	59	—	—	—	693	5428	3009	8437	1282	—
Lima.	62	—	—	—	806	5704	4588	10292	2990	—
Oering.	34	—	—	—	430	3332	2992	6324	5935	—
Assiloeloe.	44	—	—	—	900	3999	6106	10105	22890	—
Larike.	38	—	—	—	633	4788	4332	9120	1310	—
Wakasihoe.	36	—	—	—	726	4356	4608	8964	2557	—
Totaal.	1264	—	—	—	19473	98158	120753	218911	221945	?

Ik zal niet in bijzondere beschouwingen treden betrekkelijk hetgeen deze staat leert, ten opzigte van de verhouding der na-

(1) Van Liang en overige negorijen, onder de afdeeling Hila en Larike behoorende, zijn de cijfers van de mannen, vrouwen en kinderen der negorijbevolking niet vermeld in de ter mijner beschikking staande dokumenten. Zoo ook zie ik het aantal runderen dier negorijen niet opgegeven.

gelboomen tot het aantal dati en zielen in elke negorij, maar slechts wijzen op eenige eenvoudige gevolgtrekkingen. Men ontwaart:

1e. Dat het aantal nagelboomen op het geheele eiland = 218911 stond tot het aantal dati = 1264, als ruim 173: 1, zoodat elke dati gemiddeld 83 boomen meer onderhield dan waartoe verpligting bestond.

2e. Dat het aantal nagelboomen in geregelde tuinen = 98158 stond tot het aantal dati = 1264 als bijkans 70: 1.

3e. Dat de opbrengst van 240689 amst. ponden nagelen, verkregen zijnde van de aanwezige 218911 boomen, elke boom gezegd kan worden gemiddeld te hebben opgebragt ruim één pond nagelen. Hierbij moet evenwel worden in het oog gehouden, dat van de genoemde boomen slechts ongeveer 90000 gerekend werden vruchtdragende te zijn, zoodat elke vruchtdragende boom gemiddeld opbragt ruim ongeveer 2,7 ponden nagelen, terwijl gedurende de laatste 10 jaren berekend werd, dat elke vruchtdragende boom gemiddeld 2,5 ponden produkt afwierp. Het gunstige van het nageljaar 1854 kwam voornamelijk ten voordeele van de Uliassers.

4e. Dat het produkt = 240689 ponden, aan het gouvernement afgeleverd zijnde tegen 30 duiten het pond, eene som gelds onder de negorijbevolking heeft gebragt, groot *f* 62206 koper of *f* 51839 zilver, welke som met 4 percent wordt verminderd door de 4 duiten van elken gulden koper, welke der bevolking wordt afgehouden door de regenten.

5e. Dat het produkt = 240689 ponden, gelijkstaande met ruim 437½ bahar, voor elke van welke het gouvernement aan hassilgelden uitkeert *f* 15, een som van *f* 6562 heeft gebragt in handen van de regenten en verdere hoofden (kapala-soa, enz.).

6e. Dat de som van *f* 51839, over de dati verdeeld, heeft bedragen *f* 41 per dati, dat is, nog geene *drie en een halve gulden* per dati s'maands, of, na aftrekking van de 4 percent door de regenten, slechts ruim *f* 3 per dati s'maands.

7e. Dat, aangezien elke dati bestond uit gemiddeld bijkans 15½ zielen of het geheel der negorijbevolking uit 16477 zielen, slechts

eene som van *f* 2,60 per ziel s'jaars of van 21 centen per ziel s'maands werd uitgekeerd.

Hierbij is nog in het oog te houden, dat 1854 een gunstig nageljaar is geweest en alzoo de berekende sommen aanmerkelijk meer bedragen dan het gemiddelde over een aantal jaren. Volgens mijne berekening was de nagelkultuur voor de bevolking van twee der Uliassers in hetzelfde jaar, wegens den rijken oogst, gunstiger, en te stellen: voor Saparoea op *f* $5\frac{1}{4}$ per ziel of *f* 68 per dati van bijkans 13 zielen; voor Noessalaut zelfs op *f* $8\frac{3}{4}$ per ziel of *f* $112\frac{1}{2}$ per dati van ruim $12\frac{1}{2}$ zielen, terwijl zij in hetzelfde jaar voor Haroeko ongunstiger was dan voor Amboina, t. w. nog geene *f* $1\frac{1}{2}$ per ziel of slechts *f* $17\frac{1}{3}$ per dati van bijkans 12 zielen.

Stelt men voor een nageljaar van de gezamenlijke nageleilanden een gemiddeld produkt van 350000 ponden, wat voor de laatste 30 jaren nog een weinig boven de werkelijkheid is, en neemt men daarbij de tegenwoordige bevolkingscijfers tot grondslag, wat met het oog op het afwezen van belangrijke golvingen in de populatie, geene fout van eenig belang kan geven, dan mag men aannemen, dat de nagelplantende bevolking gemiddeld geniet *f* $2\frac{1}{4}$ per ziel s'jaars of *f* $31\frac{3}{4}$ per dati van ruim $13\frac{3}{4}$ zielen.

Het blijkt alzoo, dat, bijaldien al mag worden aangenomen, dat de nagelkultuur eene niet onbelangrijke geldsom onder de bevolking brengt, het bedrag daarvan slechts een gering gedeelte uitmaakt van de inkomsten der bevolking, jaarlijks benoodigd ter voorziening in haar onderhoud, en dat die som in jaren van geringen of mislukten oogst tot een naauwelijks noemenswaardig bedrag moet dalen, wat trouwens dikwerf plaats heeft.

Men ontwaart voorts uit den staat, dat de bevolking reeds van de klapperkultuur alleen meer voordeelen moet genieten dan van de nagelkultuur. Sommige negorijen bezitten zelfs een niet onbelangrijk kapitaal aan deze nuttige palmen, zooals Oeremissing met 4 dati meer dan 3000 klapperboomen, Noessaniwe met 21 dati meer dan 8000, Halong met 15 dati meer dan 4600, Nakoe met 16 dati meer dan 13000, Laha met

3 dati meer dan 2000, Roematiga met 5 dati meer dan 8000 klapperboomen, enz. Neemt met het totaal der klapperboomen van alle negorijen en stelt men, dat elke boom gemiddeld *f* 1 tot *f* 2 in geld of waarde jaarlijks opbrengt, dan blijkt het, dat de negorij-bevolking in hare klapperpalmen een jaarlijksch inkomen bezit, vertegenwoordigende eene waarde van *f* 221945 tot *f* 443850, dat is *f* 175 tot *f* 350 per dati of *f* 11 tot *f* 22 per ziel.

Bovenstaande staat toont voorts nog aan, dat de negorij-bevolking van Leitimor in het bezit is van ruim een duizendtal runderen (1).

Voegt men daarbij nu nog, hetgeen de negorijen bezitten in den vorm van sagoweer- en sago-palmen, kajoepoeti en vruchtboomen, edele houtsoorten en tuinen, vaartuigen, vischtoestellen enz., omtrent al hetwelk het wenschelijk en gemakkelijk zou zijn bescheiden te bezitten, dan komt men onwillekeurig tot het besluit, dat, zelfs thans nog, meer welvaart onder de negorijbevolking bestaat of kan bestaan dan haar wordt toegekend.

Gelukkig dan ook heeft eene mislukking van den nageloogst voor de bevolking zelve niet veel meer te beduiden, dan dat zij den aan de nagelkultuur besteden tijd meer produktief had kunnen aanwenden, vermits de derving van een gedeelte der 2 tot 4 stuivers s'maands per ingezetene wel niet in staat is, zeer merkbaar op de welvaart der bevolking in te werken.

Maar, indien al de bevolking deze kultuur zeer wel zou kunnen ontberen, welke haar thans slechts tot last strekt, omdat zij gedwongen plaats heeft en uit overlevering gehaat is, rijst de vraag, of zij door de vrijlating, dat is, door opheffing van het dwang-

---

(1) Volgens het algemeen verslag van Amboina over het jaar 1854 bezat het gouvernement op Amboina 1302 runderen en de bevolking 866, terwijl bovendien nog 265 runderen door partikulieren werden aangevoerd. De meeste runderen in de negorijen behooren aan het gouvernement en zijn aan de bevolking afgestaan onder genot van de helft der overwinsten. De overwinsten voor de bevolking, wat betreft de runderen, niet meer voor de voortteling geschikt, worden aan den aannemer van het leveren van vleesch aan het garnizoen en de marine verkocht en de daaruit voortspruitende gelden in de negorijkassen gestort.

stelsel, niet geheel in verval zou geraken en een voornaam artikel van uitvoer grootendeels zou verdwijnen.

De waarde van het behoud van het tegenwoordige stelsel ten opzigte der nagelkultuur wordt bepaald door twee voorwaarden, t. w.

1e. De belangen der betrokkene bevolking.

2e. De belangen der schatkist.

Wat de eerste voorwaarde betreft, zij is hierboven reeds toegelicht. De waarde der kultuur voor de bevolking is thans zoo gering, dat deze zich gaarne er van zou ontheven zien. Laat men kultuur en handel vrij, dan zal, nu Amboina voor den algemeenen handel is geopend, de mededinging den marktprijs bepalen en de instandblijving der kultuur zal dan gedeeltelijk afhankelijk zijn van dien prijs. Er is echter veel grond om te vermoeden, dat de Amboinees niet dadelijk zou inzien, welke de gevolgen zullen wezen van de vrijlating van het produkt en aanvankelijk onbedachtzaam de kultuur zal verwaarloozen, welke hem ruime winsten voor de toekomst belooft.

Door het produkt vrij te geven, wat zeker zal zijn in het belang van geheel Amboina, is het nog niet geraden, de verpligting tot de kultuur vooreerst op te heffen.

Later zal ik hierop terug komen.

Er zou alzoo nog te beslissen zijn, of het behoud van het dwangstelsel en van het monopolie is in het belang van het gouvernement en zoo ja, of dat belang geacht kan worden de handhaving van het tegenwoordige stelsel te billijken of te verontschuldigen.

Ten einde deze beslissing mogelijk te maken is het noodig, nog een' naderen blik te werpen op de nagelkultuur, voornamelijk in hare uitkomsten voor het gouvernement.

Ik zal daarbij tot grondslag nemen de bescheiden over de jongste vijf jaren.

Zooals uit den hierboven gegeven' staat kan blijken, heeft de hoeveelheid aan het gouvernement door Amboina en de Uliassers in de jaren 1850 tot en met 1854 geleverde nagelen bedragen eene hoeveelheid van 1,725,746 amst. ponden, dat is, gemiddeld per jaar 345149 ponden.

Deze 345149 ponden vertegenwoordigen eene marktwaarde, te Batavia, van *f* 103541 tot *f* 120798, wanneer men den marktprijs per pond stelt op 30 tot 35 centen (1).

Welke is nu de som, door het gouvernement besteed, om gezegde waarde te verkrijgen?

Ik zal hier laten volgen eene berekening daarvan, welke ik ontleen aan eene mij afgestane ambtsnota, en tot grondslag heeft het genoemde vijfjarige tijdvak.

De 1725746 ponden, afgeleverd in de jaren 1850 tot en met 1854, hebben het gouvernement gekost:

Aan de negorijbevolking, gerekend tegen 30 duiten het pond.	*f* 431436,60
〃 hassilgelden à *f* 15 de 550 ponden (gouvernements-besluit 30 Oktober 1850 no. 55).	〃 47064,96
〃 lijnwaden voor geschenken aan de regenten, à *f* 2500 s'jaars.	〃 12500,00
〃 traktement van 5 gekommitteerden voor de nagelkultuur à *f* 2500 s'jaars.	〃 12500,00
〃 traktement en indemniteit van een' weger à *f* 215 s'jaars.	〃 1075,00
〃 25000 stuks goeni-zakken tot het zakken der nagelen à 36 duiten het stuk.	〃 7500,00
〃 vracht van Amboina naar Batavia berekend tegen *f* 22 de kojang van 2000 ponden.	〃 18983,24
〃 administratie-kosten, kalkulatief tegen 25%	〃 132765,15
Totaal	*f* 663,825,75

De 1725746 ponden nagelen alzoo, welke het gouvernement *f* 663,825 hebben gekost, vertegenwoordigden slechts eene marktwaarde van *f* 431436, wanneer men die waarde stelt op 30 cen-

(1) In Junij 1856 golden in Nederland de nagelen 1e soort 38, 2e soort 36 tot 37 centen. — Bijkans een halve eeuw geleden werden de nagelen nog tegen 3 stuivers het pond ingekocht en tegen 50 stuivers het pond van de hand gezet. Daendels, Staat der Nederl. Bezitting. I p. 72.

ten per pond en eene marktwaarde van *f* 503,342, wannneer men die stelt op 35 centen per pond. Bij vervoer naar Europa zouden bij de lasten zijn te voegen de scheepsvrachten naar Nederland, spillagie, provisie enz. waartegen ook de marktprijs in Nederland hooger is, en, berekend tegen gemiddeld 37 centen per pond, voor de 1725746 pd. zou bedragen *f* 532105.

Men ontwaart alzoo, dat de schatkist jaarlijks eene niet onbelangrijke som op de nagelkultuur verliest.

En hoezeer dat verlies nu ook gezegd kan worden niet zoo groot te zijn, wegens de zijdelingsche voordeelen, tot welker opbrenging de aan het nagel-monopolie ten offer gebragte gelden bijdragen, zoowel in Indië als in het moederland, waar de stapelplaats is van het nagelprodukt der Molukken, schijnt het niet twijfelachtig, dat de weinige scheepsvrachten en de geringe voordeelen voor het moederland, verbonden aan de stapeling van het produkt aldaar, volstrekt niet kunnen opwegen tegen hetgeen de bevolkingen van Amboina, Haroeko, Saparoea en Noessalaut er door lijden in hunne vrijheid en tegen het belemmerende van het monopoliestelsel in de ontwikkeling der genoemde eilanden, welke ontwikkeling de bedoeling is geweest van de openstelling van Amboina voor den algemeenen handel.

Uit een en ander blijkt alzoo, dat het monopoliestelsel, wat de nagelen betreft, gerustelijk kan worden opgeheven, zoowel met betrekking tot de bevolking der nageleilanden, als met betrekking tot de belangen van het gouvernement en het moederland.

Het hierboven ter sprake gebragte onderwerp leidt als van zelf tot eene nadere beschouwing van den handel van Amboina.

Hoezeer de handel van Amboina sedert de werking van het monopolie-stelsel nooit van veel beteekenis schijnt te zijn geweest, komt men daarin overeen, dat hij sedert de laatste 25 jaren nog steeds afnemende was. Vroeger werd de handel van Amboina nog eenigzins gevoed door den uitvoer van tripang, karet, paradijsvogels, paarlen, was, massooi, agar-agar, enz., welke men van de Cerammers, Gorammers, Aroeëzen enz. opkocht. Maar se-

dert lang reeds hebben de Boeginezen en Makassaren zich van dien handel meester gemaakt en de Amboinezen verdrongen. De Amboinezen bepalen zich thans slechts tot den handel met orembaaijen en jonken van 1 tot 4 kojang ruimte, op Ceram en Boero, waar zij sago, aardvruchten, varkens, enz. tegen lijnwaden en snuisterijen inruilen. Niettemin heeft men in den jongsten tijd op de Soela-eilanden een viertal kleine schooners laten bouwen, een van welke tijdens mijn verblijf te Amboina naar de Zuidwester-eilanden was gestevend tot het innemen van eene lading uijen, varkens en was. Indien deze proef slaagt, is men voornemens, weder eene geregelde vaart op de Zuidwester-eilanden te openen.

Ten einde echter een juister inzigt van den handel van Amboina te erlangen, is het noodig, de algemeene handelsbeweging na te gaan.

Belangrijk ten deze zijn vooral de laatste jaren.

De cijfers van die jaren hebben eene historische waarde, omdat zij loopen over een gewigtig tijdvak; dat is, de jaren onmiddellijk vóór de vrijverklaring van de haven van Amboina, en de jaren 1854 en 1855, de eerste na die vrijverklaring. In de eerste plaats laat ik hier volgen een overzigt van de invoer- en uitvoerwaarden.

Jaren.	Invoer.	Uitvoer.	Jaren.	Invoer.	Uitvoer.
1816	*f* 700,000	—	1852	*f* 438,845	*f* 76,819
1823	430,000	—	1853	429,178	65,530
1850	420,884	*f* 141,804	1854	397,252	40,912
1851	492,422	127,775	1855	518,438	34,884

De jaren van het engelsche tusschenbestuur, jaren van vrije vaart (het cijfer van 1816 is het gemiddelde van 1814, 1815 en 1816), komen hier zeer gunstig uit.

Gedurende de laatste jaren heeft de invoer weinig verandering ondergaan en zelfs komt 1855 met het grootste cijfer voor, welk cijfer volgens sommigen op bij de *f* 600,000 te stel-

len is. De uitvoerwaarden zijn, echter jaarlijks standvastig en aanzienlijk verminderd en wel, in vergelijking met 1850, in 1855 met meer dan *f* 100,000.

Volgend staatje geeft een overzigt van de geheven regten op verschillende tijdstippen der laatste halve eeuw.

Geheven regten te Amboina.

1812	*f* 42,140	1831	*f* 8,984	1838	*f* 9,081	1848	*f* 10,201
1813	37,265	1832	8,575	1839	7,000	1849	14,632
1814	36,735	1833	7,395	1840	6,137	1850	11,422
1815	46,552	1834	6,503	1844	4,846	1851	13,690
1816	40,308	1835	9,973	1845	6,786	1852	9,255
1818	36,728	1836	5,802	1846	5,691	1853	8,516
1819	47,338	1837	4,309	1847	7,106	1854	1.390

Men ontwaart uit dit overzigt, dat in de jaren van het engelsche bestuur en de eerste jaren na de laatste overname der Molukken van de Engelschen, de geheven regten nog op eenen niet onbeduidenden handel wezen. Na het invoeren der verbodsbepalingen van dat hernieuwd bestuur der Molukken, verviel de handel spoedig, getuige het cijfer der regten over 1831, vergeleken bij dat over 1819. Die kwijning heeft niet opgehouden voort te duren tot op den tegenwoordigen tijd.

Raadpleegt men de bescheiden omtrent de vaartuigen, welke Amboina in de laatste tientallen jaren hebben bezocht, dan blijkt het, zooals in den ondervolgenden staat is aangetoond, dat de vaart van op europesche wijze getuigde vaartuigen op Amboina, in de laatste twintig jaren weinig verandering heeft ondergaan, doch in dat geheele tijdvak aanmerkelijk geringer was dan in de jaren van 1827 tot 1835, terwijl daarentegen de vaart van op inlandsche wijze getuigde vaartuigen in de laatste 3 jaren aanmerkelijk is toegenomen, en in vergelijking met de jaren 1840, 1841 en 1842 zelfs is verdrievoudigd.

Jaren.	Vaartuigen.		Totaal.	Jaren.	Vaartuigen.		Totaal.
	Europ. getuigde.	Inlandsch getuigde.			Europ. getuigde.	Inlandsch getuigde.	
1827	54	66	120	1838	36	33	68
1828	61	48	109	1839	32	26	58
1829	52	27	79	1840	50	17	67
1830	50	29	79	1841	36	17	53
1831	51	18	69	1842	34	11	45
1832	49	36	85	1851	38	—	—
1833	39	74	113	1852	31	—	—
1834	58	46	104	1853	30	149	179
1835	59	81	140	1854	24	153	177
1836	44	83	127	1855	36	144	180
1837	43	67	110				

Vóór 1827 is de vaart van op inlandsche wijze getuigde vaartuigen veel belangrijker geweest, dan in dat en volgende jaren. Althans zie ik vermeld, dat te Amboina soms gelijktijdig 70 tot 80 makassaarsche en boeginesche padoeakan lagen, welke een groot gedeelte van de te Amboina ingevoerde goederen weder naar elders uitvoerden.

Onder de artikelen van invoer te Amboina bekleeden lijnwaden de voornaamste plaats. In 1855 werd voor eene waarde van *f* 163976 aan lijnwaden te Amboina ingevoerd, dat is, bijkans $\frac{1}{3}$ van de geheele invoerwaarde. Na de lijnwaden is rijst het belangrijkste invoerartikel. Op de staten over 1855 komt het voor met een cijfer van *f* 133011, dat is, meer dan $\frac{1}{4}$ van de geheele invoerwaarde. Bijkans $\frac{1}{5}$ dier waarde wordt voorgesteld door dranken, provisiën, tabak, koffij en thee, terwijl de overige artikelen van eenige beteekenis voor den invoerhandel bestonden uit aarden-, ijzer- en koperwerken en gambier en amfioen.

De voornaamste uitvoer-artikelen behalve de nagelen, waren muskaatnoten, foeli, kajoepoeti-olie, houtsoorten en was. De waarde deze artikelen komt voor op de staten van 1853 tot 1855 als volgt:

Uitvoerartikelen.	1853.	1854.	1855.
Muskaatnoten . . .	*f* 5063	*f* 2943	*f* 4575
Foeli	1670	903	894
Kajoepoeti-olie . . .	16750	8376	13192
Houtsoorten	1304	1142	1596
Totaal .	*f* 24837	*f* 13364	*f* 20257

Men ontwaart hieruit, dat de vrijverklaring van de haven van Amboina nog geene gunstige verandering heeft te weeg gebragt in den uitvoer der voornaamste artikelen, en het laat zich ook niet voorzien, dat daarin eene gunstige verandering van veel belang zal komen, zoolang niet het stelsel van bestuur van de nageleilanden met het stelsel van vrijen handel zal zijn in overeenstemming gebragt. Zoolang bovendien de Amboinees 6 maanden van het jaar aan verpligte diensten moet wijden, zal hij weinig lust gevoelen tot het voortbrengen van artikelen voor den uitvoer en zal het zelfs voor partikuliere ondernemers moeijelijk zijn arbeiders te erlangen.

De internationale handel in den Molukschen Archipel is nog voor eene groote ontwikkeling vatbaar, maar het ontbreekt op Amboina en de Uliassers aan persoonlijke vrijheid, aan vrije beschikking over het voornaamste handelsartikel, en, wat de vrije ingezetenen betreft, aan kapitaal, aan kennis van scheepsbouw, scheepvaart en handel, en aan veerkracht. Men heeft, zoo als de gouverneur der Molukken Visser in zijne Memorie van overgave zegt, den boom zoodanig gesnoeid en van zijne beste takken beroofd, dat hij thans niet dan weinige schrale vruchten meer afwerpt.

De invoerhandel is thans voornamelijk in handen van Arabieren. Zij varen van Java op Amboina of zenden slechts de artikelen per stoomgelegenheid gekonsigneerd aan hunne landslieden en agenten, welke zich tijdelijk te Amboina gevestigd hebben.

Men klaagt thans te Amboina, dat de invoerartikelen, met uitzondering echter der lijnwaden, sedert de vrijverklaring der haven, in prijs zijn gestegen, terwijl de uitvoerartikelen in prijs

zijn gedaald. Deze toestand kan echter niet het gevolg zijn der vrijverklaring, en moet aan andere voorbijgaande oorzaken zijn toe te schrijven.

Van Hatalai vervolgden wij den togt naar Ema. De weg tusschen beide plaatsen is veel moeijelijker dan die tusschen Hatalai en de hoofdplaats, wegens de diepte der ravijnen en de steilte der heuvelhellingen. Niettemin is de vegetatie tusschen Hatalai en Ema zeer weelderig en slechts op enkele heuvelkruinen hadden een wij eenigzins ruim uitzigt tot op de zee, welke de oostkust van Leitimor bespoelt.

In de nabijheid van Ema bestaat de weg slechts uit in de heuvels gekapte trappen. Niet zonder huivering blikt men daar van uit zijne draagstoel in de diepten en naar de hoogten en indien niet de verzekering ons was gegeven, dat wij met onze dragers geen gevaar hadden te vreezen, zouden wij allen zeker liever te voet den verderen togt hebben afgelegd.

Ema is een lieve negorij, gebouwd op de kruin eens heuvels op ongeveer een tot een halve paal van het oosterstrand. Er is niet zoo veel vlak terrein, dat twee of drie huizen er naast elkander plaats zouden vinden en inderdaad staan er de huizen ook als het ware boven elkander. Dezelfde feestelijke ontvangst was ons hier bereid als te Hatalai, maar op eene grootere schaal.

Wij gebruikten te Ema eenige ververschingen en bezochten er kerk en school. Ema heeft eene bevolking van 500 zielen waaronder 360 kinderen. De school was dan ook rijk aan scholieren. Een examen der leerlingen, hetwelk ik bijwoonde, bragt mij alles weder voor den geest, wat ik van de inlandsche scholen in de Minahassa had gezien. Dat het onderwijs en de kennis der leerlingen veel uitmuntten boven die der alfoeren in de Minahassa, kon wel niet beweerd worden. Aanmerkelijk verder hadden zij het echter gebragt in het bespelen der dwarsfluit, waarin zij evenwel zelve nog overtroffen worden door de scholieren van eenige andere negorijen, welke wij later bezochten. De bijbel-

sche geschiedenis en de aardrijkskunde van Palestina wordt den leerlingen met den meesten ijver ingeprent. Er worden menschen gevormd, die wat lezen, schrijven en rekenen, die eenig denkbeeld erlangen van de geographie van de Molukken, doch vooral van het Heilige land, die meer gevormd worden tot leden van een kerkgenootschap dan tot ware christenen en aan welke volstrekt niet worden onderwezen die kundigheden, welke hen tot industriële en meer praktische menschen zouden kunnen maken.

Het geheugen der kinderen wordt veelal goed geoefend. Zij zullen geheele bladzijden zonder hapering van buiten opzeggen. Het ware echter beter, van hun geheugen minder te vorderen en meer hun verstand te scherpen. De aanleg der kinderen is in het algemeen gunstig. Hoezeer de Amboinezen verder gevorderd zijn in het maleisch dan de bewoners der Minahassa, bleek het echter ook te Ema en in de overige negorijen van Leitimor en Hitoe, welke wij bezochten, dat het op de scholen gebruikelijke hoog maleisch slechts gedeeltelijk door de onderwijzers, de marinjo-midras (1), de awrang-toewa-agama en de scholieren wordt verstaan, en dat alzoo eene voorname voorwaarde om goed te onderwijzen en goed te begrijpen volstrekt ontbreekt.

Ik moet hier bijvoegen, dat, volgens de verslagen van de schoolbezoeken, het onderwijs in de scholen der meeste overige negorijen zeer veel te wenschen overlaat, vooral echter in die der burgerij en waar gemengde bevolking is van burger- en negorijkinderen. De burgers zijn zeer nalatig in het naar school zenden hunner kinderen, vooral waar op de scholen tevens kinderen der negorij-bevolking onderwijs ontvangen. Zij achten zich in den regel verlaagd, door hunne kinderen het onderwijs te doen deelen met kinderen van menschen, die hunne vrijheid missen.

Het aantal inlandsche scholen op het geheele eiland, ik bedoel christen-scholen, bedroeg tijdens ons verblijf 28. Enkele school-

(1) Personen als helpers aan de schoolmeesters toegevoegd en tevens belast om de schoolpligtige kinderen, welke de school verzuimen, tot hunnen pligt te brengen.

gebouwen dienen tevens tot kerk, of zoo men wil, sommige kerken tevens tot school. Sommige schoolgebouwen dienen voor meer dan één negorij. Zoo gaan de kinderen van Tawiri ter school in de nabij liggende negorij Hative-besaar, die van Soja-dibawa te Mardika; die van Latoehalat, Seilale en Oeremissing te Noessaniwe; die van Nania, Hoenoet en Dorianpatta te Waaiheroe; die van Hative-ketjil te Halong. Aan 2441 kinderen werd in de verschillende scholen onderwijs gegeven. De schoolgebouwen worden door de negorijen opgerigt en onderhouden, doch de schoolmeesters (goeroe) worden door het gouvernement bezoldigd, met ƒ 8 tot ƒ 32 's maands, naar gelang van hunne rangen. Eenige schoolmeesters, zooals die van de burgerscholen te Galala, Poka, Waaiheroe en Lata, alsmede een der twee schoolmeesters van Waai en Allang, genieten hunne bezoldiging van het zendelinggenootschap.

Volgend staatje toont aan de negorijen, waar in het jaar 1855 christenscholen waren, alsmede het aantal schoolkinderen.

Negorijen.	Scholieren.	Negorijen.	Scholieren.	Negorijen.	Scholieren.
Mardika.	103	Roematiga.	27	Roetong.	61
Noessaniwe.	217	Poka.	33	Hoetoemoeri.	180
Hative-besaar.	157	Soja-dibawa.	52	Allang.	202
Amahoesoe.	110	Hatalai.	72	Lilibooi.	130
Galala.	62	Nakoe.	94	Hatoe.	67
Halong.	60	Kilang.	102	Tial.	18
Passo.	45	Hoekoerila.	22	Soeli.	121
Lata.	93	Ema.	103	Waai.	226
Waaiheroe.	60	Leahari.	24	Totaal.	2441

Onder dit cijfer zijn niet begrepen de leerlingen van de gouvernements-school ter hoofdplaats, over welke hollandsche leermeesters zijn gesteld en waar de kinderen der Europeanen en mestiezen onderwijs ontvangen.

Van Ema begaven wij ons naar het bijgelegene Hoekoerila, eene kleine negorij met 60 tot 70 inwoners, insgelijks na-

bij het oosterstrand gelegen, en van Hoekorila naar de negorij Kilang, welke met ruim 300 zielen is bevolkt.

Te Kilang werd het ochtendmaal genuttigd en de school bezocht, welke een der meest gunstig bekende is van het geheele eiland. Van Kilang ging de togt over de negorij Nakoe (met ruim 200 inwoners) naar Hatalai en van daar naar Batoegadja terug, waar wij in den namiddag aankwamen.

Alle negorijen, welke wij op dit togtje bezochten, hadden een gunstig voorkomen, zoowel door den goeden bouw en het nette der huizen, als door de zindelijke en nette kleeding der bewoners.

HOOFDSTUK IX.

AMBOINA.

Vermindering der slaven op Amboina. — Industrie. — Inkomsten van het gouvernement. — Traktementen der beambten. — Amboina een lastpost. — Mevrouw Goldmann.

De 7e Oktober was de laatste dag van ons verblijf ter hoofdplaats. Ik moest mij dezen dag grootendeels bezig houden met het in orde brengen en inpakken der belangrijke verzamelingen, welke ik te Amboina had opgedaan en besteedde het overige van den mij beschikbaren tijd aan het aanteekenen van eenige bijzonderheden betreffende Amboina, welke ik hier zal teruggeven.

In een vorig hoofdstuk heb ik slechts met een woord gesproken van eene klasse der bevolking, welke binnen eenige weinige jaren in deze gewesten, althans volgens de wet, zal opgehouden hebben te bestaan.

De sterke vermindering der slavenbevolking in de laatste jaren, een verschijnsel, wat reeds van vele gedeelten van Nederlandsch-Indië van openbare bekendheid is, duidt op den veranderden en verbeterden tijdgeest, welke niet duldt, in den evenmensch te zien een verhandelbaar voorwerp, en gewis zouden de slaven, door Europeanen en mestiezen gehouden wordende, reeds tot een veel geringer cijfer zijn

teruggebragt, indien niet zoovelen dier slaven deel uitmaakten van het beperkte vermogen van zoovele eigenaars, welke in den arbeid hunner slaven nog een karig middel bezitten om hun sober bestaan te onderhouden of voor grooteren achteruitgang te behoeden. Hierin zoeke men de reden, waarom op Amboina thans nog betrekkelijk vele slaven gevonden worden. Maar verblijdend is het, dat hun aantal ook hier van jaar tot jaar aanmerkelijk vermindert.

Slaat men een blik op de slavenstatistiek van een twintigtal jaren geleden en vergelijkt men die met de tegenwoordige, dan ontwaart men, dat in die twintig jaren het slavencijfer met *twee derden* is verminderd.

In 1834 toch telde men op het geheele eiland nog 1892 slaven, 1550 ter hoofdplaatse, 45 in de buitenwijken der hoofdplaats en 297 in de verschillende negorijen. Een jaar later stond dit cijfer nog hooger en wel op 2160.

In 1846 was het reeds tot 1059 gedaald.

In 1854 bedroeg het nog slechts 659.

Nog sterker was de vermindering, wanneer men haar beschouwt met betrekking tot de geheele residentie, zooals volgend overzigt aantoont.

Jaren.	Slaven.	Jaren.	Slaven.	Jaren.	Slaven.
1834	2841	1839	2551	1852	920
1835	2560	1840	1676	1853	909 of 895
1837	2640	1846	1309	1854	876
1838	2810	1851	1013	1855	768

Hierboven heb ik reeds aangeteekend den treurigen toestand der mestiezen op het eiland; hoe meer dan $\frac{7}{8}$ hunner leven zonder eenig beroep en hoe nog geen achtste hunner een sober bestaan vindt in s'lands dienst. Industrie bestaat onder deze klasse der bevolking niet of niet noemenswaardig. Het vervaardigen van vederen kunstbloemen en van nagelwerkjes en het stoken van eenige geurige oliën, is meer als liefhebberij dan als indus-

trie te beschouwen. Evenmin bloeit nijverheid onder de blanke Europeanen van het eiland, onder welke slechts 4 kooplieden en geen enkele industrieel gevonden worden, maar welke bijkans alle in 's lands dienst zijn of gepensioeneerd.

De handel is grootendeels in handen der Chinezen en Arabieren, terwijl de meeste takken van industrie door de inlandsche burgers worden uitgeoefend. Onder de inlandsche bevolking telde men op het einde van 1854, 144 hoofden, 86 schoolmeesters en priesters en 4906 industriëlen. De industriëlen zouden, naar deze opgave te rekenen, meer dan de helft uitmaken der geheele volwassene mannelijke bevolking van het eiland, welke op de staten over 1854 met het cijfer van 8755 voorkomt.

Amboina, ik bedoel thans de geheele residentie, wel verre van der schatkist voordeelen af te werpen, is een zoogenaamde lastpost. Inderdaad, men heeft reeds gezien, dat het nagelmonopolie geene voordeelen afwerpt, laat staan, de kosten van bezetting en administratie eenigzins zou kunnen dekken. Buiten het nagelmonopolie trekt het gouvernement ruim ½ tot ruim ¾ ton gouds jaarlijks aan inkomsten van de verschillende eilanden, welke tot de residentie behooren. Die inkomsten bepalen zich na de vrijverklaring der havens van Amboina en Kajeli slechts tot die, welke eenige sago-bosschen van Ceram en de verschillende belastingen en verpachtingen opbrengen, tenzij men nog tot ze wil rekenen het kapitaal in arbeid der verstrekte onbeloonde heerendiensten. De bedoelde sommen verschillen echter van *f* 60,000 tot *f* 80000 jaarlijks en zijn alzoo volstrekt ontoereikende ter goedmaking van de kosten van beheer.

Volgende staat geeft een overzigt van de verschillende middelen van 's lands inkomsten over twee verschillende reeksen van jaren. Dat overzigt doet zien, dat ook in die inkomsten meer achteruitgang dan vooruitgang te bespeuren is. Meerdere middelen, zooals de pachten der vischmarkten, van den verkoop van sagoweer, van de pandjeshuizen, alsmede enkele belastingen, hebben in de laatste jaren minder opgebragt dan een vierde eeuw geleden, terwijl de opbrengsten van andere middelen daarentegen zijn gestegen.

Benaming der Middelen.	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1851	1852 (1)	1853	1854	1855
Sagobosschen op Ceram.	*f* 8850	*f* 4884	*f* 3055	*f* 4102	*f* 3104	*f* 849	*f* 1625	*f* 995	*f* 995	*f* 2025	*f* 2078	*f* 2433
Verponding	2718	2960	2943	2943	2940	2893	2978	1728	1589	1641	1753	1611
Hoofdgeld der Chinezen.	292	374	349	322	302	312	414	302	278	362	342	325
Vischmarkten en Visch-[pachten.	12540	12600	12720	12780	13140	13560	13680	9350	8625	9585	9400	10320
Arak en andere sterke dranken.	2280	1740	1740	2400	3720	4020	3240	1301	1430	2000	1930	1920
Verkoop van sagoweer.	12840	11460	12180	12840	12900	12840	11400	5845	6540	6390	7988	7440
Kleine lombard. . . .	4080	4080	4080	2400	1860	1980	3600	650	710	885	1065	1080
Amfioen	12300	14040	14040	12600	12720	13740	14160	12980	13830	14470	15840	15960
Inkomende en uitgaande regten, enz.	6503	9973	5802	4309	9081	7000	4337	13691	9256	7125	1391	—
Haven- en ankeragegelden.	1263	1179	1092	1225	1171	903	817	657	769	338	201	—
Kleinzegelregt . . .	4320	6881	5215	5786	5613	6438	5646	4482	4117	3858	3190	4176
Kollateraal sukcessieregt.	1138	618	412	458	701	14319	157	2322	331	678	329	223
Overschrijving van vaste goederen.	1788	2023	1295	1901	1171	1212	842	1300	1533	638	1340	1811
Slavenbelasting. . . .	4080	4814	4643	4558	3951	3883	3669	1407	1347	1371	1258	1166
Paarden en rijtuigen. .	164	163	136	136	138	108	204	157	306	234	230	195
Venduregten	6836	7200	7987	9484	14730	11262	8668	10743	11818	8051	8732	7086
Po- en tophospelen . .	1800	960	1008	2100	1860	3240	2160	2183	3483	3160	2610	2820
Posterijen	201	208	157	339	474	532	646	1055	906	1579	2237	1652
Verkoop van specerijen.	34	63	134	132	32	184	38	42	120	18	20	28
Verkoop van diversen .	401	726	273	321	466	415	476	3103	2966	2301	1872	—
Boeten en konfiskatiën .	2585	1156	782	507	617	1497	1921	1874	2425	2818	1437	1946
Totaal .	86513	88102	80043	81643	90683	101187	80678	75967	73074	79527	65243	62192

(1) De verschillende officiële bescheiden, welke ik over het jaar 1852 heb geraadpleegd, komen in de cijfers niet overal overeen, doch de verschillen zijn van weinig beteekenis.

De boven opgesomde inkomsten zijn op verre na niet voldoende ter betaling der ambtenaren, in de residentie geplaatst, zoodat een gedeelte daarvan, alsmede de traktementen, het onderhoud van 's lands werken en gebouwen, de kosten van de militaire bezettingen enz. geheel vallen ten laste der algemeene geldmiddelen van het gouvernement.

De tegenwoordige bezoldigingen der verschillende ambtenaren in de residentie kan men ontwaren uit de hier volgende opgave.

Ambtenaren ter hoofdplaats Amboina.	Traktem. 's jaars.
1 Gouverneur der Moluksche eilanden, tevens resident van Amboina en president van den grooten landraad. . . .	*f* 20,000
1 Adsistent-resident magistraat van de afdeeling Amboina, tevens luitenant-kolonel kommandant der schutterij en president van den gewonen landraad.	» 6,000
1 Adsistent-resident ter beschikking van den gouverneur. . .	» 6,000
1 Sekretaris van het gouvernement der Moluksche eilanden, tevens lid van den raad van justitie en algemeene ontvanger. . .	» 5,400
1 Eerste kommies ter gouvernements sekretarie, tevens ambtenaar van den burgelijken stand en postmeester	» 3,000
1 Derde kommies ter gouvernements-sekretarie	» 1800
1 Ambtenaar ter beschikking van den gouverneur der Moluksche eilanden.	» 1,800
1 Cipier van 's lands boeijen.	» 600
1 President van den raad van justitie.	» 7,200
1 Officier van justitie.	» 6,000
1 Griffier bij den raad van justitie, tevens sekretaris van den grooten landoaad.	» 2,400
1 Gewoon deurwaarder bij den raad van justitie. . . .	» 720
1 Hoofd-djaksa bij den grooten en gewonen landraad te Amboina .	» 1800
1 Pakhuismeester, tevens notaris, lid der weeskamer en sekretataris der subkommissie van onderwijs.	» 3.600
1 Havenmeester	» 2,400
1 Bootsman.	» 600
1 Vendumeester.	» 3,600
1 Opzigter van den waterstaat en 's lands civiele werken, tevens landmeter.	» 1,200
1 Translateur in de maleische taal.	» 1,200
1 Opziener van 's lands steen- en pannenbakkerij	» 600
1 President der weeskamer.	» 3,600
1 Sekretaris en boekhouder der weeskamer.	» 1,800

	Traktem. 's jaars.
1 Predikant, tevens lid der subkommissie van onderwijs. . .	*f* 4,800
1 Organist.	» 600
1 Voorlezer bij de hollandsche gemeente.	» 360
1 Opperschoolmeester, voorlezer en voorzanger bij de maleische gemeente	» 384
1 Koster.	» 280
1 Amanuensis en thesaurier van het diakonie-weeshuis. . . .	» 300
1 Binnenregent en regentes van het diakonie-weeshuis . . .	» 720
1 Schoolopziener.	» 1,200
1 Onderwijzer, 1 ondermeester en 1 kweekeling bij de gouvernements lagere school.	» 5,101
Totaal	*f* 95,064

Ambtenaren op de buitenposten van Amboina.

1 Adsistent-resident van Saparoea en Haroeko, tevens president van den landraad, ambtenaar van den burgelijken stand, notaris en vendumeester.	*f* 6,000
1 Kommies te Saparoea, tevens sekretaris van den landraad.	» 1,200
1 Djaksa bij den landraad te Saparoea	» 480
1 Kommies te Haroeko.	» 1,200
1 Djaksa bij den landraad te Haroeko.	» 360
1 Djaksa bij den landraad op Noessalaut	» 360
1 Adsistent-resident van Hila en Larike, tevens president van den landraad, ambtenaar van den burgelijken stand, notaris en vendumeester.	» 4,800
1 Klerk te Hila, tevens sekretaris van den landraad.	» 600
1 Djaksa bij den landraad te Hila	» 360
1 Kommies te Larike.	» 1,100
1 Opziener van Boero en Amblaauw, tevens president van den landraad, ambtenaar van den burgerlijken stand, notaris en vendumeester.	» 1,100
1 Djaksa bij den landraad te Kajeli	» 360
1 Civiele gezaghebber van Wahaai, tevens ambtenaar van den burgerlijken stand.	» 900
Totaal . .	*f* 19,020
Totaal van de hoofdplaats . . .	» 95,064
Te zamen	*f* 114,084

In deze opgave zijn niet opgenomen de talrijke mindere beambten op de verschillende hoofdplaatsen, de goeroe (inlandsche schoolmeesters), vakcinateurs, enz. waardoor de totale som der traktementen, nog met wel *f* 20000 verhoogd wordt.

Er is de eerste jaren niet aan te denken, dat de kosten van beheer der residentie door de inkomsten zullen kunnen worden opgewogen. Het kan ook de bedoeling van het gouvernement niet zijn, daarnaar in de eerste tijden te streven. Het eerst noodige voor de bevolkingen der amboinasche eilanden is ontwikkeling harer beschaving en welvaart en om dat doel te bereiken zullen nog middelen behooren te worden aangewend, welke in de eerste tijden tot meerdere uitgaven zullen leiden. Dat het gouvernement niet terug schrikt voor de aanwending van zoodanige middelen, indien slechts de overtuiging bestaat, dat zij doel zullen treffen, is door de geschiedenis der jongste dertig jaren genoegzaam bewezen. Niet altijd echter schijnen deskundige of juist ziende ambtenaren het gouvernement ten deze ter zijde te hebben gestaan en thans zijn er nog meerdere hoog geplaatste beambten, welke aan de mogelijkheid eener verheffing van de bevolkingen der Molukken twijfelen, en slechts in de handhaving van het bestaande het middel zien om verderen achteruitgang dier bevolkingen te voorkomen. En geen wonder. Onbekendheid met de Molukken, wat hunne geschiedenis, hun wezen en hunne behoeften betreft, is zelfs te Batavia nog van eene verbazing wekkende algemeenheid.

Ik mag niet verzuimen in een paar woorden mijn verblijf te Batoegadja te herdenken. Den heer Goldmann, gouverneur der Molukken, kende ik sedert lang. Aan zijne vriendschappelijke welwillendheid had ik reeds sedert meerdere jaren een rijkdom van voorwerpen uit het dierenrijk van de Molukken te danken. Ik gevoelde mij ten zijnen huize meer vriend dan gast. Geheel het reisgezelschap roemde de uitstekende gastvrijheid van Batoegadja en was niet minder voldaan over de uitgezochte ontvangst, dan bekoord door de bevalligheid en takt, waarmede mevrouw Goldmann ons het verblijf ten harent wist te veraangenamen.

HOOFDSTUK X.

AMBOINA.

Middelen om de nageleilanden uit hun verval op te heffen. — Verschillende behoeften der verschillende klassen van bevolking. — Opheffing van het monopolie-stelsel. — Opheffing der grondslavernij. — Verpligting tot de nagelkultuur met vrijlating van het produkt. — Openstelling van Haroeko, Saparoea en Noessalaut voor den algemeenen handel. — Verbetering van het onderwijs. — Verpligting tot kakao-, muskaatnoten- en djati-kultuur met vrije beschikking over het produkt. — Benoeming der regenten tot ambtenaren op vaste bezoldigingen. — Invoering van een geregeld belastingstelsel. — Beperking der heerendiensten. — De afkeer van den arbeid niet het gevolg van de bekeering tot het christendom. — Middelen om dien afkeer te overwinnen. — Oprigting van burgerscholen. — Verheffing van den nijverheidsstand. — Handel. — Kultures. — Sagobereiding.

Zooals men uit vorige hoofdstukken heeft kunnen ontwaren, hebben de nageleilanden, Amboina, Haroeko, Saparoea en Noessalaut, te zamen eene bevolking van ruim 50000 zielen.

Onder die bevolking zijn bijkans 900 mestiezen, ruim 10000 inlandsche burgers en ruim 38000 negorijmenschen, welke voor verreweg de grootste helft christenen zijn.

Wanneer men de middelen wil nagaan, geschikt om de nageleilanden uit hunnen toestand van verval op te heffen, moet men deze drie groote afdeelingen der bevolking weten te onderscheiden, vermits hunne behoeften verschillend zijn en de mid-

delen tot voorziening in aard en aanwendbaarheid uiteenloopen.

Ik moet alzoo aan elke der klassen eene afzonderlijke beschouwing wijden.

Ik zal mij in de eerste plaats bepalen tot de negorij-bevolking.

Reeds heb ik aangetoond, dat de nagelkultuur weinig bijdraagt tot de welvaart der negorij-bevolking, niettegenstaande zij de zeer billijke betaling van 30 duiten per pond voor het produkt ontvangt.

Evenzoo heb ik doen zien, dat de geldelijke opbrengst van het produkt niet goed maakt de kosten, welke het gouvernement daaraan besteedt, en dat de hoeveelheid van het produkf te gering is om de scheepvaart en den handel in het moederland van eenig belang te voeden.

Er schijnen alzoo, uit geen van beide oogpunten beschouwd, redenen te zijn, waarom men den dwang op de nagelkultuur zou laten rusten.

Evenwel zou eene plotselinge vrijlating der nagelkultuur geenszins zijn in het belang der bevolking. Ontheven van den thans bestaanden dwang, zou zij hare nagelboomen misschien verwaarloozen, zoo niet uitroeijen, om van een' arbeid ontslagen te zijn, die zij reeds uit overlevering heeft leeren haten, wegens den dwang en willekeur, daarbij steeds uitgeoefend. En ofschoon de nagelkultuur voor elk huisgezin thans slechts eene geringe som jaarlijks afwerpt, is de arbeid, aan de kultuur en inzameling besteed, ook betrekkelijk gering te noemen, terwijl zich laat vermoeden, dat, bij een ander stelsel van bestuur, de nagelkultuur allengskens weder, even als in vroegere eeuwen, in den smaak der bevolking zal kunnen komen en grootere betrekkelijke of volstrekte winsten afwerpen dan thans.

Er zijn meerdere redenen, welke de negorij-bevolkingen een afkeer doen hebben van het tegenwoordige stelsel.

Een daarvan is de grondslavernij, aan welke zij onderworpen zijn. Het is haar niet geoorloofd, hare negorijen met der woon te verlaten, zonder daartoe vergunning van hare regenten of van het bestuur te hebben erlangd en daar deze vergunning niet behoeft gegeven te worden en afhankelijk is van de luimen der magt-

hebbenden, is de negorij-amboinees inderdaad te beschouwen als slaaf van den grond (1).

Op dien grond is hij verpligt een bepaald aantal nagelboomen te planten en te onderhouden.

Evenmin als hij dien grond dus mag verlaten, heeft hij daarover vrije beschikking.

En evenmin als hij vrij beschikken kan over dien grond, heeft hij vrije beschikking over het produkt, hetwelk hij tegen vastgestelde prijzen moet leveren aan het gouvernement.

De negorijbevolking van Amboina en de Uliassers leeft thans alzoo onder den drieledigen druk van grondslavernij, dwangkultuur en monopolie.

Bij dien druk voegt zich nog een niet geringere, gelegen in de verpligting tot het doen van zwaar drukkende heerendiensten.

Zijn er nu al redenen, zooals ik boven gezegd heb, welke het niet wenschelijk doen voorkomen, de kultuur der nagelen in de eerste jaren vrij te laten, niets schijnt te pleiten voor de handhaving van het stelsel van grondslavernij en monopolie.

Ik weet wel, dat er zijn, die beweren, dat de grondslavernij en het monopoliestelsel, hoezeer in het afgetrokkene verwerpelijk, met het oog op de nagelplantende bevolking, gehandhaafd behooren te worden in het belang der bevolking zelve, vermits zonder de handhaving der grondslavernij de bevolking hare negorijen en zelfs het eiland zou verlaten, om zich aan de specerijkultuur te onttrekken en zonder de handhaving van het monopoliestelsel de bevolking minder prijs voor hare nagelen zou erlangen, terwijl zij die thans, krachtens gouvernementsbesluit van den 30n Oktober 1850, ten allen tijde tegen een' billijken prijs van 30 duiten per pond kan van de hand zetten.

---

(1) Door de bepaling, dat hij zich kan begeven waar hij wil, mits hij zekerheid geve voor de behoorlijke naleving van de op hem rustende verpligtingen (Staatsblad 1828) is de grondslavernij geenszins weder opgeheven, daar hij die verpligtingen niet *kan* naleven, wanneer hij voor goed naar elders verhuist, waar hij over geene gronden voor de nagelkultuur beschikken kan of waar de nagelkultuur niet bestaat.

Maar indien de eerste bewering door de ondervinding mogt worden bevestigd, zou deze bewijzen, dat de bevolking zoodanig gedrukt ging onder de verpligte kultuur, dat zij verkoos, den geboortegrond en het vaderland te verlaten, om dien druk te ontgaan, en de opheffing der grondslavernij zou dan blijken te zijn, wat er mede bedoeld zou worden, eene weldaad voor de bevolking, die nu elders zich toch door een bedrijvig leven de middelen zou moeten verschaffen om te kunnen bestaan.

Die bewering zal echter door de ondervinding niet bevestigd worden, vermits de druk der verpligte kultuur, bij overigens genoegzamen beschikbaren tijd, niet noemenswaardig is en de enkele personen of huisgezinnen, welke, bij bekomen vrijheid tot verhuizing, hunne negorijen zouden verlaten, elders een grooter kapitaal aan arbeid zouden aanbrengen, noodzakelijk om in hun onderhoud te voorzien, dan waarmede zij dat kapitaal hunner negorijen zouden verminderen.

Wat de gevolgen zouden zijn der opheffing van de verpligte levering, welke het natuurlijke en eerste uitvloeisel zou wezen van de opheffing van het monopoliestelsel, laat zich niet geheel bepalen.

Sedert de verpligting tot de muskaatnotenkultuur en het op der noten rustende monopolie op Amboina zijn opgeheven, is die kultuur wel uitgebreid en het produkt in hoeveelheid toegenomen, maar de noten zijn tevens in waarde gedaald, omdat ze veelal onrijp worden geplukt of de inzameling door onachtzaamheid te laat plaats vindt, en men heeft uit deze omstandigheid zelfs het bewijs willen putten, dat het verkeerd zou zijn, het bestaande stelsel ten opzigte der nagelen te veranderen.

Voor eene daling der waarde van de nagelen zou men echter niet behoeven te vreezen, wanneer, althans in de eerste jaren, de ter markt gebragt wordende nagelen aan eene keuring worden onderworpen. Daardoor zou, in het belang van de markt en van de bevolking zelve, de waarde der nagelen kunnen worden gehandhaafd. Zoodanige keuring had men

ook op de muskaatnoten van Amboina behooren toe te passen.

Indien dan het produkt op de hoofdplaatsen der verschillende specerijeilanden den algemeenen handel zou worden aangeboden, zou men mogen verwachten, dat het gereeden aftrek zou vinden tegen even hooge of hoogere prijzen, dan welke het gouvernement thans betaalt. De bevolking zou weldra de overtuiging opdoen van de weldadige bedoeling van het gouvernement; de overtuiging, dat zij geheel en al in het genot komt der voortgebragte waarde, en hoogstwaarschijnlijk ook de ondervinding, dat de kultuur der nagelen ruimschoots de daaraan besteede moeite beloont. De afkeer van die kultuur zou in dezelfde mate afnemen. Er zou meer zorg worden gedragen voor de plantsoenen; meer boomen zouden vrijwillig worden aangeplant en de oogst met meer ijver ingezameld. Ik geloof te mogen beweren, dat de nagelboomen, welke thans, jong en oud dooreen gerekend, slechts gemiddeld 1 tot 2 pd. produkt geven, dan veel ruimere oogsten zouden afwerpen. De produktie zou in allen gevalle aanmerkelijk toenemen, zoodat, zelfs zonder stijging der marktprijzen, de winsten voor de bevolking aanmerkelijk meer zouden bedragen dan die, welke zij thans geacht kan worden van hare nagelboomen te trekken.

Zelfs eene daling der prijzen, door ruime produktie voortgebragt, zou hare voordeelen hebben, want de nagelen der Molukken, thans op de wereldmarkt gedeeltelijk verdrongen door de nagelen van andere gewesten, zouden door hunne menigte en hoedanigheid de nagelen van die gewesten van de markten verdringen en de voordeelen der kultuur den bloei der moluksche volken weder tot eene vooraf niet te schatten hoogte kunnen opvoeren.

Ik weet wel, dat in de jongste tijden een kundig gouverneur der Molukken, aan wiens goede bedoelingen niet te twijfelen was, eene rei van bezwaren tegen de opheffing van het monopolie-stelsel heeft geopperd, maar een ieder, begaafd met een' onbenevelden geest en genoegzame zaakkennis, die bezwaren lezende, zal ze van weinig gewigt achten en ze meer beschouwen als uitingen van een' zwaartillend gemoed.

Ik zou mij dus ten opzigte van het nagelstelsel op Amboina en de Uliassers verklaren voor de volgende veranderingen in het bestaande stelsel.

1e Opheffing der grondslavernij.

2e Opheffing van het monopolie.

3e Voorloopige handhaving van de verpligting tot kultuur met vrijlating van het produkt, behoudens keuring ter markt.

4e Openstelling van Hila en van de voornaamste havens der Uliassers voor den algemeenen handel.

Indien tot deze wijzigingen besloten mogt kunnen worden, zou men ten opzigte van de opheffing der verpligte leverantie en de vrijlating van het produkt kunnen bepalen, dat zij eerst na twee jaren in werking zal treden, dat het noodige zal worden gedaan om de nieuwe bepalingen ter kennis van den algemeenen handel te brengen en dat, gedurende die twee jaren, de planters hun produkt tegen den gewonen prijs aan het gouvernement zullen kunnen afleveren. Deze bepaling zou noodig zijn, om te voorkomen, dat een stilstand uit gebrek aan koopers of aan mededinging in den nagelhandel ontsta, welke stilstand al dadelijk ontmoedigend op de nagelplanters zou werken en de weldadige bedoelingen der nieuwe regeling van zaken doen miskennen.

Maar behalve de genoemde hoofdpunten, is nog meer te doen in het belang der negorij-bevolkingen van de nageleilanden.

Eene groote voorwaarde van de ontwikkeling van volksgeluk en nijverheid is de aard van de opvoeding en van het onderwijs.

Door meerdere deskundigen is de opmerking gemaakt, dat de aanleg tot verstandelijke ontwikkeling bij de negorij-bevolkingen der nageleilanden zeer gunstig is en zelf heb ik mij bij meerdere gelegenheden op Amboina en Saparoea daarvan kunnen overtuigen.

Ten opzigte der mohammedaansche bevolking valt van onze zijde ten deze niet veel te doen, daar zij, in het algemeen, door hare godsdienstige begrippen niet ligt zou zijn over te halen tot het ontvangen van een meer beschavend en praktisch onderwijs, ofschoon toch het feit opmerking verdient, dat meerdere regenten van Hila zich tot den gouverneur der Molukken hebben gewend,

met verzoek, dat in hunne negorijen van gouvernementswege mohammedaansche scholen mogten worden opgerigt, even als in de christen-negorijen.

Met betrekking tot de christen-bevolking is eene verbetering in het onderwijs wenschelijk en zeer uitvoerbaar. Zij zal tot doel moeten hebben de leiding in de kennis der natuur, de grondslag, op welken alle ontwikkeling van landbouw en nijverheid berust. Slechts bekrompene verstanden of dweepers kunnen schrijven, zooals zeker predikant: „dat het ambonsche kind voor zijn maatschappelijk belang geen lezen of schrijven of rekenen van noode heeft en dat het zedelijk en godsdienstig belang het een en al is, waarom het de school behoeft." Maar al ware dit laatste het geval, ook dat zedelijk en godsdienstig onderwijs laat nog bijkans alles te wenschen over. Hoe zou het ook anders kunnen zijn, wanneer de bekrompene kennis van den goeroe den negorijbewoner moet voorlichten in het leeren verstaan van een diepzinnig boek, over welks verklaring de meest uitgelezene verstanden van vroegere en latere tijden het niet eens zijn kunnen worden en waarin aanleiding gevonden is tot het oprigten van de menigte van sekten, in welke het gedeelte der christenheid, wat den bijbel mag lezen, is verdeeld.

Indien ik wel ben onderrigt, heeft de opleiding aan het onderwijzers-gesticht te Amboina reeds eenigzins in een' meer praktischen geest plaats en worden vertalingen vervaardigd in het maleisch van enkele nuttige werkjes, op landbouw en natuurkunde betrekking hebbende. Dat onderwijs, eenmaal op eene voldoende hoogte gebragt, zal meer vruchtbrengende zijn voor de bevolking, dan het duistere onderwijs, wat zij thans ontvangen.

De negorij-bevolking is, behalve aan den kultuurarbeid, zooals reeds gezegd is, nog aan talrijke heerendiensten onderworpen. Indien het juist is, wat de tegenwoordige gouverneur der Molukken getuigt, dat de negorijbevolking gedurende 6 maanden van het jaar tot verpligte diensten wordt gebezigd, kan het niet anders of landbouw en nijverheid moeten daaronder in hooge mate lijden en

alle aanmerkelijke vooruitgang daarin zal ondenkbaar zijn, zoolang die diensten in dezelfde mate blijven bestaan.

Geheel opgeheven zullen die diensten vooreerst nog niet wel kunnen worden en voor den bloei der nageleilanden is zulks ook niet noodig. Ik behoor niet tot degenen, welke het stelsel van heerendiensten in beginsel afkeuren. Ik wenschte ze slechts genoemd te zien staatsdiensten en naar billijkheid beperkt en verdeeld. Ieder ingezetene toch is gehouden bij te dragen tot de instandhouding van den staat, waarin hij leeft en bescherming vindt. Hij kan die bijdragen leveren in geld of in persoonlijke diensten en in deze laatste is niets harders gelegen dan in de diensten, welke van de ingezetenen van het grondwettige moederland worden geeischt in het kleed van schutter of soldaat. Maar indien de van de negorijbevolkingen geeischte heerendiensten te veel tijds haar ontnemen, dan behooren die diensten beperkt te worden.

Vele van die diensten zijn waarschijnlijk te verrigten door bannelingen en gevangenen, welke dan in grooter aantal zouden kunnen worden aangevoerd (1).

Amboina en de Uliassers liggen voor een gedeelte nog onbebouwd. Hoezeer voor rijstkultuur ongeschikt, wegens de geaardheid van het terrein, hebben die eilanden een' voortreffelijken bodem voor vruchtboomen en voor talrijke gewassen, welke produkten geven, geschikt voor den uitvoer. Meerdere kultures zijn nog in te voeren of te ontwikkelen, van welke de bevolking nut kan trekken en welke zouden kunnen leiden tot het voortbrengen van artikelen van uitvoer en daardoor tot het lokken van handelsschepen, welke dan door goede terugvrachten de invoer-artikelen tegen mindere prijzen zouden leveren.

(1) Indien, hetgeen ik omtrent eene nieuwe regeling van het kultuurstelsel op de Banda-eilanden, in een volgend hoofdstuk zal mededeelen, tot uitvoering mogt komen, zouden de bannelingen van de Banda-eilanden allengs naar Amboina kunnen worden overgebragt. De meest drukkende der heerendiensten op Amboina is thans nog de verpligte houtlevering. Deze zou in de eerste plaats behooren te worden afgeschaft.

De kultures, welke ik hier vooral op het oog heb, zijn die der muskaatnoten, kakao en djati. Die der klapper- en sagoweerpalmen is reeds in de gewoonten der bevolking. Voor de sagokultuur zijn nog genoegzame gronden geschikt of beschikbaar, hoezeer de vrijwillige opbrengst van het eiland niet voldoet aan de behoefte der bevolking. In de jongste jaren is de bevolking van Amboina en de Uliassers door het bestuur meermalen aangemoedigd tot de kultuur van den sagopalm, ten einde zij door hare eilanden zelve zou kunnen voorzien in hare behoefte aan dit gewigtige artikel, ook met het oog op de winsten, te behalen door de sago voor den uitvoerhandel te bereiden. Deze aanmoedigingen, bij eene gedrukte bevolking, hebben geene gunstige uitkomsten van eenig belang opgeleverd en de aanvankelijke slaging van eene partikuliere, door het gouvernement ondersteunde, sago-onderneming, leed schipbreuk op gebrek aan aanvoer van de grondstof, en, zoo het schijnt, ook aan gebrek aan veerkracht bij den ondernemer.

Maar zeer zeker zal van die kultuur vrijwillig meer werk gemaakt worden, wanneer de Amboinezen door de werking van andere instellingen tot andere menschen gemaakt zullen zijn en zullen hebben geleerd, aan de goede bedoelingen van het gouvernement hun vol vertrouwen te schenken.

Omtrent de muskaatnoten-kultuur zou het misschien niet staatkundig zijn, nieuwe bepalingen in te voeren. Tot in 1827 verpligt, is zij in dat jaar vrijgelaten, en die vrijlating heeft goede uitkomsten opgeleverd. Misschien zou de invoering van eene nieuwe verpligting ten deze, al was het ook met vrijlating van het produkt, doen vreezen voor eene hernieuwing der oude kultuur-tijden.

Wat kakao en djati betreft zal echter eene aanmoediging of eene lastgeving van het bestuur noodig zijn. Men zou elke dati kunnen verpligten tot het planten en onderhouden van een aantal kakao- en djati-boomen, daar, waar de bodem voor de kultuur, en, wat de djatiboomen betreft, ook voor den afvoer van hout, geschikt mogt blijken te zijn, en deze verpligting zou men kunnen stellen tegenover de opheffing van sommige heerendiensten. Maar geheel zou der be-

volking moeten vrijgelaten worden, de beschikking over het produkt, ten einde zij de opbrengsten harer arbeid geheel zou kunnen genieten.

Eene regeling van de nageleilanden in den boven omschreven zin, zou naar mijn oordeel het beste zijn, wat men voor het tegenwoordige zou kunnen doen om die eilanden op te beuren, hun eene schoonere toekomst voor te bereiden en de uitkomsten te erlangen, tot welke de weldadige openstelling van Amboina voor den algemeenen handel de baan heeft gebroken.

Den regenten zou behooren verzekerd te worden eene gelijkwaardigheid (ekwivalent) voor de te vervallen nagelgelden (in den vorm van hassil, percenten van de bevolking en geschenken van lijnwaden) en kwartsdiensten.

Maar ook daarin is op eene billijke wijze te voorzien, door de regenten toe te leggen vaste traktementen en ze geheel te brengen in de verhouding van ambtenaren, wat geheel in hunne wenschen ligt en waartegen de bevolking wel niet zal opkomen, wanneer zij ziet, de weldaden, haar door de nieuwe bestuursregeling ten deel gevallen.

Een vast stelsel van belastingen zal dan ook in de plaats moeten treden van het afgeschafte stelsel, waarbij tot grondslag zou kunnen worden gelegd de betaling van ƒ 1 's jaars per ziel, of van ƒ 5 per huisgezin (1), waardoor eene opbrengst zou ver-

---

(1) Elke dati bestaat gemiddeld, op Amboina uit 15 tot 16 zielen, op Saparoea uit bijkans 13, op Haroeko uit bijkans 12 en op Noessalaut uit 12 tot 13 zielen. Er zijn echter dati, welke uit meer dan 6 tot 7, en andere, welke uit meer dan 24 zielen bestaan. De dati stellen geene eigenlijke huisgezinnen voor, maar meer geslachten of stammen of familiën. Er zijn meerdere dati, tot elke van welke 6 tot 9 volwassen mannen en evenveel volwassen vrouwen behooren. Zoo komen op de negorij Iha van het eiland Saparoea 60 mannen en 62 vrouwen op de 10 dati, uit welke de negorij bestaat; op de negorij Oeremissing 35 mannen en evenveel vrouwen op de 4 dati, enz. De belasting zou alzoo tot grondslag kunnen hebben de huishoudingen, of, bij aanname van dati, het aantal gezinnen of hoofden, welke daartoe behooren.

kregen worden, op Amboina alleen, van meer dan *f* 20000 's jaars, uit welke de traktementen der regenten geheel zouden kunnen worden gevonden.

Thans geniet een regent van de nagelkultuur, alles te zamen genomen, slechts ruim *f* 200 's jaars, van welke hij een gedeelte moet afstaan aan den kapala-soa en den nagelschrijver. Bovendien is hij, als kapala-dati, in het bezit der opbrengsten van de doessong, welke hem bij zijne benoeming tot regent wordt toegekend.

Deze doessong, welke steeds van regenten op regenten zijn overgegaan, zouden bij eene nieuwe regeling aan de regenten toegekend kunnen blijven, terwijl hun uit de opbrengst der gezegde belasting eene bezoldiging toegekend zou kunnen worden van ruim *f* 400 's jaars, en dus het dubbele bedragende van hun tegenwoordig geldelijk inkomen, zonder dat de staatskas daardoor eenigzins zou worden bezwaard (1).

Niemand zal willen beweren, dat door die belasting een nieuw kwaad zal worden gesticht. Zij zal de eenige belasting zijn, welke de bevolking zal hebben op te brengen, behalve de beperkte heerendiensten, welke zij nog zal hebben te verrigten, en bezwarend kan die belasting niet zijn, wanneer zij in twee termijnen zal worden geheven, even als in de Minahassa. De verpligting tot kultuurarbeid zal niet als eene belasting zijn te beschouwen, vermits de bevolking de opbrengst van dien arbeid in haar geheel zal genieten. Die verpligting zal ook slechts behooren beschouwd

---

(1) Op Amboina zijn thans 57 regenten. Ieder hunner zou, bij gelijkmatige verdeeling der *f* 20000, eene bezoldiging van *f* 425 's jaars hebben. Beter zou het echter zijn, de verdeeling der traktementen te regelen naar de verdiensten der regenten en den omvang hunner negorijen, bijv. 20 regenten op *f* 360, 20 op *f* 400 's jaars, terwijl de overige van *f* 500 tot *f* 600 's jaars zouden kunnen genieten. De regenten van Saparoea, Haroeko en Noessalaut zouden naar denzelfden maatstaf kunnen betaald worden, alswanneer nog een batig saldo zou overblijven, vermits het aantal regenten op de Uliassers minder groot is in evenredigheid tot de bevolking. De regenten zouden daar met gemiddeld *f* 550 's jaars kunnen betaald worden, zonder dat de staatskas daardoor zou worden bezwaard.

te worden als een overgangsmaatregel, en opgeheven moeten worden, zoodra men zal mogen aannemen, dat de bevolking zoodanig doordrongen is van de voordeelen dier kultures, dat zij die ook zonder verpligting met ijver zal voortzetten.

Ik kom thans tot de klasse der burgers. Een vijfde gedeelte uitmakende van de bevolking der nageleilanden, kan zij een belangrijk gewigt leggen in de schaal hunner industrie en handel. Thans doet zij dat niet.

De klasse der burgers is ontstaan door de gedurige pogingen der negorijvolken, om zich te onttrekken aan den vroeger nog meer dan thans gehaten kultuur-arbeid en aan de hongitogten en heerendiensten. Zij heeft den kultuurarbeid van harte leeren haten en, bevrijd van gedwongen' arbeid, dien haat op den arbeid in het algemeen overgebragt. De tegenstelling tusschen negorijvolk en burgerij is thans nog zoo groot, dat de burger zich beschouwt als een ander wezen, als een bevoorregt persoon, veel hooger staande in de maatschappij dan zijne negorij-, lands- en geloofsgenoot. Hij zou zich vernederd achten, door zich toe te leggen op de kultures, waartoe zijne landgenooten verpligt zijn en op vele plaatsen is hij zelfs te trotsch, zijne kinderen op eene zelfde school te laten gaan met de kinderen der negorij-bevolking.

Meerdere hedendaagsche schrijvers hebben bijgedragen tot het algemeen maken der dwaling, dat de wijze, waarop het christendom tot de Amboinezen is gebragt, de groote oorzaak is van hunne beweerde luiheid.

Boven heb ik reeds gewezen op de verwarring, met welke die schrijvers van de Amboinezen spreken en hoe zij geen verschil maken tusschen mestiezen, burgers en negorijbewoners. Die verwarring van denkbeelden of, welligt beter gezegd, die onkunde, heeft de vrije menschen doen voorstellen als christenen, de kultuur-arbeiders als mohammedanen of heidenen. Zij heeft het doen voorkomen, alsof de Amboinees, door christen te worden, ontslagen werd van de lasten, welke op de negorij-

volken rusten en zocht dan in dien overgang de oorzaak zijner luiheid.

Niets is meer bezijden de waarheid. De Amboinees is niet vrij geworden door het christendom en wordt het nòg niet. Op Amboina behooren nog 9000 tot 10000 christenen tot de negorijbevolking, op Saparoea nog 7000, op Haroeko nog 3000 en op Noessalaut, waar volstrekt geene mohammedanen of heidenen bestaan, insgelijks nog ruim 3000 christenen, welke onder geheel dezelfde verpligtingen leven, wat kultuurarbeid en heerendiensten betreft, als de mohammedaansche negorij-volken.

De afkeer van kultuurarbeid en van arbeid in het algemeen bij de burgers, heeft zijnen grond in het stelsel van bestuur en is sedert oude tijden van de ouders op de kinderen overgegaan.

Die afkeer schijnt niet meer zoo groot te zijn als zij is geweest, maar is nog geenszins geweken. De noodzakelijkheid van voedsel en kleeding en woning drijft de burgers tot wat kleinhandel, vischvangst, tuinarbeid en de oefening van enkele bedrijven, maar geene zucht wordt opgemerkt tot spaarzaamheid, tot vermeerdering van stoffelijk welzijn, tot het verkrijgen van eenig kapitaal, ten einde handels- of industrie-zaken op een' grooteren voet te brengen.

Deze afkeer van den arbeid is de groote kwaal, welke de burgerij van de nageleilanden verteert en alle ontwikkeling tegenhoudt.

De uitroeijing van dit kwaad is alzoo het hoofdvereischte tot opheffing van deze talrijke klasse der bevolking uit haren tegenwoordigen toestand.

Dit kwaad is sedert lang bekend, maar het middel tot uitroeijing nog niet gevonden.

Zal het niet te vinden zijn?

Ik betwijfel het niet. Niet zonder zedelijken invloed zou zijn, ook op de burgers, eene verheffing der negorij-bevolking, in verband met de vrijlating der specerijen en de reeds bestaande vrijheid der haven van Amboina, welke vrijheid tot de voorname havens der overige nageleilanden uitgestrekt zou dienen te worden.

Maar daar het kwaad diep wortelt, moet het ook diep opgezocht en bestreden worden.

Hier, meer nog dan voor de negorijbevolking, is noodig eene verbetering van het bestaande onderwijs.

Laat dit onderwijs voor de negorijvolken veel te wenschen over, voor de burgers is het daarmede nog ongunstiger gesteld. Niet dat hun de gelegenheid ontbreekt, minstens hetzelfde onderwijs te ontvangen als de kinderen der nagelplanters, maar de burgers van vele negorijen, vooral van die, welke aan de baai van Amboina gelegen zijn, houden hunne kinderen opzettelijk van de school terug, omdat zij ze niet met de kinderen der negorijbevolkingen willen laten omgaan en leeren. Er is dan ook reeds door bevoegden op aangedrongen, daar, waar de kinderen der burgers talrijk genoeg zijn, afzonderlijke scholen voor deze op te rigten. Dit zou ook in de gegevene omstandigheden het beste zijn, want hoezeer men ten deze wel dwang zou kunnen bezigen, zou daardoor wel het schoolgaan maar niet het doen verkrijgen van nuttige kennis worden bereikt, en beter is het, aan het vooroordeel ten deze toe te geven, dan vruchtelooze pogingen aan te wenden tot buiging van den trots der burgers. De voorkeur zou het misschien verdienen, wanneer men te Amboina zelf eene groote burgerschool oprigtte en daarbij de kundigste onderwijzers plaatste, welke, behalve het gewone onderwijs, voornamelijk tot taak zouden hebben, de schande te verkondigen van den lediggang en het eervolle van den arbeid. Een aanhoudend en werkdadig toezigt van de subkommissie van onderwijs zou daarbij noodzakelijk zijn.

Maar de burgers hebben een slecht voorbeeld in de mestiezen.

De mestiezen staan hooger in de maatschappij aangeschreven dan de burges, doordien zij tot de Europeanen gerekend worden. Boven heb ik reeds aangestipt, dat de mestiezen, thans nog eenige honderden zielen sterk, eene treurige toekomst te gemoet gaan. Wars van arbeid, meer nog dan de burgers, kwijnt deze beklagenswaardige klasse voort, zonder dat zij zich uit haren toestand weet op te heffen en zonder dat zij er uit opgeheven wordt.

Men schijnt er aan te wanhopen, dat de mestiezen door onderwijs en opvoeding alleen te brengen zullen zijn tot eene nijve-

re klasse. Ambten of gouvernements-betrekkingen zijn slechts voor weinigen verkrijgbaar, en het laat zich niet voorzien, dat zij, zonder aanstoot van buiten zal trachten door den handel of door de oefening van ambachten zich meer welvaart te verschaffen.

Men zou de vraag kunnen opperen, of het gouvernement zich niet bevoegd zou mogen achten, zich meer ingrijpend met de mestiezen en de burgers te bemoeijen. Indien die bevoegdheid ware erkend, zouden misschien maatregelen kunnen worden genomen, de strekking hebbende, deze beide klassen der bevolking door eene doelmatige leiding in voor haar zelve meer gunstige verhoudingen te brengen.

Dit punt is echter van zoo teederen aard en zou kunnen leiden tot gevolgen, te diep in eene vrije maatschappelijke orde ingrijpende, dan dat ik mij voor zoodanige inmenging zou mogen verklaren, tenzij die slechts ware van zedelijken aard.

Zoo zou men met onderscheiding kunnen behandelen de ouders, welke hunne kinderen geregeld ter school doen gaan en zich moeite geven voor hunne opvoeding. Zoo zou men van gouvernementswege het schandelijke kunnen verkondigen van den lediggang en die ingezetenen en burgers met onderscheiding vereeren, welke zich met ijver toeleggen op den handel of op handwerksbedrijven. De tegenstelling van eer en schande tusschen den nijveren ingezetene en den lediglooper, zou den arbeid weldra verheffen in het oog dezer klasse en de goede vruchten zouden niet achter blijven. Nieuwe geslachten zouden weldra vatbaarder gevonden worden voor nijverheid dan de tegenwoordige.

Voor mestiezen en burgers is nog een ruim veld open, in verschillende takken van nijverheid. Voor gewone bedrijven en den kleinhandel en kleine vischvangst weinig kapitaal benoodigd zijnde, hangt de bloei dezer bedrijven grootendeels af van den ijver der ondernemers, terwijl er welligt geen bezwaar in zou zijn, ter aanmoediging van sommige ambachten, aan wie het noodig mogt hebben, van gouvernements wege eenig kapitaal renteloos voor te schieten.

Maar er zijn ook ondernemingen daar te stellen, welke hoogelijk tot den bloei der nageleilanden zouden kunnen bijdragen.

Boven heb ik reeds gezegd, dat eene poging wordt in het werk gesteld om den handel op de Zuidwester- en Aroe-eilanden weder in het leven te roepen. Het is te wenschen, dat die poging gelukke. De produkten dier eilanden, voor den uitvoer van Amboina geschikt, zouden gretig door de nagelschepen van de nageleilanden worden afgehaald en er toe bijdragen aan de handelschepen terugladingen te verzekeren.

Er zijn nog andere takken van nijverheid, welke goede uitkomsten beloven.

Amboina is gebleken zeer geschikt te zijn voor de kakao-kultuur. De kakao is een uitmuntend uitvoerartikel, hetwelk van *f* 40 tot *f* 70 de pikol haalt en in de Philippijnen steeds zeer gewild is. Eene kakaokultuur, met vereenigd kapitaal van eenige ingezetenen, op eene eenigzins ruime schaal daargesteld, zal niet nalaten ruime voordeelen af te werpen.

De kochenille- en zijdeteelt verdienen allezins behartiging. De aard dier teelt kan haar bij eenige aanmoediging in den smaak doen vallen der mestiezen en burgers. Zij zouden aanmerkelijk tot hunne welvaart kunnen bijbrengen.

De gekorrelde sago is een artikel, zeer geschikt voor den uitvoer naar Singapore. De nageleilanden leveren wel is waar geene sago voor den uitvoer, maar de sago is in zoo groote hoeveelheid van Boero en Ceram te verkrijgen, tegen zoo lage prijzen, dat eene sago-onderneming op Amboina allen kans aanbiedt tot slaging, indien men slechts zorg draagt voor een' onafgebroken' aanvoer der grondstof. Dit punt is reeds hiervoren in een der hoofdstukken over Boero toegelicht.

Indien de punten, welke ik, door den aard van dit werk, slechts vlugtig heb kunnen behandelen, mogten geoordeeld worden behartiging te verdienen en tot de invoering van de voorgestelde hervormingen mogt worden besloten, zal nog een vereischte zijn, eene gemoedelijke en verstandige uitvoering.

HOOFDSTUK XI.

AMBOINA

Uitgeleide van Amboina. — De binnenbaai van Amboina. — De pas van Baguala. — Passo. — Togt langs het strand der baai van Baguala. — Soeli. — Zuidoosthoek van Hitoe. — Kajoepoeti-bosschen. — Nageltuinen. — Ziekte der nagelboomen. — Toelehoe. — Sagobosschen. — Sagokloppen. — Waai.

In den vroegen morgen van den 8n Oktober verliet het hooge reisgezelschap Batoegadja, zich begevende naar de negorij Waai.

Het uitgeleide van de hoofdplaats der Molukken was niet minder plegtig dan de intogt. Wij scheepten ons weder in aan het havenhoofd voor Nieuw-Victoria. Daar lag een tiental orembaaijen gereed, om ons naar de pas van Baguala over te brengen. Onder de muziek van de schutterij en de salvo's van het fort en van de schepen ter reede verlieten wij Amboina.

De baai van Amboina verlengt zich nog bijkans 1¼ duitsche mijl noordoostwaarts van de hoofdplaats. Op ongeveer een halve mijl van de stad, tusschen de negorijen Galala en Roematiga of Tandjong Martafons, is de baai niet breeder dan 500 meters.

Deze engte scheidt de buitenbaai van de binnenbaai. De binnenbaai heeft nog eene lengte van nagenoeg ¾ mijl en nabij haren ingang eene breedte van bijkans ⅓ mijl. Zij biedt eene ruime en veilige ligplaats voor schepen aan en heeft overal goeden ankergrond. Tot nabij de pas van Baguala heeft zij nog eene diepte van 4 tot 9 vademen, terwijl zij nergens dieper is dan 20 tot 25 vademen.

De kusten der binnenbaai leveren talrijke fraaije gezigtspunten op. Regts blikten wij op de met kokospalmen gekroonde negorijen Halong, Waaiapoe, Lateri en Naulitoen, welke zich langs de enge kustvlakten van Leitimor uitstrekken en waarachter het heuvelland steil opstijgt; links op de verder verwijderde kust van Hitoe, langs den voet van welks kustheuvels de burgers van Amboina de negorijen Poka, Hoenot, Waaiheroe en Nania bewonen. Regenachtig weder vergezelde ons evenwel op dit watertogtje en belette ons, al het schoone van de kusten van Hitoe en Leitimor te genieten.

Aan de pas van Baguala waren de noodige dragers en stoelen gereed, voor den verderen togt naar de negorijen Passo en Soeli.

De pas van Baguala is niet breeder dan 4000 voeten of nog geene 1200 meters. Zij bestaat uit eene strook alluvie-terrein, welke zich slechts weinige voeten boven de zeevlakte verheft en naar de zijde der binnenbaai bedekt is met een bosch van rhizophoren, naar de zijde van de baai van Baguala met eene zandvegetatie van cyperaceën, gramineën en konvolvulaceën. De negorijen Passo en Hoetoemoeri-ketjil zetten aan deze landengte nog eenige levendigheid bij. In vroeger jaren was hier een fortje van de Kompagnie.

Voor honderd jaren reeds verbond een kanaal de baai van Baguala met de baai van Amboina en strekte tot groot gemak aan de handelaren, welke produkten van Ceram naar Amboina hadden over te brengen. Dat kanaal verzandde evenwel en werd weldra geheel onbruikbaar. In 1826 en 1827 werd het andermaal bevaarbaar gemaakt, doch in 1839 was het weder geheel toegeslibt. In lateren tijd heeft men

wel voorgesteld het weder te openen, doch die voorstellen hebben telkenmale schipbreuk geleden op de bijgeloovigheid of onwil der bevolking of op de zienswijze van wie daarover geraadpleegd werden (1). Thans bestaat evenwel nog een gedeelte van het oude kanaal, dat men, bij hoogen waterstand, met kleine praauwen van uit de binnenbaai van Amboina nog ongeveer 1600 voeten ver kan bevaren.

De negorij Passo heeft slechts 20 dati en ongeveer 140 zielen, alle christenen. De bevolking onderhoudt ruim 3000 nagelboomen en bezit evenveel klapperpalmen, eene menigte andere vruchtboomen; ruim 120 runderen, enz. en kan geacht worden eene redelijke mate van welvaart te genieten.

Na te Passo eenige ververschingen te hebben gebruikt, werd de togt naar Waai voortgezet.

Van Passo volgden wij het strand van Hitoe langs de baai van Baguala. Langs de geheele zuidoostkust van Hitoe bestaat het strand uit zand, hier en daar afwisselende met koraalblokken, bijkans overal bedekt met veelsoortige rolsteenen. Een eigenlijke weg bestaat hier niet. Waar de rolsteenen te zeer waren opeengehoopt, had men ze wat opgeruimd, ten einde het den dragers, die het toch al moeijelijk hadden in het mulle zand en op de kleinere rolsteenen, een weinig gemakkelijker te maken. Dikwerf moesten de dragers èen eind wegs door de zee zelve gaan wegens de te groote moeijelijkheid van het terrein.

Ik had gehoopt op dezen strandtogt veel merkwaardigs te zullen zien, vooral op de riffen, over welke wij hier en daar moesten

(1) Hoogst wenschelijk blijft het, dat dit kanaal spoedig weder worde geopend, vooral ook in het belang der houtleverende negorijen op Ceram. Thans moet men, met praauwen van meer dan 2 kojang ruimte, òf het eiland omvaren om langs den hoek van Allang of Noessaniwe naar Amboina te komen, wat voor een groot gedeelte van het jaar moeijelijk en gevaarlijk is, òf, indien men de baai van Baguala verkiest, de lading aan de pas van Baguala lossen en na haar en de praauwen over het land gesleept te hebben, in de binnenbaai weder laden. Veel tijd en arbeid gaan daardoor natuurlijk verloren.

waden. Die hoop werd echter geheel teleurgesteld, deels door het ongunstige weder, deels door branding en de menigte wieren, welke den bodem der zee grootendeels voor het oog verborgen.

Meerdere beekjes, zooals de Waaitatiri en Waaiari, storten hunne heldere wateren in de baai van Baguala uit. Alle zijn zij ondiep en gemakkelijk doorwaadbaar. Zij komen te voorschijn uit eene digte vegetatie van bintangor, katappan (Terminalia moluccana), hoetoe, goemila, dawon-tiker, dawon-kapoer, dawon hawoe, koeso-koeso, lelebeh, kanari (Canarium commune), kinar, gomoe (Artocarpus incisa), tonkaseta (Melastoma sp.,) potjoan, musaceën, piperaceën, varens en pandanen. Op meerdere plaatsen verheffen zich klapperpalmen boven het omringende woud of herinneren enkele sagoweer- en sago-palmen den geliefden drank en spijs van den Amboinees. Op enkele plaatsen sneden wij een' in zee uitspringenden hoek van het terrein af, door dien over te trekken, alswanneer wij ons te midden dier vegetatie bevonden.

Na ruim een uur lang op gezegde wijze langs het strand te zijn gedragen, bereikten wij Soeli, eene fraaije christen-negorij met nette woningen en een lief kerkje, bevolkt met ongeveer 500 zielen. Indien men uit het uiterlijke mag besluiten, is eene zekere welvaart hier niet te ontkennen, evenmin als in de negorijen van Leitimor, welke ik bezocht, en even als in de negorijen Toelehoe en Waai, welke wij nog denzelfden dag zouden bezoeken.

Het reisgezelschap hield hier halt en de gouverneur generaal bezocht, even als elders, school en kerk. Het huis van den regent (patti) was, hoezeer niet groot, zeer netjes en goed ingerigt. Meerdere dames, welke de echtgenoote van den opperlandvoogd ontvingen, trokken onze opmerking door hare schoone leest en gelaatstrekken en blanke kleur. De njora, regentsvrouw, gekleed in saja en kabaja even als de overige vrouwen, was bedeesd, doch had beschaafde manieren.

Soeli bestond op het einde van 1854 uit 36 dati, welke een totaal van 6900 nagelboomen onderhielden. Tot de negorij

behoorden meer dan 6500 klapperboomen en ruim 120 runderen.

In de nabijheid zag ik nog een' vervallen kaneeltuin.

De pokken hadden te Soeli evenzeer gewoed als elders op het eiland en waren tijdens ons bezoek nog heerschende.

De zuidoosthoek van Hitoe bestaat uit hoog heuvelland, of zoo men wil, matig hoog bergland, dat door een uitgestrekt, vlakker, terrein van het overige Hitoe is gescheiden. Over dit terrein loopt een weg, welke den zuidoosthoek afsnijdt en zich in eene in het algemeen noordnoordoostelijke rigting begeeft naar de baai van Waai, welke hij bij de negorij Toelehoe bereikt.

Soeli verlatende, sloegen wij dezen weg in. Het terrein tusschen Soeli en Toelehoe is gedeeltelijk dienstbaar gemaakt aan de nagelkultuur. Het heeft een' kalkachtigen bodem en bestaat blijkbaar uit jongeren polypen-kalk, bedekt met eene betrekkelijke dunne laag ijzerhoudende klei en humus.

De vegetatie biedt er weinig merkwaardigs aan. Hier en daar groepen kojawas en kajoe-kener, afwisselende met lang gras, melastomaceën, sagopalmen en enkele boomvarens. Tusschen deze vegetatie uitgestrekte kajoepoeti-bosschen en nageltuinen.

Een dier nageltuinen werd door ons bezocht. De boomen kwijnden. Niettegenstaande de oogsttijd naderde, was men reeds zeker van eene mislukking van den oogst. Ik werd hier bekend met eene ziekte, aan welke de nagelboomen onderhevig zijn en welke spoedig hun afsterven ten gevolge heeft. De oorzaak dier ziekte zeide men onbekend te zijn, maar de ziekte zelve zou bestaan uit eene soort van vezelig uitslag, dat zich op de grootere takken zou vormen en zich van daar allengs tot aan de toppen der dunste takjes uitbreiden. Natuurlijk dacht ik dadelijk aan rupsen, welke bij het kruipen over de takken haar spinsel achterlieten. Maar men beweerde, dat men niet wist wat het wèl was, maar wèl, dat bij de ziekte geene rupsen in het spel waren. De tuinen doorwandelende, vonden wij weldra eenige takken, welke door de zooge-

naamde uitslag-ziekte waren aangetast. De beschouwing van die vezelachtige, overlangs verloopende en min of meer kleverige draden deed mij niet meer twijfelen aan de juistheid mijner meening en weldra had ik de voldoening, aan eenen tak, welken men mij mij ter onderzoeking gaf, nog het omhulsel aan te wijzen der pop, tot welke zich de nagelrups in een celachtig, tusschen 2 tot 4 topbladen van het takje gesponnen, omhulsel had vervormd.

Ik toonde den gouverneur generaal den ziekelijken tak met spinsel en pop-omhulsel en liet niet na er op te wijzen, dat het thans noodig zou zijn de zaak nader waar te nemen, ten einde tot de nadere kennis te geraken van rups en vlinder en tot het middel om hunne verschijning in de nagelboomen te voorkomen of te beperken. De zaak was evenwel den meeste heeren te eenvoudig, dan dat zij dadelijk ingang vond. Na mijne terugkomst te Batavia lokte ik eene prijsvraag betrekkelijk dit belangrijke onderwerp uit, welke in het Programma der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië voor het jaar 1856 is uitgeschreven.

Men verwarre bedoelde ziekte niet met eene andere ziekte der nagelboomen, veroorzaakt door de larve eener boktor, verwant aan Lamia rubus Fab., welke de schors in den geheelen omtrek doorknaagt en daarna tot in het midden van den stam doordringt. Volgens den heer S. Müller heeft deze larve in 1836 te Benkoelen in korten tijd eenige duizenden nagelboomen doen sterven.

Laat in den voormiddag bereikten wij Toelehoe, de sterkst bevolkte negorij van het geheele eiland, hebbende zij een aantal van ongeveer 1½ duizend ingezetenen, alle mohammedanen.

De regent van Toelehoe heeft den titel van radja. Hij heeft een ruim en zeer goed ingerigt huis, van waar men een fraai gezigt heeft op de baai van Waai en het eiland Haroeko. De bevolking onderhoudt 8½ tot 9 duizend nagelboomen, beschikt over 9000 tot 10000 klapper- en eene menigte sago- en sagoweerpalmen en andere vruchtboomen, over ruim een honderdtal runderen, enz.

Toelehoe maakte weder een' geheel nieuwen indruk op ons. Het was de eerste en de eenige mohammedaansche negorij op

Amboina, welke wij bezochten. Alles had er een geheel ander aanzien. De geheele bevolking en hare priesters en hoofden, op islamsche wijze het hoofd met een doek omwonden of met eene wrong omgeven en geen hunner, zoo als de christen-regenten en christen-orang-toewa en schoolmeesters, op europesche wijze gekleed.

Toelehoe heeft, even als Soeli, een welvarend uiterlijk, hoezeer het ons voorkwam, dat de woningen, veelal van gabba-gabba, in netten bouw en zindelijkheid voor die van Soeli onderdeden. Talrijke broodboomen (Artocarpus incisa) versieren wegen en erven.

Van Toelehoe tot Waai is de afstand ongeveer een uur gaans. De weg loopt gedeeltelijk langs het strand der baai, gedeeltelijk meer binnenslands over een laag en deels moerassig terrein, doorsneden van meerdere riviertjes de Waaitoeni, Waainanina, Waairoetong en Tahosai en op meerdere plaatsen begroeid met hoog struikgewas (kajoe-hoessir) en sagopalmen.

Tusschen de Waainanina en Waairoetong waren Amboinezen aan het sagokloppen. Deze bewerking is zeer eenvoudig. Men kapt een' stam in de lengte door. Dan hakt men het cellige weefsel laagsgewijze met een' dissel (nani) uit, brengt het haksel in een' waschbak (sahani) en kneedt het daar in water met de handen, om de sago van de vezels te bevrijden. Aan het beneden-einde is de sahani voorzien van eene soort van zeef, welke het water met de daarin zwevende sago doorlaat doch de vezels (ela) terughoudt. Sago en water worden, na door de zeef geloopen te zijn, opgevangen in een' uitgeholden halven sago-stam (goti), welks randen door dwars geplaatste stokjes worden vaneen gehouden en aan welks eene einde eene goot voor den afloop van het water bevestigd is. De sago bezinkt en het water ontlast zich door de goot. Is de hoeveelheid sago voldoende, dan giet men het nog bovendrijvende water af, haalt de sago met de handen uit den stam en droogt die in korfjes (toeman), van sagoloof vervaardigd, waaruit het nog aanhangende water allengskens wegvloeit.

Waai is eene vrij belangrijke negorij, gelegen aan het strand

in den bodem der baai van denzelfden naam. Men heeft er een fraai gezigt op het kustland der baai, op het eilandje Pombo en op het tegenover liggende Haroeko, dat een paar mijlen van Waai verwijderd ligt. Waai heeft eene bevolking van 600 tot 700 zielen, alle christenen. De kerk en het regentshuis zijn goed gebouwd en het laatste goed gemeubileerd. Een voortreffelijk en ruim bad, in de nabijheid van het regentshuis, verdient wel het bezoek van den reiziger. Het water welt uit de kalkrotsen van den bodem kristalhelder op en is bevolkt met eene menigte vischjes van de soorten Dules maculatus CV., Dules rupestris CV., Gobius grammepomus Blkr en Eleotris porocephalus CV., vischjes, welke weinig schuw zijn, doch bij vervolging zich in de holen des welbodems verbergen.

Te Waai verbleven wij tot den volgenden dag. De Ambon en Vesuvius hadden, na ons vertrek van de hoofdplaats, de baai van Amboina verlaten en waren Leitimor omgestoomd, ten einde vroeg in den morgen van den 9n Oktober voor Waai te zijn en het reisgezelschap weder op te nemen voor den overtogt van Waai naar Saparoea.

De namiddag van den 8n Oktober werd besteed aan wandelingen door de negorij en langs het zandige en met koraalriffen omzoomde strand en besloten met een vischpartijtje, met een treknet, door den heer Goldmann geordend en waaraan de opperlandvoogd en zijne gemalin deelnamen. De vangst was evenwel weinig bevredigende en deed mij geene nieuwe soorten kennen.

Ofschoon de ontvangst van het hooge reisgezelschap te Waai niet minder plegtig was dan in de vroeger bezochte negorijen en het aan nationale dansen en muziek en salvo's uit lilla's niet ontbrak, was de stemming der ingezetenen alles behalve opgewekt. De pokken woedden hevig. Reeds had de heerschende ziekte in korten tijd zeventig offers geeischt, dat is, ruim een tiende gedeelte der geheele bevolking, en op den dag van ons verblijf overleden nog 4 personen aan dezelfde ziekte. Meer dan 70 dooden, in slechts 40 dati, hadden in elk huisgezin rouw en angst verspreid, welke niet konden worden opgewogen

door het vereerende van het bezoek des opperlandvoogds.

Tusschen 's morgens 7 en 8 uur van den 9n Oktober zagen wij de Ambon en de Vesuvius de reede van Waai opstoomen.

Na kerk en school bezocht te hebben, scheepten wij ons weder in, vol aangename herinneringen aan de 8 dagen, welke wij op het eiland Amboina hadden mogen doorbrengen. De heer Tobias, adsistent-resident en magistraat van Amboina (thans resident van Ternate), had het reisgezelschap tot Waai, de grens zijner afdeeling, begeleid en bleef daar achter.

HOOFDSTUK XII.

HAROEKO.

Vertrek van Waai. — De Salhoetoe. — Haroeko. — Bevolking. — Negorijen. — Nagelkultuur. — Veestapel. — Natuurlijke geschiedenis. — Melano. — Poeloe Pombo of Gombo. — De baai van Saparoea. — De Vesuvius van Ouw. — Aankomst te Saparoea.

De overtogt van Waai naar Saparoea geschiedde onder het schoonste weder. Die togt was geheel een spelevaart. Fraai zijn de gezigten van de straat van Haroeko op Hitoe en op Haroeko zelf. De baai van Waai uitstoomende hadden wij den noordoosthoek van Hitoe juist achter ons. Die noordoosthoek is het hoogste gedeelte van het geheele eiland, verheffende de Salhoetoe zich daar ter hoogte van 1200 meters boven de zeevlakte. De stompe onregelmatige kruin diens bergs was nu en dan zigtbaar, doch meestal in wolken gehuld. Een veeltoppig hakkelig gebergte scheidt den Salhoetoe van Hitoe's oostkust. De zuidoosthoek van Hitoe lag nu vrij voor onzen blik. Veel minder hoog zijn zijne bergen dan de Salhoetoe, en, daarbij vergeleken, slechts heuvels te noemen.

Koers houdende naar het zuidoosten, teekenden zich de vormen van Haroeko allengskens meer duidelijk af.

Haroeko verheft zich nergens veel meer dan 300 meters boven de zeevlakte en schijnt van dezelfde geognostische beteekenis te zijn als Leitimor. Hoezeer het geene bijzonder uitstekende punten vertoont, is het gezigt op zijne groenende heuvels en wel bevolkte, alle langs het strand gelegene negorijen, niet zonder bekoorlijkheid.

Haroeko of Oma, ook wel Boewang-bessi genaamd, heeft de gedaante van een langwerpig vierkant met een' uitspringenden hoek naar het oosten en een nog spitseren hoek, Tandjong Samet, naar het zuidwesten. Zijne grootste lengte tusschen deze beide punten bedraagt 2¼ geographische mijlen. Zijne grootste breedte, vallende over ongeveer het centrale gedeelte, bedraagt weinig meer dan 1¼ mijl. Zijne geheele oppervlakte bedraagt slechts 2,02 □ geographische mijlen.

Het eiland heeft thans nog eene bevolking van ruim 7000 zielen, waaronder nog geene 100 Europeanen (alle mestiezen), ruim 300 inlandsche burgers, en ruim 6½ duizend negorijmenschen, waarvan de grootste helft mohammedanen, de overige christenen, en voorts nog ongeveer 80 slaven. De bevolking schijnt niet aan groote golvingen onderhevig te zijn en in aantal langzaam toe te nemen, wat uit ondervolgend overzigt kan blijken.

Bevolking van Haroeko.

Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.
1629	6160 (1)	1834	5936	1839	6286	1852	6915
1708	5076	1835	6034	1840	6286	1853	7064
1770	5000	1836	6223	1846	6370	1854	7158
1803	5054	1837	6343	1850	6747	1855	7188
1833	5828	1838	6209	1851	6935		

Een overzigt van de verschillende afdeelingen der bevolking op verschillende tijdstippen volgt hieronder.

Jaren.	Mestiezen.	Burgers.	Negorijvolken.		Slaven.	Totaal.
			Christenen	Mohamm.		
1834	56	131	2762	2862	125	5936
1846	55	179	2879	3145	112	6370
1852	92	286	3152	3295	90	6915
1854	88	323	3196	3468	83	7158
1855	88	288	3204	3544	64	7188

(1) Berekend tegen 4 zielen op 1 weerbaar man.

De bevolking is sedert langer dan een eeuw in 11 negorijen verdeeld. Deze negorijen liggen grootendeels aan de west- en zuidkust. Aan de oostkust, tegenover het eiland Saparoea, ligt slechts de negorij Hoelalioe; aan de noordkust, ongeveer op het midden des eilands, de negorijen Pelan en Karihoe; aan de westkust, tegenover Hitoe, van het zuiden naar het noorden, de negorijen Haroeko, Samet, Rohomoni, Kabauw, Kailolo; en aan de zuidkust, van het westen naar het oosten, de negorijen Oma, Wassoe en Aboro.

Sommige negorijen zijn geheel christen-negorijen, andere mohammedaansche. Pelau, Kailolo, Kabauw en Roemohoni hebben eene mohammedaansche bevolking, terwijl de ingezetenen van Haroeko, Samet, Oma, Wassoe, Aboro, Hoelalioe en Karihoe christenen zijn. De mohammedaansche bevolking bewoont alzoo slechts het noordwestelijke en noordelijke gedeelte van het eiland, de christenen het zuidwestelijke, zuidelijke en oostelijke gedeelte, terwijl zij bovendien bij Pelau aan de noordkust nog bewonen de negorij Karihoe, welke in oude tijden aan de zuidkust lag.

Alle de genoemde negorijen bestonden reeds ten tijde van Valentyn. Volgend staatje geeft een overzigt van de bevolking van elk dorp, zooals zij was op van elkander verwijderde tijdstippen.

	Negorijen.	Aantal zielen in					Negorijen.	Aantal zielen in			
		1629	1708	1834	1854			1629	1708	1834	1854
Christenbevolking.	Haroeko.	160	379	501	602	Mohamm. bev.	Pelau.	—	775	1165	1400
	Samet.	240	320	260	242		Kailolo.	800	632	825	1077
	Oma.	1000	750	572	642		Kabau.	600	470	450	524
	Wassoe.	—	181	224	260		Roemohoni	—	600	422	467
	Aboro.	320	384	55[illegible]	623		Hatoewe.	2800	—	—	—
	Hoelalioe.	—	302	469	615						
	Karihoe.	240	283	181	212		Totaal.	6160	5076	5624	6664

Onder de bovenstaande cijfers van 1834 en 1854 zijn niet begrepen die der mestiezen, burgers en slaven. De cijfers van Valentyn, in de eerste kolom vermeld, hebben misschien betrekking tot de geheele bevolking. Terwijl enkele negorijen thans

minder bevolkt zijn dan 1½ eeuw geleden, is de bevolking van andere aanmerkelijk toegenomen. De geheele toename der populatie, in bijkans 150 jaren tijds, is onbeduidend en het geringe verschil van 500 tot 600 tusschen de jaren 1708 en 1834 wijst op de ongunstige verhoudingen, onder welke de Haroekonezen gedurende dat tijdvak hebben geleefd. De laatste 20 jaren komen echter gunstiger uit, vermits gedurende dit zoo veel kortere tijdvak, de bevolking met ruim 1000 zielen of $\frac{1}{5}$ tot $\frac{1}{6}$ van de geheele sterkte is toegenomen.

Vergelijkt men die toename met betrekking tot de twee groote afdeelingen der bevolking, christenen en mohammedanen, dan blijkt het, dat de christenen, in Valentyn's tijd 2598 zielen sterk, sedert tot een cijfer van 3196 toegenomen zijn en dus met 598 vermeerderd, terwijl de mohammedanen, in 1708 2477 zielen sterk, in 1854 met 991 of bijkans 1000 zielen waren vermeerderd en tot een cijfer van 3468 toegenomen. De geheele sterkte der bevolking van de verschillende negorijen in 1854 blijkt uit ondervolgende opgave.

	Inwoners		Inwoners
Fort Zeelandia	229 (1)	Karihoe	256
Haroeko	612	Pelau	1419
Samet	242	Kailolo	1088
Oma	656	Kabauw	532
Wassoe	263	Roehoemoni	467
Aboro	623		
Hoelalioe	771	Totaal	7158

Te Zeelandia, onder het fort Haroeko, woonden 75 mestiezen en 140 burgers en eenige slaven; te Karihoe bij Pelau, onder het fort Hoorn, 13 mestiezen en 27 burgers, te Hoelalioe 156 burgers. Van ruim 80 slaven behoorden 38 aan mohammedaansche opgezetenen.

De negorijen van Haroeko staan, even als die van Amboina, onder

(1) Geene negorij-bevolking.

regenten met den titel van radja of patti. Haroeko heeft tijdelijk een gezaghebber, Samet, Oma, Pelau, Kailolo en Kabauw elk een radja, de overige negorijen patti's.

Administratief staat het eiland onder den adsistent-resident van Saparoea, doch er is een ambtenaar, welke met het dadelijk toezigt van het eiland belast is, met den titel van kommies. Het toezigt van dezen ambtenaar strekt zich ook uit over het gedeelte der zuidkust van Ceram van af de baai van Tanoeno tot nabij de baai van Elpapoeti. De eenige militaire magt, welke op het eiland onderhouden wordt, bevindt zich te Pelau, op het midden der noordkust.

De toestand der Haroekonezen schijnt meer bevredigend te zijn dan die der Amboinezen. De mestiezen zijn er ijveriger en leven voor een niet onaanzienlijk gedeelte van den handel. In 1854 hadden van de 28 mannelijke mestiezen, boven de 12 jaren oud, zich 15 aan den handel gewijd, en vond één zijn bestaan in het beroep van kleermaker. De overige waren meest oude lieden of nog te jeugdig om eenigen tak van nijverheid te leiden.

Van de burgerbevolking, ruim 300 zielen sterk, bezit ik geene gegevens ter beoordeeling van de mate harer arbeidzaamheid of welvaart, doch volgens mondelinge berigten moet zij in beide opzigten staan boven de de burgers van Amboina.

Wat eindelijk de negorijbevolking betreft, deze is, even als de negorijvolken der geheele residentie, gebonden aan hare negorijen en nagelplantsoenen, en staat overigens onder dezelfde verpligtingen.

In 1854 bezat het geheele eiland 52228 nagelboomen, waarvan 19514 in tuinen. Van het geheele aantal boomen waren slechts 7824 vruchtdragende, welke een produkt afwierpen van 38803 amst. ponden nagelen, dat is, bijkans ¾ pd per boom, alle bijeen gerekend, of bijkans 5 ponden per vruchtdragenden boom.

De negorij-bevolking was bovendien in het bezit van meer dan 45000 klapperpalmen. Van de overige kultures of kultuur-

gewassen bezit ik geene opgaven. De veestapel was niet van eenig belang. In het geheel telde men er in 1854 134 runderen, verdeeld in de negorijen Haroeko, Samet en Pelau, een zestigtal schapen en geiten en slechts 2 paarden.

Volgend staatje toont meer in bijzonderheden aan, hoe het ten deze gesteld was op het einde van 1854.

Negorijen.	Dati.	Zielen.	Nagelboomen.			Klapperboom.	Runderen.
			in tuinen.	buiten tuinen.	Totaal.		
Haroeko.	55	602	2350	3202	5552	5080	18
Samet.	36	242	1500	2526	4026	1736	23
Oma.	95	642	2177	5375	7552	5009	—
Wassoe.	30	260	150	2200	2350	1105	—
Aboro.	88	623	1157	5009	6166	7900	—
Hoelalioe.	30	615	1173	1966	3139	4968	—
Karihoe.	21	212	760	1132	1892	1055	—
Pelau.	66	1400	3620	3947	7567	12645	93
Kailolo.	67	1077	3777	3306	7083	1600	—
Kabau.	35	524	1463	1688	3151	1443	—
Romohoni.	33	467	1387	2263	3650	3204	—
Totaal.	556	6664	19514	32614	52128	45745	134

Op Haroeko zijn 6 christenscholen, 1 voor Haroeko en Samet te zamen, en voorts 1 te Oma, te Wassoe, Aboero, Hoelalioe en Karihoe. Deze scholen staan onder de leiding van amboinesche meesters. In 1854 genoten daar ongeveer 700 kinderen onderwijs.

Waarschijnlijk is ook van Haroeko meer partij te trekken dan thans geschiedt. De hiervoren voorgestelde hervormingen zouden ook niet nalaten verlevendigende op de bevolking van Haroeko te werken.

Van de natuurlijke geschiedenis van Haroeko is tot nog toe nagenoeg niets bekend. Ik vermoed, dat zijne geologische gesteldheid met die van Leitimor overeenkomt. Bijzonderheden daaromtrent vind ik echter nergens vermeld. Slechts weet men, dat het eiland op

meerdere plaatsen van koraalriffen is omgeven en dat zich nabij de zuidkust, tusschen Oma en Wassoe, warme bronnen bevinden, welke veel ijzeroxyde in den vorm van oker afzetten. Met de kennis der flora en fauna van het eiland is het niet beter gesteld. Zij zijn nog geheel te onderzoeken.

De heer Van Schmid is in een artikel, getiteld: „Aanteekening nopens de zeden, gewoonten en gebruiken, benevens de vooroordeelen en bijgeloovigheden der bevolking van de eilanden Saparoea, Haroeko en Noessalaut en van een gedeelte van de zuidkust van Ceram, in vroegeren en lateren tijd" en voorkomende in het 2e deel van den vijfden jaargang (1843) van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, in uitvoerige beschouwing getreden omtrent der zeden enz. der Uliassers, werwaarts in mijne lezers verwijs.

Na Tandjong Samet, den zuidwesthoek van Haroeko, omgestoomd te zijn, hield de Ambon koers op Melano of Moelana. De zuidkust van Haroeko heeft eene strekking naar het oost-ten-noorden en daar onze koers nagenoeg regt oost was, week het kustland van Haroeko meer en meer op den achtergrond. De negorijen Oma, Wassoe en Aboro, gehuld in hare kokospalmen, konden wij echter van de Ambon af zeer duidelijk zien.

Melano is een eilandje van nog geen uur gaans in omtrek, gelegen op nog geen halve mijl afstands van den zuidwesthoek van het eiland Saparoea. Het zal zich niet meer dan 150 meters boven de zeevlakte verheffen en schijnt van dezelfde formatie te zijn als Haroeko.

In de 16e of 17e eeuw was op Melano eene negorij, welke echter na een' aanval der Ternatanen verlaten werd. De inwoners onderwierpen zich uit vrees, dat de Ternatanen gevolg zouden geven aan hunne bedreiging, dat zij, bij niet onderwerping, het geheele eilandje door hunne praauwen zouden doen wegslepen.

Sedert eenigen tijd is Melano aangewezen tot verblijfplaats der leprozen van Amboina en de Uliassers, welke, ongeveer 40 tot 50 zielen sterk, onder het geneeskundig opzigt gesteld zijn van den officier van gezondheid te Saparoea.

Tegen den middag stoomden wij de ruime baai van Saparoea binnen, nabij het westelijke kustland der baai, welke, aan den ingang ruim één geographische mijl breed en even diep, tusschen de oostelijke en westelijke helft van het eiland indringt.

De zuidoosthoek van Saparoea is zeer steil bergland, dat zich naar mijne gissing ongeveer 300 meters boven de zeevlakte verheft en met eene rijke boomvegetatie is bekleed. Wij gingen als rakelings langs een voor de kust vrij in zee liggend rotsgevaarte, Poeloe Pombo of Gombo genaamd. Ongeveer een kwart mijl verder, aan het westerstrand der baai, passeerden wij de negorij Booi.

Weldra werd onze aandacht van het eiland zelf afgeleid door een aantal met vlaggen en wimpels versierde orembaais, van de verschillende aan de baai liggende negorijen afgezonden, om den opperlandvoogd te gemoet te scheppen. Alle die vaartuigen waren opgepropt van mannen, welke de brommende muziek van tifa en gong vlijtig ondersteunden door luidruchtig gezang en geschreeuw. Op de meeste orembaais waren dansende en schermende voorvechters, op de gewone opzigtelijke wijze uitgedost.

Het meest trok echter onze aandacht een vaartuig, dat veel geleek op een stoomscheepje en zich ook als een stoomer bewoog. Nader bij gekomen, bleek het eene raderboot te zijn, door menschen bewogen. Om er meer het voorkomen van een' stoomer aan te geven, had men een' schoorsteen midden op het dek geplaatst en door een onder den schoorsteen aangehouden vuur zooveel rook mogelijk ontwikkeld. Het was de „Vesuvius van de negorij Ouw", zooals in groote letters op het vaartuig te lezen was. Hoezeer alles, van nabij gezien, gebrekkig ingerigt was, kwam ons dit vaartuigje toch voor te pleiten voor zekere bekwaamheid en kunstzin van de bouwers. In elk geval was het een in de Molukken vreemd verschijnsel en is misschien tot nog toe het eenige vaartuig van dien aard, door inlanders vervaardigd.

Het was nog geen uur na den middag, toen de Ambon ter reede van Saparoea, voor het fort Duurstede, op ongeveer 10 vadem ten anker kwam.

Nadat de adsistent-resident en de militaire kommandant van Saparoea aan boord gekomen waren, ter verwelkoming van den opperlandvoogd, ging het reisgezelschap aan wal, onder de saluutschoten van de Vesuvius en het fort Duurstede.

De kommandant van de Vesuvius kreeg in last, naar Banda door te stoomen, ten einde daar namens den gouverneur generaal last te geven tot het aanhouden der overlandmaal-brieven enz., voor het reisgezelschap bestemd, welke per stoomer Makassar aldaar verwacht werden. Den 12n Oktober toch, dachten wij te Banda te zullen zijn.

HOOFDSTUK XIII.

SAPAROEA.

Ontvangst te Saparoea. — Korte schets van het eiland. — Natuurlijke geschiedenis. — Negorijen en bevolking. — Nagelkultuur. — Volksonderwijs. — De hoofdplaats Saparoea. — Tiouw. — Fort Duurstede. — Togtje naar Hatoewana. — Negorijen Toehaha, Mahoe, Iha, Nolloth en Itawaka. — Christenen en mohammedanen. —

Duizenden Saparoeëzen hadden zich aan de landingsplaats en voor het residentiehuis te Saparoea verzameld, ter ontvangst van den hoogen gast. Schutterij en bezetting stonden langs den weg geschaard. Eene talrijke kabesaran, voorafgegaan door trommen of gong en tifa, hield hare luidruchtige optogten in wijde kringen voor den zetel des bestuurs. Aan den stoep van het residentie-huis stond geschaard eene groep van djojaro, saparoeasche maagden uit de meer gegoede klasse, keurig en gedeeltelijk rijk gekleed. Aan het hoofd dier groep bevonden zich zes dochters van de radja's van het eiland, bloemen strooijende voor den opperlandvoogd en zijne gemalin.

Het hooge reisgezelschap in het smaakvol versierde residentiehuis afgestapt zijnde, had dadelijk de voorstelling plaats van de volkshoofden der Uliassers en van de onder Saparoea en Haroeko behoorende negorijen op de zuidkust van Ceram. De regenten der Uliassers en van Ceram maakten alleen reeds eene stoet uit van een zestigtal

hoofden, radja, patti, orangkaja en gezaghebbers, die der christen-negorijen alle in zwarte europesche, die der mohammedaansche negorijen alle in inlandsche kleeding, alle voorzien van den stok met zilveren of gouden knop, het teeken hunner waardigheid.

Na deze voorstelling begon op nieuw het spel der kabesaran. Ook de djojaro, gewapend met schilden en krissen of klewang in miniatuur, voerden een' inlandschen krijgsdans uit. In het spel van de kabesaran zoowel als van de djojaro, was weder iets geheel eigenaardigs, wat ons, reeds gewoon aan veelsoortige voorstellingen van dien aard, op nieuw min of meer boeide. Het spel der djodjaro had bovendien meerdere aantrekkelijkheid, doordien vele maagden bekoorden door sierlijke vormen en fraaije gelaatstrekken. In het algemeen zijn de saparoeasche vrouwen schooner dan die, welke ik elders in de Molukken heb gezien.

Te Saparoea zouden wij, den dag onzer aankomst niet medegerekend, slechts één dag verblijven, om den 11den Oktober naar Ceram te vertrekken. De tijd van dit korte verblijf was bestemd tot het bezigtigen van fort en kerk en school van Saparoea en het maken van een' togt naar Hatoewana, het noordelijke gedeelte van het eiland, ter bezigtiging van de daar gelegene negorijen en nageltuinen.

Alvorens in bijzonderheden omtrent deze bezoeken te treden, wil ik een en ander omtrent het eiland zelf mededeelen.

Saparoea, ook Honimoa en Liase genaamd, ligt op $\frac{1}{4}$ duitsche of geographische mijl afstands van Haroeko, heeft slechts eene oppervlakte van 2,48 □ mijlen en de gedaante van eene schuins staande *H*, dringende de baaijen van Saparoea en Toehaha zoo diep noordelijk en zuidelijk tusschen de oost- en westhelft van het eiland in, dat zij slechts door eene landtong van ruim $\frac{1}{2}$ uur gaans met elkander zijn vereenigd. Men kan het eiland alzoo beschouwen als te bestaan uit twee schiereilanden, even als Amboina. Het westelijke dier schiereilanden is wat grooter dan het oostelijke en heeft eene lengte van $2\frac{1}{4}$ geogra-

phische mijlen. De grootste lengte van het geheele eiland, gemeten tusschen den noordwest- en zuidoosthoek bedraagt, ruim 3 mijlen.

Het zuidelijke gedeelte van het eiland draagt bij voorkeur den naam van Honimoa, het noordelijke dien van Hatoewana.

Saparoea is zeer bergachtig. De hoogste toppen reiken echter niet meer dan tot ongeveer 500 meters boven de zeevlakte. De landtong tusschen de beide schiereilanden bestaat grootendeels uit laag zacht glooijend heuvelland, waar men zelfs ruime grasvlakten heeft.

De natuurlijke geschiedenis van Saparoea is nog geheel te maken. Van zijne geologie weet men nog nagenoeg niets. Ik vermoed, dat tertiaire kalk er de overwegende formatie is, althans trof ik dien algemeen aan op den togt dwars over het eiland, van Saparoea naar Nolloth. Andere terreinen heb ik niet kunnen onderzoeken. Het zou mij echter niet bevreemden, indien men bevond, dat, althans op het westelijke schiereiland, de kalk van zandsteenlagen of kristalgesteenten doorbroken is.

Op enkele plaatsen, zooals bij het voormalige Pia, aan de noordkust, vindt men goede pijpaarde; op andere eene soort van kleiaarde, batoe-poan of ampo, welke door de inboorlingen, vooral door de vrouwen, genuttigd wordt en waarschijnlijk rijk is aan infusoriën-resten. Op eene andere plaats, Kamei geheeten en mij niet nader bekend, zou in oude tijden zwavel uit den bodem voortgekomen zijn.

Van de flora en fauna is niet veel meer bekend dan van de geologische gesteldheid. De in de Molukken gewone kultuurplanten treft men ook hier aan. Sagobosschen of, beter gezegd, boschjes, vindt men nog hier en daar in de lagere streken. Katappan,, kanari, tamarinde, pandanen, alle zoo kenbaar aan hunne eigenaardige vormen, groeijen op vele plaatsen in het wild, even als eenige weinig sierlijke melastomen en varens. De hoogere streken voeden echter nog digte bosschen en dáár is het, dat de eigenlijke botanische verhoudingen van het eiland zullen behooren onderzocht te worden.

De fauna van Saparoea is een nog niet ontgonnen veld van kennis. In de registers der wetenschap zijn nog geene diervormen van Saparoea geboekt, tenzij de voortreffelijke beurskrab (Birgus latro Leach), enkele slangen (Liasis amethystinus Gr., Enygrus carinatus Wagl., Triglyphodon irregulare DB., Cerberus boaeformis DB.), de gewone zeeschildpad (Chelonia midas Schw.) en de gewone krokodil (Crocodilus biporcatus Cuv). Ten deze is alzoo nog bijkans alles te onderzoeken. In het 10e deel van het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië heb ik 18 vischsoorten van Saparoea, tijdens mijn verblijf daar verzameld, bekend gemaakt. Die soorten zijn bijna alle in de Moluksche zeeën gewone vormen. Ik verzamelde op Saparoea voorts nog enkele krustaceën t. w. Neptunus sanguinolentus DH., Matuta victor Fab., Palaemon macrorhynchos Blkr, Palaemon Brongniartii Blkr en Gonodactylus chiragra Latr.

De bevolking is geheel aan de kust gevestigd, voornamelijk aan de baaijen van Saparoea en Toehaha. Het noordwestelijke gedeelte van het eiland is bijkans geheel onbewoond. Men heeft er slechts de negorij Koelor, aan den uitersten noordwesthoek. Aan de westkust, aan eene kleine baai tegen over den zuidoosthoek van Harocko, liggen slechts, geheel in elkanders nabijheid, de negorijen Porto en Haria. Aan de geheele oostkust bevindt zich geene enkele negorij. Daarentegen is de baai van Saparoea verlevendigd, aan de westkust door de negorijen Booi en Paperoe; aan de oostkust door de negorijen Ouw, Oelat, Sirrisorri-islam, en Sirrisorri-serani; en in den achtergrond door de hoofdplaats Saparoea en de aan haar sluitende negorij Tiouw. Langs de oostkust der baai van Toehaha liggen de negorijen Toehaha, Ihamahoe, Iha, Nolloth en Itawaka.

De bevolking van Saparoea bestond op het einde van 1854 uit 11708 en op het einde van 1855 uit 11665 zielen.

Raadpleegt men de oudere bescheiden, dan blijkt het, dat de bevolking van het eiland, wat hare getalsterkte betreft, reeds gedurende 1½ eeuw als stilstaande is te beschouwen. Zij schijnt in het begin dezer eeuw haar minimum bereikt te hebben en is sedert we-

der tot haar oude cijfer toegekomen. Van tijd tot tijd wordt zij door hevige heerschende ziekten letterlijk vertiend en zij heeft dan weder eenige jaren noodig om op haar vroeger cijfer te komen.

Bevolking van Saparoea.

Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.
1629	9020	1834	10289	1839	10986	1852	12319
1708	11453	1835	10374	1840	11114	1853	12503
1770	11400	1836	10592	1846	11193	1854	11708
1803	7217 (1)	1837	10787	1850	11928	1855	11665
1833	10084	1838	10879	1851	12148		

Ik laat hier nog volgen een overzigt van de afdeelingen der bevolking op verschillende tijdstippen.

Jaren.	Europeanen en Mestiezen.	Burgers.	Negorijvolken.		Slaven.	Totaal.
			Christenen.	Mohammed.		
1834	12	2202	7016	904	155	10289
1846	165	2630.	7117	1178	108	11193
1852	168	3021	7705	1817	108	12319
1854	167	2837	7417	1189	98	11708
1855	162	2912	7340	1154	97	11665

De christenen zijn op Saparoea betrekkelijk veel talrijker dan op Haroeko. Van de 16 negorijen zijn slechts 3 door mohammedanen bewoond t. w. Koelor, Ihamahoe en Sirrisorri-islam. De bevolking was in de negorijen verdeeld, zooals in volgenden staat is aangetoond.

---

(1) Waarschijnlijk met inbegrip der bevolking van Noessalaut.

Negorijen.	Zielen. 1629.	1708.	1834.	1854.	Aanmerkingen.
Saparoea	—	182	992	1394	
Tiouw	280	480	241	204	
Paperoe	1000	550	512	677	
Booi	400	506	576	710	
Haria	800	1008	1251	1287	
Porso	—	510	750	646	
Koelor	—	—	156	248	
Toehaha	800 (1)	446	674	832	(1) Oud Toehaha.
Ihamahoe	800	1260 (2)	635	898	(2) Met Iha.
Iha.	2800	—	70	247	
Nolloth	—	970	968	1009	
Itawaka	240	449	494	669	
Sirrisorri-serani	800 (3)	2340	786	674	(3) De beide Sirri-sorri.
Sirrisorri-islam.	—	—	678	665	
Oelat	1000	1324	626	689	
Ouw	—	1428	880	859	
Tekeko (4) . . .	100	—	—	—	(4) Bestaat niet meer.
Totaal .	9020	11453	10289	11708	

De opgave van 1708 is aan Valentyn ontleend.

De burgers van Saparoea en Tiouw maken ongeveer ⅓ gedeelte uit van het geheele aantal burgers van het eiland. De overige zijn in de verschillende negorijen verdeeld en in enkele negorijen, zoo als Paperoe, Porto, Haria, Itawaka, Ihamahoe, Toehaha en Oelat, van meer dan 100 tot meer dan 200 zielen sterk. Ook de slavenbevolking is in verschillende negorijen verdeeld.

Saparoea is na Amboina het belangrijkste nageleiland. In 1854 bedroeg er het aantal nagelboomen 91124, waarvan 25090 in tuinen en 66034 buiten tuinen. — 29732 dier boomen werden gerekend vruchtdragende te zijn. Het produkt in hetzelfde jaar beliep 181137 amst. ponden, dat is, bijkans ⅓ gedeelte van den geheelen nageloogst over gezegd jaar = 510,912 ponden, hebbende Amboina daarin gedeeld voor 240689 amst. ponden, Haroeko voor 38803 en Noessalaut voor 120283 amst. ponden. De oogst van 1854 bedroeg bijkans 2 ponden

per boom in het algemeen, en ruim 6 ponden per vruchtdragenden boom, zoodat hij nog voordeeliger was dan op Haroeko.

Volgend staatje geeft een overzigt van de verdeeling der nagelboomen op het eiland, met betrekking tot de dati, negorijen en nagelplantende bevolking.

Negorijen.	Dati.	Zielen.	Nagelboomen.			Klapperboom.	Runderen.
			in tuinen.	buiten tuinen.	Totaal.		
Saparoea . . .	19	156	760	2976	3736	2296	133
Tiouw	19	204	385	1809	2194	2308	85
Paperoe	33	551	1326	4738	6064	4251	—
Booi	32	703	1988	4571	6559	11788	—
Haria	80	908	3200	8619	11819	12837	6
Porto	42	494	1680	3849	5529	8447	8
Koelor	12	248	600	25	625	2102	—
Toehaha	45	415	1875	3219	5094	4394	4
Ihamahoe . . .	53	729	1146	4876	6022	6412	—
Iha	10	247	—	87	87	—	—
Nolloth	78	910	2717	7557	10274	4757	—
Itawaka	45	425	1564	4929	6493	4119	8
Sirrisorri-serani.	60	617	2400	3897	6297	5600	24
Sirrisorri-islam.	37	665	1265	4211	5476	3200	—
Oelat	49	539	2060	4789	6849	3517	—
Ouw	48	766	2124	5882	8006	9881	5
Totalen .	662	8577	25090	66034	91124	85909	273

Saparoea heeft 12 christenscholen, één voor de negorijen Saparoea en Tiouw, en 1 voor elke andere negorij, met uitzondering van de mohammedaansche negorijen Iha, Koelor en Sirrisorri-islam. Meerdere dier scholen werden door mij bezocht, te weten, die van de hoofdplaats en die van de hatoewanasche negorijen. In de gezamenlijke scholen werd in 1854 onderwijs gegeven aan ruim 2100 kinderen. Het onderwijs is er in het wezen hetzelfde, als dat in de negorijen op Amboina en wordt ook geleid door amboinesche goeroe, gedeeltelijk gevormd in het instituut van den heer Roskot. Goede aanleg bij de schooljeugd is niet te ont-

kennen, maar het onderwijs zelf ontwikkelt dien aanleg niet of althans niet in eene praktische rigting. Duistere verhalen uit den bijbel en de aardrijkskunde van het Heilige land zijn ook hier de hoofdzaak.

De hoofdplaats Saparoea breidt zich uit over eene vrij groote uitgestrektheid langs den grond der baai uit. Zij maakt met de westelijk van haar liggende negorij Tiouw als het ware een geheel uit. Schilderachtig doet zij zich voor van de reede gezien, vooral door het op eene kalkrots gebouwde steenen fort Duurstede. Duizenden klapperpalmen en andere vruchtboomen overschaduwen de woningen, welke meer van het middelpunt der hoofdplaats zijn verwijderd. Enkele op europeesch-indische wijze gebouwde huizen, onder welke het residentiehuis het voornaamste is, strekken zich achter het fort uit, langs eene breede straat, in eene lijn, nagenoeg evenwijdig aan het strand. Achter deze rei huizen liggen nog eenige min of meer op europesche wijze gebouwde huizen, bewoond door mestiezen of burgers. Meerdere dwarswegen verbinden de verschillende wijken of buurten.

De bevolking der hoofdplaats, met inbegrip van die van Tiouw, bedraagt ongeveer 1600 zielen, waaronder ongeveer 160 Europeanen en mestiezen, ongeveer 900 inlandsche christen-burgers, een 30-tal mohammedanen en 300 tot 400 negorijmenschen (christenen), alsmede eenige slaven. Blanke Europeanen waren er tijdens ons bezoek, de bezetting niet medegerekend, slechts 2, de adsistent-resident en een zendelingleeraar.

De mestiezen leven evenzeer in lediggang als die van Amboina. Slechts zeer enkelen vinden een bestaan in den kleinhandel en slechts 1, een kleermaker, in een bepaald beroep. Alle andere mestiezen komen op de registers van Saparoea voor als te zijn zonder beroep.

Ik zal over dezen treurigen staat van zaken niet uitweiden.

Kwaal en oorzaken zijn dezelfde als te Amboina.

Het geneesmiddel zal niet anders kunnen wezen.

Onder de burgers schijnt meer bedrijvigheid te heerschen, ofschoon hunne nijverheid nog veel te wenschen overlaat. Hoe-

zeer zij niet minder trotsch zijn dan de amboinesche burgers, verhinderen zij hunne kinderen niet, ter zelfde plaatse school te gaan als de kinderen der negorijmenschen. Zij erlangen daardoor althans meer onderwijs dan de amboinesche burgers.

Laat in den namiddag van den dag onzer aankomst bezocht de opperlandvoogd het fort Duurstede en de christenkerk en school van de hoofdplaats.

Het fort Duurstede, in 1691 gebouwd, ligt op eene hoogte van koraalsteen, onmiddellijk aan zee en bestrijkt zoowel de reede als de bogt der baai, welke zich westelijk van de hoofdplaats tot aan Tiouw uitstrekt. De bezetting bestaat uit ongeveer 50 manschappen, meest alle inlanders, onder een officier der infanterie. Een officier van gezondheid is aan de bezetting toegevoegd en tevens belast met de burgerlijke geneeskundige dienst.

De opstand der Uliassers in 1817, van welken Saparoea het middenpunt was, en onze expeditiën ter demping van dien opstand, hebben eenige historische vermaardheid aan de hoofdplaats gegeven. Het in 1816 herlevende verderfelijke stelsel der Kompagnie, gepaard aan de uitgifte van papieren geld, bragt de volken der Uliassers tot verzet, dat slechts bedwongen is kunnen worden door stroomen bloeds van de opstandelingen en van onze braven, welker dapperheid eene betere zaak waardig ware geweest.

Van het fort begaf de opperlandvoogd zich naar het kerkgebouw, waar de talrijke schooljeugd vereenigd was om te doen blijken van hare bekwaamheden. Zeker behoorden de uitkomsten van het onderzoek tot de meest bevredigende van die van alle examina, welke ik in de Molukken heb bijgewoond, maar, zooals ik boven reeds heb gezegd, speelden hoogmaleische bijbelteksten en het Heilige land daarbij weder de hoofdrol.

De luidruchtige en krakeelzieke aard der Saparoeëzen gaf zich tijdens dit schoolbezoek op eene krachtige wijze te kennen. Het grootste gedeelte der bevolking, jong en oud, was op de been,

om getuige te zijn van de eer, der schooljeugd aangedaan in het bezoek van den hoogen gast. Zij verdrong zich dan ook om en in het kerkgebouw, en geruimen tijd was het niet mogelijk, met het examen te beginnen, wegens het gejoel en geschreeuw en gekrakeel daar buiten. Slechts met moeite werd de orde hersteld.

's Avonds was de voornaamste straat van Saparoea schitterend verlicht. Eerebogen en eerepoorten, meest alle versierd met het nederlandsche wapen en het naamcijfer van den opperlandvoogd, verhieven zich allerwege. Gelijk men te Manado zich ten behoeve der illuminatie, bij gebrek aan glazen, met papajadoppen had weten te redden, had men hier een goedkoop vervangmiddel van glazen gevonden in schelpen. De geschilderde wapens, welke wij niet alleen ter hoofdplaats maar ook op den togt door Hatoewana, tot in het oneindige, zagen, waren zonder onderscheid opmerkelijk door ruwe en slechte uitvoering, en met het naamcijfer van den gouverneur generaal, waarmede alle op de wegen en voor de huizen opgerigte eerebogen prijkten, was men evenmin angstvallig te werk gegaan en had men dikwerf bij plaatsgebrek de laatste letter maar eenvoudig weggelaten.

Vroeg in den morgen van den 10den Oktober vertrokken wij naar Hatoewana. De weg derwaarts gaat in noordelijke rigting over de landtong, welke de beide saparoeasche schiereilanden verbindt, bereikt de noordkust van het eiland nabij het zuidelijkste gedeelte van de baai van Toehaha en geleidt dan langs het oostelijke strand dezer baai naar den noordhoek van het oostelijk schiereiland, waar hij eindigt.

Zeer geschikt zouden wij dit togtje te paard hebben kunnen doen, maar er waren slechts 6 paarden op het geheele eiland, nog wel tot 6 verschillende negorijen behoorende en waarschijnlijk niet van dien aard, dat men ze het reisgezelschap had kunnen aanbieden. Wij gingen dus al weder per draagstoel. Wèl hadden wij onze amboinesche dragers teruggewenscht, want onze Saparoeëzen deden ons het onaangename van een vervoer per draagstoel in de ruimste mate ondervinden.

Achter de hoofdplaats Saparoea verheft zich het terrein met

zachte hellingen tot eene ruime grasvlakte, eene goede weide voor runderen, van welke wij er ook een groot aantal zagen grazen. Overigens is daar slechts eene schrale vegetatie, tenzij op den achtergrond, de meer bergachtige gedeelten des eilands. De landtong was na een paar palen gaans overgetrokken. De weg liep nu over het lage land der oostkust van de baai van Toehaha. Daar zagen wij meerdere groepen bamboe en sago-palmen, de laatste echter bijna alle ongeschikt voor de velling. Saparoea levert veel te weinig sago op voor de behoefte zijner bewoners, die ook, als de Amboinezen, hunne sago op Ceram's zuidkust gaan kloppen.

Na ruim een uur gaans bereikten wij de negorij Toehaha. Feestelijk onthaal door de dorpshoofden, schutters, kabesaran, djodjaro en schoolkinderen; menigte van eerepoorten en eerebogen, even als elders en in de overige negorijen van Hatoewana. Toehaha heeft ruim 800 inwoners, alle christenen, voor de helft burgers, voor de helft negorijmenschen.

Ongeveer 10 minuten gaans noordelijk van Toehaha ligt eene kleine negorij, welke op de nieuwe kaarten en zelfs in de officiële statistieken niet is aangeduid. Zij heet Mahoe. Valentyn zeide van haar, dat zij in vroegere tijden had bestaan. Ik weet niet of het nieuwe Mahoe op dezelfde plaats ligt als het oude, maar zeker is het, dat zij thans weder bestaat. Hare bevolking, welke niet talrijk is, wordt echter gerekend bij die, van de ongeveer een paal verder noordwaarts gelegene groote negorij Ihamahoe, welke met Mahoe thans nog eene populatie heeft van bijkans 900 zielen, waarvan ruim 700 negorijmenschen, de overigen burgers, alle christenen.

Naauwelijks heeft men Ihamahoe verlaten of men bevindt zich bij de negorij Iha. Deze negorij heeft ongeveer 250 zielen, alle mohammedanen, alle tot nagelplantende dati behoorende.

Iha doorgetrokken zijnde, bereikten wij ongeveer 10 minuten gaans verder de christen-negorij Nolloth, met ruim 1000 inwoners, en daarna de aan deze negorij sluitende christen-negorij Itawaka, met 600 tot 700 inwoners. Ruim 1300 zielen van

deze dorpen behooren tot de negorijvolken, de overige tot de burgerij.

Alle genoemde negorijen hadden een net en vrij welvarend uiterlijk, en deden niet onder voor die, welke wij op Amboina bezochten. In alle werden kerk en school bezocht, met uitzondering van het geheel mohammedaansche Iha. De mohammedanen van Saparoea, de weinige ter hoofdplaats woonachtige niet medegerekend, bewonen slechts de drie negorijen Iha, Koelor en Sirrisorri-islam, op geheel tegenovergestelde punten van het eiland gelegen. Die van Koelor zijn, door de ligging der negorij, geheel van de overige bevolking afgezonderd, maar die van Iha en Sirrisorri-islam leven geheel in de nabijheid van de christen-negorijen. Deze nabijheid leidt weinig tot bekeeringen. De christenen gaan wel, hoezeer zelden, tot het mohammedanisme over, maar nooit de mohammedanen tot het christendom. Zelfs schijnt het, dat bij vele christenen, welke niet van godsdienst veranderen, eene neiging tot het mohammedanisme bestaat, daar het niet zelden gebeurt, dat zij hunne kinderen in het geheim laten besnijden.

Te Itawaka hadden wij den noordoosthoek van het eiland bereikt. Wij hadden daar een ruim gezigt op de ongeveer twee mijlen verwijderde kust van Ceram, op het land van Hoewalooi en Latoe en Roemakai en het van 1000 tot 2000 meters hooge gebergte, dat zich trotsch achter Roemakai verheft. Meer noordoostelijk blikten wij in de ruime baai van Elpapoeti, welke wij den volgenden dag een bezoek zouden brengen.

Te Itawaka werden de nageltuinen bezocht. Zij zijn aangelegd op de rotsige heuvels, welke, aan den noordoosthoek beginnende, zich langs de geheele oostzijde des eilands uitstrekken, en daar, hoezeer rijk begroeid, een onherbergzaam kustland vormen.

In den namiddag keerden wij van dit togtje terug, en volgden daarbij denzelfden weg. De 7 palen afstands werden in ongeveer twee uren tijds afgelegd. Meerderen onzer verkozen een gedeelte van den weg te voet te gaan.

Het korte verblijf te Saparoea liet mij niet toe, verzamelingen

van eenig belang te maken. Door bemiddeling van den adsistent-resident, den heer Schmincke, waren eenige Saparoeëzen overgehaald om mij zooveel mogelijk alles te brengen, wat de riffen in de baai aan dieren opleverden, maar alles wat mèn mij bragt, kwam neder op eenige weinige soorten van visschen en schaaldieren. De Saparoeëzen vierden te zeer feest, dan dat zij zich veel moeite gaven hunne belofte gestand te doen. De marktplaats ter hoofdplaatse stond zelfs ledig, gedurende de beide dagen van het verblijf van het hooge reisgezelschap.

HOOFDSTUK XIV.

NOESSALAUT.

Vertrek van Saparoea. — Voorkomen van Noessalaut. — Bevolking. — Negorijen. — Nagelkultuur. — Onderwijs.

Na een verblijf van slechts anderhalven dag op Saparoea, stoomden wij in den morgen van den 11n Oktober naar de zuidkust van Ceram.

Het uitgeleide van Saparoea was niet minder plegtig dan de intogt. Ten 7 ure waren wij weder aan boord. Een detachement van 25 man van de schutterij van Saparoea ging aan boord van de Ambon over, om te Amahaai tot wacht en eerewacht van den opperlandvoogd te dienen. Ook de heer Schmincke, onder wiens gezag Amahaai is geplaatst, maakte dezen togt mede.

De baai van Saparoea verlaten hebbende, stoomden wij tusschen de eilanden Saparoea en Noessalaut door. Beide eilanden zijn naauwelijks eene halve duitsche mijl van elkander verwijderd.

Noessalaut heeft de gedaante van een langwerpig vierkant en ligt zuidoostelijk van Saparoea. De grootste lengte van het eiland bedraagt een weinig meer dan 1¾ mijl, doch zijne breedte haalt nergens eene volle mijl, meest overal naauwelijks meer dan eene halve mijl, zoodat zijne geheele oppervlakte nog geene □ mijl beslaat. Het zal zich nergens meer dan een driehonderdtal meters boven de zeevlakte verheffen en heeft, wat den vorm van het terrein betreft, veel overeenkomst met Haroeko,

van hetwelk het ook in een geologisch opzigt waarschijnlijk niet veel verschilt.

Het eilandje zou van weinig belang geacht worden, indien het niet dienstbaar was gemaakt aan de nagelkultuur en eene betrekkelijk vrij sterke bevolking bezat.

Zijne natuurlijke geschiedenis zal in de hoofdtrekken wel dezelfde zijn als die van Saparoea en Haroeko, doch zij is nog minder bekend dan die van de overige Uliassers.

Gaea, flora en fauna zijn er nog geheel en al te onderzoeken. Men weet, dat er heete bronnen op het eiland voorkomen, dat op enkele plaatsen veel oker voorkomt, en bij Valentyn is zelfs sprake van het voorkomen van kopersteen (misschien eene soort van malachiet), wat evenwel nog bevestiging verdient.

Ik zag Noessalaut slechts van onzen stoomer. Lagchend is zijn voorkomen door zijne groenende heuvels en wèl bevolkte negorijen. Maar dat zou ook alles zijn, wat ik er van zou weten te zeggen, indien ik niet in het bezit was gesteld van eenige statistische bescheiden, welke, loopende over de jongste jaren, tot de nadere kennis van het eilandje eene bijdrage kunnen leveren.

Anderhalve eeuw geleden was Noessalaut nog met bij de 5000 zielen bevolkt. Die bevolking is sedert tot ongeveer 3 en 3½ duizend zielen teruggebragt, om welk cijfer zij sedert een twintigtal jaren weinig golvingen heeft ondergaan. Op verschillende tijdstippen was het cijfer der populatie als volgt.

Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.
1629	2960	1834	3021	1839	2922	1852	3631
1708	4814	1835	3033	1840	2929	1853	3650
1770	4500	1836	3051	1846	3248	1854	3531
1824	2551	1837	3069	1850	3509	1855	3479
1833	2978	1838	2878	1851	3564		

Noessalaut is het eenige mij bekende eiland van den Molukschen archipel, waar de bevolking geheel uit christenen bestaat. Er zijn noch mohammedanen, noch heidenen, ten zij men de weinige nog

overgeblevene slaven tot de bevolking wil trekken. Europeanen wonen er niet, bestaande de geheele bevolking uit inlanders en eenige mestiezen.

Volgend staatje geeft een overzigt van de zamenstelling der bevolking op verschillende tijdstippen.

Jaren.	Europeanen en Mestiezen.	Burgers.	Negorijvolken. Christenen.	Slaven.	Totaal.
1834	—	61	2918	42	3021
1846	—	61	3165	22	3248
1852	3	73	3524	31	3631
1854	4	61	3438	28	3531
1855	4	63	3386	26	3479

Het aantal negorijen bedraagt 7. Twee daarvan liggen beenij op de westkust, t. w. Sila en Leinitoe, waar nog het fort Beverwijk bestaat, hetwelk echter geene bezetting heeft. De overige negorijen liggen insgelijks aan het strand, Titawaai en Abobo aan de zuidkust, Akoon aan de oostkust en Amet en Nalahia aan de noordkust. Titawaai staat onder een radja, Amet onder een gezaghebber, de overige negorijen elke onder een patti. Deze negorijen zijn dezelfde, welke reeds door Valentyn zijn vermeld. Hare bevolking, op verschillende tijdstippen, was als volgt.

Negorijen.	1629	1708	1834	1854	Negorijen.	1629	1708	1834	1854
Sila	2000	203	102	125	Akoon . .	—	270	176	251
Leinitoe. .	—	399	251	248	Amet . . .	200	1009	839	989
Titawaai .	400	1600	790	938	Nalahia . .	200	636	386	442
Abobo . .	160	697	477	538	Totaal.	2960	4814	3021	3531

Dit staatje toont aan, dat de vermindering der bevolking zich over alle negorijen heeft uitgestrekt, doch dat ook bij alle, uit-

gezonderd Leinitoe, sedert 1834, weder eene vermeerdering plaats heeft.

De burgers maken slechts het $\frac{1}{15}$ gedeelte der bevolking uit. Zij zijn verdeeld in de negorijen Sila, Leinitoe, Titawaai, Amet en Nalahia. Te Abobo en Akoon behooren alle ingezetenen tot de negorijvolken. De weinige mestiezen wonen ter hoofdplaatse Leinitoe of Sila.

Zooals boven reeds gezegd is, deelt Noessalaut voor een niet onbelangrijk gedeelte in de nagelkultuur. In 1854 was er de oogst zeer gunstig en verkreeg men 120283 amst. ponden van 13042 vruchtdragende boomen, zoodat elke vruchtdragende boom afwierp gemiddeld $9\frac{1}{10}$ pond nagelen. Het geheele aantal nagelboomen van het eiland bedroeg echter 24366, zoodat, naar dit totaal cijfer berekend, toch nog elke boom gemiddeld bijna 5 ponden produkt afwierp.

Ik laat hier ook van Noessalaut een overzigt volgen van de verdeeling der nagelboomen op het eiland met betrekking tot de dati, negorijen en nagelplantende bevolking.

Negorijen.	Dati.	Zielen.	Nagelboomen.			Klapperboomen.
			in tuinen.	buiten tuinen.	Totaal.	
Sila	14	116	570	1233	1803	879
Leinitoe	22	220	1000	1785	2785	1946
Titawaai	82	919	3350	6275	9625	10741
Abobo	44	535	1760	7095	8855	4580
Akoon	18	243	720	4282	5002	2833
Amet	56	972	2517	[illegible]142	10659	8236
Nalahia	32	433	1332	[illegible]100	3432	1910
Totaal .	268	3438	11249	30912	42161	30125

De veestapel van Noessalaut komt niet in aanmerking. Runderen zijn er in het geheel niet. De geheele veestapel bepaalt zich tot één paard en 40 tot 50 schapen.

Elke negorij heeft haar eigen' schoolmeester, behalve Sila en

Leinitoe, waar eene enkele school is voor de beide negorijen. Het aantal schoolkinderen komt in de registers over het jaar 1854 voor met het cijfer 750.

Spoedig hadden wij de zeeëngte tusschen Saparoea en Noessalaut achter ons. Wij stoomden nu langs de oostkust van Saparoea en kregen weldra het lagere land van de oostkust der baai van Elpapoeti in het gezigt.

HOOFDSTUK XV.

CERAM.

Amahaai. — Soehoekoe. — De radja van Sahoelau. — Voorgestelde houtstapelplaats. — Algemeene beschouwing van Ceram. — Zijne schiereilanden Howamowel, Kaibobo en Wahaai. — Natuurlijke geschiedenis. — Oude en nieuwe negorijen. — Bevolking. — Christenen, mohammedanen en alfoeren. — Kakian-verbond. — Schrijvers over Ceram. — Noordkust- en zuidkustlanden. — Reizen van de heeren Scherius, Bosscher en Schmincke. — Vlakte der Roewata. — Beschaving der alfoeren. — Toekomst van Ceram.

Amahaai ligt aan eene kleine schilderachtige baai, welke een gedeelte uitmaakt van de wijde baai van Elpapoeti, en een weinig bezuiden den westhoek der baai van Elpapoeti eenige minuten ver tusschen het westelijk kustland der groote baai indringt.

Aangenaam werden wij verrast, ons als eensklaps in de bogt van Amahaai verplaatst te zien. Inderdaad verlustigden wij ons naauwelijks in de lieve gezigten op den weinig verhevenen, met frisch gras en spaarzaam geboomte begroeiden Tandjong Kowakko, welken wij als rakelings passeerden, toen de Ambon eensklaps zwenkte en de negorij Amahaai in den grond van den kleinen inham zich vertoonde.

Wij kwamen op minder dan eene kabellengte van de negorij ten anker en begaven ons aan wal, zoodra het detachement saparoeësche schutters was ontscheept.

Amahaai bestaat uit 3 negorijen, Amahaai-serani, Soehoekoe en Amahaai-islam, doch voor het oog vormen zij één geheel. Gezamenlijk hadden zij op het einde van 1854 eene bevolking van 1279 zielen, waarvan 900 christenen, 181 mohammedanen en 198 heïdenen. De mohammedanen wonen alle te Amahaai-islam. Amahaai-serani had op genoemd tijdstip 682 christenen en 167 heidenen, Soehoekoe 218 christenen en 31 heidenen. De bevolking staat in beschaving beneden die van Amboina en de Uliassers. Zij had een gunstig voorkomen en scheen, naar kleeding en woningen te oordeelen, eene tamelijke mate van welvaart te genieten.

Meerdere negorijhoofden van Ceram's zuidkust waren te Amahaai verzameld om den opperlandvoogd te ontvangen.

Ook een der voornaamste alfoersche hoofden, de radja van Sahoelau, was ten dien einde naar Amahaai opgekomen, omringd van zijn gevolg. Deze radja muntte uit door zonderlingheid, zijn gevolg door uiterste eenvoudigheid van kleeding. De radja was gekleed in grof rood laken en gedekt met eene kegelvormige muts van dezelfde soort van laken. Zijne volgelingen daarentegen hadden de heupen omgord met een stuk bont linnen met naar voren afhangende slip, doch waren overigens naakt. Dergelijk kostuum dragen ook de hoofden der landsvergaderingen of kapala-saniri. Ieder door het gouvernement erkende kapala saniri (1) erlangt een kostuum van rood laken, eene roode muts met drie opstaande punten en voorzien van eene zilveren plaat, waarop de woorden kapala-saniri van

(1) De radja van Sahoelau, als behoorende tot de stammen van Elpapoeti, is geen kapala-saniri. Deze laatste worden door de bevolking verkozen en door het gouvernement aangesteld. Zij zijn drie in getal, die van Sapoelewah en Eti in het Hilasche, die van Ajertalla in het Saparoeasche. Sahoelau, hoewel tot geen saniri behoorende, vergadert evenwel steeds met de saniri van Ajertalla.

Eti of Talla. Het wapen van een kapala-saniri bestaat in eene drietand met eene ronde zilveren plaat, in welke de naam van zijn gebied is gegrift.

Ik bewonderde den krachtigen en rijzigen ligchaamsbouw der volgelingen, het fraai ontwikkelde van de hiervoren reeds door mij beschrevene amboinesche type, maar zij waren bijkans algemeen afzigtelijk door eene huidziekte, in de Molukken kaskado, in de wetenschap naar hare verschillende graden pityriasis, psoriasis en ichthyosis (zemelhuid, schubhuid en vischhuid) genoemd. Zij behoorden tot de stammen van het binnenland, bij welke het koppensnellen of het moeskoppen nog tot de deugden behoort.

Te Amahaai-serani werden kerk en school bezocht. De patti der negorij is tevens goeroe (schoolmeester). De schoolkinderen, met die van Soehoekoe meer dan 150 in getal, waren in het bedompte steenen kerkgebouw verzameld. Wij werden daar onthaald op een examen, dat verre weg het slechtste was van alle, welke wij tot nog toe hadden bijgewoond. Trouwens was het, naar hetgeen ik vernam, met het onderwijs in de overige christen-negorijen van Ceram's zuidkust nog ongunstiger gesteld.

Na het bezoek der drie genoemde negorijen werd een uitstapje gemaakt naar de vlakte van Kowakko, welke zich tusschen de negorijen en den hoek van Kowakko uitstrekt. Deze vlakte is onlangs weder ter sprake gebragt als geschikt ter oprigting van eene stapelplaats voor hout uit de rijke bosschen van Ceram's zuidkust, waaromtrent een belangrijk verslag is opgemaakt door den luitenant ter zee der 1ste klasse den heer J. H. G. Jordens (zie Tijdschrift voor Nijverheid in Nederlandsch-Indië, derde deel, afl. 1 bladz. 1—20). De vlakte bragt ons de vaderlandsche heiden weder voor den geest en biedt eene rijke weide aan voor een' uitgebreiden veestapel.

Het bezoek van Amahaai duurde niet langer dan één tot een paar uren. Daarna gingen wij weder scheep en stoomden nu naar Banda.

Ik mag echter het belangrijke eiland Ceram niet verlaten, alvorens een overzigt te hebben gegeven, van wat in de hoofdtrekken daarvan thans bekend is. Ik zal daarbij kunnen voegen menige statistische bijzonderheid, tot nog toe niet van openbare bekendheid geworden en ten slotte wijzen op eenige middelen, welke zullen kunnen strekken om zijne bevolking tot meerdere ontwikkeling en welvaart te brengen en het geheele eiland meer onder een geregeld bestuur, ter uitbreiding van ons gezag en onzen handel.

Het is eerst sedert ruim een tiental jaren, dat voor de nadere kennis van Ceram min of meer belangrijke bouwstoffen zijn aangebragt. Die kennis is te danken aan de heeren T. J. Willer, J. F. G. Brumund, R. Scherius, Van Schmid, J. H. G. Jordens, C. Bosscher, J. B. J. Van Doren. Wat de natuurlijke geschiedenis betreft, heb ik zelf iets mogen toebrengen in eenige artikelen, welke aan de ichthyologie van Ceram zijn gewijd.

Ceram strekt zich uit van 127° 57′ tot 131° o. l. van Greenwich en van 2° 46′ tot 3° 51′ z. b. Zijne oppervlakte bedraagt ongeveer 346 □ mijlen; zijne grootste breedte gaat meer dan 4 maal in zijne lengte.

Het eiland bestaat uit drie schiereilanden, van welke het oostelijke grooter is dan de beide andere te zamen. De landengte van Sawaai, weinig meer dan 3 geographische mijlen breed, verbindt het ooster-schiereiland, wat men, naar onze vestiging aldaar, Wahaai zou kunnen noemen, met het midden-schiereiland, hetwelk, naar een der voornaamste negorijen, den naam van Kaibobo zou kunnen dragen.

Het wester-schiereiland, verre weg het kleinste van de drie, sedert oude tijden onder den naam van Howamowel of Klein-Ceram bekend, sluit zich aan dat van Kaibobo door de landengte van Tanoeno, welke minder dan een mijl breed is.

De genoemde schiereilanden hebben hunnen vorm te danken, aan drie groote baaijen. De baai van Tanoeno scheidt Howamowel van Kaibobo; de baaijen van Sawaai en Elpapoeti Kaibobo van Wahaai.

De gedaante van het eiland en de geaardheid zijner kustwateren zijn door de onderzoekingen onzer zeeofficieren vrij juist bekend geworden. De beste kaarten, welke thans van Ceram bestaan, zijn, voor het hydrographische, de reeds meermalen aangehaalde kaart van de Moluksche eilanden van den heer Gregory en voor het geographische de Kaart van het Midden- en Zuidelijk gedeelte van den Molukschen Archipel (1854) van den heer P. Baron Melvill van Carnbee.

Over bijkans geheel het eiland strekt zich een veelkoppig gebergte uit, hetwelk naar sommige kuststreken toe in laag land overgaat, de vruchtbare moeder van tallooze en uitgestrekte sagobosschen en een geschikte bodem voor de vestiging eener talrijke bevolking.

Op Howamowel verheffen de bergen zich niet tot eene aanmerkelijke hoogte, doch op het middenschiereiland zijn toppen van 1500 tot meer dan 1800 meters hoogte, terwijl zich in het midden van het ooster-schierland de Noesaheli verheft, welke met de hoogste van Java's bergen wedijvert en tot meer dan 3000 meters boven de zeevlakte reikt.

Maar van die bergen zelve, van hunne bijzondere gedaante en verbindingen, van de hooglanden en dalen, welke zij insluiten, is de bestaande kennis nog naauwelijks noemenswaardig. Uit hetgeen ik bij oudere en nieuwere schrijvers vermeld zie, schijnt opgemaakt te mogen worden, dat vele van de bergen van Howamowel en Midden-Ceram uit kalk en krijt bestaan. Wèl is er in de laatste jaren een artikel gepubliceerd over eenige geognostische bijzonderheden van de oostkust van Howamowel, en het voorkomen van tin aldaar, maar het daarin vermelde verdient nog allezins bevestiging. Meer vertrouwen verdienen de berigten van den overleden gouverneur der Molukken C. M. Visser, omtrent het voorkomen van steenkolen op meerdere punten van het eiland. Een nader onderzoek van de terreinen dier steenkolen is wel reeds thans ruim drie jaren geleden gelast, doch nog niet ten uitvoer gebragt.

De flora van Ceram is nog geheel te bewerken. Wèl draagt men

kennis van zijne sago- en kajoepoeti-bosschen, van zijnen vroegeren rijkdom aan kruidnagelen en muskaatnoten, van zijne koffijboomen, rijst en suikerriet, van zijnen rijkdom aan vruchtboomen en aan bosschen van katappan, kajoebessi, lingoa, akaro, nanni, govassa, salawakkoe, bintangor, djawan en van talrijke andere boomen, welke edele houtsoorten opleveren; voorts van zijne wouden van kasuarinen en rhizophoren, en van een aantal reeds bepaalde plantensoorten, maar van eene eigenlijke flora van Ceram is in de wetenschap nog geene sprake.

Met onze kennis der fauna van Ceram is het niet veel gunstiger gesteld. Men zou daarvan thans gewis meer weten, indien de verzamelaars, welke van vroegere tijden af Europa hebben voorzien van natuurlijke zeldzaamheden uit de Molukken, hadden zorg gedragen, de woonplaatsen op te geven der dieren en vooral van de horens en schelpen, welke, van Ceram afkomstig, in Europa als voorwerpen van Amboina zijn ontvangen en als zoodanig gedeeltelijk in de registers der wetenschap opgenomen. Maar, niettegenstaande Ceram zooveel van zijne dierlijke voortbrengselen aan de wereld heeft geleverd, kennen wij thans van zijne fauna nog slechts eenige zoogdieren (herten, varkens en koeskoes) en eenige vogels (1), een aantal visschen en eenige weekdieren (2). Mijne eigene onderzoekingen hebben eenig licht verbreid over de vischfauna van het eiland (3) en daarvan 186 soorten doen kennen, welke grootendeels bij Wahaai, aan de

---

(1) Eos guebiensis Wagl., Psittacodis intermedius Bp., Psittacodis Westermanni Bp., Trichoglossus ornatus Vig., Eclectus puniceus Bp., Eclectus Cornelia Bp., Cacatua sulphurea Vieill., Athene squamipilea Bp., Eudynamis Ransomi Temm., Calao ruficollis Bp., Corvus violaceus Temm., Corvus validus Temm., Tropidorhynchos subcornutus Temm., Graucalus atriceps Bp., Graucalus ceramensis Bp., Mimetes Forsteni Bp. en Casuarius orientalis.

(2) Rostellaria fusus Hinds, Helix guttata Le Guill., Scarabus imbrium Montf., Turbinella ceramica Lam.

(3) Zie mijne desbetrekkelijke bijdragen in het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

noordkust, maar voor een gedeelte ook aan de zuidkust en in de zoete wateren van Howamowel en Kaibobo leven.

Ook omtrent de kruipende dieren van Ceram ben ik in staat eenig licht te verspreiden, door 33 soorten (1), welke ik eenige jaren geleden van wijlen Dr. Pflaum ontving en te Wahaai waren verzameld. Van die soorten behoort één tot de schildpadden, één tot de krokodillen, vier tot de gekko's, twee tot de leguanen, twee tot de hagedissen, één tot de draken, vijf tot de skinken, waaronder eene uiterst fraaije nieuwe soort, en zeventien tot de slangen, waaronder slechts één tot de echte giftslangen.

Meer weet men van Ceram's bevolking, en hoezeer ten opzigte van de bewoners der binnenlanden nog vele gegevens gemist worden, heeft het laatste tiental jaren veel wetenswaardigs daaromtrent aan het licht gebragt.

In een administratief opzigt is Ceram in 5 deelen verdeeld, zooals reeds uit het in vorige hoofdstukken medegedeelde heeft kunnen blijken.

De oosthoek behoort onder de residentie Banda.

De noordkust-landen, van af de baai van Waroe in het oosten tot aan de negorij Maloean, of volgens eene andere officiële opgave, tot aan de negorij Lissabatta in het westen, behooren onder de Post Wahaai.

Howamowel en een gedeelte van het middenschiereiland, aan

---

(1) Chelonia midas Schw., Crocodilus biporcatus Cuv., Platydactylus guttatus Cuv., Platydactylus vittatus Cuv., Hemidactylus variegatus Cuv., Gymnodactylus marmoratus Cuv., Varanus bivittatus DB., Varanus chlorostigma DB., Istiurus amboinensis Cuv., Bronchocela cristatella Kaup, Draco lineatus Daud., Eumeces Oppelii DB., Euprepes ceramensis Blkr, Euprepes Sebae DB., Lygosoma smaragdina DB., Cyclodus Boddaertii DB., Ophthalmidion crassum A.Dum., Ophthalmidion fuscum A. Dum., Python reticulatus Gr., Liasis amethystinus Gr., Enygrus carinatus Wagl., Calamaria Linnaei Boie, Coryphodon korros DB., Dendrophis picta Boie, Brachyorrhos albus Kuhl, Amphiesma subminiatum DB., Hemiodontus leucobalia DB., Opetiodon cynodon DB., Eurostus plumbeus DB., Cerberus boaeformis DB., Chrysopelea rhodopleuron Boie, Triglyphodon irregulare DB., Acanthophis cerastinus Daud.

de noordkust tot bij Maloean of Lissabatta, aan de zuidkust tot bij de negorij Kaibobo, is gebragt onder de afdeeling Hila en Larike.

De zuidkustlanden, van af Kaibobo tot en met Hatoemeten, ter uitgestrektheid van 2 graden, behooren onder de afdeeling Saparoea, en zijn nog verdeeld in de gewesten, welke meer in het bijzonder onder Saparoea behooren en die, welke onder het dadelijk toezigt van den ambtenaar van Haroeko zijn geplaatst. Onder Haroeko behooren de zuidkustlanden van af Kaibobo tot nabij de baai van Elpapoeti, terwijl de overige landen onder het onmiddellijk gezag staan van den adsistent-resident van Saparoea.

De nieuwe tijden hebben talrijke inlichtingen gegeven omtrent Ceram. Wel had Valentyn reeds veel medegedeeld, omtrent zijne gesteldheid en kusten, zijne negorijen en geschiedenis, de zeden en gewoonten der kustbewoners en der alfoeren, doch na hem verliep meer dan eene eeuw, alvorens eenig nader licht ten deze opging en in die eeuw is op Ceram veel veranderd, uitgenomen zijne bergvolkeren, welke, onbeschaafd en grootendeels buiten ons gezag levende, hunne voorouderlijke kleeding en gewoonten hebben behouden.

Ceram was thans meer dan twee eeuwen geleden, althans wat zijne kustlanden betrof, een volkrijk en bloeijend eiland. Javanen en Makassaren, Batjanezen en Gilolorezen, Papoeërs en Bandanezen stroomden als om strijd derwaarts om handel te drijven en de noten en nagelen af te halen, welke vooral Howamowel in groote hoeveelheid opbragt. Op vele plaatsen hadden zich volken van die verschillende stammen gevestigd en verschillende sulthans der Molukken deden nog lang hunne aanspraken op sommige kustgedeelten gelden. Maar de Kompagnie heeft aan al dien bloei en welvaart een einde gemaakt, Howamowel met zijne talrijke negorijen verwoest en de bevolking vertiend en verjaagd, allerwege langs Groot-Ceram, de specerijboomen uitgeroeid en de negorijen geplunderd of verbrand.

Vóór het begin der 18e eeuw had de Kompagnie, met onverbiddelijke gestrengheid, hare taak reeds volbragt.

Uit onlangs door den heer P. A. Leupe in het 3e deel der Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië medegedeelde bescheiden van het jaar 1629, blijkt, dat Howamowel toen eene bevolking bezat van ongeveer 17000 zielen. Toen Valentyn optrad, om de geschiedenis van het gepleegde geweld te boeken, kon hij van Howamowel slechts vermelden, stranden en bosschen en bergen, want zijne vroegere bevolking bestond niet meer. Groot-Ceram, wat minder had geleden dan Howamowel, bezat toen nog talrijke dorpen, maar uit wat hij omtrent die negorijen mededeelt, is op te maken, dat zij een tijdperk van grootere welvaart hadden gekend.

De bevolking van Ceram schatte Valentyn in het begin der vorige eeuw op ruim 15000 zielen, zonder die der alfoersche negorijen van het diepe binnenland, welke hij niet alle kende, zelfs niet bij naam. Vele der door Valentyn vermelde negorijen vind ik terug in de nieuwere statistieken, maar vele schijnen ook opgehouden hebben te bestaan, of dragen thans geheel verschillende namen.

De heeren Willer en Bosscher hebben zich de moeite gegeven, de namen der tegenwoordige negorijen, aan de noord- en oostkust gelegen, uit te vorschen en de sterkte der betrekkelijke bevolkingen op te geven. Die der negorijen van Howamowel en van de zuidkust heb ik leeren kennen uit de officiële bescheiden, over welke ik heb kunnen beschikken.

Door een en ander ben ik in staat gesteld, Ceram's bevolking tot meer in bijzonderheden te vermelden, dan tot nu toe is geschied, maar ik mag niet verzwijgen, dat ten opzigte van vele negorijen nog onzekerheid bestaat en dat de meeste alfoersche negorijen, onder de zuidkustlanden behoorende, nog nagenoeg geheel onbekend zijn. De beste kaarten van Ceram van den nieuweren tijd, die van de heeren Gregory en Melvill van Carnbee, laten ten opzigte van de plaatsing, zelfs der kustnegorijen, nog zeer veel te wenschen over. Vele der daar vermelde negorijen bestaan thans niet meer, terwijl vele der tegenwoordige negorijen, omtrent welke in de archieven statistische gegevens bestaan, daarop niet zijn aange-

duid. Met weinig moeite zoude men ten deze de bestaande kaarten kunnen verbeteren. Een enkele togt van een onzer kleinere stoomschepen rondom Ceram, met een met Ceram bekenden ambtenaar, zou daartoe voldoende zijn.

Ik zal Valentyn niet naschrijven over de ceramsche alfoeren. Dat hebben reeds meerdere nieuwere schrijvers gedaan en deels daarbij gevoegd en verbeterd, wat persoonlijk onderzoek hun had geleerd. Slechts wil ik hier herhalen, wat reeds lang doch niet algemeen bekend is, dat het verbond der alfoeren, bekend onder den naam van het kakian-verbond, eene mengeling van hetgeen onze tegenwoordige maatschappij oplevert in de vrijmetselarij en de geheime genootschappen, zijnen oorsprong schijnt te hebben in het extirpatiestelsel der Kompagnie en ontstaan te zijn ten gevolge van de verwoesting van Howamowel door Arnold De Vlaming van Oudtshoorn, wiens talenten en krachtige geest een' schooneren werkkring waardig waren. Dat verbond zou gerigt geweest zijn tegen onze overheersching, en thans nog, nu de neiging bestaat weldaden over de bevolking te brengen gelijk vroeger rampen, is het een magtig beletsel tegen de uitbreiding van ons gezag in de binnenlanden. Dat verbond strekt zich echter niet verder oostwaarts op het eiland uit, dan tot waar de stammen huizen, bij welke het moeskoppen of koppensnellen nog als eene stalen wet wordt gehandhaafd, dat is, tot nabij de oosthelft van het eiland, waar sedert onheugelijke tijden zachtere zeden onder de alfoeren heerschen (1).

---

(1) De heeren C. Bosscher en W. Schmincke bezochten in Maart dezes jaars een groot gedeelte der zuidkust van Midden-Ceram. De heer Bosscher is der meening toegedaan, dat het kakian-verbond zijnen oorsprong heeft in de oude vijandschap tusschen de stammen van West-Ceram en Oost-Ceram en beschouwt het meer als een middel der priesters [mawing] om hunnen invloed op het volk te handhaven, dan als bepaald tegen het gouvernement gerigt. De jongste bemoeijingen van de heeren Bosscher en Schmincke waren reeds vruchtbaar voor de beschaving der alfoeren, vermits zij van meerdere hoofden de plegtige belofte hebben verkregen, dat zij met al hunnen invloed de gewoonte van het koppensnellen zullen tegengaan.

Ik zal thans mededeelen, wat omtrent de tegenwoordige bevolking van Ceram in de gedrukte en ongedrukte berigten van de jongste tijden is vermeld.

Ik mag echter niet onopgemerkt laten, dat de openbaar gemaakte gegevens, verre van voldoende zijn om een juist begrip van de tegenwoordige getalsterkte der bevolking te geven. Zelfs in gouvernements-archieven zoekt men te vergeefs naar eenigzins bevredigende bescheiden betrekkelijk dit onderwerp. Slechts omtrent de strandnegorijen der zuidkust, welke onder de afdeeling Saparoea behooren, en de onder Banda behoorende negorijen der oostkust, gaan die bescheiden eenigzins in bijzonderheden. Evenwel zal ik hier teruggeven, wat ik heb kunnen opsporen.

De gegevens over 1854 omtrent het onder de afdeeling Hila behoorende gedeelte van Ceram, dat is, Howamowel en een gedeelte der noordwestkust van Groot-Ceram, duiden op eene bevolking van slechts 2468 zielen, t. w. 4 mestiezen, 111 inlandsche burgers, 1299 negorijmenschen (waaronder 357 christenen en 942 mohammedanen) en 1054 heidenen. Deze opgave schijnt echter slechts te omvatten, de bevolking langs de baai van Tanoenoe, dat is, de negorijen Loehoe, Iha, Koelor, Lokki, Etti, Piroe en Tanoenoe. Ik lees echter van nog andere negorijen, van Kawa en Assahoedi, terwijl de noordkust-negorijen Kallowai, Noeniali en Maloean in de officiële bescheiden niet vermeld zijn, evenmin als de binnenlandsche negorijen van den noordwesthoek. Ik geloof alzoo de bevolking van het onder Hila behoorende gedeelte gerustelijk te mogen stellen op 6000 zielen.

Van het onder de afdeeling Saparoea behoorende gedeelte, zie ik de bevolking der strandnegorijen tot in bijzonderheden der cijfers opgegeven. In 1854 zou zij 24194 zielen hebben bedragen, waaronder 5379 christenen, 5763 mohammedanen en 13050 heidenen. Onder die cijfers zijn echter op verre na niet begrepen alle heidenen, welke in talrijke dorpen in de binnenlanden verblijf houden en van welke de 28, welke in het jaar 1629 onder onze souvereiniteit stonden, toen geschat werden bevolkt te zijn met 7850 weerbare mannen of meer dan 30000 zielen. Die

binnenlandsche volken hebben van het monopolie- en extirpatiestelsel weinig of niet te lijden gehad, en indien men al mag aannemen, dat zij wegens hunne onbeschaafdheid en de bij een groot gedeelte hunner gebruikelijke gewoonte van het koppensnellen, weinig in aantal toegenomen zijn, mag zij zeker thans nog geschat worden ruim 40000 zielen te bedragen. Men erlangt dan voor de totale bevolking van het saparoeasche gedeelte van Ceram een cijfer van ongeveer 65000 zielen.

In de beide genoemde afdeelingen heeft het christendom, zooals uit de gegevene cijfers blijkt, geene onbelangrijke vorderingen gemaakt. Sedert oude tijden bestaat het daar reeds, maar het heeft nog geen veld gewonnen op de oostelijke helft van het eiland, en strekt zich niet verder oostelijk uit dan de aan de baai van Elpapoeti gelegene negorijen.

Ten opzigte van de bevolking van Ceram's noordkust bestaan slechts weinig zekere gegevens, wegens den geringen invloed, welke daar door ons wordt uitgeoefend. De heer Willer is omtrent de sterkte dier bevolking het meest in bijzonderheden getreden. In eene opgave, welke betrekking heeft tot het einde van het jaar 1836, heeft hij de bevolking der noordkust begroot op ruim 42000 zielen, waaronder 2874 mohammedanen, 1271 slaven en 36936 alfoeren. Hij verkreeg die cijfers door zamentelling van de bevolkings-cijfers van niet minder dan 95 dorpen, welke alle door hem zijn opgenoemd, doch 19 van welke, met eene bevolking van 4000 zielen, tot het Bandasche gedeelte van Ceram behooren, zoodat 38000 zielen op de afdeeling Wahaai kwamen.

De officiële opgaven, welke ik heb kunnen raadplegen, wijzen voor de bevolking van de noordkust, voor zoover zij onder de post Wahaai behoort, een totaal cijfer aan voor 1854 van 40302 en voor 1855 van van 40925 zielen, onder welk laatste cijfer zijn begrepen 1 Europeaan, 4 Chinezen, 2123 mohammedanen, 16 Arabieren en andere vreemde oosterlingen, 38780 alfoeren en 1 slaaf. Van de slavenbevolking, welke in de mohammedaansche negorijen nog maar al te sterk is, zie ik in de nieuwste

bescheiden geen gewag gemaakt, waarschijnlijk omdat zij niet wettelijk als slaven erkend zijn. Daarom komt de slavenbevolking daar slechts met het cijfer 1 voor.

De afdeeling of post Wahaai is verdeeld in 9 regentschappen of negorijen, door mohammedanen bewoond, onder welke de alfoersche negorijen der noordkustlanden administratief zijn gebragt. De meeste alfoersche negorijen behooren onder de regentschappen Hatiling, Hatoewe en Passanea. Daar de bevolkingscijfers sedert de laatste 20 jaren weinig golvingen hebben ondergaan, hetwelk trouwens weinig voor het wezen der zaak bewijst, wat men, wegens gebrekkige hulpmiddelen, niet juist kent, zal ik in ondervolgenden staat de bevolking der verschillende negorijen opgeven, zooals zij voorkomt in de opgaven van den heer Willer.

Wat eindelijk het Bandasche gedeelte van Ceram betreft, de nieuwste en het meeste vertrouwen verdienende opgaven desbetrekkelijk heeft men te danken aan den heer C. Bosscher. Volgens die opgaven zou dit gedeelte in 1854 of 1855 eene populatie hebben bezeten van ongeveer 21½ duizend zielen, waarvan ongeveer ⅔ alfoeren, de overigen mohammedanen.

Wanneer men de totalen der verschillende afdeelingen van Ceram's bevolking, zooals die hierboven zijn toegelicht, zamentrekt, erlangt men een globaal totaal van ruim 133000 zielen, welk cijfer bij eene nadere naauwkeurige telling der alfoersche bevolking, waarschijnlijk tot 150000 of meer zou stijgen.

Ik zal thans laten volgen eene lijst van de totalen der bevolking van de verschillende negorijen, voor zoo verre ik daaromtrent bijzondere opgaven heb kunnen opsporen. De alfoersche negorijen zijn daar niet vermeld, tenzij wat de noord- en oostkust betreft. De christennegorijen zijn aangeduid met eene c, de mohammedaansche met eene m, en de heidensche met eene h. Meerdere negorijen hebben eene gemengde bevolking van christenen en heidenen of van mohammedanen en heidenen. Achter de negorijen, van welke mij zulks bekend is, heb ik gevoegd de letters c. h., of m. h.

	Zielen.
I. *Ceram onder Hila.*	
Loehoe. c. h.	622
Iha.	182
Koelor.	68
Lokki (Assawoedi en Kawa?)	922?
Piroe. c.	449
Etti. c.	172
Tanoenoe. c.	53
II. *Ceram onder Haroeko.*	
Kaibobo. c.	1135
Waisamoe. c.	105
Hatoesoewa. c.	317
Kairatoe. h.	188
Seroeawan. c.	151
Kamarian. c.	779
Tihoelaleh. c.	262
Roemakai c.	414
III. *Ceram onder Saparoea.*	Zielen.
Latoe. m.	393
Tomalehoe. m.	53
Hoewalooi. m. h.	428
Paulohi. c h.	1047
Samasoeroe (Elpapoeti). c. h.	824
	Zielen.
Apisano c. h.	406
Awaja. c. h.	221
Warakaja. c. h.	448
Makariki. c. h.	478
Soehoekoe. c. h.	249
Amahaai-serani. c. h.	849
Amahaai-islam. m.	181
Sepa. m. h.	1059
Tamilouw. m.	453
Haya. m.	821
Toeloeti. m. h.	2113
Laimoe. m. h.	1832
Atiahoe. m. h.	7694 (1)
Warinama. m.	476
Hatoemeten. m. h. (2).	818
IV. *Ceram onder Wahaai.*	
a. Regentschap Lissabatta.	
Lissabatta. m.	314
Loemawe. h.	347
Loemawoni. h.	70
Latte. h.	75
Loemapeloe. h.	110
Loon. h. (3).	56

(1) Waarschijnlijk met inbegrip der nabij wonende alfoeren.

(2) Op eene manuskript-schetskaart van een gedeelte der zuidkust van Ceram, opgemaakt door den heer J. H. G. Jordens in 1852, zie ik, behalve de hierboven genoemde, nog de volgende binnenlandsche heidensche dorpen vermeld, alle onder Haroeko en Saparoea behoorende, t. w. onder Haroeko, Oeraör, Imahattai, Hoenitetti (in het Kairatoesche), en onder Saparoea; Roemarea Sennaho, Waaisiha, Maäni, Ahilatoe, Matenisse, Ohoeloöni (binnenlanden van de bogt van Elpapoeti); voorts Tehoewa (tusschen Toeloeti en Laimoe) en Tolim en Abletta (tusschen Laimoe en Atiahoe). Langs het uitgestrekte stroomgebied van de Bobat, eene rivier, welke zich in de baai van Toeloeti uitstort, zijn op genoemde kaart ook enkele negorijen aangeduid.

(3) Op Ceram's noordwestkust liggen nog meerdere negorijen, zooals Kallowaai, Noeniali, Maloean, Lakola, Massiroena en Wapoena, welke onder Hila behooren, doch omtrent welker bevolking ik geene opgaven bezit.

	Zielen.
b. Regentschap Sleman.	
Sleman. m.	286
c. Regentschap Passanea.	
Passanea. m. h.	117
Hoerali. h.	394
Massesoelang. h.	244
Waresiwa. h.	250
Marhom. h.	594
Karloetoe. h.	217
Lisella. h.	98
Lissabatta. h.	105
Hereloet. h.	145
Klein-Hoerali. h.	39
Poeni.	81
d. Regentschap Sawaai.	
Sawaai. m.	367
Roemalot. h.	145
Hawaoloe. h.	261
e. Regentschap Bissi.	
Bissi. m.	42
Open. h.	95
f. Regentschap Hatiling.	
Hatiling. m.	280
Waairama. h.	437
Pigowinan. h.	80
Latoe-manasela. h.	740
Oekong. h.	229
Hile. h.	2380
Masoni. h.	2400
Tesawele. h.	3100
Toevantoebit. h.	85
Makwalipan. h.	465
Makatia-moewal. h.	50
Watoeloesi. h.	50
Kapawaai.	1130
Harimoeret. h.	350
Samat. h.	150
Mareae. h.	2800
Lebeh. h.	42

	Zielen.
Hopreh h.	66
Seteh h.	2300
Kambali. h.	1300
Konogori. h.	1500
Sirawaai h.	1000
Mataheke. h.	50
Kapalei. h.	180
Arroembaai h.	100
Irofon. h.	80
g. Regentschap Hatoewe.	
Hatoewe. m.	385
Roemosokat. h.	69
Papoe. h.	23
Waailola. h.	91
Hatoenoevoe. h.	1945
Sahahoevoe. h.	3018
Loemalalat. h.	2235
Oewien. h.	2884
Passinatoe. h.	396
h. Regentschap Goa of Gaä.	
Goa of Gaä. m.	172
Sollat. h.	18
Kattanallat. h.	20
Reffert. h.	58
Saisowon. h.	15
Lolola. h.	7
Boeaklovon. h.	9
i. Regentschap Hotti of Hoti.	
Hotti of Hoti. m.	133
Tauwer-soesoesin. h.	110
Mosmat. h.	84
Weiti. h.	72
Bankooi. h.	114
Matakap. h.	160
Wahalet. h.	100
Ajerbotti. h.	45
Toesinhatti. h.	112
Wahalet. h.	37

	Zielen.		Zielen.
V. *Ceram onder Banda.*		Kwaos. m. h.	800
a. Regentschap Tobo.		*e.* Regentschap Kian.	
Tobo, Batoeasa, Osson, Kissalaut, Toem. m. h.	500	Roembow of Roemanda, Nama, Salagor, Gauw. m. h.	700
b. Regentschap Kilmoeri		Artefella, Angar, Kelaba, Gilligah, Arsoli. m. h.	900
Celor, Kilmoeri, Kilbong, Dawang, Afang, Komelang, Tha-oender, Kamar, Batoeloming. m. h.	1200	*f.* Regentschap Denama.	
		Denama. m. h.	650
c. Regentschap Oerong.		*g.* Regentschap Kilbat.	
		Kilbat, Gah. m. h.	500
Oerong, Ena-ena, Lokon, Goeligoeli, Kwammor-ketjil, Kwammor-besaar. m. h.	400	*h.* Regentschap Kilmoei.	
		Kilmoei. m. h.	300
		j. Regentschap Waroe.	
		Waroe, Bilis. m. h.	1600
d. Regentschap Kwaos.			

Onder dit gedeelte van Ceram behooren voorts nog meerdere alfoersche negorijen, gedeeltelijk ook door mohammedanen bewoond, door den heer Bosscher niet genoemd, doch door den heer Willer vermeld, t. w.

Negorijen.	Zielen.	*Negorijen.*	Zielen.
Taroei. m.	165	Watoeletan. h.	289
Kelleser. m.	103	Tamtelas. h.	147
Kafarat. m.	99	Kilbawar. h.	451
Batti. h.	193	Teun. h.	135
Bowatan. m.	97	Watoemasan. h.	30
Mateur. m.	101	Amenloe. h.	90
Kadat. h.	26	Refat. h.	61
Bamfijet. h.	517		

Eene algemeene zamentrekking der bevolking van de Amboinasche eilanden, met inbegrip van geheel Ceram geeft de volgende ronde cijfers.

Eilanden.	*Zielen.*
Amboina.	27500
Manipa.	700
Bonoa.	1500
Boero.	9200
Amblaauw.	1000
Haroeko.	7200
Saparoea.	11600
Noessalaut.	3500
Ceram.	150000
Totaal.	212200

Zoo als ik boven reeds heb gezegd, is Ceram door meerdere nieuwere schrijvers eenigzins nader bekend geworden.

Omtrent Howamowel heeft men een artikel te danken aan den heer J. B. J. Van Doren, getiteld „Howamohel en een gedeelte van de zuidwestkust van Ceram", in het vorige jaar openbaar gemaakt in zijne „Fragmenten uit de reizen in den Indischen Archipel". Dat artikel bevat meerdere onjuiste en verwarde voorstellingen, doch leert toch eenige bijzonderheden kennen omtrent de negorijen Kawi, Lokki, Loehoe en Piroe, de laatste aan de landengte van Tanoeno gelegen, en welker bevolking, deel christenen, deels heidenen, gezegd wordt uit te munten in het vervaardigen van gekleurde bamboe-matjes.

Ten opzigte van Ceram's zuidkust heeft de heer Van Schmid eenige bijzonderheden omtrent de gewoonten en zeden der bevolking medegedeeld in een reeds vroeger aangehaald artikel.

De heer Van Schmid heeft ook toegelicht het kakian-verbond in een artikel, geplaatst in het 2e deel van den 5n jaargang (1843) van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

De heer R. Scherius volbragt in 1846 een' togt dwars door het eiland, van Makariki naar Horali en Wahaai, en beschreef dien in het 4e deel van den 8n jaargang van hetzelfde tijdschrift, een togt, die later door anderen herhaald is. De reis ging geheel door wildernissen en leverde weinig anders op voor de wetenschap

dan eenige bijzonderheden omtrent Makariki en Horali, de moeijelijkheden van het doortogen terrein en het voorkomen op enkele plekken van petola-slangen en eene menigte jaarvogels.

Zoo als reeds gezegd is, heeft de heer C. Bosscher in Maart 1856 de zuidkustlanden in de omstreken der baai van Elpapoeti bezocht. Overal vond hij uitgebreide vruchtbare vlakten. De koffijheester tiert daar allerwege in het wild en is er, zonder kultuur, zoo rijk aan vruchten als de vruchtbaarste koffijheesters op Java en Sumatra. Te Makariki, aan de baai van Elpapoeti, begint eene uitgestrekte vlakte, van 60 palen lengte en 20 tot 30 palen breedte, doorstroomd van eene prachtige rivier, de Roewatta, welke eene bijna gelijkmatige diepte heeft van 5 tot 6 voeten.

In een artikel, getiteld: „Bijdragen tot de kennis van het oostelijke gedeelte van Ceram en omliggende eilanden", geplaatst in het 4e deel van het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde (Batavia 1855), heeft de heer Bosscher eenige korte mededeelingen geleverd omtrent Ceram's oosthoek. Hiervoren zijn reeds de gegevens medegedeeld, welke de heer Bosscher omtrent de sterkte der bevolking van dit gedeelte van het eiland heeft verkregen. Men leert verder uit zijne opgaven, dat Oost-Ceram verdeeld is in de distrikten Tobo, Kilmoeri, Oerong, Kwaos, Kian, Denama, Kilbat, Kilmoei en Waroe, over welke radja en orangkaja bewind voeren, terwijl er het bestuur van vele tot die distrikten behoorende negorijen aan orangtoea is opgedragen. Slechts in het distrikt Kian dragen de hoofden van de beide onderdistrikten, in welke het is verdeeld, de titels van sengadji en kapitein. De alfoeren zijn in den oosthoek vrij talrijk en erkennen min of meer het gezag van sommige strandnegorijen. Omtrent Waroe vindt men ook eenige, hoezeer oudere en deels weinig juiste, mededeelingen in de beschrijving der Zuidpoolexpeditie van Dumont d' Urville, welke de hoofden en bewoners in een weinig gunstig licht stelt.

Over Ceram's noordkust hebben de nieuwere tijden meerdere artikels het licht doen zien, welke echter grootendeels be-

trekking hebben tot de alfoersche bevolking. Deze artikels zijn getiteld:

Aanteekeningen gehouden op eene reis in het oostelijke gedeelte van den Indischen Archipel, door J. F. G. Brumund (Tijdschrift van Nederlandsch Indië, 7e jaargang, 2e deel, 1845).

Aanteekeningen omtrent de instellingen der alfoeren van het landschap Waairama, eiland Ceram, door T. J. Willer (Indisch Archief, 1e jaargang, 2e deel, 1850).

De alfoeren van het eiland Ceram, en Rouwplegtigheden en onthaal bij de alfoeren, door J. B. J. Van Doren (De Globe, 13e deel, 1855).

Beknopte beschrijving van Wahaai op de noordoostkust van het eiland Ceram, door J. B. J. Van Doren (Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, 4e deel 1855).

De belangrijkste dezer bijdragen is gewis die van den heer Willer. Zij heeft geleerd, dat bij de alfoeren noch slavernij, noch pandelingschap bestaat, dat zij verdeeld zijn in stammen (ifan) en gehuchten (lohoki), twee of meer van welke een landschap (amani) uitmaken, welk landschap staat onder een opperhoofd (latoe), in welks stam het bestuur erfelijk is. De alfoer is volgens zijne instellingen gebonden aan het gehucht, waartoe hij behoort, hoezeer hij zijne vrouw moet nemen uit een' vreemden stam. De gehuchten staan onder hoofden met den titel van makahitia. De regeringsvorm is oligarchisch-republikeinsch, houdende de latoe, makahitia en een derde hoofd, malesi (sterrenwichelaar en voorvechter) hunne bestuursvergaderingen gezamenlijk met twee afgevaardigden uit elken stam. Dáár waar de alfoersche landschappen staan onder het gezag of den invloed van de mohammedaansche hoofden der strandnegorijen, heeten deze hoofden beschermheeren of kamal. De grond behoort aan de geheele amani, zonder onderscheiding van dorpsbezit, en is onvervreemdbaar. De alfoeren hebben, merkwaardig voor een zoo onbeschaafd volk, een geregeld stelsel van belasting, waardoor op eene wettelijke wijze wordt voorzien in het onderhoud der bestuurders. Deze belasting bestaat uit 23 tot 25 percent van de

opbrengst van den sago-oogst, welke belasting naarmate van den rang der hoofden onder hen wordt verdeeld. De arbeid is in eere en het deel van den man. Omtrent verdere bijzonderheden, ook omtrent de godsdienst, het regtswezen, het oorlogswezen, het huwelijk, enz. der alfoeren, moet ik naar den heer Willer verwijzen.

De post Wahaai wordt verdeeld in de 9 regentschappen of negorijen Lissabatta, Passanea, Sleman, Sawaai, Bessi, Hatiling, Hatoewe, Gaä en Hoti. Deze negorijen zijn over de uitgestrektheid der noordkust verdeeld en staan onder mohammedaansche radja (Sawaai, Hatoewe, Hoti), orangkaja (Lissabatta, Passanea, Sleman, Bessi, Hatiling) en een gezaghebber (Gaä). De hoofdplaatsen der regentschappen, dat is, de bovengenoemde negorijen zelve, hebben eene grootendeels mohammedaansche bevolking, welke nog vele slaven houdt (ongeveer 1200), die echter niet onder de wettelijke slaven worden geteld. De radja en orangkaja, de regenten, zijn kamal met betrekking tot de alfoeren, welke onder hun regentschap behooren of er mede in aanraking komen en tot nog toe de eenige bemiddelaars van ons gezag, hetwelk overigens algemeen is erkend. Het bestuur der mohammedaansche negorijen wijkt in de hoofdzaak niet af van dat op de overige amboinasche eilanden. De mohammedaansche bevolking staat in beschaving en nijverheid beneden de mohammedanen der zuidkust, welke laatste, even als de daar gevestigde christenen, op eenen lageren trap van beschaving staan dan de Amboinezen en de Uliassers. Zij leven van visch- en tripangvangst en van den handel met de alfoeren. Zij bereiden zelve hun zout, waarvan zij het overvloedige aan de alfoeren verkoopen.

Menige lezenswaardige bijzonderheid, de noordkustlanden betreffende, is in de aangehaalde artikels geboekt, werwaarts ik verwijs.

Omtrent de zuidelijke helft van westelijk Ceram vind ik eenige meldenswaardige mededeelingen in de Memorie van overgave van het gouvernement der Molukken, opgemaakt in 1855 door wijlen den heer C. M. Visser, bij het overdragen van zijn bestuur op den heer Jkhr C. F. Goldmann. Volgens die Memorie zijn daar de voornaamste volkshoofden de kapala-saniri, hoofden door de

strand- en bergvolken gekozen om hunne belangen voor te staan en tevens opperpriesters der heidensche godsdienst. In zaken, de alfoeren betreffende, hebben zij eene onbegrensde magt en zijn hunne uitspraken onherroepelijk. Hoezeer zij zich niet mogen mengen in de zaken der strandnegorijen en daarover nimmer het bestuur mogen voeren, oefenen zij door vrees een' zoo grooten invloed uit onder de strandbewoners, dat in de meeste negorijen niets van belang geschiedt, zonder hunne voorkennis of toestemming. Zij zijn voorzitters in de landsvergaderingen (saniri), welke van tijd tot tijd gehouden worden om de tusschen de alfoeren bestaande veten bij te leggen, en belast met de ten uitvoerlegging van de uitspraken der vergadering. Aan den kapala-saniri zijn nog twee mindere hoofden (siwalehe en kapitein of makarissi) en een oppasser (portero) toegevoegd.

Vat men het geheel der kennis van Ceram zamen, dan is het bedroevend, na onze heerschappij van 2½ eeuw over een eiland, aan de grens van onze oude hoofdplaats van Nederlandsch Indië gelegen, te moeten bekennen, dat die kennis nog zou uiterst gering is.

De Kompagnie bemoeide zich nagenoeg met geene andere kennis, dan die der specerijboomen, om ze uit te roeijen en te beperken. Zij verbitterde de bevolkingen der kusten en deed de vreesachtige alfoeren op hunne hoede zijn, zich aan de blanke meesters te onderwerpen. Geene natuurkundigen van vak bezochten tot nog toe Ceram, tenzij slechts voor een' zeer korten tijd het lid der natuurkundige kommissie Dr. Forsten. Groot is de buit, daar voor de wetenschap te behalen in de drie groote rijken der natuur.

Ceram's natuurlijke rijkdommen zijn op verre na nog niet bekend, zooals men zou mogen verlangen, maar men weet er toch genoeg van, om een' verdienstelijken schrijver en hooggeplaatsten staatsman na te zeggen: „In tanta rerum abundantia, in tam singulari naturae benevolentia, homines ne recte quidem iis uti scire, sane est quod miremur" (1). Inderdaad, te betreuren is

(1) Mr. P. Myer. De commercio et internae administrationis forma possessionum batavorum in India orientali. Amst. 1832 8° pag. 31.

het, dat het rijke Ceram daar, voor zijne bewoners zoowel als voor ons, ligt in barbaarschheid en onbenuttigd en nog niet bekomen van de rampen, in vroegere eeuwen door onze voorvaderen er over gebragt. Maar men wanhope niet aan verbetering. Menschen en stelsels zijn veranderd. Van eenvoudige kooplieden zijn wij geworden bestuurders, en onze verpligtingen zijn daardoor andere geworden, even als onze bedoelingen.

De wil tot het goede bestaat blijkbaar. Indien dezelfde veerkracht ons bezielt, welke het deel was van onze voorvaderen, dan zijn wij in staat, het kwaad te herstellen, door hen over de Molukken gebragt. Dat kan de roem zijn van het tegenwoordige geslacht. Wat waren de middelen, over welke onze voorvaderen konden beschikken om hun indisch rijk te stichten, in vergelijking van die, welke Nederland thans bezit of althans kan bezitten, om die stichting, onbetwist als zij thans is door europesche mededingers, te handhaven en tot heil te doen gedijen van de betrokkene bevolkingen van dezen wijden archipel, zoowel als van die van het moederland. Gewis ons lieve vaderland, klein als het is in Europa, kan nog groot zijn in Indië en zijne grootheid van daar op den moederbodem terugkaatsen. Ik behoor niet de velen, die de magt onzer natie mistrouwen of miskennen. Die magt bestaat nog en meer dan vroeger, en is gelegen in de stoffelijke middelen van moederland en Indië. En die magt kan werken, zoodra slechts de wil daartoe bestaat en de edele veerkracht onzer natie, welke in de laatste tientallen jaren weder zoo schoon is ontkiemd, meer en meer het deel wordt van hare bestuurders. Dan kunnen de vloten van onze vaderen, ook de Molukken weder doorkruissen, nú om de bevolkingen veiligheid en welvaart te brengen, gelijk vroeger verwoesting en armoede. Dan zal niet angstvallig worden gezien op de voorbijgaande kosten van nieuwe vestigingen of uitbreiding van bestaande, dáár waar het welbegrepen eigenbelang en dat der onder ons gezag geplaatste volken zulks noodig maakt.

Ook voor Ceram kunnen betere dagen aanbreken. Maar

men late zich niet leiden door hersenschimmen. Een toestand als die van Ceram is niet eensklaps te veranderen. Zijne honderdduizend tot twee maal honderdduizend bewoners zijn niet door eene tooverroede op te wekken uit hunne afzondering en te vervormen tot beschaafde en nijvere menschen.

Maar niemand zal er aan twijfelen, dat die verbetering in hunnen toestand thans reeds kan worden voorbereid.

Indien mijne wenken opzigtelijk Amboina en de Uliassers ingang mogten vinden, zou de terugwerking op Ceram's strandvolken niet achterblijven.

Een levendiger handelsverkeer tusschen Ceram en de nageleilanden zou er een eerste gevolg van zijn. Toenemende handel is toenemende beschaving, en toenemende beschaving is weder toenemende nijverheid.

Goede instellingen en doelmatige volksopvoeding moeten Ceram's bloei voorafgaan.

Slechts op twee zeer verwijderde punten van Ceram, op het midden der noordkust en op de oostkust van Howamowel hebben wij vaste vestigingen. De zuid- en oostkustlanden staan echter onder geen ander beheer, dan wat van uit Saparoea en Banda gevoerd wordt. Maar aan die kusten zijn talrijke groote dorpen, welke verdienen onder een meer dadelijk leidend toezigt te staan. Eene derde vestiging zou daar nuttig wezen.

In de verschillende dorpen der zuidkust van Groot-Ceram wonen reeds van 5 tot 6 duizend christenen, welker onderwijs en leiding in den regel in handen is van onbekwame amboinesche schoolmeesters. Dáár is een vruchtbare akker voor zendelingen. Van uit die christennegorijen zal door middel van geschikte zendelingen de beschaving veld moeten winnen op de alfoeren. Het ontzag voor ons is bij meerdere stammen der alfoeren reeds diep geworteld. Aan de zuidkust worden de moorden door koppensnellen reeds veel zeldzamer. De veten tusschen de alfoeren zijn daar in de laatste tijden meermalen door onze tusschenkomst bijgelegd. Maar hun vertrouwen moet nog gewonnen

worden. „Hoe weinig wij ook van hen weten", ik zeg hier letterlijk de woorden na van den gouverneur der Molukken Visser, „zij weten genoeg van ons en van onze wijze van bestuur, om, naijverig op hunne vrijheid en onafhankelijkheid, zich zoolang mogelijk van alle gemeenschap te onthouden. Zij vreezen, wanneer zij zich aan ons onderwerpen, genoodzaakt te zullen worden hunne geliefde bergen te verlaten en zich aan de stranden neder te zetten tot het verrigten van dwangarbeid en het doen van verpligte leverantiën."

Bij de mildere beginselen van bestuur, welke voortaan, wij mogen het vertrouwen, in de eerste plaats ten doel zullen hebben, de alfoeren tot beschaving en welvaart te brengen, zal de kennis dier beginselen hun het best kunnen worden overgebragt door geschikte menschkundige zendelingen, welke, niet gesteld op de genietingen der wereld en gewijd aan het bekeeringswerk, zich voor de zaak hunner roeping alle opofferingen en ontberingen willen getroosten, zendelingen alzoo, welke niet op Amboina, de Uliassers, Timor of in de Minahassa zijn werkzaam geweest en daar veelal, bij een leven zonder ontberingen, zich hebben leeren beschouwen meer als predikanten van gevestigde gemeenten dan als evangelieboden onder de heidenen. Op meerdere punten van Ceram zijn reeds zendelingen werkzaam geweest, maar het blijkt niet, dat zij de bovenomschreven geschiktheid bezaten. Zelfs op de noordkust, aan de Isal, onder Wahaai, is men reeds bemoeid geweest, het evangelie over te brengen, doch de daar gevestigd geweeste zendeling had, zoo als de heer L. J. Van Rhijn (zie zijne vroeger reeds aangehaalde Reis, blz. 494) zich uitdrukt, „naar het voorbeeld der apostelen, geen lust om het evangelie te verkondigen onder schaars verspreide, afgelegen, wilde natuurmenschen" maar wèl in „sterk bevolkte, meer geciviliseerde streken." Zoodanige zendelingen passen natuurlijk voor Ceram niet.

Het vertrouwen op ons bestuur eenmaal gevestigd, zal het alfoersche verbond van West-Ceram zijn, voornaamsten grondslag missen. De godsdienstige denkbeelden der alfoeren, in de

hoofdzaak reeds zoo verwant aan die der meest beschaafde volken, blijkens hetgeen de heer Willer daaromtrent heeft geboekt, laten vermoeden, dat, na gewonnen vertrouwen, beschaving en christendom zonder tegenstand welig onder hen zullen wortel schieten. Thans reeds zijn vele blijken bekend van verdraagzaamheid jegens hunne stamgenooten, welke christenen of mohammedanen waren geworden. Rijk aan maatschappelijke deugden, zal de alfoer van Ceram's westhelft, onder den invloed der beschaving, weldra zich ontheven achten van de stalen noodzakelijkheid van het koppensnellen, wat door onze vaderen meer werd bevorderd dan tegengegaan.

De Minahassa heeft ons geleerd, wat de beschaving in één menschenleeftijd heeft vermoogd, en moge al de toestand van Ceram's binnenlanden niet op ééne lijn te stellen zijn met die der Minahassa, thans een dertig- of veertigtal jaren geleden, toch schijnt het niet hersenschimmig, dat van Ceram eene tweede Minahassa is te maken, door de vereenigde werking van een wijs bestuur en eene verstandige beschaving.

Men heeft in de jongere tijden den voorslag gedaan, Howamowel, waar thans nog de bevolking zoo gering is, dienstbaar te maken aan eene kolonisatie van Nederlanders. In zijn werk „De Nederlanders in de Molukken, 1848", heeft M. Dassen Hzn op Howamowel gewezen, als daartoe bij uitnemendheid geschikt. Zeker is het, dat vele gunstige voorwaarden zich daar vereenigen voor eene vestiging van kolonisten, dat het land vruchtbaar en gezond is en plantaardige en dierlijke voedingsmiddelen al dadelijk in overvloed aanbiedt; dat zijde-, bijen- en kochenieljeteelt, tabaksbouw en specerij-kultuur daar waarschijnlijk zullen slagen, maar de bergachtige gesteldheid van het schiereiland, de afwezigheid van beschikbare vlakten, enz. zijn omstandigheden, welke Howamowel ten opzigte eener gebeurlijke kolonisatie moeten doen achterstaan bij Boero, waar dezelfde gunstige voorwaarden bestaan, doch bovendien die, welke gelegen zijn in de aanwezigheid van ruime bebouwbare vlakten nabij eene veilige en beroemde haven.

Worden de Amboinasche eilanden met de voorgestelde instellingen begiftigd, dan zal ook weldra eene nieuwe en talrijke inlandsche bevolking op Howamowel verrijzen en deze zal dan, even als die van Groot-Ceram, kunnen worden opgeleid, naar het voorbeeld der Minahassa, tot hoogere beschaving en landbouw, onder een geregeld bestuur, gevoed door een geregeld stelsel van belastingen.

De alfoeren zijn, niettegenstaande hunne nog stand houdende oude gewoonten, van eene zachte geaardheid en tot den landbouw geneigd. Niettegenstaande zij de sago in onmetelijken voorraad slechts voor het kloppen hebben, en zij deze ook naar de stranden afvoeren, leggen vele stammen zich op vrij groote schaal toe op den rijstbouw (vooral op de noordkust) en tabakskultuur (vooral op de zuidkust). Rijst en tabak zijn twee artikelen, welke bij toenemende verzachting der zeden en veiligheid van personen, in de toekomst veel voor den uitvoerhandel beloven en van welke vooral de rijst, op Amboina, de Uliassers en de Banda-eilanden, steeds gezocht zal zijn. De katoenplant tiert welig op Ceram's noordkust, en de koffijboom en het suikerriet komen er goed voort.

Howamowel niet medegerekend, bezit Ceram overvloedige vlakten en zacht hellend heuvelland, geschikt voor een' meer geregelden landbouw. De vlakte van de Isal op Ceram's noordkust is eene der daartoe meest geschikte streken, maar ook de uitgestrekte landstreek aan de zuidkust, tusschen Amahaai en Hatoemeten, en voorts het groote stroomgebied der Roewatta, dat zich van de baai van Elpapoeti oostwaarts in de binnenlanden uitstrekt, worden in de gouvernements archieven daartoe aanbevolen. Wèl zouden de bevolkingen der kustnegorijen nog niet voldoende zijn tot behoorlijke bebouwing dier landen, doch de aangrenzende talrijke alfoeren, bij welke de gewoonte van het moeskoppen niet bestaat, worden door deskundigen geacht, met beleid wel over te halen te zijn, tot het op zich nemen van die bebouwing.

VIERDE AFDEELING.

REIS

DOOR DE

RESIDENTIE BANDA.

HOOFDSTUK I.

VAN AMAHAAI NAAR NEIRA.

Vertrek van Amahaai. — Swanggi. — Gezigt op de Bandagroep. — Goenong-Api van de noord- en westzijde gezien. — Bandasche praauwen. — Het Lonthoirgat. — Baai van Banda. — Aankomst te Neira.—

In den namiddag van den 11n Oktober ligtte de Ambon weder het anker. Met Amahaai verlieten wij de residentie Amboina. Niet langer dan 11 dagen hadden wij in deze residentie doorgebragt. Maar die weinige dagen waren voor mij zeer vruchtbaar geweest. Een geheel nieuw licht was mij opgegaan over de Amboinasche eilanden. Boeijend waren mij de nasporingen betrekkelijk deze zoo lang verwaarloosde gewesten en hare zoolang, deels onderdrukte, deels verontachtzaamde bevolkingen. Slechts betreurde ik het, dat de reis met zoo veel spoed ten einde moest worden gebragt en dat betrekkelijk zoo weinige punten van die gewesten konden worden aangedaan.

De heer Schmincke, adsistent-resident van Saparoea, bleef te Amahaai achter met zijne saparoeäsche schutters, om met orembaai's naar den zetel van het bestuur zijner afdeeling terug te keeren.

Weldra waren wij de kleine lieve baai van Amahaai uitgestoomd. Wij hielden nu een' tijd lang koers langs het zachte heuvelland van Ceram's zuidkust. Indien niet de avond inge-

vallen was, zouden wij de kust tot aan de baai van Toeloeti zijn gevolgd, om het gezigt te hebben op de negorijen Sepa, Tamilouw en Haya, maar de duisternis ons zulks van geen belang makende, stoomden wij weldra in zuidoostelijke rigting regt op de Banda-eilanden aan.

De afstand van Amahaai tot Neira bedraagt $1\frac{1}{2}$ graad of ruim 22 geographische mijlen. Wij konden dus niet voor den volgenden dag de Banda-eilanden bereiken. De overtogt werd geenszins door fraai weder begunstigd, maar wij werden daarvoor steeds ruim schadeloos gesteld, door de rijke bronnen van gezellig onderhoud, in den boezem van het reisgezelschap aanwezig.

Met het aanbreken van den volgenden dag stoomden wij langs Swanggi, het meest noordelijk gelegene der Banda-eilanden. Dit eilandje is eene onbewoonde rots, welke zich 30 tot 40 meters boven de zeevlakte verheft, eene lengte heeft van 150 tot 200 meters en bijkans geheel met planten, waaronder vrij hooge boomen, is bekleed. Wij waren bij Swanggi nog drie duitsche mijlen van Neira verwijderd. Naarmate de lucht helderder werd kwam weldra de geheel groep der Banda-eilanden in het gezigt en tegen 8 uur 's morgens waren wij geheel in de nabijheid van Goenong-Api, den nog werkenden eruptiekegel van den grooten bandaschen vulkaan.

De schoonheid der Banda-eilanden is reeds dikwerf het onderwerp geweest van bekwame pennen en zij verdiende dat. Inderdaad zal misschien moeijelijk eene tweede plek op aarde te vinden zijn, waar de natuur zoo kwistig is geweest in het te voorschijn roepen van treffende tooneelen. Elk der eilanden van de Banda-groep heeft zijn aantrekkelijk schoon en hunne onderlinge nabijheid en scherpe begrenzing door de zee, doen ze, van eene voldoende hoogte gezien, aanschouwen als een panorama, hetwelk met het bloote oog tot in bijzonderheden is waar te nemen.

Wij naderden Goenong-Api van de noordzijde, vermits wij door het zoogenaamde Lonthoir-gat naar Neira, de hoofd-

plaats der residentie, zouden stoomen. Trotsch verheft dit bergeiland zich uit zee. Hoezeer nog geene 600 meters hoog, schijnt het, van de noordzijde gezien, aanmerkelijk hooger door zijne steile verheffing uit zee, door zijnen spitsen kegelvorm, door zijnen van vegetatie ontblooten top en zijne slechts met een spaarzaam plantenkleed bedekte ribben. Wij blikten juist in den kratermond. Dikke kolommen van witte dampen werden uitgedreven en verhieven zich statig tot boven den top, die zelf nog aanmerkelijk boven den kratermond zich verheft. Breede lavastroomen, in vroegere jaren uitgeworpen, teekenden zich scherp af langs de hellingen des kegels.

Een dier stroomen was van den krater af tot in zee te vervolgen. Door een der latere uitbarstingen uitgedreven, was die lavamassa nog geheel onbegroeid en kenbaar als een breede zwarte band. Aan de noordwestkust des eilands zich tot in de zee verlengd hebbende, is zij slechts aan deze zijde van het eiland te ontwaren. Dat is ook het geval met den hoofdkrater, van welken men naar de zijde van Lonthoir en Neira niets bespeurt, tenzij de zich boven den top des bergs verheffende dampen.

Terwijl wij het Lonthoir-gat naderden, kwamen eenige met vlaggen en wimpels versierde praauwen op de Ambon aanhouden. Sierlijk en slank waren die praauwen gebouwd en net beschilderd. Zij zweefden met groote snelheid over de watervlakte. Talrijke bandasche burgers, in feestgewaad gedost, schepten haar met buitengewone snelheid voort op het maatgeluid van tifa en gong en luidruchtig gezang. Twee tot vier voorvechters, in oud bandaneesch krijgskostuum en met stormhelmen uit den ouden tijd gedekt, putten zich uit in een behendig spel hunner spieren. De Ambon genaderd, bewogen zich die praauwen in wijde kringen om ons stoomschip, doch weldra bleek het, dat de zoo geroemde snelheid dier vaartuigen ons met overdrijving was voorgesteld, vermits zij spoedig zooveel op de Ambon verloren, dat zij weldra op een vrij grooten afstand achteruit waren.

Allengs verdween nu ook de krater van den vuurberg achter

den westelijken en zuidelijken kraterwand. Aan de west- en zuidzijde van den vuurberg strekt zich de vegetatie tot eene grootere hoogte uit, dan aan de kraterzijde. De verwoestingen der uitbarstingen zijn daar minder geweest, althans in de laatste jaren, en de steeds uit de kraters opstijgende dampen, hebben door de hoogte van den kratermuur aan de west- en zuidzuide en door de heerschende winden, der vegetatie niet zoo kunnen schaden als aan de noordwest-, noord- en noordoostzijde van den berg (1).

Naauwelijks waren de ijzingwekkende tooneelen van de noordwestzijde des vulkaans verdwenen, of een geheel ander landschap deed zich voor.

Digt langs den hakkeligen voet des vuurbergs stoomden wij het Lonthoir-gat binnen. Onbeschrijfelijk schoon zijn de tooneelen, welke zich bij het opstoomen naar de reede van Neira voor het oog tooveren. Het hooge land van Lonthoir of Groot-Banda, rijk begroeid en bebouwd, ontwikkelt zich allengskens voor den blik, met zijne steile wanden en wijde kromming, langs welke de perkgebouwen als zoovele villa's zich voordoen. Zoover als het oog in de baai van Banda reikt, stuit het op dien groenenden wal, welke zich op meerdere punten tot 200 en 250 meters boven den waterspiegel verheft.

Zoo stoomden wij eenige oogenblikken voort, doch werden weldra in het genot van de schoone gezigten gestoord door eene praauw, aan boord hebbende den havenmeester van Banda, alsmede eene kommissie uit de hoofdplaats, om den opperlandvoogd te verwelkomen, bestaande uit den resident, den kapitein militairen kommandant, den sekretaris der re-

(1) Goenong-Api is door zeer talrijke personen beklommen, zoodat de vermelding hunner namen alleen reeds eene uitgebreide lijst zou geven. De dikwerf zich herhalende uitbarstingen hebben allengskens den berg hooger gemaakt door de ophooping van uitwerpings-stoffen rondom den krater. Door deze uitbarstingen ondergaat de vorm des kraters insgelijks van tijd tot tijd eenige veranderingen.

sidentie en nog een officier van het garnizoen. Spoedig daarop hadden wij den zuidoosthoek van den vuurberg bereikt en lag de lieve hoofdplaats der residentie plotseling voor ons.

Wij kwamen niet ver van het havenhoofd der hoofdplaats op 3 tot 4 vademen ten anker.

Uitnemend schoon zijn de gezigten, welke men op dit punt geniet. Links van ons, geheel in de nabijheid, lag de trotsche kegel van den vuurberg, statig, met regelmatige hellingen zich verheffende, aan zijne benedenhelft prijkende met plantsoenen van klapperpalmen en andere vruchtboomen, hooger bedekt met een veelsoortig plantenkleed, aan de grens der vegetatie omgord met eenen breeden zoom van varens, en daarboven niets vertoonende als vulkanische asch en puin, waaruit de top bestaat, alles gekroond door eene veelvormige wolk van de zich in de koude lucht verdigtende dampen des kraters. Regts en achter ons verhief zich de halvemaansgewijze gekromde hooge wal van Lonthoir met zijne talrijke notenperken, de baai scherp begrenzende. Vóór ons breidde zich uit het lieve Neira, geheel in onze nabijheid, op zijne zuidelijke vlakte, de hoofdplaats dragende met hare onbeschaduwde huizen, op eenigen afstand achterwaarts en hooger gekroond door het fort Belgica met zijn antieke vormen, achter hetwelk het eilandje zich meer en meer verheft tot het in het noorden zijne grootste hoogte bereikt in den Papenberg.

Ten reede van Neira waant men zich in een meer of in eene breede rivier, want werwaarts men den blik rigt, stuit die op een der drie middenpunts-eilanden van de Banda-groep.

Wij hadden naauwelijks den tijd, de heerlijke ons omringende tooneelen te bewonderen.

De Vesuvius, die ons te Saparoea had verlaten en regtstreeks naar Banda was gestoomd, ontving de Ambon weder met zijne salvo's en paradeerde. Dadelijk na het ten anker komen begaf het reisgezelschap zich naar wal. De muziek der amboinasche schutterij hief het geliefde volkslied aan. Aan het havenhoofd wachtte ons eene andere muziek, die der chinesche

ingezetenen van Neira, welker onuitstaanbaar geraas slechts door het gebulder van het geschut en het geknal der lilla's werd verdoofd. De troepen van het garnizoen en de bandasche schutters vormden twee reijen tot aan het residentie-huis. De geheele vrije bevolking van Banda was op de been en op den korten weg tusschen het havenhoofd en het residentiehuis zamengedrongen. Twee of drie groote eerepoorten versierden den weg.

Onmiddellijk na de aankomst van het hooge reisgezelschap ter residentiehuize had de plegtige voorstelling plaats van de ambtenaren, officieren, voorname ingezetenen en perkeniers en van de hoofden der chinesche en inlandsche bevolking.

HOOFDSTUK II.

DE BANDA-GROEP.

Neira. — Lonthoir. — Goenong-Api. — Ay. — Rhun. — Rosengain. — Pisang. — Kappal. — Krakka. — Swanggi. — Zuidooster- en Zuidwester-eilanden. — Geologische beteekenis der Banda-groep. — Aardbevingen en berguitbarstingen. — Watervloeden tijdens sommige aardbevingen. — Hoe hunne noodlottige uitwerkselen te verhoeden. — Flora. — Fauna. — Bevolking. — Vrijen en slaven.

Wij verbleven op de Banda-eilanden van den 12n tot den 17n Oktober, tijds genoeg, om ons met de kleine eilanden-groep van naderbij bekend te maken.

De eigenlijke Banda-eilanden, t. w. Neira of Klein-Banda, Lonthoir of Groot-Banda, Goenong-Api, Ay, Rhun, Rosengain, Pisang, Kappal, Krakka of Vrouwen-eiland en Swanggi, maken slechts een zeer klein gedeelte uit van de groote eilanden-groep, welke tot de residentie Banda behoort.

Hiervoren heb ik reeds gezegd, dat ook het oostelijke gedeelte van Ceram tot de residentie Banda is gebragt. Tot dit oostelijke gedeelte van Ceram behooren ook de nabij zijne noordoostkust gelegene eilandjes Panjang, Makat, en Maderon, en de onder de zuidoostkust liggende eilandjes Kamar, Gosaai en de 2 Goeteh.

Maar behalve deze eilanden rekent men tot Banda nog eenige groote eilandgroepen, vroeger bekend onder de namen van Zuidooster- en Zuidwester-eilanden.

Ik zal mij in dit hoofdstuk bepalen tot eene nadere beschouwing der eigenlijke Banda-groep en eenige mededeelingen omtrent de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden voor een volgend hoofdstuk besparen.

Slechts een stip in den Indischen Archipel, is de Banda-groep niettemin veelzijdig belangrijk. Merkwaardig door hare geologische verhoudingen, door hare specerijen, door hare geschiedenis, heeft zij sedert ruim $2\frac{1}{2}$ eeuw eene belangrijke plaats genomen in de werken van vroegeren en lateren tijd, welke over de Molukken handelen. Geen wonder dan ook, dat hare eilanden beter en naauwkeuriger bekend zijn, dan zoovele andere van den uitgestrekten Molukschen archipel. En toch, hoezeer wij met nagenoeg volkomen juistheid kennen de lijnen hunner stranden, de gesteldheid en diepte hunner wateren, de hoogte hunner bergtoppen, het voortbrengend vermogen van hunnen bodem, de gesteldheid en geaardheid hunner bevolking, zijn talrijke punten, hen betreffende, nog verre van behoorlijk te zijn toegelicht. Uit hetgeen ik hieronder zal mededeelen, zal voldoende blijken, dat de wetenschap ook op deze kleine plek der aarde nog een ruim veld te ontginnen heeft.

Het voornaamste eiland der Banda-groep is Lonthoir of Groot-Banda. Het heeft eene onregelmatig halvemaanvormige gedaante en is met zijnen oostelijken hoorn naar het noorden, met zijnen westelijken hoorn naar het westen gekeerd. Zijne grootste lengte tusschen beide hoornen bedraagt $1\frac{1}{2}$ duitsche of geographische mijl, zijne grootste breedte ongeveer $\frac{3}{8}$ mijl, terwijl zijne hoogte van ruim 100 tot ongeveer 250 meters verschilt.

In de verlenging van den oostelijken hoorn van Lonthoir liggen de beide eilandjes Pisang en Kappal, het eerste bijkans $\frac{1}{6}$ mijl lang, het laatste niet veel langer dan de romp van een groot schip.

Trekt men een' cirkel, welks omtrek Poeloe Kappal en Tandjong Batoelobang, den westhoek van Lonthoir, raakt, dan ontwaart men, dat Lonthoir met Pisang en Kappal juist de helft van dien cirkel vormen. De andere helft ontbreekt.

Denkt men zich dien cirkel volkomen, dan ontwaart men binnen hem drie andere eilanden, welke te zamen genomen eene eironde vlakte om het middenpunt van den cirkel beslaan.

Het meest westelijk dier eilanden is Goenong-Api, een regelmatige kegelberg, aan zijnen voet ½ mijl lang en een weinig minder breed.

Oostelijk naast Goenong-Api en door eene smalle zeeëngte, het Zonnegat, er van gescheiden, ligt Neira, bijna ½ mijl lang en op zijn breedste gedeelte weinig meer dan ⅕ mijl breed. In het noorden en zuiden buigt het zich naar Goenong-Api om en verlengt zich met zijnen noordelijken hoorn in het eilandje Krakka, hetwelk niet veel grooter is dan het bovengenoemde eilandje Kappal.

Buiten den cirkel eindelijk, van welken Lonthoir een' zoo grooten boog uitmaakt en welks middenpunt valt in het midden van het Zonnegat of de straat tusschen Goenong-Api en Neira, liggen de overige eilandjes der Banda-groep, — Swangi in het noordwesten, Rhun en Ay in het westen, en Rosengain en het verder uit den wal gelegene rif van Rosengain in het zuidoosten.

Buiten Lonthoir kan men een' ruimeren cirkel trekken, evenwijdig aan of eenmiddenpuntig met den beschrevenen, welks omtrek de eilandjes Swangi, Rhun en het rif van Rosengain zal raken.

Tusschen deze beide cirkels eindelijk kan men een' derden cirkel trekken, eenmiddenpuntig met de beide overige, over de eilandjes Ay en Rosengain.

Alle deze buiten-eilandjes verheffen zich betrekkelijk slechts weinig boven de zeevlakte en zijn kleiner van oppervlakte dan Goenong-Api.

Men kan zich alzoo de Banda-groep voorstellen te bestaan uit drie onvolkomene cirkels van eilanden, in den binnensten van welke cirkels Neira en de nog werkzame Goenong Api zich verheffen.

Ik heb de boven gegevene wijze van voorstelling geko-

zen, omdat ik al dadelijk wensch over te gaan tot eene algemeene natuurkundige beschouwing der Banda-eilanden.

Toen de Ambon het gat van Lonthoir binnenstoomde en Goenong-Api en Lonthoir in de volheid hunner geologische beteekenis voor mij lagen, riep ik onwillekeurig uit: „dat is de Tengger met den Bromo". De groote Tenggersche krater van Oost-Java, met zijnen zandigen bodem (de zandzee of dasar) en zijne eruptiekegels stonden mij eensklaps voor den geest, zoo gelijksoortig was de indruk, welken het Banda-systeem op mij maakte.

En inderdaad, de Banda-groep geeft geheel dezelfde geologische elementen terug, wel niet zoo volkomen, maar op eene niet minder uitgestrekte schaal en voor den geoloog niet minder duidelijk.

Zie hier de oudste geschiedenis van de Banda-groep, niet zoo als zij te lezen is in de geschriften onzer voorzaten, maar zooals zij gegrift is in de vormen en de verhoudingen en den aard harer eilanden.

De Banda-eilanden zijn de stukken van een' grooten vulkaan. Toen deze vulkaan zich uit de diepte verhief, had de opening van zijn' krater eene middellijn van ongeveer 5 palen of 1¼ geographische of duitsche mijl. De helft van den kratermuur verzonk weder beneden de zeevlakte. Maar de andere helft bleef staande en werd slechts aan een zijner hoeken verbrokkeld. Dat is het tegenwoordige Lonthoir, met zijne verlengsels Poeloe Pisang en Poeloe Kappal. Door de instorting van de eene helft des kratermuurs drong de zee tot in den krater door. De vulkanische werking was echter met de vorming des vulkaans niet geeindigd. De geweldige krater bleef zijne lava en puinmassen uitwerpen en zoo ontstond de thans reeds sedert onheugelijke tijden onwerkzame eruptiekegel Neira met zijne omliggende eruptieheuvels (1). Later verplaatste zich de vulkanische wer-

(1) Ik versta onder eruptieheuvels die heuvels, welke men om en op de

king meer naar het westen en bleef daar aanhouden. Daardoor ontstond de thans nog werkzame eruptiekegel Goenong-Api, die zich, de uitgeworpene massen steeds om haren krater ophoopende, thans reeds aanmerkelijk boven het geheele systeem verheft en door zijne zich dikwerf herhalende verwoestingen de bevolkingen der Banda-eilanden voortdurend in bekommering houdt. De baai van Banda is een gedeelte van den bodem van den grooten oorspronkelijken krater.

Dat de buiten den kratermuur van Lonthoir gelegene eilandjes, bovengenoemd, in oorzakelijk verband met den grooten vulkaan staan, is op te maken uit het boven omschreven feit, dat de kringen, welke men kan trekken over de eilandjes Ay en Rosengain en over Swangi, Rhun en het rif van Rosengain, eenmiddenpuntig zijn met den kraterkring van Lonthoir.

De tallooze uitbarstingen van de eruptiekegels hebben, behalve de omliggende eilanden, ook den ouden kraterbodem opgehoogd. Over alle is een dik kleed gespreid van vulkanische asch of, beter gezegd, van vulkanisch zand. De kraterbodem is thans in het engere gedeelte der baai slechts eenige weinige vademen diep, doch daar waar de eruptiekegels verder van den ouden kratermuur zijn verwijderd, treft men in de baai, tot kort onder den wal, eene diepte aan van 60 en meer vademen, dat is de grootste diepte, welke men in de baai en zelfs tusschen Goenong-Api en Neira heeft gelood. Denkt men zich nu de watermassa der geheele baai van Banda weg, dan blijft tusschen de eilanden eene uitgestrekte zandvlakte over, welke eene treffende herhaling is van de zandzee van den Tengger.

Indien het Banda-systeem zich zóo hoog had verheven als het Tengger-systeem, zou men een dergelijk tooneel hebben, zonder

---

hellingen van kratermuren en eruptiekegels zoo dikwerf aantreft (althans op Java) en bestaan uit vulkanische uitwerpselen, welke zich, *verwijderd* van het middenpunt van uitwerping, uit die uitwerpselen opstapelen. Vergelijk mijne »Fragmenten eener Reis over Java" geplaatst in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, Jaargang 1849 2e deel, bladz. 40 en 41.

dat het noodig zou zijn, zich het water weg te denken.

Behalve de zich opgehoopt hebbende eruptiestoffen, welke in allen gevalle in de tegenwoordige tijden in verhouding tot de te vullen ruimte gelukkig weinig aanmerkelijk zijn, is nog eene andere oorzaak van ophooging van den kraterbodem werkzaam, welke ik hier met een paar woorden moet gedenken.

Ik bedoel de koraalriffen. De koraalpolypen hebben zich overal om de Banda-eilanden gevestigd, waar de kusten zich met geene al te steile hellingen onder de zee voortzetten en de zee dus niet al te diep is. Tusschen Goenong-Api en Lonthoir hebben hunne achtergeblevene woonplaatsen reeds de grootste helft van de ruimte tusschen beide eilanden ingenomen en verengen bij voortduring het thans nog slechts ¼ paal breede vaarwater. Zij omzoomen den geheelen binnenwal van Lonthoir, met uitzondering slechts van eene kleine streek (tusschen Comber en Raning) waar het dieplood eene waterkolom van 30 tot 50 vademen aangeeft. Aan den buitenwal van Lonthoir omzoomen zij de stranden der daar talrijke inhammen tusschen de bergribben, die zich daar met steile hellingen onder de zeevlakte voortzetten. Neira is er aan zijne noord-, oost- en zuidzijde geheel mede omzoomd, en zelfs de zuidoostkust van Goenong-Api, aan het enge gedeelte der baai beantwoordende, is er reeds mede omkorst. De tijd schijnt niet zeer ver meer verwijderd, waarin het Lonthoir-gat, welks diepste gedeelte nabij den zuidoosthoek van Goenong-Api nog slechts 6 tot 7 vademen bedraagt, voor de vaart van groote schepen zal gesloten zijn.

Na hetgeen ik omtrent de vorming van het Banda-systeem heb medegedeeld, zal eene geognostische beschouwing kort kunnen zijn.

Lonthoir is een hooge wal van trachiet, bedekt met dikke lagen van zwart vulkanisch puin en zand. Zijne naar Neira en Goenong-Api gekeerde hellingen dalen steil en op meerdere plaatsen zelfs muurvormig naar de baai, waar op vele plaatsen een smalle zoom van vlak land met zachte hellingen in den bodem der baai overgaat. De naar het zuiden en oosten gekeerde hellingen, de eigenlijke berghellingen, vormen talrijke ribben en

zijn veel minder steil dan de kraterhellingen.

Pisang en Kappal, hoezeer niet door mij onderzocht, zullen wel evenzeer trachietische massen zijn, maar door hunnen verderen afstand van Goenong-Api, waarschijnlijk met minder dikke lagen van vulkanisch zand bedekt.

Neira en Goenong-Api bestaan uit louter uitwerpingsstoffen, trachietische lava, puin en zand. De kraters en de spleten nabij den top, op de buitenhelling des bergs, stooten groote kolommen zwavelzure dampen uit. Zuivere zwavel wordt daar in groote hoeveelheden afgezet en zou een artikel van handel kunnen worden, indien niet de beklimming des kegels te moeijelijk ware.

Van de eilandjes Ay, Rhun, Rosengain en Swangi, buiten den kring van Lonthoir gelegen, is het mij niet gegeven, bijzonderheden van geognostischen aard mede te deelen, vermits ik ze niet heb kunnen bezoeken. Vermoedelijk echter hebben zij eenen trachietischen grondslag en daarop, gedeeltelijk althans, een' koraalachtigen bodem.

De Banda-eilanden zijn nog bij voortduring onderworpen aan aardbevingen en berguitbarstingen. Groote verwoestingen worden daardoor van tijd tot tijd aangerigt. De jaren 1586, 1598, 1625, 1629, 1632, 1683, 1690, 1710, 1811, 1816, 1852 zijn daarvan getuigen geweest. Dikwerf zijn de gebouwen der hoofdplaats en der notenperken ingestort door de hevige schuddingen des bodems en de plantsoenen verwoest of beschadigd door de aschregens uit Goenong-Api.

De laatste hevige aardbeving van Banda is geweest die van het jaar 1852. Sedert behooren geringere aardbevingen er tot de zeer gewone verschijnselen en hare eenvoudige vermelding zoude thans reeds eene lange lijst uitmaken. Ook weder tijdens ons verblijf te Neira, den 15n Oktober, werd nog eene aardtrilling, hoezeer van geringe beteekenis, gevoeld.

De aardbeving van December 1852 was bijzonder noodlottig. Van de verwoestingen, door haar aangerigt, bestonden tijdens ons bezoek nog eene menigte sporen, maar toch, zooals zoo dikwijls het geval is, had men ook deze aardbeving met te hooge

kleuren afgeschilderd, want zeer vele goed gebouwde huizen ter hoofdplaats hadden, niettegenstaande vele andere ingestort waren, weinig of geene schade bekomen. Ik wil de bijzonderheden dier aardbeving, welke in geheel Nederlandsch Indië groote deelneming heeft opgewekt en welker mare zelfs in het moederland enkele deelnemende harten heeft bewogen, hier niet herhalen, daar zij reeds omstandig zijn geboekt. Een punt echter, hetwelk ook uit een natuurkundig oogpunt mijne belangstelling reeds vroeger had opgewekt, wil ik hier kortelijk nader bespreken.

Men weet, dat, tijdens de bandasche aardbeving van 1852, een gedeelte van de baai droog liep en de oorlogsbrik de Haai op hare ankerplaats den bodem der baai raakte. Men herrinnert zich voorts, dat de wateren der baai het stranddgedeelte der hoofdplaats overstelpten, de praauwen tot in de gracht van het fort Nassau sloegen en een aantal zich aan of nabij het westerhavenhoofd van Neira bevindende personen jammerlijk deden omkomen. Minder bekend is het, dat deze overstrooming zich slechts bepaalde tot den zuidwestelijken hoek van de hoofdplaats en dat het even lage strand voor het slechts weinige minuten gaans van dien hoek verwijderde residentiehuis en kampement, zonderling genoeg, geen' den minsten last van die overstrooming had.

De zaak werd mij echter bij plaatselijke beschouwing dadelijk duidelijk. Zij moet zich op de volgende wijze hebben toegedragen.

Het geheele Banda-systeem werd, tijdens de aardbeving, voor eenige oogenblikken naar de hoogte gedreven. De wateren der baai liepen daardoor gedeeltelijk naar buiten, zoodat de bodem der baai over eene groote uitgestrektheid zigtbaar werd. Na deze opheffing volgde de daling. De wateren stroomden nu met kracht de baai weder binnen, door het Lonthoirgat, het Zonnegat en het gat van Neira. De wateren van het Lonthoir- en Neira-gat, elkander ontmoetende, had eene opstuwing plaats, welker plaats bepaald werd door het punt van zamenkomst der van beide kanten toestroomende massen en er ontstond eene golf,

welker rigting gedeeltelijk bepaald werd door den vorm der kust van Lonthoir en welke op den zuidoosthoek van Goenong-Api en den zuidwesthoek van Neira moest aanloopen, waar zij eerst later kon worden tegengehouden door de door het enge Zonnegat noodzakelijk langzamer zich aanspoedende zee. De gezegde hoek van Neira, uit vlak land bestaande, moest door die opkomende watermassa noodzakelijk worden overstroomd, doch spoedig was het evenwigt in de wateren weder hersteld. Wel zeer ongelukkig was het, dat het juist een punt van Neira trof, waar zoovele menschen bijeen waren, welke door de golf werden medegevoerd en daardoor een' plotselingen geweldigen dood vonden.

Indien deze mijne beschouwingswijze juist is, moet hetzelfde verschijnsel bij vroegere vertikale aardschuddingen zich ongeveer even zoo hebben voorgedaan.

En inderdaad wordt zulks door de geschiedenis allezins bevestigd. Valentyn verhaalt het gebeurde tijdens de geweldige bandasche aardbeving van 1629, alsof hij die van het jaar 1852 had beschreven. De volgende zijn zijne eigene woorden. „In 't jaar 1629 was „hier een groote aardbeving, en een half uur er na een water„vloed, die zeer swaar was, en bij stil weder quam. De zee „verhief zich tusschen Celamme en Neira als een hoogen berg „die aan de eene zijde regt op t' Kasteel Nassau aanviel, al„waar 't water 9 voeten hooger dan een gemeene springvloet, „en 't Kasteel binnen en buiten half vol water stond. Het „hoofd voor 't zelve, van zware steenen gemaakt, was, met een „groot stuk van de barm, weggeslagen" enz. „Ook wierden ver„scheidene huizen omtrent strand, in stukken geslagen en in zee „gedreven, gelijk dat ook t' huis van den Fiskaal, nevens hem „en zijn vrouw, die mede in zee gerukt wierden, overquam, „alwaar hij gebleven, doch zij door een andere baar weer op „land gesmeten is. Het schip den Briel, daar leggende draaide „alleen driemaal rond".

Wat in 1629 en 1852 en tusschen die tijdstippen meermalen gebeurd is (Valentyn 3e deel, stuk 2, bladz. 37), zal bij nieuwe derge-

lijke aardbevingen weder moeten gebeuren. De wetenschap wijst ook hier den weg aan, de onheilen dier jaren, door de opstuwende wateren veroorzaakt, in den vervolge te voorkomen. Men kan zulks, door de steeds bedreigde plek te verlaten en een zeehoofd te bouwen, al moet het dan ook eenige schreden langer zijn, meer oostwaarts, b. v. oostelijk van het tegenwoordige residentiehuis, voor hetwelk trouwens het reeds bestaande fraaije zeehoofd met weinig kosten zou te verlengen en daardoor bij alle getijden bruikbaar te maken zijn

---

De flora der Banda-eilanden mist dien rijkdom aan vormen, welken men op andere tropische eilanden van dezelfde uitgestrektheid aantreft. Inderdaad, de voornaamste eilanden der groep, Lonthoir, Neira en Ay, zijn geheel gekultiveerd en worden geheel of nagenoeg geheel ingenomen door de notenperken, welker plantsoenen slechts weinig plaats overlaten aan eene vrijwillige vegetatie. Goenong-Api, waar geene perken zijn en slechts enkele plantsoenen aan den kustzoom bestaan van klapperpalmen, groenten, enz, heeft wel eene rijkere vegetatie, waaronder vooral de kasuarinen en hooger de varens overwegen, doch zij heeft niet ver naar boven kunnen doordringen, deels wegens het los opeengestapelde van het vulkanische puin en zand, deels door de van tijd tot tijd uitstroomende lava, deels door de zwaveligzure dampen, welke uit zijnen krater opstijgen en door de verschillende winden afwisselend het geheele topgedeelte scheren.

Daar waar de oorspronkelijke vegetatie van Neira en Lonthoir nog in wezen is gebleven, is zij voornamelijk gekenmerkt door de eigenaardige vormen van pandanen, katappan en varens.

Behalve deze vormen en behalve de talrijke vruchtboomen en moesplanten, zijn reeds talrijke plantensoorten van de Banda-eilanden bekend geworden, doch men vindt hare namen nog zeer verspreid in de verschillende werken over de botanie van Nederlandsch Indië. Even als voor de kennis van Amboina, zou het ook voor die der Bandagroep van belang zijn, eene lijst

der reeds bekende vormen zamen te stellen om die tot een uitgangspunt te doen dienen van nieuwe nasporingen.

Aan landdieren is de Banda-groep zeer arm. Op Lonthoir leven wilde herten en zwijnen en de koeskoes (Cuscus maculata Gr?) bewoont er het geboomte. Deze, de gewone rat (Mus decumanus Pall.) en een zevental vleermuizen (Trilatitius blepotis Gr., Scotophilus Temminckii Gr., Pteropus edulis Geoffr. Pteropus phaiops Temm., Pteropus pallidus Temm., Macroglossus minimus Gr. en Cephalotes Peronii Geoffr.) zijn alle zoogdieren, welke men tot nog toe van de Banda-groep kent, tenzij men daar nog bij rekene de doejong (Halicore dugong F. Cuv.), welke in de bandasche wateren geen vreemd verschijnsel is.

Ook ten opzigte van de vogelfauna bestaat eene groote schaarsheid aan vormen, hoezeer zich laat vermoeden, dat een gezet onderzoek talrijke soorten zal aan het licht brengen, welke tot nog toe niet als bandasche bekend zijn. Voor het tegenwoordige bepaalt zich die kennis tot enkele uilen, jaarvogels, papagaaijen, spechten, honigzuigers, meerlen, winterkonings en duiven (1). Onder die duiven zijn de befaamde noteneters (Columba aenea Temm. en Columba perspicillata Temm.), de manok falor der Bandanezen, welke zooals bekend is de noten verslinden en ze onverteerd ontlasten en daardoor de voorplanting des booms bevorderen. Zeer talrijk is op Banda de roode lori (Eos ruber Wagl.).

(1) De thans van de Banda-groep bekende soorten van vogels zijn, voor zoover ik kan nagaan, slechts de volgende. Strix castaneoptera Horsf., Scops Lempiji Bp., Eos ruber Wagl., Trichoglossus haematodus Wagl., Bucco gularis Temm., Picus concretus. L., Calao plicatus Bp., Buceros lunatus Temm., Buceros gularis Rwdt, Myiolestes phaionotus S. Müll., Muscicapa flammea Forsk., Rhipidura squamata S. Müll., Turdus azureus Temm., Ceblephyris fimbriatus Temm., Graucalus papuensis Bp., Glaucopis varians Temm., Temia Levaillantii Less., Nectarinia rubrocana Temm., Nectarinia aspasia Schl. Müll., Nectarinia [Myzomela] Boiei S. Müll., Zosterops chloris S. Müll., Alcedo ispida L., Megapodius Freycineti Gaim., Columba diademata Temm., Columba javanica Temm., Columba aenea Temm., Columba perspicillata Temm.

Aan reptiliën is de Banda-groep niet rijker. De petolaslang (Python reticulatus Gr. of Python molurus Gr.) moet volgens de inlanders op Lonthoir nu en dan zijn aangetroffen. Zelf vond ik op Lonthoir eene kleine onschadelijke slang (Lycodon aulicum Boie). Maar deze beide zijn de eenige soorten van reptiliën, welke mij tot dus verre als bandasche bekend zijn geworden. Zeker echter zullen er nog wel eenige andere soorten leven.

Ten opzigte der visschen van de Bandasche wateren heb ik het voorregt gehad, de eerste geweest te zijn, die daarover eenig licht heeft verspreid. Naauwelijks 5 jaren geleden kende men met zekerheid slechts 2 vischsoorten van de Banda-eilanden. In verschillende bijdragen bragt ik dat aantal op 176. Zelf verzamelde ik tijdens mijn verblijf te Neira 86 vischsoorten. De uitkomsten van het onderzoek dier soorten heb ik nedergelegd in mijne „Vijfde Bijdrage tot de kennis der ichthylogische fauna van de Banda-eilanden, opgenomen in het 11e deel (1856) van het Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Van riviervisschen op de Banda-eilanden is geen sprake.

De karcinologie van de Banda-groep is nog geheel te bewerken. Geene enkele soort van schaaldieren is mij in de registers der wetenschap voorgekomen, als de Banda-eilanden te bewonen. Zelf heb ik daar slechts waargenomen Grapsus scaber Edw., Calappa fornicata Fab. en Birgus latro Leach.

Ten opzigte der spinnen, insekten, weekdieren en overige ongewervelde dieren zijn wij evenmin iets gevorderd. Een halfvleugelig insekt, Pentatoma Petiti Le Guill., en een gastropood, Conus bandanus Brug., zijn de eenige soorten, welke ik bij de mij beschikbare schrijvers vermeld zie. Tijdens mijn verblijf verzamelde ik op de riffen van Lonthoir verschillende soorten van zeesterren en tripangs, welke ik echter, met uitzondering van Oreaster turritus Müll. Trosch., Ophidiaster miliaria Müll. Trosch., Culcita discoidea Ag. en de ananas-tripang (Trepang ananas) nog niet heb bepaald. De riffen waren bovendien met talrijke flustren en wieren bedekt.

De Banda-eilanden zijn slechts gedeeltelijk bewoond. Swangi, Kappal en Krakka, eigenlijk niets meer dan begroeide rotsen, hebben geene bevolking. Op Pisang verblijven slechts eenige leprozen, welke daar onder het gezag van een opziener worden verpleegd. Goenong-Api heeft geene vaste ingezetenen, maar slechts eenige plantsoenen en kleine woningen, waarin burgers van Banda of hunne slaven, nu en dan slechts tijdelijk verblijf houden. Rhun is evenzeer onbewoond.

Slechts Neira, Lonthoir, Ay en Rosengain hebben eene vaste bevolking en deze is nog zeer spaarzaam en bedraagt, die van alle eilanden te zamen genomen, niet meer dan de bevolking van een groot dorp of van eene kleine stad.

In lang verloopene eeuwen was die bevolking aanmerkelijk talrijker. Toen onze eerste schepen Banda bezochten verhieven zich nog allerwege, vooral op Lonthoir, bloeijende steden of dorpen en schatte men de populatie op minstens 15000 zielen.

Men kent de lotgevallen dier bevolking en weet hoe haar verzet tegen onze vestiging en tegen het monopolie-stelsel der Kompagnie haren ondergang ten gevolge had. Thans zou het moeijelijk zijn, nog overblijfselen dier oude bevolking op te sporen. Eene geheel vreemde populatie heeft zich op Banda's bodem gevestigd.

Met de oude bewoners mogt niet verloren gaan de muskaatnotenboom, de reden van onze vestiging en de bron van grootere rampen voor de oude Bandanezen dan Goenong-Api ooit geweest is voor hunne opvolgers. Eene veelsoortige bevolking verrees nu, van Europeanen van verschillende natiën, van mestiezen, van afstammelingen der oude Bandanezen, van Timorezen, Tenimberezen, Cerammers, Galelarezen en Tobellorezen en van uit de meest verschillende oorden van den Archipel afkomstige slaven en boosdoeners, waarbij zich in de jongste tijden nog een aantal vrije Javanen voegde.

Eene zoodanig zamengestelde bevolking kan uit den aard der zaak geen karakter bezitten, waaraan men eenige anthropologische waarde zou mogen toekennen.

Ik zal mij daarom slechts bepalen tot de vermelding van hare cijfers, zooals ik die in verschillende gedrukte en ongedrukte bescheiden zie vermeld.

In het begin der 18e eeuw is de bevolking voor de verschillende eilanden opgegeven als toen bedragen te hebben 3842 zielen, waarvan 1020 op Neira, 1834 op Lonthoir, 938 op Ay, 30 op Rhun en 20 op Rosengain. Vermits echter de kinderen beneden de 12 jaren onder die cijfers niet begrepen zijn, valt het, met het oog op de vreemdaardige zamenstelling der bevolking, moeijelijk, haar totaal cijfer met eenige juistheid te bepalen. Het cijfer van 5000 zal echter toenmaals niet veel van de werkelijkheid hebben verschild. Slechts 100 volwassen mannelijke Bandanezen, voor de helft vrije lieden en voor de helft slaven, vertegenwoordigden toen nog Banda's oude bevolking.

Op de hieronder aangeduide tijdstippen was het totaal der bevolking van de Banda-groep als volgt.

Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.	Jaren.	Zielen.
1818	6000	1847	5821	1853	6179
1840	5081	1852	5880	1854	6333

Bevolking der Banda-eilanden op het einde van 1854.

	Neira.	Lonthoir.	Ay.	Rozengain.	Pisang.	Totaal.
Europeanen en mestiezen.	340	96	10	38	3	484
Inlandsche christenen.	514	163	99	21	0	800
Mohammedanen.	614	204	18	5	0	841
Timorezen en Tenimberezen.	170	36	2	2	0	210
Galelorezen en Tobellorezen.	0	24	9	0	0	33
Chinezen.	143	1	0	1	0	145
Vrije inlandsche arbeiders.	73	705	164	0	0	942
Perkhoorige lieden.	174	864	144	0	0	1182
Partikuliere lijfeigenen.	513	158	16	21	0	708
Bannelingen.	660	253	67	0	0	980
Leprozen.	0	0	0	0	8	8
Totaal.	3201	2504	529	88	11	6333

De genoemde eilanden waren alzoo op het einde van 1854 bevolkt met 6333 zielen, niet medegerekend de militairen en hunne vrouwen en kinderen, welke dat cijfer tot ruim 6700 zouden hebben doen stijgen. Volgens de formatie bestaat de bezetting der Banda-eilanden uit 10 officieren en 320 onderofficieren en manschappen.

Bij nasporingen omtrent de bevolking van de Banda-groep doet men wèl, haar in twee groote afdeelingen te splitsen.

De eene afdeeling bezit de voorwaarden niet, zich geregeld voort te planten en kan daardoor niet in stand gehouden worden, tenzij door aanvoer van buiten. Daartoe behooren de perkslaven, welke tegenwoordig met den zachteren naam van perkhoorige lieden worden aangeduid, en voorts de slaven van partikulieren, de vrije arbeiders en de bannelingen. Deze maakten op het einde van 1854 een aantal uit van 3812 zielen en alzoo de grootste helft der gezamenlijke bevolking. Op de 3170 volwassen personen dezer klassen kwamen slechts 800 vrouwen, zoodat de mannen stonden tot de vrouwen als ongeveer 3: 1. Op deze 3170 volwassenen kwamen dan ook slechts 642 kinderen, dat is, nagenoeg 1 kind op de 5 volwassen personen. De verhouding van vrouwen en kinderen tot mannen is overigens verreweg het ongunstigste bij de vrije arbeiders in de notenperken en bij de bannelingen, zoo als volgend staatje aantoont.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Slaven.	335	235	73	65	708
Perkhoorigen.	406	344	215	217	1182
Vrije arbeiders.	751	159	18	14	942
Bannelingen.	878	62	23	17	980
Totaal.	2370	800	329	313	3812

De vrije arbeiders of huurlingen, zijn eerst sedert 1852 aan Banda's bevolking toegevoegd, om te voorzien in de behoefte aan werkbare handen, ontstaan door de vermindering der onvrije werklieden.

Tot de eigenlijke ingezetenen zijn te brengen de overige klassen met uitzondering van de Timorezen, Tenimberezen, Galelarezen en Tobellorezen, welke meestal ongehuwd leven en niet als vaste burgers te beschouwen zijn. Op het einde van 1854 was deze klasse der bevolking zamengesteld als volgt.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Timorezen en Tenimberezen	179	18	6	7	210
Galelarezen en Tobellorezen.	14	6	5	8	33
Tot.	193	24	11	15	243

Van deze klasse van ingezetenen is alzoo geene toename der bevolking te voorzien.

Betrekkelijk de vaste ingezetenen zijn de bovenbedoelde verhoudingen gunstiger t. w.

Bevolking.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Europeanen en mestiezen.	122	107	137	118	484
Inlandsche christenen.	221	238	163	178	800
Mohammedanen.	287	292	145	117	841
Chinezen.	50	58	20	17	145
Totaal.	680	695	465	430	2270

Gaat men nu na de beweging in deze bevolking van ingezetenen, voor zoo verre die uit de bescheiden is op te maken, dan komt men tot de uitkomst, dat ook zij voortdurend in getalsterkte afneemt, wat uit volgend overzigt voldoende blijkt.

Jaren.	Ingezetenen.	Jaren.	Ingezetenen.	Jaren.	Ingezetenen.
1816	3102	1828	1925	1847	2056
1817	2812	1835	1984	1852	2396
1818	2952	1839	1872	1854	2270
1819	2695	1840	1869		

In een tijdsverloop alzoo van bijkans 40 jaren is de bevolking der ingezetenen, na vele golvingen ondergaan te te hebben, van 3102 tot op 2270 versmolten.

Deze vermindering schijnt voornamelijk betrekking te hebben tot de inlandsche christen-ingezetenen, doch de bescheiden van het jaar 1816 geven slechts het cijfer 3102 zonder nadere bijzonderheden. De Europeanen en mesticzen nemen aanmerkelijk in aantal toe, gevende de jaren 1835, 1839 en 1847 voor hen de cijfers 291, 312 en 330, terwijl 1854 een cijfer van 484 aanwijst.

De inlandsche bevolking schijnt haar minimum bereikt te hebben in het jaar 1840 en sedert weder aan het toenemen te zijn. Althans vind ik in genoemd jaar voor de inlandsche christenen het cijfer 654 en voor de mohammedaansche ingezetenen 720.

De slaven en de perkhoorige lieden nemen voortdurend in aantal af. In het jaar 1828 bedroeg het aantal partikuliere slaven nog 1190, in 1836 nog 1074, in 1840 919, in 1847 824 en was op het einde van 1854 tot 708 verminderd. Tot deze vermindering bragten zeker ook bij vrijgevingen of verwisseling der vroegere naar elders verhuisde eigenaars door ambtenaren of officieren, welke geene slaven medebragten.

De perkhoorige lieden of gouvernements-slaven, in April 1818 1613 en in 1828 nog 1352 zielen sterk, waren op het einde van 1840 tot 1274 en op het einde van 1854 tot 1182 zielen versmolten, en alzoo in een tijdvak van 36 jaren met 431, dat is, met meer dan $\frac{1}{4}$ verminderd. Indien het jaar 1860 niet de vrijheid der perkslaven aanbragt, zou deze stand toch allengs verdwijnen, door gemis aan levenskracht.

HOOFDSTUK III.

NEIRA.

De hoofdplaats Neira.— Forten Belgica en Nassau.—Verwoestingen door de aardbevingen aangerigt. — Garnizoen. — Schutterij. — Versterking Voorzigtigheid. — Togtje over het eiland Neira. — Perken Zevenbergen en Hersteller, Bankobatoe en Lautakka. — Het Zonnegat — Watertogtje van Lautakka naar de hoofdplaats. — Papenberg. — Vischpartijtje op de riffen van Lonthoir. — Zeesterren en tripang, en daarin levende visschen. — De Perkeniers. — Bandasche burgers. — Chinezen. — Handel.

Den dag van onze aankomst ter hoofdplaatse Neira besteedde ik voornamelijk, om mij nader met haar bekend te maken.

De hoofdplaats Neira beslaat het zuidelijke gedeelte van het eiland Neira en strekt zich langs het zuiderstrand uit ter lengte van ongeveer ¾ paal of 15 minuten gaans. De westervleugel van de stad wordt ingenomen door de chinesche wijk, welke aan het engste gedeelte van het Zonnegat beantwoordt. De europesche wijk beslaat het middengedeelte der stad en bestaat uit meestal steenen gebouwen, langs twee straten geplaatst, welke door eenige dwarsstraten met elkander zijn verbonden. Tusschen de chinesche en europesche wijken liggen de forten Nassau en Belgica, het eerste nabij het strand, het tweede een paar minuten gaans meer op den achtergrond en op een' heuvel, welke wel een veertigtal voeten hooger zal zijn dan het strand.

Te midden van de europesche wijk ligt het residentiehuis, uitziende op het strand. De oostervleugel van de stad wordt ingenomen door het kampement en de versterking Voorzigtigheid. Achter de europesche wijk en het kampement bevinden zich de kampongs Ratoe, Baroe, Palawar en Moe, waar de inlandsche christen- en mohammedaansche bevolking woont; daar liggen ook het bannelingskwartier, het hospitaal, enz.

Het stadje, hoe lief ook zijn aanzien is van de reede, door zijne uitbreiding langs het strand en door het schilderachtig zich er boven verheffende antieke Belgica, heeft weinig te beduiden. Het geheele eiland Neira is bevolkt met ruim 3000 zielen, doch trekt men van dat aantal af de bevolking der drie notenperken van Neira en de bannelingen, dan blijven voor de eigenlijke stadsbevolking nog geene 2000 zielen over.

Merkwaardige gebouwen bezit Neira niet, tenzij Belgica, eene regelmatige vijfhoekige steenen redoute met torens op de hoeken en van een' ringmuur met 5 holle bastions omgeven. In 1611 gebouwd, heeft het nagenoeg 2½ eeuw lang den tand des tijds, of, wat meer voor zijne hechtheid pleit, de hevige en tallooze aardbevingen weerstaan, en het aanzien, nog vatbaar te zijn 2½ eeuw voort te bestaan.

Nassau, welks bouw een paar jaren voor dien van Belgica werd begonnen, is eene vierhoekige klipsteenen redoute met bastions, hoornwerk, bedekten weg en gracht. De gebouwen binnen zijne wallen zijn tot pakhuizen ingerigt.

Tegenover Belgica maakt Nassau weinig vertooning. De sporen der verwoestingen, door de aardbeving van 26 November 1852 en door den grooten brand van 1856 aangerigt, waren tijdens ons bezoek nog overal zigtbaar. Meerdere gebouwen lagen nog in puin of stonden nog zwaar beschadigd daar. Maar toch kwam het mij voor, dat de berigten van de uitwerkselen dier aardbeving overdreven waren, want het aantal goed in stand geblevene gebouwen overtrof verreweg dat der zwaar beschadigde of vernielde. Aan het residentiehuis, hetwelk ook door die aardbeving had geleden, waren geene de minste sporen daarvan meer zigtbaar.

Na 1852 hebben de aardbevingen de bewoners van de Banda-eilanden nog dikwerf in schrik gebragt en velen er tegen doen opzien, de noodige herstellingen aan hunne woningen te doen of ze te doen herbouwen. Van 1854 alleen zie ik 11 aardbevingen vermeld, waaronder meermalen zware schokken. De schade, door de aardbeving van 1852 op de Banda-eilanden veroorzaakt, is berekend geworden ruim 2½ tonnen gouds te hebben bedragen, ongerekend het huisraad der geheel vernielde gebouwen. De giften in en buiten Nederlandsch-Indië, ten behoeve der Bandasche ingezetenen ingezameld, hebben bedragen eene som van ruim *f* 43000. De perkeniers hebben verkozen de hun van dit bedrag toegekende sommen niet aan te nemen, omdat zij beweerden geene 14 procent van de geledene schade daardoor terug te zullen erlangen. Men heeft toen het bedrag der giften uitgekeerd aan de eigenaars van de ingestorte gebouwen, aan de „notabelsten", welke daardoor 30 procent hebben terugbekomen van het bedrag der geledene schade. Ik geloof niet, dat deze wijze van verdeeling in de bedoeling zal zijn geweest der gevers.

In den namiddag van den 12n Oktober inspekteerde de opperlandvoogd het kampement, de bezetting, de schutterij, het hospitaal, de versterking Voorzigtigheid, het fort Belgica en de bouwvallen der chinesche wijk.

Dat was eene wandeling rondom de geheele hoofdplaats, welke als wandeling minder aangenaam mogt heeten, wegens het mulle vulkanische zand, waaruit de wegen van Neira bestaan.

Het kampement heeft een lief aanzien, nette officierswoningen en kazernen, kantine, enz. De kommandant van het garnizoen, de kapitein De Quay scheen zich veel moeite te geven voor zijne manschappen, en hen nuttig en voor hun zelve voordeelig bezig te houden met het kweeken van groente en het visschen met staaknetten (sero), enz., waardoor hun goedkoop menige ververschiug gewerd, welke zij zonder dat zouden hebben moeten missen.

Zooals ik gezegd heb, bestaat de geheele militaire bezetting der Banda-eilanden uit ongeveer 330 man. Deze behooren, voor

zooverre zij infanteristen zijn, tot het garnizoensbataillon der Moluksche eilanden. Zij maken, op een dertigtal artilleristen na, de geheele bezetting uit. Volgens de nieuwste formatie is de bezetting verdeeld, zooals het volgende staatje aantoont. Zij bestaat uit Europeanen en Javanen, de Europeanen ten getale van 71, de officieren medegerekend; de Javanen ten getale van 261. Van de 10 officieren behooren 6 tot de infanterie, 1 tot de artillerie, 2 tot de geneeskundige dienst en 1 tot de administratie.

Bezetting der Banda-eilanden.

Eilanden.	Officieren.	Onderofficieren en Manschappen.		Totaal.
		Europeanen.	Inlanders.	
Neira.	10	55	224	289
Lonthoir.	—	2	11	13
Ay.	—	2	11	13
Rosengain.	—	2	15	17
Tot.	10	61	261	332

De schutterij van Banda bestond in 1855 uit drie kompagnieën, te zamen sterk 480 leden, deels met geweren, deels met pieken gewapend. Een groot gedeelte dezer schutters is gevestigd op Lonthoir en Ay. Het bevel is opgedragen aan een' kapitein.

De versterking Voorzigtigheid ligt nabij het kampement, aan de oostkust van Neira. Zij bestaat slechts uit eene aarden borstwering in de gedaante van een' halven cirkel, en eene vierkante enceinte, door een' klipsteenen muur afgesloten. Hier is een gedeelte der militairen gekazerneerd. De forten Belgica en Nassau hebben geene bezetting.

Het hospitaal is vrij ruim en goed ingerigt. Het aantal daar verpleegd wordende lijders is gewoonlijk aanzienlijk, wegens de talrijkheid der bannelingen. Het staat, even als de geheele geneeskundige dienst der Banda-eilanden, onder een' officier van gezondheid der 1e klasse, doch sedert verscheidene jaren reeds, wordt

deze dienst waargenomen door een' officier van gezondheid der 2e klasse. Daarentegen is er een militaire apotheker geplaatst, boven de formatie, wat trouwens ook zeer noodig was.

De chinesche wijk lag nog grootendeels in puin. Wat de aardbeving van 1852 had gespaard, was door den jongsten brand vernield. In de nabijheid stonden nog de muren der christenkerk, welke een fraai gebouw moet geweest zijn en insgelijks door de reeds meermalen genoemde ramp was verwoest. Men wendde pogingen aan, haar op een' waardigen voet te herstellen of op eene andere plaats te herbouwen.

's Avonds, ter gelegenheid van eene algemeene receptie ten residentiehuize, hadden wij gelegenheid, het voornaamste gedeelte van het bandasche publiek bijeen te zien. Behalve de ambtenaren en officieren waren daar ook meerdere perkeniers met hunne dames tegenwoordig.

De 13e Oktober was bestemd tot een togtje over het eiland Neira. Dit togtje was zeker een der bekoorlijkste, welke men zich denken kan. Reeds vroeg in den morgen had ik eene wandeling in dezelfde rigting ondernomen. Voornemens, den Papenberg, het hoogste punt van den neiraschen eruptiekegel, doch nog geene 200 meters boven de zeevlakte verheven, te beklimmen, had ik mij derwaarts op weg begeven, doch was naauwelijks den Goenong Menangies, een heuvel in de nabijheid der hoofdplaats, welke haar en het fort Belgica beheerscht, gepasseerd, toen eene hevige regenbui mij deed aarzelen den togt voort te zetten. Evenwel ging ik door tot het eerste notenperk, Zevenbergen en Hersteller, alwaar ik de woning van den perkenier het einde der bui wenschte af te wachten om den togt te vervolgen.

De regen echter in hevigheid steeds toenemende, besloot ik terug te keeren en eene meer gunstige gelegenheid af te wachten,

In den namiddag was het schoonste weder op het regenachtige gevolgd. De togt ging nu weder naar Zevenbergen en van daar naar de beide andere notenperken van Neira, Bankoebatoe en Lautakka.

Zoo als ik gezegd heb, beslaat de hoofdplaats slechts het zuidelijke gedeelte van het eiland Neira en niet meer dan ongeveer een derde gedeelte van zijne oppervlakte. De overige twee derde gedeelten van het eiland worden ingenomen door drie notenperken, van welke het perk Zevenbergen en Hersteller het middelste gedeelte des eiland beslaat, terwijl Bankobatoe de oostelijke en Lautakka de westelijke helft van het noordelijke gedeelte des eilands uitmaken. Die perken, gelijk alle, welke ik ook op Lonthoir gezien heb, zijn prachtige bosschen, waar de muskaatnotenboom met zijnen regten stam en kegelvormige kruin beschaduwd is door de hooge kroonen van kanari-boomen, welke overal ter zijner beschutting zijn geplant, terwijl de bodem, zooveel mogelijk schoon gehouden om de afgevallene vruchten met gemak te vinden, is als die eens tuins. Aangenaam is de wandeling in deze koele, nette, geurige wouden, aan welke het golfvormige terrein het anders bij lange wandelingen eentoonig wordende van het bosch ontneemt.

Van Zevenbergen slaat de weg met talrijke golvingen en kronkelingen om den Toedjoes, een' heuvel op het midden des eilands, aanmerkelijk lager dan de Papenberg. De weg bestaat er, even als overal op Neira en Lonthoir, uit fijn trachietzand, of zoo men wil, vulkanische asch, uitgeworpen door Goenong-Api en in meerdere of mindere mate met humus bedekt of vermengd. Daar waar de hellingen steiler zijn, komen ook meerdere trachietblokken, sommige zelfs van buitengemeene grootte, aan den dag en herinneren den wandelaar de perioden van Banda, toen de vulkaan deze geweldige blokken deed regenen. Hier en daar werd de togt niet weinig veraangenaamd door de tusschen het geboomte door zigtbare zee.

De gouverneur generaal bezocht alle perkeniers in hunne woningen en onderhield zich minzaam met hen. De geheele bereiding der noten werd in oogenschouw genomen. Alle perkgebouwen hadden veel geleden.

Van de genoemde drie perken is Bankobatoe het belangrijkste, met het oog op het aantal notenboomen en arbeiders. De drie per-

ken bezaten te zamen in 1854 32632 notenboomen en 236 arbeiders. Het produkt in hetzelfde jaar bestond uit 42194 amst. ponden noten (middelbare, magere en stukkende te zamen genomen) en 10504 amst. ponden foeli; noten en foeli te zamen eene geldswaarde voor de drie perkeniers vertegenwoordigende van *f* 8033,60.

Men ziet hieruit reeds, dat de som van ruim *f* 8000, onder drie perkeniers verdeeld, welke daaruit moeten bestrijden de onkosten van voortbrenging, waarin zij slechts gedeeltelijk worden te gemoet gekomen door eene goedkoope erlanging van voedingsmiddelen voor hunne arbeiders, naauwelijks gezegd kan worden een middelmatig bestaan te verschaffen.

Ik zal echter nadere beschouwingen omtrent de notenkultuur en omtrent perken en perkeniers voor een volgend hoofdstuk besparen.

De perkgebouwen van Zevenbergen, Bankobatoe en Lautakka waren zoo veel mogelijk versierd, ter eere van den opperlandvoogd, maar uit de wijze van versiering was op te maken, dat bij de perkeniers meer goede wil dan vermogen bestond om de ontvangst luisterrijk te doen zijn.

Nog voor het vallen van den avond hadden wij Lautakka bereikt. Wij waren den Papenberg noordelijk omgetrokken en hadden zijnen top en zijnen daar geplaatsten seinpost links van ons laten liggen.

Het perkhuis van Lautakka ligt buitengemeen schilderachtig op eene kleine landengte, welke zich westelijk verbreedt tot Batoe-Poeloemati, die de oostelijke grens van den noordelijken ingang van het Zonnegat daarstelt. Noordelijk blikt men van de perkgebouwen in de ruime zee, en daar heeft het uitzigt alzoo niets buitengewoons. Maar zuidelijk reikt het perkhuis tot aan het Zonnegat en boven beschrijving schoon is daar het gezigt op Goenong-Api, op den Papenberg en op de overal scherp begrensde wateren van het Zonnegat.

Wij zagen daar Goenong-Api weder geheel voor ons uitgebreid, met zijnen top in het zuidwesten. Een weinig be-

neden zijn' top stegen op meerdere plaatsen kleinere dampzuilen op, uit openingen, niet tot den eigenlijken krater (welke men van uit Lautakka niet kan zien) behoorende, maar welke zeker met de groote kraterbuis in gemeenschap staan.

Te Lautakka lagen orembaai's in gereedheid om het reisgezelschap naar de hoofdplaats terug te voeren. Andere praauwen van de inlandsche bevolking, versierd met vlaggen en bemand met in feestdos gekleede scheppers en de noodige tjakaleler's vergezelden ons. De togt door het Zonnegat was als in een meer. Overal zagen wij ons omringd door hoog land. De Papenberg daalt met steile hellingen naar het Zonnegat, hetwelk hier op meerdere plaatsen digt onder de kust eene diepte heeft van 40 tot 50 vademen. Snel vlogen wij over de spiegelgladde wateren voort en nog voordat het duister was geworden, waren wij ter hoofdplaatse terug.

De 14e Oktober was tot rustdag bestemd. Ik had mijn voordeel daarmede gedaan, door een vischpartijtje te regelen, waartoe de heer Brandes, een der voornaamste perkeniers, welwillend zijne hulp verleende. Wij begaven ons met eene sloep van de Ambon en eenige met inlanders bemande praauwen naar het breede rif, dat zich tegenover Goenong-Api en Neira langs Lonthoir uitstrekt. Meermalen werd daar een treknet uitgebragt, en hoezeer de vangst niet bijzonder rijk was, gelukte het mij toch, ongeveer een tachtigtal vischsoorten magtig te worden, vele van welke ik nog niet van de Bandasche wateren kende. Er staat zoo weinig water op het rif, dat wij een groot gedeelte er van wadende onderzochten. Het rif is rijk aan groote zeesterren (vooral Oreaster turritus Müll. Trosch. en Ophidiaster miliara Müll. Trosch.) en tripangsoorten, van welke laatste ik meerdere voorwerpen van 1 tot 2 voeten lengte verzamelde. Voornemens deze soorten bij mijne terugkomst te Neira te beschrijven, werd ik daarin verhinderd, doordien zij meest alle zoo groote veranderingen ondergingen, nog voor hun sterven, dat eene beschrijving onmogelijk werd. De kleuren en opperhuid stootten zich meestal af en de ligchaamsbuis der dieren trok zich veelal zoo sterk te za-

men, dat de ingewanden en hunne inhoud, geheel door de mondopening naar buiten werden geperst. Ik had ook gehoopt, bij mijne tripangs of zeesterren, onder welke zich twee voorwerpen bevonden van Culcita discoidea Ag., zelf het verschijnsel waar te nemen van het voorkomen van levende visschen in deze dieren. Elders reeds (1) heb ik het merkwaardige feit vermeld, dat in sommige asteriden en holothuriën soms vischjes leven van het geslacht Oxybeles. Toen ik dat feit beschreef, dacht ik, dat het in de wetenschap nog onbekend was, doch sedert heb ik ontwaard, dat Quoy en Gaimard hetzelfde verschijnsel hebben waargenomen bij de ananas-tripang, in welke zij dezelfde of eene zeer na verwante soort van Oxybeles hebben aangetroffen. Quoy en Gaimard hebben echter het verschijnsel niet nader verklaard, zoodat het vraagstuk, hoe deze vischjes binnen de ligchamen dezer dieren komen en daar blijven leven, nog geenszins opgelost is. Ik had gewenscht tot die oplossing te kunnen bijbrengen, maar in geen der door mij geopende zeesterren en tripangs trof ik de Oxybeles aan.

Ofschoon de zee tusschen en om de Banda-eilanden zeer rijk is aan visch, legt zich de bevolking weinig op de vischvangst toe. Men vischt weinig meer dan voor eigen behoefte, en voor de europesche ingezetenen is het dikwerf moeijelijk visch ter erlangen, niettegenstaande de zee, vooral in de ruimere gedeelten der baai, van goede en smakelijke soorten wemelt.

De Banda-eilanden bloeijen slechts voor het gouvernement. De muskaatnotenkultuur houdt de bevolking der perken bezig, eene bevolking van slaven en misdadigers, en van de ruime winsten, welke met die bloeijende kultuur worden behaald, genieten de eigenaars der perken slechts een betrekkelijk gering gedeelte. En hoezeer zij buiten de notenkultuur om hun bestaan aanmerkelijk zouden kunnen verbeteren, zooals ik nader zal aantoonen, schijnt hun daartoe deels de kennis, deels de opgewektheid te ontbreken.

---

(1) Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 7e deel, bladz. 162.

Het lijdelijke leven der perkeniers heeft niet nagelaten zich op de vrije Bandanezen, de zoogenaamde burgers, terug te kaatsen. De vrije Bandanees is wel omringd van eene werkzame bevolking, maar zooals gezegd is, die arbeiders zijn slaven en bannelingen en dat heeft den arbeid in het oog van den burger vernederd. In den regel werkt hij alzoo niet meer, dan voor zijn dadelijk levensonderhoud noodig is. Het is met hem als met den amboinaschen burger, waar dergelijke, hoezeer niet geheel dezelfde voorbeelden, een zelfde uitwerksel hebben gehad.

De Bandanezen worden dan ook afgeschilderd als lui, trotsch en arm. Handel en nijverheid zijn onder hen niet noemenswaardig. Ter hoofdplaatse is zelfs niet eens eene markt. En toch zijn voor die kleine bevolking, welke nog geene 2000 zielen sterk is, waaronder slechts een vijfhonderdtal mannen, bronnen van welvaart in overvloed. Allen zouden ze nuttig in de notenperken hebben kunnen werkzaam zijn, maar bij het bestaande gebrek aan handen, heeft men Javanen moeten aanwerven, welke thans, reeds ten getale van meer dan 700 (mannen), deel aan de notenkultuur nemen. De vischvangst en de kleinhandel op de Ceramlaut-, Kéh-, Tenimber-, Aroe- en Zuidwester-eilanden, zonden de Bandanezen tot welgestelde menschen kunnen maken, maar niemand hunner legt zich daarop met eenige veerkracht toe. Velen hunner zouden een goed bestaan kunnen vinden door hunne diensten en nijverheid te verleenen aan europesche ingezetenen, maar daartoe zijn zij, zelfs tegen hooge loonen, niet te brengen, althans op verre na niet in die mate, dat dit gebrek door de ambtenaren en ingezetenen niet zeer wordt gevoeld.

Een voormalig resident van Banda, R. M. Schabbingh, drukte in eene door hem nagelatene Memorie, van het jaar 1829, zich omtrent den bandaschen burger uit, dat men hem evenmin tot een nijver leven zou kunnen bewegen als men den kasuaris den arend zou kunnen doen navliegen.

Alle bevoegde beoordeelaars hebben sedert deze, zeker te sterke, uitdrukking, toch in zooverre bevestigd, dat zij de bandasche

burgers, zoowel christenen als mohammedanen, afschilderen als in den hoogsten graad lui, trotsch, aanmatigend en bijgeloovig. Wijlen de gouverneur der Molukken C. M. Visser, onze reisgenoot, schildert hen, in zijne reeds meermalen aan gehaalde Memorie van overgave van zijn gouvernement, in de volgende woorden. »Bijna tot geene diensten gehouden, trachten zij zich nog aan het weinige, dat van hen gevergd wordt, zooveel mogelijk te onttrekken. Zij oefenen geen ander bedrijf dan de vischvangst uit, en dat nog wel alleen, voor zooverre hunne behoeften strekken. Zoodra zij genoeg visch gevangen hebben om van de opbrengst wat ceramsche sago te koopen of daartegen zooveel rijst van hetgeen het perkvolk overhoudt, geruild te hebben, dat zij eenige dagen in zorgelooze ledigheid op hunne baleh-baleh kunnen doorbrengen, zou niets ter wereld hen kunnen bewegen, die zoete rust te verbreken, veel min voor gezetten arbeid te verwisselen. Trotsch en aanmatigend van aard, is het grootste gebrek, b. v. wanneer zijn eenig bedrijf, de vischvangst, door harde winden of zware regens, niets oplevert, niet in staat hem te bewegen, zich in dienst der perkeniers of ingezetenen te begeven, en zich daardoor een vast bestaan te verzekeren, of wel als oppassers of handlangers bij ambtenaren of bij het civiel bouwdepartement tegen loon werkzaam te zijn. Bevelen te ontvangen, iemand als zijn' meester te erkennen, dat wil hij niet, dat is goed voor den slaaf, maar niet voor den vrijgeboren' bandaschen burger. Men wete echter, dat de meesten hunner uit den slavenstand oorspronkelijk zijn. Enkelen, doch zeer enkelen, oefenen eenig handwerk uit, bijvoorbeeld dat van kleermaker of schoenmaker, doch al wat van dien aard, na lang verwijl, uit hunne handen komt, is hoogst gebrekkig en moet ten duurste betaald worden. Van daar, dat het bovenmate moeijelijk en kostbaar en voor partikulieren bijna niet mogelijk is, eenig werk van aanbelang tot stand te brengen, daar meest alles door middel van bannelingen geschieden moet. In vroegere tijden, toen er nog eene groote slavenmagt bestond, leerden de mannen eenig ambacht of nuttig bedrijf, hetwelk zij dan, hetzij ten gerieve, hetzij ten voordeele van hunne

meesters uitoefenden. Ook onder het perkvolk werden wel geschikte timmerlieden en metselaars gevonden, doch thans moeten allen voor de dienst in de perken gebezigd worden."

Reeds zeide ik met een woord, dat de bandasche burger slechte voorbeelden vindt in de perkeniers, welke hij als niet meer of althans als niet veel meer dan zijn' gelijke beschouwt. Omtrent de perkeniers wil ik ook de woorden van wijlen den heer Visser laten volgen. „Het is onnoodig tot hunnen (der perkeniers) oorsprong op te klimmen. Het zijn meestal kinderen of afstammelingen van vroegere perkeniers, die het eerst van de Kompagnie perken in vruchtgebruik bekwamen, of van ambtenaren, die vroeger in hare dienst op Banda geplaatst waren, gelijk de namen van de meesten hunner genoegzaam aantoonen. Reeds van de vroegste tijden af is het karakter dier europesche afstammelingen beschreven als vadsig, zorgeloos en spilziek. Velen hunner gaven zich over aan dronkenschap en losbandigheid, waarvan uitputting, geestelijke en ligchamelijke verstomping, het gevolg waren. Dat zulke ouders geen krachtvol, werkzaam en energiek nakroost verwekken konden, te minder nog, daar niet altijd die kinderen uit huwelijken met vrouwen uit gelijken stand gesproten, maar dikwerf bij slavinnen van allerlei landaard en rassen overgewonnen waren, is even duidelijk en onbetwistbaar, als dat de voorbeelden, die de jonge, vaak moederlooze, meisjes en knapen dagelijks voor oogen hadden, hen niet konden vormen tot zedelijke wezens of tot nuttige en werkzame burgers. De tegenwoordige europesche afstammelingen zijn, op enkele loffelijke uitzonderingen na, dan ook nog even lui en zorgeloos en verkwistend van aard, even verslaafd aan den drank, even uitgeput en zwak van ligchaamsgestel, even bekrompen van geestvermogens, als hunne vaderen zulks waren, waartoe de steeds toenemende armoede, die hier oorzaak is en gevolg, het gestadig verval des handels, en de aard- en zeebevingen, het hunne hebben bijgedragen."

De Chinezen, nijver als overal, leven uitsluitend van den geringen handel. Het eenige grootere handelsvaartuig van Banda,

eene bark, is de eigendom van een chineesch hoofd.

Banda heeft gedeeld met Amboina, Kajeli, Ternate, Kema en Manado in de openstelling zijner haven voor den algemeenen handel, en is gelijktijdig met de genoemde plaatsen tot vrijhaven verklaard.

Die vrijverklaring is eene tweede groote en weldadige schrede geweest op den weg van hervorming der Molukken. Het jaar 1853, waarin zij besloten, en het jaar 1854, waarin zij afgekondigd werd, zullen in de jaarboeken der Molukken schitteren als het jaar 1824, het jaar van Van der Capellen, het jaar, waarin de eerste groote schrede tot verheffing dier gewesten werd gedaan.

Maar het weldadige dier vrijverklaring is voor Banda voor alsnog van geene groote beteekenis. Inderdaad, wat zou men ook voor den handel mogen verwachten van de perkeniers en van de bandasche burgers, zooals die hierboven zijn geschetst. Die bevolking moet eerst worden hervormd of door andere meer werkzame elementen verdrongen, indien men meer bedrijvigheid en meer handel op de Banda-eilanden wil zien ontstaan. Bovendien is het voornaamste, ik zou haast mogen zeggen het eenige, uitvoerartikel door het gouvernement gemonopoliseerd en wordt van de plaats van voortbrenging weggevoerd, zonder dat het naauwelijks iets anders tot de bedrijvigheid der eilanden bijbrengt, als dat het den planters een sober bestaan verschaft en eene schamele bevolking voedt van koelies, slaven en misdadigers.

De Banda-groep is niet veel meer dan eene gouvernementsplantaadje, ruime winsten afwerpende aan de staatskas, maar waar de perkeniers, de zoogenaamde eigenaars, eigenlijk niets anders zijn als loontrekkende opzieners of leveranciers, welke slechts een gering gedeelte genieten van de groote voordeelen, welke de notenkultuur 's rijks schatkist opbrengt.

En toch, niettegenstaande het hoofdvoortbrengsel van Banda wordt weggevoerd, om eerst in Nederland te worden ter markt gebragt, zou Banda's handel van meer beteekenis kunnen zijn dan hij is.

Zijne kwijning dagteekent reeds van lang verloopen tijden. Reeds sedert het laatste der vorige eeuw werd dat verval des handels opgemerkt. De stichting van Singapore, de openstelling van den Molukschen archipel voor de makassaarsche en boeginesche handelaren (in 1827) en de vrijverklaring der haven van Makassar, hebben daarna den toen nog bestaanden handel, zooal niet vernietigd, dan toch nog nieuwe slagen toegebragt, van welke hij zich in de eerste tijden niet zal kunnen herstellen, tenzij een krachtig middel worde aangewend, door aan de muskaatnotenkultuur en handel eene geheel andere rigting te geven.

In de jaren 1816 tot 1820 kwamen nog gemiddeld te Neira aan, voor de vaart buiten de Molukken 9 schepen en vaartuigen van 196 tonnen en vertrokken 6 schepen en vaartuigen van 150 tonnen, terwijl voor de vaart binnen de Molukken aankwamen 261 schepen en vaartuigen van 13 tonnen en vertrokken 260 schepen en vaartuigen van 13 of 14 tonnen.

De Boeginezen hebben, niet nagelaten zich meester te maken van den handel in was, karet, tripang, paarlen, massooi, enz., welke artikelen de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden en Nieuw-Guinea in zoo ruime mate afwerpen en waarin ook vele bewoners der Banda-groep een middel vonden tot verbetering van hun bestaan. Maar alles stroomde later naar de vrijhavens, om van daar uit, vrij van heffingen en belemmeringen, over de aarde te worden verspreid.

De armoede nam daardoor op Banda meer en meer toe en thans zouden, bij goeden wil en krachtigen geest, de kapitalen waarschijnlijk ontbreken om den verloren handel tot zijne vorige hoogte op te voeren.

De vrijverklaring van de haven van Banda moet tot de verlevendiging in allen gevalle eenigzins bijdragen, vermits vele handelaren van de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden en van Oost-Ceram, geene belemmeringen meer te Neira ondervindende, gereedelijk zullen besluiten, behalve de sago, aardvruchten, klappers en klapperolie, houtwerken, gabba-gabba, aardewerk enz. van welke zij Banda's bevolking kunnen voorzien, daar tevens

aan te brengen artikelen, geschikt voor den uitvoer van Banda, zoo als was, tripang, schildpad, enz.

En inderdaad heeft reeds het jaar der vrijverklaring van Banda eene gunstige verandering gebragt in de cijfers der waarden, zoowel van den invoer als van den, uitvoer.

Volgend staatje geeft een overzigt dier waarden op drie verschillende tijdstippen, het jaar vóór de openstelling van de Moluksche eilanden voor de Boeginezen, de beide jaren vóór de openstelling der haven van Banda, en het jaar dier openstelling zelf.

Jaren.	Invoer.	Uitvoer.
1826	*f* 250229	*f* 121323
1852	214953	26477
1853	188118	26762
1854	267542	31050

Het is overbodig te zeggen, dat de waarden van muskaatnoten en foeli in de uitvoerwaarden niet zijn uitgedrukt. In andere opzigten evenwel hebben de medegedeelde cijfers eenige toelichting noodig. Nagenoeg de helft van de invoerwaarden komt op de rijst, welke van wege het gouvernement wordt aangevoerd, om te voorzien in de voeding der perkarbeiders, terwijl een ander groot gedeelte vertegenwoordigd wordt door de artikelen van dagelijksch gebruik voor de europesche ambtenaren, militairen en ingezetenen. Verreweg het grootste gedeelte dier waarden wordt op de Banda-groep verbruikt.

Men ziet voorts, dat invoer- en uitvoer-waarden in 1854, die der beide vorige jaren reeds hebben overtroffen en de invoerwaarden zelfs die van het jaar 1826, doch dat de uitvoerwaarden in 1854 nog slechts een vierde gedeelte hebben bedragen van die in 1826. Intusschen verdient het opmerking, dat de uitvoerartikelen, ofschoon in het algemeen eene waarde vertegen-

woordigende van nog geene *f* 5000 meer dan in de jaren 1852 en 1853, toch met betrekking tot den aard der artikelen op eene gunstige verandering in het handelsverkeer wijzen. Want terwijl van de goederen, oorspronkelijk van Europa en Amerika, in 1852 en ook in 1853 voor ruim *f* 20000 weder werd uitgevoerd, werden die goederen in 1854 meer in de residentie zelve behouden en bedroeg de uitvoer er van slechts ruim *f* 4000. Daarentegen nam de uitvoer van goederen van den Oosterschen Archipel betrekkelijk niet onaanmerkelijk toe en klom van *f* 5000 en *f* 6000 in 1852 en 1853 tot meer dan *f* 25000 in 1854.

In 1854 kwamen ter reede van Banda 25 op europesche en 206 op inlandsche wijze getuigde vaartuigen en vertrokken 23 van de eerst- en 112 van de laatstgenoemde.

HOOFDSTUK IV.

LONTHOIR.

Distrikten van Groot-Banda. — Togt naar de perken van Lonthoir en den Voorwal. — De negorij Lonthoir. — Orangdatang. — Gezigten op de Banda-groep — Togt naar de perken van den Achterwal — Trachietribben. — Rosengain. — Djati-kultuur aldaar. — Fort Concordia.— Selam.

De 15e en 16e Oktober waren voor een groot gedeelte gewijd aan togten op Lonthoir.

Lonthoir is een groot muskaatnotenbosch. Van het oosten tot het westen en van het zuiden tot het noorden, op zijne scherpe ribben en kammen zoowel als op zijne kustvlakten, is het allerwege beplant met den specerijboom, welke, hoezeer thans reeds ver in de keerkringslanden verbreid, nergens beter tiert en deugdelijker vruchten voortbrengt dan op de Banda-groep.

Lonthoir of Groot-Banda is verdeeld in de distrikten Lonthoir, Voorwal en Achterwal.

Het distrikt Lonthoir beslaat het westelijke gedeelte van het eiland. Daar ligt nog, aan de noordkust, tegen over Goenong-Api, de negorij Lonthoir, met het oude fort Hollandia, de eerste, met de negorij Selam in het distrikt Voorwal, de eenige overblijfselen der groot-bandasche steden van de 16e en het begin der 17e eeuw.

Het distrikt Voorwal strekt zich uit van het distrikt Lonthoir tot aan den noordoosthoek van het eiland en omvat daar de aan de baai van Banda beantwoordende perken.

Het distrikt Achterwal eindelijk bevat de perken, welke oostelijk van het distrikt Lonthoir en zuidelijk en oostelijk van het distrikt Voorwal zijn gelegen.

Den 15n Oktober bezochten wij de distrikten Lonthoir en Voorwal. Van Neira staken wij met sloepen over naar de negorij Lonthoir, begeleid wederom door een aantal praauwen der bevolking. De helderheid van het water liet ons toe, den bodem der zee te aanschouwen. De riffen strekken zich verder in het enge der baai uit dan op de zeekaarten is aangegeven, doch de kaarten duiden genoegzaam aan, waar zij zoo nabij de oppervlakte der zee zich bevinden, dat zij de vaart belemmeren.

De negorij Lonthoir ligt op en gedeeltelijk aan de steile helling van den grooten bandaschen kratermuur. Eene in dien muur uitgehouwen trap van eenige honderden treden, geleidt naar de negorij en naar de bouwvallen van het fort Hollandia. De bevolking der negorij bedraagt niet veel meer dan 100 zielen en heeft tot hoofd een' radja.

Te Lonthoir bezochten wij de christenschool, of beter gezegd de kleine christenkerk, in welke de schooljeugd van Lonthoir was vereenigd. Nergens in de Molukken vonden wij de uitkomsten van het onderwijs minder voldoende dan hier. Het onderwijs was opgedragen aan een' amboineschen schoolmeester, wiens geringe kunde aan zijne geringe bezoldiging beantwoordde.

In het algemeen laten de uitkomsten van het onderwijs op de Banda-groep veel te wenschen over. Is de aard van het onderwijs daarvan al gedeeltelijk schuld, niet minder ligt de schuld bij de ouders, welke, uit gebrek aan belangstelling, hunne kinderen niet tot schoolgaan aanhouden of zelfs hen er van terughouden.

Van Lonthoir begaven wij ons eerst naar het een weinig westelijker gelegene perk Takkermoro en van daar over het hoogere gedeelte van het eiland oostwaarts, door de perken Lackoey,

Namoeloe èn Boyauw, naar het perk Orangdatang, daalden daar langs den kratermuur een 400-tal voeten naar de vlakte van het perk Klein-Waling en voorts over de smalle strandvlakte langs de baai naar eenige andere daar gelegene perken, Groot Waling, Spantjebij, Keizerstoren, Comber en Raning, van welk laatste perk wij weder per sloep naar Neira overstaken.

Geheel Groot-Banda is, zooals gezegd is, een groot muskaatnotenbosch. Men geniet dan ook weinig afwisseling van tooneelen, wat het land zelf betreft. Bij het aanhoudend klimmen en dalen ziet men in het algemeen weinig anders dan noten- en kanari-boomen, en hoezeer in de lommer van het hooge geboomte eene aangename koelte heerschte, welke meerderen onzer noopte de draagstoelen te verlaten en te wandelen, verlangden wij toch naar meer afwisseling van tooneelen.

Deze afwisseling liet zich op onzen togt door de distrikten Lonthoir en Voorwal niet lang wachten. Het perk Boyauw naauwelijks gepasseerd zijnde, kwamen wij aan het perkgebouw van Orangdatang. Daar, aan de helling van den kratermuur van Groot-Banda, ongeveer 400 voeten boven de zeevlakte, ontwikkelde zich een panorama, welks wedergade in schoonheid ik nog nergens had aangetroffen.

De baai van Banda lag daar ver beneden ons, scherp begrensd, noordelijk door de eruptiekegels Goenoeng-Api en Neira, zuidelijk en oostelijk door het hoefijzer van den geweldigen kratermuur, op welken wij ons bevonden. Goenoeng-Api verhief zich ontzagwekkend met zijnen kalen en dampenden kegel geheel in de nabijheid, gescheiden van het bekoorlijke Neira door het enge Zonnegat, welks gladden waterspiegel wij aanschouwden over de toppen heen der voor deze engte ten anker liggende stoomers. Scherp is er de tegenstelling van den groenenden voet met de naakte bovenhelft van Goenoeng-Api, en niet minder scherp teekent zich de hoofdplaats met hare forten af op den heuvelachtigen achtergrond van Neira, die zich nog verder achterwaarts tot den Papenberg verheft. De afgebrokkelde verlengselen van den grooten kratermuur, Poeloe

Kappal en Poeloe Pisang, waren op ongeveer een duitsche mijl afstands in het noord ten oosten in het gezigt. Meer oostelijk en meer in de nabijheid stuitte de blik op den kratermuur zelven en op zijn hoogste gedeelte, den Goenong Bandera, welke gezegd wordt ongeveer 350 meters zich boven de zeevlakte te verheffen en met digt geboomte is bekleed.

Na eenige oogenblikken te Orangdatang vertoefd te hebben, daalden wij langs den steilen kratermuur naar de kleine maar bekoorlijke vlakte van de perken Waling en vervolgden den togt naar Raning, overal de perkgebouwen bezigtigende.

Den volgenden morgen staken wij andermaal van Neira over naar Groot-Banda, om ook de perken, in het distrikt Achterwal gelegen, te bezoeken. Wij landden toen te Waling, zuidelijk tegenover de hoofdplaats Neira gelegen. Wij beklommen den grooten kratermuur in het perk Groot-Waling, bereikten, na meerdere steilten en ravijnen overgetrokken te zijn, het perk Toetra, dat zich langs de zuidkust van Lonthoir uitbreidt en trokken van daar oostwaarts, in het algemeen de strekking der zuid- en oostkust volgende, door de perken Lust, Everts, Laoetang, Boetong, Babimandi, Drie-gebroeders, Beneden-Dender, Boven-Dender en Zoeten-inval, waarna wij over eene lager gedeelte van den kratermuur en het smalste gedeelte des eilands de negorij Selam bereikten, van waar wij ons naar Neira terug begaven.

De geologische beteekenis van Lonthoir, als de groote kratermuur van de Banda-groep, wordt nog duidelijker, wanneer men de gesteldheid van het terrein van het distrikt Achterwal nagaat. Hier ziet men niets van den steilen muur, welke zich hoefijzervormig om de baai kromt, maar men trekt er aanhoudend over min of meer vaneenwijkende bergribben, welke van de kam des kratermuurs zich zuidwaarts in de zee verliezen en talrijke ravijnen vormen, welke onzen dragers den togt niet weinig bemoeijelijkten. Deze ribben en ravijnen zijn overal met den bandaschen specerijboom beplant. Slechts hier en daar, aan den voet van sommige ravijnen, nabij het strand, ontwaart men eeni-

ge andere vegetatie van reusachtige pandanen, kamiri, tjembiri, njamplong, kajoesikat, bamboe, varens, enz. Op sommige plekken ook, meer in de nabijheid der perkgebouwen, verheffen zich talrijke vruchtboomen, de broodboom, de manga, de sagoweerpalm, enz. Het strand is, in de bogten tusschen de trachietribben, met koraalriffen gezoomd en op meerdere plaatsen met groote trachietblokken bedekt.

Tusschen de perkgebouwen van Laoetang en Boetong hadden wij een lief gezigt op het eiland Rosengain.

Rosengain is niet dienstbaar gemaakt aan de muskaatnoten-kultuur, maar sedert lang bestaat er eene aanplanting van djati, voor welke men zich in de laatste jaren vooral veel moeite heeft gegeven. Die aanplanting bestond in 1855 uit ruim 21000 boomen. De djati groeit daar goed en is eene voortreffelijke kultuur met het oog op Banda's behoefte aan bouwhout. Het eilandje is overigens weinig van belang en heeft, zooals boven reeds is aangetoond, eene bevolking van nog geene 100 zielen, grootendeels mestiezen en inlandsche christenen. Er is eene kleine bezetting van een 15-tal inlandsche soldaten onder een' europeschen onderofficier.

Aan het perkgebouw van Drie-gebroeders werd het reisgezelschap een indisch ontbijt aangeboden. Dit perk is een der voornaamste van het distrikt Achterwal. Het strekt zich uit tot op den top van Goenoeng Bandera, het hoogste punt van het eiland. Aan zijn strand, geheel in de nabijheid van het perkgebouw ligt het fortje Wayer of Concordia, eene vierhoekige klipsteenen redoute met drie bastions. Deze versterking, tot hoofddoel hebbende, de zeeroovers van den achterwal verwijderd te houden, scheen goed onderhouden te zijn. Er lag eene bezetting van eenige weinige inlandsche soldaten onder een' europeschen korporaal of sergeant.

Na een kort verblijf ten huize van den perkenier van Driegebroeders werd de togt langs de oostkust voortgezet, weder dwars over de trachietribben en ravijnen en dus steeds klimmende en dalende. Even na den middag bereikten wij.

Selam, na het daar slechts eenige minuten gaans breede gedeelte van het eiland te zijn overgetogen en op de hoogten boven Selam op nieuw een verrukkelijk gezigt op de Bandagroep te hebben genoten.

Selam ligt aan de Banda-baai, op nog geen vierde duitsche mijl afstands van den noordoosthoek van Lonthoir. Het dorpje staat onder een orangkaja en heeft weinig te beduiden, zijnde de bevolking, deels mohammedanen, deels christenen, nog geene 100 zielen sterk. Wij hielden er ons slechts eenige oogenblikken op en keerden per sloep naar Neira terug.

HOOFDSTUK V.

VERDERE BIJZONDERHEDEN OMTRENT DE BANDA-EILANDEN.

De muskaatnotenkultuur. — Overzigt van de opbrengst dezer kultuur sedert 1686. — Tegenwoordige notenperken en hunne opbrengst. — Inkomsten der perkeniers. — Voordeelen der kultuur voor het gouvernement. — Baten en lasten der residentie. — Inkomsten van het gouvernement buiten de notenkultuur. — Bezoldigingen der ambtenaren. — Prijzen der levensmiddelen. — Veestapel.

Tot dusverre heb ik nog slechts ter loops melding gemaakt van de muskaatnoten-kultuur op de Banda-groep.

Voorname reden van onze vestiging, hoofdbron van het bestaan der ingezetenen en goudader voor het gouvernement, verdient deze kultuur allezins eene nadere beschouwing.

Het meest bekende daarvan, de wijze van kultuur, de inzameling der vruchten, het rooken, kalken en verpakken der noten en het droogen der foeli, is reeds door zoovele reizigers herhaaldelijk beschreven, dat eene nieuwe beschrijving overtollig zou zijn.

Slechts wil ik kortelijk in herinnering brengen, dat de muskaatnotenboom op zijn 7e of 8e jaar vruchten begint te dragen en die tot zijn veertigste jaar of nog langer blijft afwerpen; dat de boom tweehuizig is, dat is, of slechts mannelijke of slechts vrouwelijke bloemen voortbrengt, van welke natuurlijk slechts

de laatste tot vruchten worden; dat hij, niettegenstaande hij tot eene hoogte van veertig of vijftig voeten opschiet, schaduw behoeft en daarom geplant wordt in de lommer van hoog geboomte; dat zijne vruchten, hoezeer het geheele jaar door rijpende, het talrijkste zijn in de maanden November en December, doch vooral in Augustus; dat de noten, na van schil en foeli ontdaan te zijn, in zoogenaamde rookkombuizen op gabbagabba of bamboezen rakken eenige voeten boven de stookplaats worden gedroogd en gerookt en daarna ontbolsterd en in een kalkmengsel gedompeld, om na nieuwe drooging in vaten te worden gekuipt en daarin verscheept; terwijl de stukkende noten tot de zoogenaamde notenzeep, de vette olie der noten, wordt verwerkt.

De muskaatnotenkultuur heeft slechts plaats op drie eilanden der Bandagroep, op Neira, Lonthoir en Ay.

Deze eilanden zijn in een aantal perken verdeeld, Neirá in 3, Lonthoir in 25 en Ay in 6, dus te zamen in 34 perken.

Omtrent de gezamenlijke opbrengst dezer perken aan noten en foeli kan volgend overzigt inlichting geven.

Jaren.	Amsterd. ponden.		Jaren.	Amsterd. ponden.	
	Muskaatnoten.	Foeli.		Muskaatnoten.	Foeli.
1686	600000	160000	1838	565485	109128
1710 t/m			1839	581949	153407
1763 gem.	701000	176000	1840	511001	119260
1776	483155	89047	1841	627360	172856
1795	54526	17628	1842	625721	173867
1816	127239	31809	1843	711927	121800
1817 t/m			1844	520981	124164
1819 gem.	390491	93285	1845	504115	182270
1820 t/m			1846	548330	120985
1829 gem.	487600	121900	1847	755252	105051
1830	195348	58357	1848	510992	165131
1831	275862	88130	1849	629951	118377
1832	344124	88342	1850	424732	126482
1833	427648	123287	1851	524333	117193
1834	408782	117024	1852	562771	135475
1835	540424	123151	1853	583547	143688
1836	415971	161991	1854	537861	133986
1837	683726	146995			

Brengt men de cijfers der laatste 25 jaren tot groepen, welke 5 jaren omvatten, dan erlangt men de volgende uitkomsten.

Jaren 1830 t./m. 1854	Produkt in amsterd. ponden.	
	Muskaatnoten.	Foeli.
1e Vijftal.	1651764	475140
2e 〃	2787555	699672
3e 〃	3077930	712247
4e 〃	2978640	691814
5e 〃	2633244	656824
Totaal.	13129133	3235697

of gemiddeld 's jaars 525165 ℔ noten en 129428 ℔ foeli.

Van de laatse 25 jaren is alzoo het 3de vijftal het gunstigste geweest en het 1e verreweg het ongunstigste.

De jaarlijksche opbrengst heeft bedragen in de laatste 25 jaren gemiddeld 525165 ponden noten en 129428 ponden foeli, in de laatste 20 jaren gemiddeld 573868 ponden noten en 138028 ponden foeli, en in de laatste 15 jaren gemiddeld 579321 ponden noten en 137392 ponden foeli.

Men ontwaart alzoo, dat de notenkultuur in de laatste 20 jaren weder aanmerkelijk is vooruitgegaan, hoezeer hare uitkomsten nog gebleven zijn verre beneden die van de eerste jaren van de 18e eeuw. In 1835 en 1836 overtrof reeds de hoeveelheid geleverde noten en foeli het maximum van 520000 pd. noten en 130000 pd. foeli, in 1798 door kommissarissen generaal vastgesteld als aan de Kompagnie verkoopbaar,—doch de tijden waren gelukkig veranderd en de extirpatiën werden op Banda niet noodig.

Het produkt 1854 werd verkregen van eene aanplanting van 424573 boomen, van welke echter slechts 297272 gerekend werden vruchtdragende te zijn, hetwelk geeft 1,8 pond noten en 0,45 pond foeli per vruchtdragenden boom, wat verre is beneden hetgeen de muskaatnotenboom gezegd wordt in den regel te kunnen opbrengen.

Begeven wij ons echter van deze algemeene cijfers tot de meer bijzondere van de drie muskaatnoten-eilanden en van de verschillende op ze gelegene perken.

Op Neira bevinden zich de drie hierboven reeds genoemde perken Zevenbergen en Hersteller, Bankoebatoe en Lautakka, welke te zamen in 1854 bevatteden 32632 muskaatnoten boomen.

Ay bezit de 6 perken Welvaren, Westklip, Weltevreden, Matalengko, Kleinzand en Verwachting. Op het einde van 1854 telde men in deze 6 perken 172931 muskaatnoten-boomen.

Van de 25 perken van Lonthoir of Groot-Banda behooren 8 tot het distrikt Lonthoir t. w. Simonwal (op de westkust des eilands), Weltevreden en Keli en Noorwegen (aan het Lonthoirgat), Lackoey (achter de negorij Lonthoir en zich tot aan de zuidkust uitstrekkende), Takkermoro (tusschen Simonwal en Lackoey), Namoeloe (oostelijk van de negorij Lonthoir en van Lackoey en daar de geheele breedte van het eiland beslaande), Boyauw (oostelijk van Namoeloe en insgelijks de geheele breedte van het eiland innemende) en Orangdatang (oostelijk van Boyauw en wel tot aan de zuidkust maar niet tot aan de noordkust reikende. Deze 8 perken bezaten op het einde van 1854 te zamen 135145 muskaatnotenboomen.

Het distrikt Voorwal bevat evenzoo 8 perken, welke zich van het westen naar het oosten langs de Banda-baai uitstrekken als volgt: Klein-Waling, Groot-Waling, Spantjebij, Keizerstoren, Comber, Raning, Zoeten-inval en Boerang. De zes eerstgenoemde dezer perken reiken niet tot aan de zuidkust en grenzen zuidelijk en oostelijk aan de langs die kust gelegene perken. Zoeten-inval, aan welks westkust de negorij Selam zich bevindt, neemt ook een groot gedeelte van de oostkust des eilands in, en Boerong beslaat den geheelen smallen noordoosthoek van het eiland. Te zamen bevatteden zij op het einde van 1854 67806 muskaatnotenboomen.

Tot het distrikt Achterwal eindelijk behooren de 9 perken Toetra, Lust, Everts, Laoetang, Boetong, Babimandi, Drie-

broeders, Beneden-Dender en Boven-Dender, welke zich in de opgenoemde volgorde van het westen naar het oosten langs de zuidkust uitstrekken en geen van alle de noordkust bereiken. Op het einde van 1854 bevonden zich daarin 113609 muskaatnotenboomen. De boomen dezer perken staan bekend als de schoonste en als het weelderigste te bloeijen.

Overzigt der Muskaatnoten-kultuur op Neira, Lonthoir en Ay in 1854.

Eilanden.	Perken.	Arbeiders. Mann. Vrouw. en Kinderen.	Boomen.	Opbrengst.						
				Amst. ℔. noten.				Amst. ℔. foeli.		
				Middelbare.	Magere.	Stukkende.	Totaal.	Goede.	Gruis.	Totaal.
Neira.	Zevenbergen en Hersteller.	76	8376	6220	942	569	7731	1778	49	1827
	Bankobatoe.	82	14665	12368	3190	2888	18446	4636	72	4708
	Lautakka.	78	9591	12181	1926	1880	15987	3928	41	3969
	Totaal. . .	236	32632	30769	6058	5337	42161	10342	162	10504
Lonthoir of Groot-Banda	Weltevreden.	98	22449	14034	2763	1369	18166	4614	68	4682
	Namoeloe.	90	20820	15137	2361	1405	18903	4777	22	4799
	Simonwal.	68	27742	10587	2025	879	13491	3383	60	3443
	Takkermoro.	131	25493	19625	3792	1567	24984	6167	219	6386
	Keli en Noorwegen.	37	5414	4497	849	324	5670	1546	11	1557
	Lakoey.	45	5213	5592	964	363	6919	1488	39	1527
	Orangdatang.	81	12070	11400	3668	1371	16439	3945	110	4055
	Boyauw.	72	15943	13951	4559	1740	20250	4957	62	5019
	Klein-Waling.	33	4169	5983	1213	355	7551	1844	64	1908
	Groot-Waling.	43	9314	9553	3026	759	13338	3201	50	3251
	Spantjebij.	51	8399	7735	1846	969	10550	2548	65	2613
	Keizerstoren.	63	10054	13484	3237	1010	17731	4322	226	4548
	Comber.	74	12407	9570	2402	1284	13256	3318	58	3376
	Raning.	75	9263	17741	2490	1392	21623	5581	100	5681
	Boerang.	80	6245	10118	1149	821	12088	3100	48	3148
	Zoeten-inval.	121	9578	14814	1637	852	17303	4312	32	4344
	Boven-Dender.	87	12408	17099	2703	1048	20850	4959	49	5008
	Beneden-Dender.	93	9674	13719	3192	1097	18008	4333	91	4424
	Drie-gebroeders.	78	18774	19266	4479	2131	25876	6326	50	6376
	Babimandi.	60	11771	9811	877	870	11558	2918	36	2954
	Boetong.	77	10999	15248	2587	2009	19844	4893	73	4966
	Laoetang.	84	16143	17028	2955	1282	21265	5518	18	5536
	Everts.	62	17418	6173	2709	1158	10040	2479	37	2516
	Lust.	82	12623	7051	2242	916	10209	2504	49	2553
	Toetra.	51	4627	8513	1612	1032	11157	2758	28	2786
	Totaal. . .	1836	319010	297729	61337	28003	387069	95791	1665	97456
Ay	Welvaren.	85	13278	23991	5300	2277	31568	7404	312	7716
	Westklip.	84	27737	24009	4970	2623	31602	7586	128	7714
	Weltevreden.	54	12615	10163	2677	1215	14055	3100	77	3177
	Matalengko.	49	6491	8078	1602	1067	10747	2420	70	2490
	Kleinzand.	66	6059	7764	2197	777	10738	2432	57	2489
	Verwachting.	46	6751	7725	2074	819	10618	2413	126	2539
	Totaal. . .	384	72931	81730	18820	8778	109328	25355	770	26125
	Algemeen totaal.	2456	424573	410228	86215	42118	538561	131488	2597	134085

Aangezien het oogstjaar 1854 (1) vrij wel voorstelt de gemiddelde jaarlijksche opbrengst van de laatste 20 tot 25 jaren, kunnen de cijfers, in bovenstaand overzigt bevat, zonder gevaar van mistasting van eenig belang, gebezigd worden tot grondslag van eenige nadere beschouwingen.

De perken zelve zijn van zeer ongelijke uitgestrektheid en terreins-gesteldheid en hebben eene daarmede zooveel mogelijk in evenredigheid gebragte werkbare bevolking van ongeveer 30 tot 130 zielen.

Het aantal boomen in elk perk verschilt niet minder en wisselt af tusschen 4000 en 28000. Zoo is het ook met de voortbrenging der verschillende perken, welke voor de noten is van 5000 tot 32000 amst. ponden en voor de foeli van 1500 tot 8000 ponden. Niet anders is het met de betrekkelijke waarde van het produkt, de verhouding van de verkregene magere en stukkende noten tot de middelbare en van het verkregen gruis tot de goede foeli.

Vele en veelsoortig zijn de oorzaken, welke, uitgestrektheid van beplanten grond, aantal boomen en arbeiders gelijkstaande, op de hoeveelheid en geaardheid der opbrengst invloed hebben. De ligging der perken met betrekking tot de winden, de meerdere of mindere ongelijkheid van den bodem, wat zijne zamenstelling en helling betreft, de meerdere of mindere gemakkelijkheid der inzameling van de vruchten, de zorg voor tijdigen pluk en bij de drooging, berooking en ontbolstering, het toezigt en de aard der perkeniers, de geaardheid en ijver der huurlingen, perkhoorige lieden en bannelingen, dit alles en nog andere omstandigheden, zouden bij eene beoordeeling der betrekkelijke op-

---

(1) Ik moet hier aanteekenen, dat de totalen van het produkt van 1854 niet overeenkomen met de vroeger gegevene, niettegenstaande beide aan officiële bescheiden zijn ontleend. De verschillen zijn echter van geringe beteekenis en schijnen toe te schrijven te zijn aan het verschil tusschen de hoeveelheid van den oogst en de hoeveelheid van het in 's lands pakhuizen in ontvangst genomen produkt.

brengst van de perken niet buiten berekening mogen blijven.

En die opbrengst is noch onverschillig voor het gouvernement, noch voor de perkeniers.

Want even als het gouvernement, als eigenlijke planter, de ruimste winsten geniet en die winsten ziet toenemen, naarmate de geleverde hoeveelheid noten en foeli toeneemt, terwijl de algemeene administratie-kosten betrekkelijk in dezelfde evenredigheid afnemen, — zoo ook kan het sober bestaan van den perkenier veel worden verbeterd, wanneer goed toezigt en ijver bij de kultuur en bij de inzameling en bereiding van noten en foeli het produkt vermeerderen en zijne waarde verhoogen. Want vooreerst hebben de noot en foeli van elke meer gewonnen vrucht ook voor den perkenier eene volstrekt meerdere waarde, terwijl zijne administratie-kosten voor het geheel dezelfde blijven, en bovendien dalen zijne winsten voor elke magere of stukkende noot of voor alle foeli, welke hij als gruis aan het gouvernement aflevert, wegens de veel geringere betaling, welke hij daarvoor erlangt (1).

De kolommen van het bovengegeven overzigt doen zien, dat de opbrengsten der afzonderlijke perken aanmerkelijk verschillen met betrekking tot het aantal gebezigde arbeiders, en zeer zeker mag men aannemen, dat alleen door meer geschiktheid en ijver van de perkeniers het produkt in het algemeen grooter zou zijn, en zijne waarde voor hem zelven hooger, door minder verkregen stukkende noten en foeli-gruis.

Thans brengt de notenkultuur den perkeniers jaarlijks bruto op eene som van ruim *f* 1100 tot ruim *f* 8000. In 1854 waren er 4 perken, welker opbrengsten bleven beneden de *f* 1500. Alle

---

(1) De noten en foeli worden aan de perkeniers bij aflevering te Neira betaald per amst. pond, — middelbare noten 16 duiten, magere noten 6 duiten, stukkende noten 4 duiten; goede foeli 40 duiten, gruisfoeli 20 duiten. De perkeniers van Lonthoir en Ay erlangen 4 duiten per pond middelbare noten en goede foeli, en 2 duiten per pond gruis-foeli méér dan die van Neira, ter gemoetkoming in de transportkosten.

de overige perken gaven meer dan *f* 2000 en wel 12 van *f* 2000 tot *f* 3000, 9 van *f* 3000 tot *f* 4000, 5 van *f* 4000 tot *f* 5000, 2 van *f* 5000 tot *f* 6000 en 2 (beide op Ay) van *f* 7000 tot *f* 7150.

De gemiddelde bruto-opbrengst van elk der 34 perken bedroeg in 1854 *f* 3330, zijnde voor de geleverde noten en foeli de som van *f* 113223 aan de gezamenlijke perkeniers uitbetaald in den vorm van geld en rijst. Deze opbrengst was voor elk perk gemiddeld, op Neira ruim *f* 2600, op Lonthoir ruim *f* 3200 en op Ay ruim *f* 4000 (1).

Maar van die sommen moeten de perkgebouwen enz. onderhouden en de arbeiders betaald of gekleed en gevoed worden, en hoezeer nu ook de voor die arbeiders benoodigde rijst door het gouvernement aan de perkeniers wordt verstrekt tegen lagen prijs, komt toch het bedrag daarvan ten laste van den perkenier, zoodat de som der opbrengst van zijne perken er door teruggebragt wordt tot een bedrag, van hetwelk sommigen niet of noode kunnen leven.

Men kan zulks ontwaren uit de volgende opgave, welke de gemiddelde jaarlijksche geldelijke opbrengsten der perken aantoont. De kolom van uitgaven stelt voor, de som, benoodigd tot het onderhoud der perkgebouwen en om in de kleeding, voeding en betaling der arbeiders te voorzien. De kolom der inkomsten geeft aan de bruto-opbrengst der noten en foeli.

---

(1) In het begin der 18e eeuw ontvingen de perkeniers voor het produkt = 704000 amst. ponden noten en 176,000 ponden foeli, verkregen van dezelfde perken en met een ongeveer gelijk aantal arbeiders als in 1854, *f* 96685, zoodat de gemiddelde bruto-opbrengst per perk bedroeg de som van *f* 2843 dat is, nominaal *f* 478 minder dan in 1854.

Overzigt der gemiddelde baten en lasten van de noten-perken.

	Perken,	Inkomsten,	Uitgaven.	Zuivere opbrengst.
Neira.	Zevenbergen en Hersteller.	*f* 2240	*f* 1760	*f* — 521
	Bankobatoe.	4335	2737	+ 1598
	Lautakka.	1895	1524	371
Lonthoir.	Weltevreden.	4589	2601	1988
	Namoeloe.	4197	2809	1388
	Simonwal.	6207	2937	3270
	Takkermoro.	4888	3365	1523
	Keli en Noorwegen,	1568	1423	145
	Lackoey.	1426	1172	254
	Orangdatang.	4688	2390	2298
	Boyauw.	5000	3197	1803
	Klein-Waling.	1927	1338	589
	Groot-Waling.	2935	2354	581
	Spantjebij	2677	1897	780
	Keizerstoren.	2762	1730	1032
	Comber.	2378	1738	640
	Raning.	3275	2385	890
	Boerang.	3052	2392	660
	Zoeteninval.	4974	3871	1103
	Boven-Dender.	4604	2732	1872
	Beneden-Dender.	5280	3352	1928
	Drie-gebroeders.	5246	3389	1857
	Babimandi.	3399	1818	1581
	Boetong.	3598	1918	1680
	Laoetang.	3660	2539	1121
	Everts.	4034	2551	1483
	Lust.	3082	2140	942
	Toetra.	2274	1668	606
Ay.	Welvaren.	8134	3506	4628
	Westklip.	8339	2977	5362
	Weltevreden.	5588	2509	3079
	Matalengko.	3103	1757	1346
	Keinzand.	3106	1613	1493
	Verwachting.	3037	1398	1639
	Totaal.	*f* 130497	*f* 79488	*f* 51009

Men ziet alzoo, dat slechts 1 perk zuiver opbrengt meer dan *f* 5300; 1 meer dan *f* 4000, 2 meer dan *f* 3000, 1 meer dan *f* 2000, 17 meer dan *f* 1000, 8 meer dan *f* 500, 3 minder dan *f* 500 's jaars, terwijl 1 perk een nadeelig saldo oplevert van ruim *f* 500 's jaars. Verdeelt men de zuivere inkomsten over

alle perken, dan erlangt men tot uitkomst, dat de gemiddelde zuivere opbrengst der specerijkultuur voor elk perk jaarlijks bedraagt de som van *f* 1500.

Daarbij komt nog, dat meerdere perken de eigendom zijn, niet van één perkenier, maar van meerdere deelhebbers, zoodat in 1854 niet minder dan 18 van de 34 perkeniers hunne winsten moesten deelen met nog één tot negen mede-eigenaars.

En indien men daarbij nog rekent, dat 21 der 34 perken beleend zijn en dat het bedrag dier beleeningen in Junij 1855 reeds uitmaakte eene som van *f* 143867, waarvoor jaarlijks *f* 13213 renten moesten worden betaald, zal het geen verder betoog behoeven, dat, zooals boven reeds is gezegd, het bestaan der perkeniers, hetwelk zij door de specerijkultuur genieten, in het algemeen geenszins benijdenswaardig is.

Eenigen hunner zien dan ook de reeds geringe opbrengst der specerijen geheel of grootendeels weggenomen door de som der hooge renten (9 tot 15 procent 's jaars), welke zij moeten betalen, en voor enkele perkeniers is de rentelast der beleeningen zelfs grooter dan het zuiver bedrag der inkomsten, zooals voor de perken Keli en Noorwegen en Lackoey.

Meerderen hunner zouden dan ook reeds tot volstrekte armoede zijn vervallen, indien niet nog eenige andere middelen van bestaan hun overbleven. Zoo wordt gerekend, dat zij door de visscherij zich jaarlijks eene waarde verschaffen van *f* 900 tot *f* 1200. Met het persen van de voortreffelijke kanari-olie, welke de vruchten van de schutboomen hunner noten-plantsoenen zoo ruimschoots bevatten, kunnen zij ligtelijk *f* 500 tot *f* 800 's jaars winnen. Het verkoopen van sagoweer brengt hun gemiddeld *f* 300 tot *f* 400 's jaars op en ook met het kweeken van vruchten en moeskruiden worden hunne bestaanmiddelen al ligtelijk met *f* 300 tot *f* 400 's jaars vermeerderd. Zonder veel moeite zijn alzoo, buiten de notenkultuur om, *f* 2000 tot *f* 3000 's jaars in waarde of in geld te verdienen om, in het onvoldoende van hunne overige bestaanmiddelen te voorzien of deze er aanmerkelijk door te verbeteren.

Indien de perkeniers in het algemeen meer ontwikkelde en nijvere menschen waren, zou ook thans nog een gelukkig lot hun deel kunnen zijn en het lijdt ook geen' twijfel, dat de perken in het algemeen voor eene veel ruimere opbrengst van noten vatbaar zijn dan er thans van verkregen wordt.

Voor het gouvernement zijn de winsten op de muskaatnotenkultuur niet onbelangrijk. De inkoopskosten der noten en foeli bedroegen, voor het produkt van 1854 = 537861 pd. noten en 133986 pd. foeli, de som van *f* 113223, behalve het bedrag van het verlies op de tegen lage prijzen aan de perkeniers verstrekte rijst voor de arbeiders ten bedrage van *f* 50,912 en overige kosten, traktementen aan opzieners, boschwachters, pakhuizen en pakhuis-administratie, enz.

Ik laat hier volgen eene berekening der totale kosten van het produkt van het jaar 1854, welke ik ontleen aan eene ambtsnota.

Inkoopsprijs der 537861 pd. noten en 133986 pd. foeli, t. w.		
Middelbare noten 410228 pd. tegen 16 tot 20 duiten het pond.	*f* 61218, 40	
Magere noten, 86215 pd. tegen 6 duiten het pond.	〃 4310, 90	
Stukkende noten, 41418 pd. tegen 4 duiten het pond.	〃 1380, 72	
Goede foeli, 131389 pd. tegen 40 tot 44 duiten het pond.	〃 45861, 16	
Gruis-foeli, 2597 pd. tegen 20 tot 22 duiten het pond.	〃 452,102	
	.	*f* 113223,80
Kosten vóór den afscheep naar Java. : : : :		*f* 109717,23
Kosten voor vracht naar Java, p. m. . : . :		〃 7000,
Kosten voor vracht naar Nederland, assurantie, courtage, enz. 12,75°/₀ van den marktprijs in Nederland.		〃 122094,17
	Totaal	*f* 352035,00

Daarentegen waren de verkoopprijzen in Nederland.

Middelbare noten, 410228 pd. tegen *f* 1,57 het pond.	*f* 644057,96
Magere noten, 86215 pd. tegen *f* 1,40 het pond. .	" 120701,00
Goede foeli, 131389 pd. tegen *f* 1,45 het pond. .	" 190514,05
Gruis-foeli, 2597 pd. tegen *f* 0,90 het pond. : .	" 2337,30
	f 959610,31
Zuivere winst.	*f* 607575,31.

De prijzen van noten en foeli in Nederland zijn sedert gedaald, althans zie ik die in de handelsberigten over Junij 1856 gesteld op *f* 1,53 tot *f* 1,55 voor de muskaatnoten 1e soort en op *f* 1,33 tot *f* 1,36 voor de foeli (1). Voor de stukkende noten van de opbrengst van 1854, ten bedrage van 41418 pd. is in de bovenstaande berekening geene waarde uitgetrokken. Deze noten vertegenwoordigen evenwel nog eene hoeveelheid van ruim 5½ duizend ponden zoogenaamde notenzeep, eigenlijk de vette olie der noten (oleum macis), welke te Neira uit ze geperst wordt en eene waarde voorstelt van even zoovele duizenden guldens, terwijl de kosten dier persing reeds in de berekening der lasten zijn begrepen. Deze waarde van 5½ duizend guldens zou echter het dubbele kunnen geweest zijn, indien men uit de stukkende noten, in plaats van slechts de vette olie (door persing), de vlugtige olie (door overhaling) getrokken had. Men zou dan ruim 1700 pd. vlugtige olie, oleum nucis moschatae (1 pond van 24 pd.) hebben kunnen verkrijgen, met minder kosten dan die der persing, en deze hoeveelheid stelt eene waarde voor van meer dan *f* 13000, dat is, meer dan het geheele traktement van den resident van

---

(1) De jongste marktberigten uit Nederland, onder het afdrukken van dit deel ter mijner kennis gekomen, geven weder hoogere prijzen aan, t. w. *f* 1,60 tot *f* 1,59 het pond noten 1e soort, *f* 1,46 het pond noten 2e soort en *f* 1,35 tot *f* 1,37 het pond foeli.

Banda. Bovendien zou, na de verkrijging der vlugtige olie, de vette olie niet behoeven verloren te gaan, en hoezeer zij vermoedelijk door de afwezigheid der vlugtige olie minder geurig en daardoor van minder waarde zou zijn, komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat zij nog altijd waarde genoeg zou hebben om de kosten der persing ruimschoots te vergoeden. Dit punt zou echter slechts door de ondervinding uitgemaakt kunnen worden.

De som van ruim 6 tonnen gouds, het batig saldo der residentie Banda over 1854, is geenszins een maximum. Men kan zulks ontwaren uit ondervolgend overzigt van de lasten en baten over een aantal jaren. De baten vloeiden voor elk jaar, op eene som van *f* 8000 tot *f* 23000 na, geheel voort uit de opbrengst der specerijen.

Jaren.	Baten.	Lasten	Batig saldo.
1840	*f* 810800	*f* 297237	*f* 513563
1841	1028511	333619	694892
1842	1024785	316348	708437
1843	993512	275428	718084
1844	805222	313467	491755
1845	916059	309834	606225
1846	821286	334327	486959
1847	1136736	414935	721801
1848	890102	329921	560181
1849	908911	355873	553038
1853	1232993	383598	849395
1854	959610	352035	607575
Totaal.	*f* 11,528527	*f* 4,016624	*f* 7,511903

De uitkomsten dezer 12 jaren (van de jaren 1850 t/m 1852 heb ik geene berekening gezien), toonen aan, dat de gemiddelde zuivere jaarlijksche opbrengst heeft bedragen *f* 625992, zoodat de cijfers van 1854 nog minder dan het gemiddelde daarvan voorstellen.

Ik zeide zoo even, dat de baten, op eenige duizenden guldens na, alle voortvloeiden uit de opbrengst der specerijen. Inderdaad, de overige inkomsten der residentie zijn van geringe beteekenis en zouden volstrekt onvoldoende zijn ter betaling van het ambtelijk personeel, laat staan nog ter goedmaking van de kosten der militaire bezetting.

De inkomsten, voortvloeijende uit verschillende belastingen en verpachtingen, waren voor de bovengenoemde jaren als volgt.

Jaren.	Verpachte middelen.	Belastingen enz.	Totaal.
1840	ƒ 4110	19311	ƒ 23421
1841	3350	10247	13597
1842	3200	6217	9417
1843	3550	5306	8856
1844	3450	7757	11207
1845	4550	12158	16708
1846	3700	8868	12568
1847	3540	29618	33158
1848	3420	10904	14324
1849	2880	10883	13763
1853	2400	12013	14413
1854	—	—	17500

De lasten der residentie, wat het personeel der ambtenaren betreft, zijn tegenwoordig aanmerkelijk minder dan vroeger. Tijdens het bestuur van Van der Capellen bedroegen de traktementen aan de verschillende ambtenaren en geëmploijeerden op de Banda-eilanden jaarlijks bij de ƒ 100,000. Onder Du Bus de Gisighnies is de administratie op een' minderen voet gebragt, gedeeltelijk door de opeenhooping van onbeloonde diensten op enkele ambtenaren.

Tijdens ons bezoek was het ambtelijk personeel zamengesteld en betaald als volgt.

	Traktement 's jaars.
a. Algemeen bestuur.	
1 resident.	*f* 12000
1 sekretaris	4800
7 mindere beambten, klerken, opziener, leerlingen, enz.	2528
b. Beheer der civiele pakhuizen.	
1 pakhuismeester	4800
1 kommies en 3 klerken	3600
c. Beheer van 's lands algemeene geldkassen.	
1 kommies betaalmeester	3600
4 klerken en geldtellers.	2620
d. Algemeene politie.	
12 klerken, opziener en oppassers . .	3264
e. Onderwijs en eeredienst.	
1 predikant	4800
1 europesche onderwijzer en 1 kweekeling.	3280
4 inlandsche schoolmeesters en 1 schoolbediende	328
f. Geneeskundige dienst en vakcine.	
1 vakcinateur	288
g. Inkoop en kosten van specerijen,	
4 opzieners, 1 klerk, 13 boschwachters, 2 notenkalkers, 8 kuipers en 1 weger. .	12444
h. Justitie.	
1 deurwaarder, 2 klerken en 1 scherpregter.	1368
i. Waterstaat en civiele gebouwen.	
1 opziener	1200
k. Haven-inrigting.	
1 bootsman, 1 mandoor en 1 vlaggeman. .	840
Totaal . . .	*f* 61,760

De resident is tevens president van den raad van justitie; de sekretaris der residentie tevens officier van justitie, president der wees- en boedelkamer, magistraat havenmeester, auditeur

militair en vendumeester; de pakhuismeester tevens griffier van den raad van justitie, sekretaris van de wees-en boedelkamer en administrateur van het diakonie-fonds; de kommies-betaalmeester tevens lid van den raad van justitie, lid van de wees-en boedelkamer, administrateur van het kerkfonds en notaris. Alle deze posten behooren tot de onbeloonde en zijn min of meer aan de eigenlijke ambten verbonden. Emolumenten genieten slechts de griffier van den raad van justitie, de president en leden van de weeskamer, de vendumeester en de notaris.

Bij de duurte der levensmiddelen op Banda wordt geklaagd over de traktementen, als onvoldoende, om daarvan naar behooren te leven. Zoo kost de rijst *f* 8 tot *f* 12 de pikol, rundvleesch 40 en varkenvleesch 50 duiten het pond, aardappelen *f* 16 tot *f* 24 de pikol, brood 100 duiten en meel 60 duiten het pond, hoenders *f* 15 het dozijn, lampolie 100 duiten de kan, enz. Europesche provisiën, dranken, boter, enz. zijn in het algemeen 50 tot 100 procent duurder dan te Batavia.

Rundvleesch of varkensvleesch is overigens slechts nu en dan te verkrijgen, wordende voornamelijk slechts geslagt bij het aanwezen van groote vaartuigen ter reede. De veestapel op de Banda-eilanden is ook van weinig belang en was op het einde van 1854 als volgt.

Veestapel van Banda in 1854.

Eilanden.	Runderen.	Geiten.	Schapen.	Varkens.
Neira.	58	59	9	67
Lonthoir.	189	154	133	57
Ay.	105	57	56	26
Rosengain.	12	9	6	62
Pisang.	0	0	0	5
Totaal.	364	279	204	217

Men zou zich op de Banda-groep ten allen tijde tegen geringe prijzen van karbouwen, runderen, varkens en geiten kunnen voorzien, indien men zich slechts de moeite wilde geven ze van de Zuidwester-eilanden af te halen, waar alle slagtvee buitengemeen goedkoop is

---

HOOFDSTUK VI.

ZUIDOOSTER- EN ZUIDWESTER-EILANDEN.

Zamenstelling der residentie Banda. — Eilandgroepen van Ceramlaut, Goram, Matabela, Keh, Keh-Tenimber, Aroe, Tenimber, Babber, Sermatta, Letti, Roma, Wetter, Damme. — Schildpad-eilanden. — Goenong Api. — Tejouw, Nila, Seroea. — Reizen van den heer C. Bosscher. — Eenige bijzonderheden omtrent deze eilanden, hunne bevolking, enz.

Tot dusverre heb ik, van Banda sprekende, slechts de eigenlijke Banda-eilanden op het oog gehad.

Maar de Banda-eilanden maken, zooals ik reeds aangeduid heb, slechts een stip uit van het uitgestrekte gebied, hetwelk tot de residentie Banda behoort, hebbende zij te zamen slechts de uitgestrektheid van nog geene □ duitsche of geographische mijl. De talrijke eilanden, tusschen Timor, Ceram en Nieuw-Guinea gelegen, eilanden meest alle door nijvere bevolkingen bewoond, meest alle rijk aan kostbare produkten, staan alle onder het gezag van Nederland en zijn administratief tot de residentie Banda gebragt. Daaronder zijn eilanden, van ongeveer de grootte van Amboina, zooals Groot-Keh en Klein-Keh en Maikor en Trangan van de Aroe's, maar er zijn er ook, welke Amboina van 3 tot 6 maal in grootte overtreffen, zooals Wetter, Kobroor en Timorlaut, welk laatste meer dan een zevende gedeelte beslaat van de oppervlakte van Nederland.

Lang zijn die rijke eilanden vergeten en verwaarloosd geworden. Na de opheffing onzer vestiging in Merkus-oord was het, alsof men de muskaatnoten-eilanden beschouwde als de oostelijke grens onzer bezittingen in den Indischen Archipel, en niettegenstaande men door de togten van Kolff in 1825 en 1826 reeds genoegzame kennis van den Zuidelijken Molukschen Archipel had erlangd om het wenschelijke in te zien van meerdere bemoeijing met zijne talrijke bevolkingen, moest er nog een vierde gedeelte van eene eeuw verloopen, alvorens men besloot ons gezag daar te hernieuwen, te vestigen en uit te breiden. Centralisatie der middelen van bestuur op Java, minder gelukkige keuzen van de personen, aan het hoofd der residentie Banda geplaatst en niet beschikbaarheid van oorlogsbodems, om ambtenaren of officieren derwaarts bezoeken te kunnen doen afleggen, hebben er veel toe bijgedragen, die eilanden zoolang aan zich zelve over te laten, en zelfs nog tijdens ons verblijf te Neira vernam ik, dat de bemoeijing van den resident van Banda met de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden, met den Oosthoek van Ceram en de zuidwestkust van Nieuw-Guinea te beschouwen was als niet te bestaan.

Niettemin zijn door het gouvernement in de laatste jaren belangrijke schreden ten deze gedaan. De kommissaris A. L. Weddik heeft ten dezen een' belangrijken aanstoot gegeven. Ook de gouverneur der Molukken Visser heeft zich veel aan de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden laten gelegen liggen en het was tijdens zijn bestuur van de Molukken, dat vrij talrijke togten van onze oorlogsbodems in den Zuidelijken Molukschen Archipel hebben plaats gehad en een ambtenaar van veerkracht, de heer C. Bosscher, velen dier eilanden bezocht, onzen invloed en ons gezag aldaar meer wortel deed schieten en door zijne belangrijke, gedeeltelijk openbaar gemaakte, verslagen, veel tot hunne nadere kennis heeft bijgedragen.

Ik zal in dit hoofdstuk eerst opsommen de eilanden en landen, welke tot de residentie Banda behooren, en daarna in enkele bijzonderheden treden, omtrent hetgeen thans van ze bekend en van hetgeen daar in de laatste tijden verrigt is.

Tot de residentie Bandá dan rekent men:

1e. De Banda-eilanden, in de vorige hoofdstukken genoemd.

2e. Ceram's Oosthoek en zijne kleine kusteilanden, in het 2e hoofdstuk dezer afdeeling aangeduid.

3e. De Ceramlaut-eilanden, t. w. Keffing, Gisser, Keloe, Kilwaroe, Ceramlaut, Maar, Keffar of Kivar, Messiengarat, Sesifi, Kisauw of Kidan, Kenoli, Neddin of Nedi, Loekon of Kon, Grogas of Garogas, Nokas en Marloe.

4e. De Goram-eilanden, Soeroeaki of Poeloe Pandjang of Poeloe Magit en Manawoko.

5e. De Matabela-eilanden t. w. Matabela, Igar, Koeroekaf, Baham-besaar, Baham ketjil, Kessowooi of Kissoei, Teor (of Tewer?).

6e. De Key- of Keh-eilanden, t. w. Groot-Keh, waaronder Djan, Nohajani, Aranhoo, Noesolan, Karihoe, Doriën, Kroet, Noehowoe, Arang; Klein-Keh, waaronder de eilandjes Doelalaut, Romadang, Bandong, Dranan, Maas, Mewasoema, Bajer, Flaar, Noehoemeo, Ergodan, Hodier, Oet, Oebor, Naaf, Fair, Kraing, Watteloet, Naiamoet, Varkiekon, Tangoain, Warhoe, Wakkokmas en eenige kleinere eilandjes; voorts Kalamel, Booi, Kauwer, Keh-Halwoekan. Verder nog de Tianda-, of Kehando-groep, bestaande uit Tianda, Faam, Walier, Hiniar, Noesereen, Raëe-ketjil, Raëe-besaar en Nunja.

7e. De Keh-Tenimber of Ketimber-eilanden, t. w. Keh-Tenimber, Wetter, Fahr en Moessa, alle zuidwestelijk van de Keh-eilanden gelegen.

8e. De Aroe-eilanden, t. w. Wassir, Woedjir of Wadjir, Wokam, Wammer, Babi, Maikor, Trangan, Krei, Workai, Jamboeai, Ponamboloe, Koba, Lolla, Meriri, Wattelei, Warialao, Kolo, Kobroor, Noba, Poba, Konfani, Jedan, Jaoedi, Maar, Djeh of Djeha, Doemaar, Swangi, Barakan, Bamboe, Merang, enz.

9e. De Tenimber- of Timorlaut-eilanden, t. w. Vordate, Larat, Sejrah, Timorlaut, Seloe, Moeroefroean, Ijen, Soekelejr, Boeriaroe, Moessawator, Labobar, Adauth, enz.

10e. De groote groep der Zuidwester-eilanden, waartoe behooren.— *a*. De Babbergroep, bestaande uit de eilanden Babber, Wetan, Daweloor of Dawelora, Dawelaar of Dawera, Marsela en Daai. —

b. De Sermatta- of Sermattang-groep, bestaande uit Klappa, Loewang of Loewau, Kenan, Metawarang, Leakor, Fiata, Menolawna en Oepersooi.—*c* De Letti-groep, bestaande uit Letti, Lakor of Laikor, Mowa en Kisser. — *d*. De Roma-groep, bestaande uit Roma, Noessanuta of Mitta, Jata of Noesiate, Mapora of Motara, Bati, Passir en Noesakitta. — *e*. De Damme-groep, bestaande uit Damme of Dam, Lehor-ketjil, Nera en Nelor.—*f*. De Wetter-groep, bestaande uit Wetter, Babi, Kambing en Andjing.

11e. De Schildpad-eilanden (zes) tot welke groep te brengen zijn, de Lucipara's (zes eilandjes), meer bekend geworden door de schipbreuk van het stoomschip Willem I.

12e. Eenige in de Banda-zee zeer verspreid liggende eilandjes, t. w. Goenong-Api (noordelijk van Wetter), Tiouw of Teon, Nila, Seroea (2 eilanden) en Manok of Boerong of Vogeleiland (tusschen de Babber- en Banda-groep).

Ik zie deze eilanden grootendeels, maar op verre na niet alle, op de nieuwste kaarten aangeduid en zelfs komt de geheele Keh-Tenimber-groep niet eens voor op de nieuwste kaarten van de heeren Gregory en Melvill van Carnbee.

Inderdaad is onze kennis van die eilanden, vooral van de minder belangrijke, nog niet noemenswaardig en voor velen nog slechts nominaal.

Voorts moet ik hier nog aanteekenen, dat, hoezeer, zooals ik in de hoofdstukken over Ternate gezegd heb, het nederlandsche gedeelte van Nieuw-Guinea volgens het gouvernementsbesluit van den 30n Julij 1848 uitdrukkelijk gezegd is onder de residentie Ternate en speciaal onder het gebied van Tidore te behooren, de zuidwestkust-landen van dit eiland evenwel onder het toezigt zijn geplaatst van den resident van Banda, of, zooals in de laatste jaren, meer onder het toezigt van een' reizenden adsistent-resident (thans nog de heer C. Bosscher), toegevoegd aan den gouverneur der Moluksche eilanden. Van Ceram's Oosthoek en Nieuw-Guinea's zuidwestkust heb ik in de betrekkelijke hoofdstukken over Ceram en Ternate reeds gewag gemaakt.

Overzien wij thans in korte trekken de eiland-groepen en reeksen, hierboven opgesomd en welke onder den ouden naam

van Zuidooster en Zuidwester-eilanden bekend, een' wijden halven kring om de Banda-groep vormen. De nieuwste kennis dier eilanden is voornamelijk verkregen door de reizen en verslagen van den adsistent-resident, den heer C. Bosscher (1).

De Ceramlaut-archipel, 17 eilanden sterk, breidt zich over eene uitgestrektheid van ruim ½ graad oostelijk van Ceram uit. Elf dier eilanden, waaronder Ceramlaut, het grootste der groep, zijn onbewoond. De overige hebben eene geheel mohammedaansche bevolking van 2½ tot 3 duizend zielen, waarvan bijkans 800 op Keffing (in de 2 negorijen Keffing en Kilberoea), ruim 600 op Keloe (in 2 negorijen, Keloe en Kwaai), ruim 100 op Gisser, ongeveer 700 op Kilwaroe (in 2 negorijen Kilwaroe en Kiltaai), ruim 400 op Maar (in 4 de negorijen Maar, Enemelas, Namaloewin en Kilhoeran) en ongeveer 60 op Kivar. De hoofden dezer eilanden voeren den titel van radja, majoor of orangtoea.

De Goram-archipel sluit zich oostelijk aan den Ceramlaut-archipel en bestaat uit 3 eilanden, te zamen bevolkt met 4 tot 4½ duizend mohammedanen. — Manavolka, het grootste en hoogste der drie, heeft ongeveer 1000 zielen, verdeeld in de negorijen Amar, Arwou, Pantjalang, Sikaro, Lokong, Enloming, Derreeh, Sigsig, Sigaai, Maiwoka, alle staande onder een' radja, die tevens heer is van Soeroeaki, hetwelk 300 zielen heeft in 2 negorijen, Besilan en Kidoekidoe. — Goram, het meest bevolkte der groep, is verdeeld in 4 distrikten t. w. Kenali, met 800 zielen en de negorijen Kataloka, Simboro, Romeon, Dada en Namalin, alle staande onder twee radja; Loemadang, met 900 zie-

(1) Bijdrage tot de kennis van het oostelijke gedeelte van Ceram en omliggende eilanden. Tijdschrift voor indische taal-, land- en volkenkunde 4e deel. Batavia 1855, bladz. 34-42.

Bijdrage tot de kennis der Key-eilanden. l. c. p. 23-33.

Staten aantoonende de voornaamste eilanden der Aroe-groep, benevens de voornaamste negorijen en het aantal van hare bewoners en huizen in 1850 en van den in- en uitvoer in 1849. l. c. 1e deel 1853, bladz. 323-331.

Statisticke aanteekeningen omtrent de Aroe-eilanden. l. c. 2e deel, 1854 bladz. 337-378.

Statisticke schets der Zuidwester-eilanden. l. c. 2e deel, bladz. 419-458.

len en de negorijen Oendor, Kilgoa, Oetong, Kataoer, Kilswangi en Kilsodi, alle onder een radja; Ainikke, met 1100 zielen en de negorijen Ainikke, Adat, Rarat, Kenari, Gota en Mirang, alle onder een' orangkaja; en Kalaikat of Kailakkat, met 600 zielen en de negorijen Kalaikat, Aran, Bahs, Elmalas, Kiltalisa en Kontjeri, alle onder een' orangkaja.

De Matabela-archipel sluit zich zuidoostelijk aan den Goram-archipel en bestaat uit 7 eilanden, van welke slechts 2 bewoond schijnen te zijn, t. w. Kissoei, Kessewoei of Kassoewi, het hoogste der groep, met 1200 mohammedanen in de drie negorijen Amar, Temmer-timor en Temmer-barat, onder een' radja, die gezag heeft over alle Matabela-eilanden; en Matabela, een hoog eiland, met ongeveer 260 mohammedanen, in de drie negorijen Watamanoa, Kilsoa en Kilwatier, alle onder het dadelijk gezag van een' orangkaja. Het eiland Teor of Tewer, tot dezen archipel behoorende, heeft een' vulkaan, van welke in het jaar 1659 eene geweldige uitbarsting moet hebben plaats gehad.

De bovengenoemde eiland-groepen zou men gevoegelijk tot eene enkele groep kunnen brengen en ze onder den algemeenen naam van Goram-archipel en de bewoners onder dien van Gorammers kunnen zamenvatten, zoowel wegens de natuurlijke groep, welke de eilanden vormen, als wegens den aard, afkomst, godsdienst en zeden der bewoners.

De Ceramlaut-eilanders en Gorammers drijven een' vrij levendigen handel op Nieuw-Guinea, de Banda-groep, de Keh- en Aroe-eilanden en Bali en Sumbawa, waartoe zij vaartuigen bezigen van 5 tot 20 kojang ruimte, welke zij van de Keh-eilanders en Balinezen koopen. Uitvoerartikelen brengen de Goram-eilanden weinig voort. De voornaamste zijn kleedjes, parangs sago, klappers, aardvruchten, houtsoorten, massooi, muskaatnoten, agar-agar, karet, tripang, gedroogde visch, enz.

De natuurlijke geschiedenis van den Goram-archipel is nog geheel te onderzoeken. Men weet dat de Ceramlaut-eilanden alle laag zijn en deels op koraalriffen rustende, deels er door omgeven, terwijl de eigenlijke Goram-groep en de Matabela 's hooger zijn, vruchtbaarder en rijk aan voortreffelijke houtsoor-

ten. Manavolka's berg is waarschijnlijk, even als Teor, vulkanisch, aangezien hij zich, uit het zuiden en noorden gezien, als een piek voordoet.

Het hoefijzer van de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden naar het zuiden toe vervolgende, stuit men het eerst op de Keh-eilanden, 10 in getal. De voornaamste daarvan zijn Groot-Keh, welks gezamenlijke bevolking, met inbegrip van die der nabij liggende kleine eilandjes, geschat wordt op ongeveer 21000 zielen, deels zich noemende christenen, deels mohammedanen, deels heidenen. De Keyenezen zijn ijverig en ondernemend en drijven een' levendigen handel met de omliggende eilanden en met de hunne eilanden bezoekende Boeginezen, en munten onder de nabij wonende bevolkingen uit in het maken van praauwen, welke veel aftrek vinden bij de Cerammers, Gorammers, Aroeëzen en Bandanezen. Men rekent, dat jaarlijks 600 pikols tripang en 6 tot 8 pikols karet van de Keh-eilanden worden uitgevoerd. De Keyenezen wonen in geregelde, meestal met muren omgevene en op hoogten gelegene negorijen en in ruime, op palen rustende planken woningen.

Volgens den heer Bosscher wordt Groot-Keh verdeeld in 7 distrikten, t. w. Waayer, op de noordwestzijde, met de negorijen of kampongs Waayer, Oerato, Laar, Moina en Adee; Ellat, aan de westzijde, met de kampongs Ellat, Helajer, Nowamassang en Serat (de laatste op het eilandje Djan); Nirong, zuidelijk van Ellat, met de kampongs Nirong, Lerhali, Oetwatmar, Weir, Elrahan, Watoewar, Mathool, Larrat, Tamiel, Sereangien, Hoewajet en Herannan; Fehr, ten zuiden van Nirong, met de kampongs Fehr, Hatiel, Langoeiar, Larwenaän, Toetrean, Waaidoewar, Sathier, Kielwat en Rumroe; Jamtillo, oostelijk van Fehr, met de kampongs Jamtillo, Waauw, Niffoet, Hoehoewel, Raring, Koehoewah, Hoeweliem, Heriem en Woko; Eli, noordelijk van Jamtillo, met de kampongs Eli-woetil en Eli-woetoeauw; en Wattelaar, aan de noord- en noordoostkust, met de kampongs Wattelaar, Haat, Watonan, Hoewerin, Ketwayer, Ufraan, Hahr en Renoän. De bevolking van Jamtillo,

Eli en Wattelaar is mohammedaansch, die van Fehr deels mohammedaansch, deels heidensch. Die der overige distrikten van Groot-Keh, alsmede de bevolking van Klein-Keh is heidensch, hoezeer velen zich christenen noemen.

Klein-Keh is verdeeld in 3 distrikten: t. w. Doela, met de kampongs Oetaheit, Atajoefa, Oeitil, Weteran, Doela, Tamadan, Lebitan, Tenil en Langia en Doeroa (beide laatste op Doela-laut (1); Tuallah, met de kampongs Tuallah, Lingoeap, Kilseer, Taäar, Vaan, Heiloek, Romidan, Gilgoffo en Kelwiek; Danner, met de kampongs Danner, Wasso, Abbeen, Oedier, Dian, Warwoet, Waab, Sethian, Roemaät en Daytoen.

Op Tiando, een laag eiland, geheel op koraalriffen rustende, liggen de kampongs Keh-ando en Kariet, en op Faam de kampong Faam.

Van de natuurlijke gesteldheid der Keh-eilanden is nog weinig bekend. Geen hunner schijnt vulkanisch te zijn. Groot-Keh, hoezeer geschat ongeveer 850 meters hoog te zijn, vertoont geene bijzonder gekenmerkte toppen en Klein-Keh verheft zich slechts eenige meters boven de zee. De riffen, in de geheele groep zoo talrijk, zijn bijzonder rijk aan tripang en karet en de uitgestrekte bosschen der grootere eilanden zijn rijk aan uitmuntende houtsoorten. De klapperpalm is er in grooten overvloed. Sago, obi en djagong worden er gewonnen, meer dan noodig is voor de volksvoeding.

Van de Keh-Tenimber eilanden werd in den jongsten tijd nog zelfs het bestaan betwijfeld. In de gouvernements-omschrijving van de Molukken, van het jaar 1848, komen zij voor als 2 eilanden, onder den naam van Verdoolde eilanden. De heer Bosscher heeft bevonden, dat zij 4 in getal zijn, alle bewoond; dat de bewoners begroot worden op 800 weerbare mannen; dat zij, behalve die van het eiland Keh-Tenimber, waar de kampong Moenoe ligt, leven in holen in de rotsen en zeer schuw zijn, zelfs voor handelspraauwen.

De Aroe-eilanden vormen de meest oostelijk gelegene groep

(1) Doela-laut is in 1854 in verzet geweest tegen ons gezag, doch spoedig met berouw tot onderwerping teruggekeerd.

van den Molukschen Archipel, liggen digt opeengedrongen, zijn meer dan 80 in getal en schijnen alle laag te zijn en op koraalriffen te rusten. De voornaamste en grootste zijn Kobroor, Trangan, Workai, Maikor, Wokam en Wammer.

In 1850 waren deze en de overige bewoonde eilanden der Aroegroep bevolkt met 13000 tot 14000 zielen, waaronder ruim 300 christenen en ruim 180 mohammedanen. De bevolking had een jaar te voren veel door cholera geleden, waaraan ongeveer 3000 personen waren bezweken. In 1850 was de bevolking over de verschillende eilanden verdeeld, zooals hieronder is aangetoond.

Eilanden.	Negorijen.	Zielen.	Eilanden.	Negorijen.	Zielen.
Woedjir . . .	Woedjir	49	Lolla	Lolla	215
	Timor	63	Meriri . . .	Meriri	750
Wokam . . .	Wokam	67	Wattelei . .	Wattelei	760
	Pengambil	20		Koemoeloe	410
	Samaeng	57		Adoewar	105
	Naffar	53		Arialao	35
	Manambai	103		Djursia	250
	Mayoeni	58		Sewer	75
	Badjina	29		Margoeli.	210
Wammer . . .	Dobo (1)	200	Warialao .	Warialao	134
	Djurdjella	110	Kolo	Maltinoe	215
	Wangil.	79		Sangaroemi.	345
Maikor	Maikor	78	Kobroor of	Kaiwaie	125
	Wangal	55	Kabror .	Warloie	430
Trangan . .	Ngaigoeli	180		Kajoebi	570
	Tenoeni	130		Warjoekoe	105
Krei	Batalwaer (2)	413		Kairooba	253
	Tatibijaroen	255		Kobror	235
Workai . . .	Wairibang.	215		Kaiwanner	200
	Saltimor	111		Waailoe	289
	Gorgor	135		Vono	567
	Longar	335		Morassier	575
	Mawoen	82		Kober	112
	Affara	255		Tavoenmar	20
Jamboeaai . . .	Jamboeaai	117	Zwervende alfoeren op verschillende eilanden.		2500
	Salaoe	119			
Ponamboloe . .	Ponamboloe	223			——
Koba	Koba	143		Totaal.	13819

(1) Geene vaste bevolking. Op sommige tijden verblijven er 800 tot 1000 vreemdelingen, om handel te drijven.

(2) Met nog vier bijeenliggende negorijen: Jeroenfoen, Toeboenfoen, Komnarifoen en Waperafoen.

De christenen wonen op de eilanden Wokam, Wammer en Maikor, de mohammedanen slechts op Wokam, Wammer en Woedjir.

Van de natuurlijke geschiedenis der Aroe-groep kent men nog nagenoeg niets, tenzij de produkten, welke zij voor den handel der bevolking opleveren en waaronder tripang, karet, paarlen en vogelnestjes de voornaamste zijn. De doejong (Halicore dugong F. Cuv.) leeft ook in dezen Archipel.

De bosschen der grootere eilanden zijn rijk aan wilde varkens, doch men kent de soort niet. Evenmin kent men de soorten van knaagdieren (eene haas of konijn en een eekhoorn en eene menigte ratten en muizen) en buideldieren (tingalang enz.), welke gezegd worden de Aroe's te bewonen.

Men weet, dat de Aroe's rijk zijn aan papegaaijen, paradijsvogels en duiven, maar de soorten zijn nog door geen natuurkundige onderzocht.

Evenzoo is het met de reptiliën. De slangen schijnen alle tot onschadelijke soorten te behooren. Batrachiërs en sauriërs moeten er vrij talrijk wezen en de krokodil ontbreekt er niet.

Van de aroesche visschen is nog slechts eene enkele soort bekend geworden (Dascyllus aruanus CV.).

De bevolking der voorwals-eilanden, dat is, van de eilanden Wassier, Oedjir, Wokam, Wammer en Maikor, is nog het meest met Europeanen en vreemde handelaars van den archipel in aanraking geweest en staat daardoor op eenen hoogeren trap van beschaving dan de bewoners van de zuidelijke en oostelijke eilanden der groep Zij verlangt zeer naar onze wedervestiging. De heer Bosscher vond den toestand der bevolking in het algemeen weinig bevredigende. Zij munt niet uit door nijverheid of landbouw, doch schijnt zeer volgzaam te zijn en zou onder de leiding van een' geschikten ambtenaar en van geschikte zendelingen spoedig tot eenen hoogeren trap van beschaving en tot meerdere nijverheid gebragt kunnen worden, vooral indien het gelukken mogt, haar terug te houden van het misbruik maken van sterken drank, waaraan zij in

het algemeen zeer is verslaafd. De Aroeëzen leven voornamelijk van de visch-, tripang- en parel-vangst en van den handel in deze artikelen met de talrijke vreemde kooplieden, waaronder vele Boeginezen, van welke zij de artikelen inruilen, welke hunne eilanden niet of niet in genoegzame hoeveelheid opleveren. De heer Bosscher schat, dat in 1851 de uitvoerartikelen van de Aroe-groep eene waarde bedragen hebben van meer dan 2 tonnen gouds, waarvan ruim *f* 130000 aan parelschelpen, ruim *f* 15000 aan paarlen, ongeveer *f* 50000 aan tripang en ruim *f* 10000 aan vogelnestjes, eene waarde, welke, met betrekking tot de geringe bevolking, die bovendien slechts voor een gedeelte aan de vangst en handel deel neemt, zeer belangrijk is te noemen.

De regeringsvorm der Aroeëzen is republikeinsch, weinig verschillende van die der Amboinezen en Uliassers. De negorijhoofden voeren den titel van radja of orangkaja.

Het christendom bevindt zich op de Aroe-groep in een' geheel vervallen' toestand. Twee amboinesche schoolmeesters zijn met de leiding der christenen belast geworden, nadat deze geruimen tijd nagenoeg van alle onderwijs verstoken waren geweest.

Omtrent verdere bijzonderheden, de Aroe-groep en de Aroeëzen betreffende, moet ik verwijzen naar de geschriften van Kolff en van de heeren Brumund en Bosscher.

Omtrent de Tenimber- of Timorlaut-eilanden zijn in de laatste jaren geene nieuwe mededeelingen openbaar gemaakt, hoezeer zij, even als de overige onder Banda behoorende groepen, door den heer Bosscher zijn bezocht geworden. Het is een aanzienlijke archipel, gelegen ten zuidwesten van de Keh-eilanden en ten oosten van de Babber-groep. Zijn voornaamste eiland, Timorlaut, heeft eene lengte-uitgestrektheid van ongeveer 25 duitsche mijlen, doch zijne breedte bedraagt nergens een derde gedeelte van zijne lengte. Op de westkust van Timorlaut, welke wegens het ondiepe vaarwater voor schepen moeijelijk te naderen is, liggen de negorijen Maktia en Analoesoe; aan de oostzijde, welke het sterk-

ste bevolkt is, de negorijen Selawassa, Akili, Kelamassa, Waailoesi, Heroe, Samli, Amdasso, Atoewoe, Oemtoefoe, Elone, Mitak, Olili, Saoerang, Walili, Lermattang, Adoor en Selaea, terwijl ik bovendien nog gewag gemaakt vind van negorijen van dit eiland, welke Salwari-timor, Sevenan en Lahatera zouden heeten. De overige meest belangrijke eilanden der groep zijn: Vordate, met ruim 2500 ingezetenen en de negorijen Abobo of Adodo, Sabiana, Aweer, Rowinoer en Romean; — Larat of Larrat, met eene minstens even sterke bevolking als die van Vordate, verdeeld in de negorijen Lamdessar, Kloom, Kaleobar, Watidel, Ridal, Ritobel en Loetoer; — Moenoefroean, met de negorijen Adado, Wolmasen, Abat, Warena en Wadangkohoe; — Sejrah of Cerra, met de negorijen Kamatoeboe, Roemasoeloe, Wailoetoe Oetoeali, Wairatan en Seremori. De eilanden Seloe, Idjen, Soekely, Boesiaroe, Moesoewator, Labobar en de overige, tot de Tenimber-groep behoorende, schijnen onbewoond te zijn.

Van de geologische gesteldheid der Tenimber-eilanden weet men zeer weinig. De meeste schijnen heuvelachtig te zijn. Labobar is een vulkanische piek, welke gezegd wordt zich ongeveer 650 meters boven de zee te verheffen. Alle zijn van uitgestrekte riffen omringd rijk aan tripang, de karet- en de gewone schildpad. — Vordate is heuvelachtig en heeft eene gehakkelde gedaante. — Larrat is hooger dan Vordate, doch het heuvelland is er meer gelijkmatig. — Sejrah is, even als Timorlaut, hoog aan de oostzijde en laag aan de westzijde.

De oostkust van Timorlaut bereikt op meerdere plaatsen eene hoogte van 200 tot 300 meters. De negorijen, zooals Olili en Laoerong, liggen nabij de kust op eenige honderden voeten boven de zeevlakte. De verschillende negorijen staan onder door het volk verkozene orangkaja.

De Tenimber-eilanden worden geschat eene bevolking te bezitten van meer dan 21000 zielen, waarvan 10000 op Timorlaut, en 11000 op de eilanden Vordate, Larrat en Sejrah zouden komen, terwijl de bevolking van Moenoefroean wel op ongeveer 1000 zielen te stellen zal zijn. Karet en tripang zijn er de voornaamste artikelen van uitvoer.

De bevolking van eenige negorijen van de Tenimber eilanden, van Sejrah, Timorlaut en Larrat, hebben zich ons gezag in de latere tijden soms minder gunstig betoond, doch zij hebben het steeds erkend of zijn tot die erkenning gebragt door de medewerking van ons meer genegene negorijen, op dezelfde eilanden gelegen. Op Sejrah weigerde in 1854 de bevolking der negorij Kamatoeboe, welke met die der negorij Waratan of Wairatan in oorlog was, onze tusschenkomst, ter beslechting der bestaande geschillen met naburige negorijen, hetwelk eene gevoelige tuchtiging dier bevolking ten gevolge had.

De Tenimberezen leggen zich weinig toe op den landbouw. Zij telen slechts klappers en aardvruchten voor eigen gebruik en koopen hunne sago en rijst gewoonlijk van vreemde handelaars. Zij hebben een' overvloed van dierlijk voedsel in de varkens, welke zij in groot aantal onderhouden, alsmede in den rijkdom der zee aan goede vischsoorten.

Het eiland Adauth, hetwelk volgens mondelinge mededeelingen, mij door den heer Bosscher gegeven, tusschen Sejrah en de Babber-groep moet gelegen zijn, wordt evenmin op de kaarten aangetroffen. Het wordt door Makassaren en Boeginezen bezocht, en in het jaar 1854 zond de gewezen kapitein der Chinezen van Banda een vaartuig om eene lading tripang derwaarts. Adauth wordt gezegd, in eene baai of inham aan de zuidwestzijde, eene zeer veilige reede te bezitten. De bevolking zou zachter van aard en meer te vertrouwen zijn dan op de overige Tenimber-eilanden.

De Zuidwester-eilanden zijn in de jongste tijden door den heer Bosscher nader onderzocht. Zij liggen tusschen de Tenimbergroep en Timor en de meest westelijke zijn zelfs ten noorden van het portugesche of oostelijke gedeelte van Timor gelegen. Men kan ze verdeelen in de Babber-, Sermatta-, Letti-, Roma-, Wetter-, en Damme-groepen, elke van welke uit meerdere eilanden bestaat. Deze eilanden voeden eene bevolking van ruim 50000 zielen, van welke ruim de helft is zamenge-

drongen op de Letti-groep, dat is, op de eilanden Letti, Kisser, Moa en Laikor. De bevolking der Zuidwester-eilanden wordt gezegd, in het algemeen op een' hoogeren trap van beschaving te staan dan de Aroeëzen, Keyenezen en Tenimberezen, en gehecht te zijn aan ons gouvernement.

Bestuur en bescherming, haar sedert lang onthouden, verdient zij allezins terug te bekomen, evenzeer als een beschavend onderwijs, welk laatste in de jongste maanden door de bestemming van eenige goed opgeleide amboinesche schoolmeesters voor de Zuidwester-eilanden, weder op een' eenigzins beteren voet is geregeld (1).

De bevolking is verdeeld in drie standen, adellijken (marna), vrije landbouwers of grondbezitters en slaven. Zij leeft in betrekkelijken overvloed van de vruchten van landbouw, nijverheid en handel, op welke zij zich bijkans algemeen met vlijt toelegt. Eenige eilanden worden van tijd tot tijd hevig geteisterd door gebrek aan voedsel, wanneer namelijk eene langdurige droogte den oogst doet mislukken. Buiten staat om met hunne broze vaartuigen elders levensmiddelen op te sporen, zijn de eilanders dan ten prooi aan hongersnood. Zulks was nog het geval in het jaar 1842 of 1843, toen de schoolmeesters van Kisser en Roma te Amboina hulp kwamen afsmeken. Die hulp werd verleend, doch niet zoo spoedig als men wel wenschte, doordien er geene partikuliere vaartuigen ter reede lagen, om de rijst, door het bestuur en eenige liefdadige ingezetenen bijeengebragt, derwaarts over te brengen.

Op de meeste Zuidwester-eilanden schijnt de bevolking in aantal toe te nemen.

De negorijen of distrikten staan er, even als elders in den Zuidelijken Molukschen Archipel, onder radja of orangkaja, welke

(1) Er zijn thans op de Zuidwester-eilanden 5 schoolmeesters werkzaam, t. w. een op Moa in de negorij Patti, twee op Letti in de negorijen Seraai en Serwaroe, een op Roma in de negorij Jeroesoe en een op Kisser in de negorij Woureli.

evenzeer door het volk gekozen worden. Moa, Kisser en Wetter hebben elk, behalve de negorij- of distrikts-hoofden, een algemeen hoofd over het geheele eiland, onder den titel van opper-orang-kaja of radja.

In vorige eeuwen was het christendom op de Zuidwester-eilanden zeer verbreid, doch in deze eeuw is het zeer vervallen en kan op meerdere eilanden gezegd worden niet meer te bestaan. Op Moa, Letti, Roma en Kisser heeft het nog het meeste stand gehouden, doordien daar tot in 1841 zendelingen zijn werkzaam geweest en na dien tijd steeds amboinesche schoolmeesters zijn werkzaam gebleven. Het aantal christenen werd in 1851 geschat te bedragen, op Kisser ruim 1000, op Roma 300, op Moa ruim 300 en op Letti 650, te zamen ruim 2250. De overige bevolking is heidensch, met uitzondering van eenige hoofden van andere eilanden, welke zich christenen zijn blijven noemen. Het gebruik van het koppensnellen wordt gezegd alleen op het eiland Wetter te bestaan.

De handel der Zuidwester-eilanden, hoezeer voor eene groote ontwikkeling vatbaar, is tot nog toe niet belangrijk. Tripang, karet en was zijn de voornaamste uitvoer-artikelen. De hoeveelheid, jaarlijks van die artikelen uitgevoerd wordende, schat men voor de tripang op 680, voor het was op 325 en voor het schildpad op 6 pikols. Andere artikelen, tegen geringe waarden op de verschillende eilanden te verkrijgen, zouden geschikte uitvoer-artikelen kunnen worden, zooals varkens, schapen, karbouwen, paarden, honig, sandelhout, uijen, enz. Lijnwaden, ijzerwerken, aardewerk, vuurwapenen en kruid zijn zeer gewilde artikelen van invoer (1).

De Babber-groep, de meest oostelijk gelegene van de Zuidwester-eilanden, had in 1852 eene bevolking van ongeveer

(1) Indien de voor Banda in een volgend hoofdstuk voorgestelde regeling mogt plaats hebben, zullen de Zuidwester-eilanden van veel belang worden, ter voorziening in de voeding der bevolking, daar de Banda-eilanden zelve onmogelijk de noodige voedingsmiddelen kunnen voortbrengen.

6050 zielen, waarvan 5400 op Babber en Daai, Manela, Dawera en Dawelora, verdeeld in de distrikten Tepa (met de negorijen Tepa, Warlokki, Bloboei, Nowoei en Watoeroepa) en Blawas (met de negorijen Blawas, Latoeron, Kokkiwari, Ariroil, Wakpopapi, Asari, Haloetee, Oetoewawa en Tella). De overige 650 bewoners der groep waren op het westelijk nabij Babber gelegene Wetan gevestigd in de distrikten Noesiate (met de negorijen Noesiate Wareriel en Nawatto) en Potti (met de negorijen Potti, Romomaljeh en Wang), terwijl ik van eenige andere onder een eigen hoofd staande negorijen t. w. Weniwang, Limarang en Warwaroe de sterkte der bevolking niet zie opgegeven. Het eiland Babber is bergachtig en vrij hoog.

Van de Sermatta-groep, gelegen tusschen de Babbergroep en de Letti-groep, is de sterkte der bevolking slechts voor een gedeelte bekend. Die van Loeang, Loewang of Loeng, een eiland, grootendeels bestaande uit een' hoogen berg, misschien een vulkanische kegel, wordt geschat op 3600 zielen (in de negorijen Toerialan, Wewalaran, Laririalan, Nawaroe, Littuloeli en Paloewarang). De eilandjes Kenau, Metawarang, Leakor, Tiata, Manolawna, en Oepersooi zijn onbewoond. Sermatta zelf bestaat uit een hoog gebergte en zal misschien eene bevolking hebben van 4000 zielen. Het is verdeeld in de 2 distrikten Romakisser en Romadarat. Zijne bevolking vervaardigt goede praauwen, welke zij aan vreemde eilanders verkoopt.

Vrij sterk bevolkt is de Letti-groep. Deze groep bestaat uit 4 eilanden, welke slechts weinig verwijderd van Timor's oosthoek, tusschen de Wetter- en de Sermatta-groep zijn gelegen. Laikor of Lakor, het meest oostelijk gelegene, weinig boven de zeevlakte verheven en bijkans geheel vlak, heeft 2000 zielen, verdeeld in de negorijen Wonwawang, Sera, Vortera, Nanloeli, Latoewaroe, Lollatoire, Noeloeli, Kiti, Letterbi en Simboeli. Moa, met een' onwerkzamen vulkanischen kegel, westelijk van Laikor, gelegen, had in 1852 eene bevolking van 7300 zielen, verdeeld in de distrikten Kjerre (met de negorijen Patti, Rokseli, Klisbarat, Klistimor, Werwara en Moaja) en Bansawa (met de ne-

gorijen Bansawa, Werwelles, Bobo, Kauwatoe en Thoiweweh). De bevolking van Letti, hetwelk westelijk aan Moa grenst en zich tot ongeveer 350 meters boven de zeevlakte verheft, bestond in hetzelfde jaar uit 11380 zielen, waarvan 1300 in het distrikt Lewelili (met de negorij Lewelili en 6 verspreide gehuchten), 2000 in het distrikt Batoemeaau (met de negorijen Batoemeaau en Seraai), 700 in het distrikt Leitoetoe (met 4 kampongs), 2680 in het distrikt Toeteke (met de negorijen Toeteke, Serwaroe en 19 verspreide gehuchten), 3600 in het distrikt Tombra (met de negorij Tombra en 30 verspreide gehuchten) en 1100 in het distrikt Nowewang.—Kisser, het meest westelijke der groep, juist ten noorden van Timor's oosthoek gelegen, is heuvelachtig en verheft zich hier en daar tot ruim 200 meters boven de zee. Het was in 1852 bevolkt met 5300 zielen, waarvan 400 in de negorij Woureli, 350 te Jawoesoe, 500 te Poerapoera, 800 te Nomaka, 250 te Oeboesoer, 1100 te Oerata-timor 700 te Oerata-barat, 450 te Lebelauw en 750 te Lekloor. Op Kisser was vroeger de zetel van ons gezag over de Zuidwester-eilanden.

De Roma-groep, noordelijk van de Lettigroep gelegen, was in genoemd jaar bevolkt met 1666 zielen, verdeeld in de vijf negorijen Jeroesoe (775 inwoners), Warwakke (305 inw.), Nawaroe (432 inw.), Lawaroe (124 inw.) en Hila (29 inw.).

De Wetter-groep, bestaande uit het groote, niet ver van Timor's noordoostkust verwijderde eiland Wetter, benevens nog 3 kleinere, westelijk van hetzelve gelegene, eilandjes, werd in 1852 gerekend eene bevolking te hebben van ruim 5000 zielen, waarvan 3000 in het gebergte en de overige in de negorijen Jlwakki (300 inw.), Jlinitte (250 inw.), Ilimedo (180 inw.), Mapassa (400 inw.), Pagarollor (700 inw.)en Namiloelio (250 inw.).

Meer verwijderd van de overige groepen der Zuidwester-eilanden, in eene noordoostelijke rigting van de Roma-groep gelegen, bestaat de Damme-groep uit het eiland Damme, met een' nog werkenden vulkaan, en de kleine eilandjes Lehor, Lehor-ketjil, Nera en Nellor. Damme's bevolking bestond in 1852 uit 3800 zielen, waarvan ongeveer 1200 in het distrikt Bebbar

(met de negorijen Bebbar, Solat, Keli en Illi), 1800 in het distrikt Batoemerah (met de negorijen Batoemerah en Kommor) en 800 in het distrikt Milong (met de negorijen Molor en Kwoei).

Behalve de talrijke genoemde eilandgroepen liggen nog, meer verspreid in de ruime Banda-zee, Goenong-Api, een werkzame vulkaan, onbewoond en ruim 2000 meters hoog; de bekende Lucipara's en de nabij ze gelegene onbewoonde Schildpad-eilanden, welke even als de Lucipara's uit koraalriffen zijn gevormd, alsmede, verder oostwaarts, op meerdere duitsche mijlen afstands van elkander, de eilandjes Boerong of Manok (onbewoond), Seroea, Nila en Tejouw of Tion, welke eene vulkanische reeks uitmaken, van welke Nila thans het hoogste punt schijnt te zijn, verheffende zijne thans nog werkzame kegel zich tot 500 meters boven de zeevlakte (1). Op Seroea, tijdens vroegere vulkanische werkingen gedeeltelijk verzonken, liggen de negorijen Batoemerah en Wassirili; op Nila de negorijen Rimdai, Wodai, Womi en Whotta; op Tijouw of Teon de negorijen Djibila, Messa, Lajeni, Jesi en Watlanoe. Manok is onbewoond, doch levert, even als Damme, veel zwavel op.

Trekt men de bevolking van de verschillende eilandgroepen, welke onder de residentie Banda behooren, bijeen, dan blijkt, dat zij aanmerkelijk sterker is dan op den staat, door den heer Willer over het jaar 1847 opgemaakt en te vin-

---

(1) Men kan zich Nila, Seroea en Manok ook voorstellen als te behooren tot een stelsel van nagenoeg in een' cirkel geplaatste vulkanen. Tot dit stelsel zouden dan nog behooren de Banda-groep en Amboina (Hitoe), en Damme en het eiland Goenong-Api, wat ongeveer 1½ graad zuidwestelijk van de Lucipara's is gelegen. De diameter van dezen cirkel of ellipsoied, tusschen Goenong-Api en Manok, bedraagt ongeveer 3⅞ graden, en tusschen Amboina en Damme ongeveer 3½ graden.

den in het 2e deel van den 1n jaargang van het Indisch archief, is aangeduid, waar het totale bevolkingscijfer bedraagt 78706. Men erlangt door de nieuwere opgaven een cijfer van bijkans 128000, als het geheel der bevolking van de verschillende eilandgroepen voorstellende t. w.

Groepen.	*Zielen.*
Banda	6700
Ceramlaut	2725
Goram	4700
Matabela	1460
Keh	21000
Keh-Tenimber	3000
Aroe	13819
Tenimber	22000
Babber	6050
Sermatta	7600
Letti	25980
Roma	1666
Wetter	5080
Damme	3800
Tijouw, Nila en Seroea	2400
Totaal	127974

Telt men nu hierbij nog de bewoners van Ceram's oosthoek = ongeveer 21000, en de talrijke bevolking der zuidwestkust van Nieuw-Guinea, welke wel minstens 60000 zielen zal bedragen, dan blijkt het, dat in de residentie Banda nog ruim 200000 menschen aan de zorgen van Nederland zijn toevertrouwd.

HOOFDSTUK VII.

HET MUSKAATNOTENSTELSEL OP DE BANDA-GROEP.

Beschouwing van het kultuur- en monopolie-stelsel op de Banda-groep. — De perkeniers kontraktanten. — Het gouvernement de eigenlijke ondernemer en eigenaar van het produkt. — Onzekerheid van den voortduur der winsten voor het gouvernement onder het tegenwoordige stelsel. — Aanstaande vrijverklaring der slaven en perkhoorige lieden. — Noodzakelijke wijziging in het stelsel van arbeid. — Voorstellen in het belang der kultuur en der perkeniers gedaan. — Onteigening der perken en nieuwe verpachting onder een stelsel van vrijen arbeid en vrije beschikking over het produkt. — Waarschijnlijke uitkomsten van zoodanig stelsel. — De Banda-eilanden vatbaar voor hoogen bloei. — Verhoogde belangstelling in de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden. — Vestigingen aldaar.

Uit de vorige hoofdstukken is genoegzaam gebleken de belangrijkheid der tot de residentie Banda behoorende eilanden. Die der eigenlijke Bandagroep is nooit betwijfeld, wegens de opbrengsten der muskaatnotenkultuur. Maar de waarde der Zuidwester- en Zuidooster-eilanden, zoowel voor het gouvernement als voor den algemeenen handel, is gedurende lange reeksen van jaren of niet bekend geweest, of niet erkend geworden, of op den achtergrond gesteld door de zamentrekking van de bemoeijingen van het gouvernement op den Soenda-archipel en de voor de specerijkultuur bestemd geblevene eilanden. In de laat-

ste jaren evenwel heeft men zich te verheugen over meerdere pogingen, niet alleen om de belangen der Banda-groep te regelen, maar ook om de Zuidwester- en Zuidooster-eilanden allengskens te brengen onder ons meer dadelijk gezag en de talrijke daar gevestigde bevolkingen onder een beter bestuur en tot eene meerdere beschaving.

Wat de Banda-groep betreft, heb ik doen zien, dat de eigenlijke inlandsche bevolking in armoede leeft, terwijl zij in welvaart zou kunnen verkeeren; dat de perkeniers in het algemeen een sober bestaan genieten, terwijl zij in eene betrekkelijke weelde zouden kunnen leven, en dat het voornaamste en bijna eenige uitvoerartikel ten voordeele van het gouvernement wordt weggevoerd, zonder andere voordeelen voor de perkeniers en de overige bevolking, dan de sommen en waarden, door het gouvernement besteed ter erlanging van de muskaatnoten en foeli.

Wat zal kunnen gedaan worden, om de Banda-groep tot een' hoogeren bloei te brengen?

Men bevindt zich hier op een geheel ander staatkundig terrein dan op Amboina en de Uliassers.

De Banda-eilanden zijn, in zuiveren zin, een wingewest. De oorlogen, na den moord van Verhoeve op Neira, met de Bandanezen gevoerd, tot in 1621, hebben de Banda-groep op de Kompagnie doen overgaan, en zelfs Rhun is, bij het traktaat van 1667 met Engeland, geheel Nederlandsch eigendom geworden. Van de oorspronkelijke bevolking, deels in die oorlogen omgekomen, deels naar de omliggende eiland-groepen uitgeweken, bleef slechts een gering gedeelte op de Banda-eilanden terug, en thans nog bewonen hare nazaten, in gering getal, de hoofdplaats Neira en de negorijen Lonthoir en Selam op Groot-Banda.

De Kompagnie had alzoo vrij te beschikken over het vermeesterde gebied, zonder zich te behoeven te storen aan eene bevolking, welke gezegd kon worden niet meer te bestaan. Zij heeft dat gedaan in het belang van haren handel en zij had daartoe het regt. Zelve onwillens of niet bij magte, de kultuur der specerijen van het ontvolkte gewest op zich te nemen, heeft

zij de specerijgronden afgestaan aan wie harer dienaren, meestal oude soldaten, zich tot de kultuur der noten bereid verklaarden, maar onder bepalingen, welke, den planters een voor hen ruim bestaan verzekerende, toch der Kompagnie de voornaamste winsten deden toevloeijen. Daarin ligt niets wat te wraken is. Wèl echter was te veroordeelen het middel, gebezigd om de noodige handen voor den arbeid te erlangen, en bestaande in den aanvoer van slaven van de verschillende eilanden van den archipel, welke aanvoer, door het uitsterven dezer slecht betaalde en, vooral in de 18e eeuw, slecht gevoede arbeiders, steeds moest voortduren en den slavenhandel aanhoudend voedsel gaf.

De Kompagnie was op Banda als een groot landeigenaar. Zij had haar land wel in percelen gesplitst en afgestaan, maar zich bij dien afstand het regt voorbehouden, het specerij-produkt steeds tegen lage prijzen te erlangen, en, bij nietopvolging van de den planters gestelde voorwaarden, de percelen weder aan zich te trekken.

De perkeniers namen die verpligtingen vrijwillig aan en waren in het wezen der zaak niet veel meer dan zaakwaarnemers, welke betaald werden met een gedeelte van de opbrengst der perken.

De overgeblevene inlandsche bevolking had met de notenkultuur niets meer te maken en zij genoot eene groote mate van vrijheid, welke ook thans nog haar deel is.

Van de Kompagnie is het bezit der Banda-groep overgegaan op den Nederlandschen staat. Het stelsel van 1627, door den landvoogd van Banda Dr Vlak ingevoerd, is in stand gebleven niettegenstaande de wisselingen der tijden, maar in de laatste tientallen jaren zijn meerdere strenge bepalingen, in het monopoliestelsel haren oorsprong hebbende, vervallen en sedert 1854 is zelfs de haven van Banda voor den algemeenen handel opengesteld.

Bij eene beoordeeling van het notenstelsel op Banda behoort men in de eerste plaats uit te gaan van het staatsbelang.

Men zou de Banda-groep kunnen beschouwen als een staatsdomein, welks opbrengsten de schatkist stijven en sommen beschikbaar doen zijn, welke ten nutte van den lande in het algemeen kunworden aangewend.

Het is dus wenschelijk, dat het gouvernement de winsten blijve genieten, welke de muskaatnotenkultuur afwerpt, maar het is evenzeer wenschelijk, dat, behoudens de voordeelen, thans door het gouvernement genoten wordende, de rijke Banda-groep tevens dienstbaar worde gemaakt aan het algemeene handelsverkeer.

De vragen rijzen nu, — is het tot nog toe gevolgde stelsel op den duur wenschelijk of mogelijk, of geschikt om den staat die winsten voor de toekomst te verzekeren en kan daarvan iets verwacht worden voor den eigenlijken bloei der noten-eilanden?

De eerste dezer vragen kunnen velen ongerijmd voorkomen.

Men zou kunnen wijzen op de 2¼ eeuwen van de werking van het tegenwoordige stelsel en zeggen, dat ook thans nog met dat stelsel groote winsten worden behaald.

Maar de nieuwere tijden hebben voor de Banda-groep een vraagstuk gesteld, welks oplossing noodig is en thans reeds zeer wordt gewenscht.

Bovendien, al ware dit niet het geval, is van het tegenwoordige notenstelsel voor den eigenlijken bloei der Banda-eilanden niets te verwachten, wat reeds uit een vorig hoofdstuk heeft kunnen blijken.

De arbeid in de notenperken had in de vorige eeuwen van ons beheer uitsluitend plaats door slaven. Die slavenbevolking had toen, gelijk thans, aanhoudenden aanvoer van buiten noodig om op haar getal te blijven.

Toen men, na de afschaffing van den slavenhandel, geene slaven meer in voldoend aantal kon bekomen, werd in de behoefte aan handen voorzien door het aanvoeren van tot dwangarbeid veroordeelden.

Naarmate de slaven uitstierven en de bannelingen talrijker werden, begonnen de bezwaren zich te openbaren, verbonden aan het verblijf van een groot aantal misdadigers binnen de kleine perken der noteneilanden en bragt men eene nieuwe klasse van arbeiders op ze over, thans onder den naam van vrije arbeiders of huurlingen bekend, lieden uit de heffe des volks van Java bijeengebragt.

Zooals boven is aangetoond, bedroeg het aantal der gezamen-

lijke slaven, bannelingen en huurlingen in 1854, 2370 mannen, t. w. 335 partikuliere slaven, 406 gouvernementsslaven (perkhoorige lieden), 878 bannelingen en 751 vrije arbeiders, terwijl bovendien nog tot deze verschillende klassen van personen behoorden 800 vrouwen, 329 jongens en 813 meisjes, te zamen, mannen, vrouwen en kinderen, een aantal van 3792 zielen uitmakende.

Slechts 2456 personen, mannen, vrouwen en kinderen, waren in hetzelfde jaar als perkarbeiders werkzaam gesteld, zijnde de overige arbeiders tot andere gouvernements of bijzondere diensten gebezigd geworden.

In 1860 zal de slavenstand ook op de Banda-eilanden opgehouden hebben te bestaan en de slaven-arbeid moet daardoor noodwendig vervallen. Partikuliere en gouvernements-slaven, op het einde van 1854 nog 1890 zielen sterk en tegen 1860 misschien tot 1700 zielen verminderd, zullen dan niet meer gedwongen mogen worden tot arbeid in de perken.

Geenszins is het zeker, dat de slaven, na hunne vrijstelling, algemeen genegen zullen zijn, in de perken te blijven arbeiden, zelfs niet, indien, wat onvermijdelijk is, hun een hooger loon wordt toegekend. In allen gevalle zal daardoor de arbeid aanmerkelijk duurder worden.

Bannelingen in grooter aantal naar Banda te zenden zal niet raadzaam wezen. Hunne tegenwoordigheid zou de vrijgewordene slavenbevolking terughouden van het dienst nemen in de perken en van een' arbeid, welke dan dezelfde zou zijn als die van misdadigers. Evenzeer zal de aanwezigheid dier misdadigers de huurlingen afschrikken van eene vernieuwing hunner overeenkomsten, en zoo men al huurlingen van elders zal weten over te halen naar Banda over te komen, zullen deze zich daar, na eindiging van hun kontrakt, evenmin willen vestigen en zich geene familiën vormen, welke de noteneilanden als hun nieuw vaderland zullen kunnen leeren beschouwen. Met het oog op de aanstaande vrijlating der slaven en de noodzakelijkheid, den arbeid in de perken grootendeels door vrije lieden te doen verrigten, komt het wenschelijk

voor, geene nieuwe bannelingen voor de notenkultuur te bestemmen en de aanwezige allengskens te verplaatsen en te doen vervangen door gezinnen van vrijwillige arbeiders, ten einde in het jaar 1860 de specerijen op de Banda-eilanden geheel door vrijen arbeid kunnen worden voortgebragt.

Maar het is buiten twijfel, dat de kosten van produktie der specerijen op Banda, wanneer de kultuur door vrijwilligen arbeid zal geschieden, aanmerkelijk meer zullen bedragen dan de tegenwoordige. Deze te doen drukken op de perkeniers, zou zijn hen geheel te gronde rigten en bovendien, wegens begrijpelijke redenen, nadeelig terug werken op de hoeveelheid en de hoedanigheid van den oogst. Die meerdere kosten zouden dus noodwendig moeten komen op het gouvernement en alzoo zou een, zeker niet onaanzienlijk, gedeelte van de winst op het produkt moeten worden gederfd. De waarde van het behoud van het tegenwoordige stelsel zal er in dezelfde evenredigheid door worden verminderd.

Hoe men evenwel de zaak zich ook voorstelle, schijnt het onvermijdelijk, dat het tijdperk der tegenwoordig genoten wordende aanzienlijke winsten op de notenkultuur en het notenmonopolie in 1860 zal voorbij zijn, en dat voorzieningen in den te verwachten toestand worden getroffen.

Ik kom alzoo tot de beantwoording der vraag: welke weg zal kunnen worden ingeslagen, ten einde de voordeelen van de notenkultuur op Banda voor het gouvernement zooveel mogelijk te bestendigen?

De oplossing van dit vraagstuk is zeker niet gemakkelijk. Het komt mij evenwel voor, dat zij zeer voldoende te vinden zal zijn, en dat daarbij tevens een einde zal kunnen worden gemaakt aan het monopoliestelsel, hetwelk zoo weinig in overeenstemming is met de vrijheid der haven van Banda, en den bloei der Banda-eilanden tegenhoudt.

Het is mij niet onbekend, dat sedert geruimen tijd overwegingen aanhangig zijn omtrent wijzigingen in de bepalingen op het notenstelsel.

Zoo is in 1854 het voorstel gedaan, de betaling der noten en

foeli aan de perkeniers te verhoogen met ongeveer $\frac{1}{4}$ ton gouds en dezen een renteloos voorschot te verleenen van ongeveer 2 tonnen gouds, met aflossing van $\frac{1}{10}$, na drie jaren aan te vangen.

Zoo werd voorts in 1855 voorgesteld, den leveringsprijs der noten en foeli te verhoogen met ongeveer $\frac{1}{8}$ ton gouds en bovendien de voeding der perkhoorige lieden, bannelingen en huurlingen, alsmede de kleeding en een loon van 150 duiten 's maands aan de perkhoorige lieden, te nemen voor rekening van het gouvernement, door welk een en ander de inkoopsprijs van het produkt van 1854 voor den lande zou geweest zijn *f* 187000 in plaats van *f* 113000.

Door gevolg te geven aan deze voorstellen, zou evenwel het vraagstuk niet nader aan zijne oplossing zijn gebragt en zouden slechts de perkeniers zijn gebaat, zonder dat daardoor de bloei der kultuur en de welvaart der perkeniers voor de toekomst zou zijn verzekerd. De meerdere winsten, zonder meerderen arbeid verkregen, zouden de perkeniers niet vervormen tot menschen van meer beleid, ijver en veerkracht, wat in de eerste plaats noodig zou zijn om de ruimere opbrengsten te erlangen, welke met die voorstellen zijn bedoeld.

Nog eenige andere ontwerpen van regeling der notenkultuur zijn bij de regering aanhangig geweest.

Het eerste dezer ontwerpen had de strekking, de specerijperken tegen billijke schadeloosstelling van de perkeniers, tot eigendom van den lande te verklaren en de kultuur geheel voor rekening van den lande te doen plaats hebben.

Maar het is te vermoeden, dat, zoodra de kultuur zal staan onder beambten, welke van een vast inkomen verzekerd zijn en bij de kultuur geen belang hebben, de opbrengst der perken zal verminderen, terwijl de kostbaarheid der administratie in hooge mate zal toenemen. Het eigenbelang der planters zal in hooge mate aan de kultuur verbonden moeten worden, wil men haar in bloei houden of tot een' hoogeren bloei opvoeren. Bovendien blijven de bezwaren, voortvloeijende uit de aanstaande vrijverklaring der slaven dezelfde en zou het mono-

polie-stelsel met zijnen doodenden invloed op de Banda-eilanden blijven drukken.

Het tweede ontwerp had ten doel, aan de perkeniers vrije beschikking te laten over het produkt, hen te ondersteunen in het verkrijgen van vrije arbeiders, zoolang zulks noodig zou zijn, en dan, in plaats van het produkt tegen lage betaling aan het gouvernement te doen leveren, te heffen eene evenredige grondbelasting, in verhouding tot de gemiddelde opbrengst van eene zekere uitgestrektheid gronds en in verband met den afstand, den perkeniers te verleenen.

Dat denkbeeld is zeker geheel in het voordeel der perkeniers en zou misschien opvolging verdienen, indien het doelmatig kon worden geacht, afstand te doen van verre weg het grootste gedeelte der thans door den lande genoten wordende winsten. Want, indien het bedrag der te heffen grondbelasting eenigzins nabij zou komen het bedrag der thans genoten wordende winsten, zou de zaak weinig van gedaante veranderen, terwijl het bij den bekenden aard der perkeniers eer te vermoeden is, dat de kultuur, ontheven van het toezigt van het gouvernement, zal achteruitgaan en dat ook het produkt, met minder zorg behandeld wordende, in waarde zal dalen. Er schijnen bovendien bezwaren te bestaan, van een' grondeigendom, welke nog geen vierkante duitsche mijl groot is, eene *belasting* te heffen, welke, zou zij een ekwivalent geven voor den afstand van het produkt en voor de hulp in de verkrijging van arbeiders, ongeveer *zes* tonnen gouds jaarlijks zou moeten bedragen.

Het derde ontwerp eindelijk doelde op het aangaan van kontrakten voor de teelt en levering van muskaatnoten en foeli op gelijksoortige wijze, als de suikerkontrakten op Java, met verpligte levering van een gedeelte der noten tegen bepaalde prijzen aan het gouvernement en vrije beschikking over het overige gedeelte en voorts met bepaling, bij elk kontrakt, van het getal arbeiders, door het gouvernement te leveren (indien de kontraktant zulks zou verlangen), tegen eene niet te geringe betaling.

Maar het is ligtelijk te bevroeden, dat de opvolging van dit

ontwerp meer zou leiden tot verwarring dan tot eene bestendige en goede regeling, tot vermindering van de waarde van het produkt, tot verduistering van een groot gedeelte van de goede noten en foeli, welke het gouvernement zouden toekomen, in één woord, tot vernietiging van de winsten voor den lande en twijfelachtigen bloei der kultuur. Dit ontwerp gaat reeds mank in beginsel, en kan geene aanbeveling verdienen. Ten opzigte van het voorbeeld der suikerkontrakten op Java zou men kunnen zeggen, Banda is niet Java en muskaatnoten en foeli zijn geene suiker. Sapienti sat.

Men zal tot een gezond stelsel moeten komen. Zoodanig stelsel is zeker gemakkelijk te vinden, maar voor den lande is het niet onverschillig, welke de te verwachten uitkomsten daarvan zijn met betrekking tot de schatkist.

Het eenvoudigste zou wel zijn, de perken door onteigening tegen billijke schadeloosstelling geheel aan den lande te trekken, en ze dan, ontheven van elk servituut, aan de meest biedenden te verkoopen.

Maar het is niet te vermoeden, dat, zelfs bij tijdige afkondiging van den maatregel, de koopschat in de verte zou beantwoorden aan de waarde, welke de perken zouden erlangen zoodra zij ontheven zouden zijn van de verpligte levering van het produkt tegen lage prijzen en over het produkt vrij beschikt zou kunnen worden, terwijl de grondlasten of verponding, naar de geschatte waarde (gegrond op den verkoopprijs), van de perken te heffen, waarschijnlijk nog geene *f* 50000 's jaars zouden opbrengen.

De beste wijze is mij voorgekomen, de perken tegen schadeloosstelling van de perkeniers over te nemen en ze daarna te verpachten en den pachters vrije beschikking te laten over het produkt.

Ik wil dit punt nader onderzoeken.

De waarde der 34 perken, onder de werking van het tegenwoordige stelsel, wordt geschat op *f* 609,000. Aan elken eigenaar zou alzoo in de eerste plaats minstens de geschatte waar-

de der perken, verschillende van ƒ 5000 tot ƒ 35000 per perk, moeten worden uitgekeerd of met hen verrekend, om in het onbelemmerd bezit der perken te geraken.

Maar van den oogenblik af, dat deze perken door het gouvernement zijn overgenomen en geene drukkende verpligtingen van gedwongene levering tegen lagen prijs meer op ze rusten, stijgt hunne waarde voor partikulieren in eene reusachtige verhouding, dat is, in verhouding van het verschil tusschen de winsten, door de perkeniers, en die, door het gouvernement genoten wordende, ja in nog grootere evenredigheid.

Ten einde men zich hiervan eene duidelijke voorstelling kunne maken, breng ik slechts in herinnering, dat de gemiddelde zuivere winsten, door het gouvernement jaarlijks van de notenkultuur op de Banda-groep behaald wordende, ruim ƒ 625000 bedragen, terwijl de geheele tegenwoordige waarde van alle perken te zamen op slechts ƒ 609000 begroot wordt, zoodat de perken thans jaarlijks opbrengen aan het gouvernement, niet alleen méér dan het *geheele kapitaal* hunner waarde, maar bovendien nog ƒ 51000 zuiver aan de perkeniers voor de geleverde noten en foeli, en eene som van minstens gelijk bedrag, voor hetgeen zij winnen door de vischvangst, het slaan van kanari-olie, het verkoopen van sagoweer, het kweeken van vruchten en groenten, enz.

Men komt alzoo tot de volgende merkwaardige uitkomst.

Waarde der perken.	ƒ 609000
Jaarlijksche zuivere opbrengst der perken aan het gouvernement en de perkeniers.	ƒ 725000
Meerdere *jaarlijksche* opbrengst dan de tegenwoordige *waarde* der perken.	ƒ 116000

De som van ƒ 725000 stelt echter nog slechts voor, wat de tegenwoordige zuivere opbrengst is, en geenszins wat zij zou kunnen zijn, indien de perken met meer beleid en ijver werden beheerd, de arbeid ware toevertrouwd aan vrije werklieden, en de gouvernements omslag van ambtelijk personeel, pakhuizen, militaire magt, enz. kon vervallen.

Er bestaat geene enkele reden, waarom men niet zou aanne-

men, dat de jaarlijksche opbrengst aan noten weder te brengen is, in stede van op ruim 500000 pd., op ruim 700000 pd., zoo als zij gemiddeld was gedurende eene reeks van 53 jaren in de vorige eeuw.

Als een bewijs hiervoor wil ik slechts wijzen op het feit, dat de heer Brandes, een der kundigste perkeniers, zelfs onder het tegenwoordig werkende stelsel er in geslaagd is, de opbrengst van zijn perk (Raning) in vier jaren tijds te *verdrievoudigen* en te brengen van 8000 pd. noten en 2000 pd foeli, op 24000 pd. noten en 6000 pd. foeli. Hier is alzoo geene sprake van eene vermeerdering van het produkt met $\frac{1}{3}$, maar van eene *verdrievoudiging*.

Maar indien de specerij-opbrengst, bij goede leiding, met ruim $\frac{1}{3}$ van het tegenwoordig gemiddelde verhoogd kan worden, zonder evenredig meerdere kosten, is het zeker, dat die verhooging, in geldswaarde uitgedrukt, eene som van minstens *f* 300000 voorstelt en dat alzoo de zuivere opbrengst der perken, zonder groote inspanning, te brengen is, in stede van op *f* 725000, op *f* 1025000.

Ik wil evenwel die mogelijkheid voor alsnog van de werkelijkheid aftrekken en alzoo voorloopig stellen, dat de som van *f* 725000 rente, of een kapitaal van 11 tot 12 millioenen guldens (tegen 6 procent), voorstelt de waarde der notenperken, zoodra zal opgeheven zijn het op ze rustende servituut.

Deze voorstelling is echter stellig ver beneden de werkelijkheid, aangezien, zoodra de perken verpacht worden, een zeer groot gedeelte der kosten vervalt, welke het gouvernement thans in rekening brengt als lasten, voortvloeijende uit meerder ambtelijk en militair personeel en materieel, vrachten, spillagie, assurantie, provisie enz., welke lasten voor de pachters voor een zeer groot gedeelte zouden vervallen, vooral indien, wat waarschijnlijk is, het produkt door schepen van de meest verschillende oorden der wereld zal worden afgehaald.

Indien nu de perken, na overname van de perkeniers, werden verpacht, met vrijlating van het produkt aan de pachters, zou de pachtschat in de plaats moeten treden van de winsten, welke thans door het gouvernement worden genoten.

Hoeveel zal die pachtschat vermoedelijk kunnen bedragen?

Ik wil eerst toelichten de pachtwaarden van eenige perken in het bijzonder. Ik zal daartoe kiezen eenige perken van de drie verschillende eilanden en aan noten en foeli tegenwoordig eene zuivere winst opleverende van *f* 500 tot *f* 4000 s' jaars, alsmede het eenige perk, waar de perkenier thans op de notenkultuur verliest. Tot grondslag zal ik daarbij nemen de gemiddelde baten en lasten der perken en het produkt van 1854, hetwelk vrij juist voorstelt de gemiddelde produktie over de jaren 1848 tot en met 1854.

Het perk Zevenbergen en Hersteller levert jaarlijks, wat de notenkultuur betreft, een nadeelig saldo op van ruim *f* 800. Het produkt van 1854 bestond uit 7730 pd. noten en 1827 pd. foeli van verschillende hoedanigheid, vertegenwoordigende eene marktwaarde in Nederland, in 1856, van ongeveer *f* 13000. Zoo ongunstig als de toestand van dit perk is, zou het dus, bij vrije beschikking over het produkt, nog ruime winsten hebben kunnen opleveren, zelfs na aftrekking van de kosten van kalking en verpakking enz., welke bij het nieuwe stelsel ten laste van den pachter zouden komen. En vermits bij dit stelsel het produkt van Banda zelf zou worden afgehaald en de prijzen, bij gelijke hoedanigheid der noten en foeli, door de te verwachten mededinging, niet veel van de tegenwoordige marktprijzen in Nederland zouden verschillen (1), kan men gerustelijk aannemen, dat de

---

(1) Het verbruik van muskaatnoten en foeli in Amerika en Australië en China is thans, nu de markt van deze specerij nagenoeg tot Nederland beperkt is, van betreklijk zeer geringe beteekenis. Hoogst vermoedelijk zal, bij vrijstelling van het notenprodukt, het verbruik in die uitgestrekte en volkrijke gewesten op eene belangrijke schaal toenemen, vermits Engelschen en Amerikanen niet zullen nalaten, bij hunne reeds talrijke togten in de Moluksche zeeën en door de Torresstraat, het nabij gelegene Banda aan te doen en daar hunne lading met muskaatnoten en foeli aan te vullen.

Het meerdere verbruik in Australië, Amerika en China zal de overvoering der markt in Nederland verhoeden en moet noodzakelijk gunstig terugwerken op de prijzen voor de voortbrengers. De stilstand der noten- en foeli-prijzen op

perkenier van Zevenbergen en Hersteller, indien de vóorgestelde regeling in werking ware, eene zuivere winst zou genieten van meer dan *f* 10000 's jaars in stede van *f* 500 verlies.

Het perk Klein-Waling geeft eene jaarlijksche winst op de notenkultuur van *f* 589. Dit perk leverde op in 1854 7551 pd. noten en 1908 pd. foeli van verschillende hoedanigheid, welke, naar die hoedanigheid berekend, evenzoo eene marktwaarde voorstelden van ruim *f* 13000 en eene gelijke zuivere winst van *f* 10000 's jaars.

Het perk Namoeloe brengt jaarlijks zuiver op, als winst op de notenkultuur, eene som van *f* 1388. In 1854 bestond het produkt uit 18903 pd. noten en 4799 pd. foeli van verschillende hoedanigheid, voorstellende eene marktwaarde van meer dan *f* 32000, van welke, onder de voorgestelde regeling, *f* 28000 tot *f* 30000 zuivere winst voor den perkenier zouden kunnen zijn.

Het perk Orangdatang geeft een batig saldo op de specerijkultuur van *f* 2298 's jaars. Het produkt van 1854 bestond uit 16439 pd. noten en 4055 pd. foeli van verschillende hoedanigheid, vertegenwoordigende eene marktwaarde van ruim *f* 33000, van welke op dezelfde wijze ongeveer *f* 30000 zuivere winst zouden kunnen zijn voor den ondernemer.

Het perk Simonwal geeft eene zuivere jaarlijksche winst op de notenkultuur van *f* 3270. De hoeveelheid noten, uit den oogst van 1854, bedroeg 13491 pd. en die der foeli 3443 pd., welke, naar de hoedanigheid der specerij berekend, eene marktwaarde voorstelden van ruim *f* 23000, waarvan nagenoeg *f* 20000 als mogelijke winst voor den planter.

Het perk Welvaren geeft een batig saldo op de notenkultuur van *f* 4628 's jaars. In 1854 bestond het produkt uit 31568 pd. noten en 7716 pd. foeli van verschillende hoedanigheid, voorstellende eene marktwaarde van ongeveer *f* 53000, van wel-

---

de tegenwoordige hoofdmarkt zal dan blijken slechts tijdelijk geweest te zijn, want het meerdere verbruik moet eene stijging der prijzen ten gevolge hebben, tot dat eene grootere hoeveelheid produkt het evenwigt weder zal hebben hersteld.

ke *f* 48000 tot *f* 50000 zuivere winst hadden kunnen zijn voor den planter.

Men mag gerustelijk de hier opgegevene cijfers, betrekkelijk de onder een stelsel van vrije kultuur en handel te verwachten winsten, aannemen als voor te stellen het laagste bedrag dier winsten. Want het laat zich verwachten, dat het meerdere beleid der pachters en de meerdere werkzaamheid der toekomstige arbeiders, het produkt tot eene veel grootere hoeveelheid zullen doen stijgen en dat onder dat produkt betrekkelijk minder magere en stukkende noten en foeli-gruis zullen voorkomen, dan thans nog het geval is (1). Hierboven heb ik reeds er op gewezen, dat de opgesomde winsten der perken, bij vrijen handel, uit vischvangst, kanari-olie, vruchten- en groente-kultuur enz. te verkrijgen, insgelijks voor verhooging vatbaar zijn.

Maar aan den anderen kant zullen bij het nieuwe stelsel ook in berekening moeten worden gebragt, de hoogere kosten van arbeidsloon, welke een noodwendig gevolg zullen zijn van de vestiging van gezinnen van vrije arbeiders in de perken, ter vervanging van de tegenwoordige slaven en misdadigers. Thans bedragen de gezamenlijke lasten der perken bijkans *f* 80000 s'jaars, waaronder begrepen zijn de kosten van voeding, kleeding en loon der arbeiders, welke in het jaar 1854 een aantal van 2456 personen uitmaakten, mannen, vrouwen en kinderen. Men zal niet ver van de waarheid zijn, wanneer men stelt, dat die personen den perkeniers gemiddeld jaarlijks kosten ieder *f* 25 (2), wat eene jaarlijksche som uitmaakt van *f* 61400. Men

---

(1) In 1854 bestond ruim $\frac{1}{8}$ van den oogst uit magere noten, ruim $\frac{1}{12}$ uit stukkende noten, en ruim $\frac{1}{15}$ uit gruis-foeli. In 1853 ruim $\frac{1}{7}$ magere, ruim $\frac{1}{14}$ stukkende noten en ruim $\frac{1}{38}$ gruis-foeli. In 1852 ruim $\frac{1}{9}$ magere noten, ruim $\frac{1}{18}$ stukkende noten en ruim $\frac{1}{31}$ gruis-foeli. Men ziet hieruit, dat de betrekkelijke hoeveelheid magere en stukkende noten en van gruisfoeli tot goede noten en foeli, in de jongste jaren toenemende is, hetwelk op toenemende mindere zorg bij de bereiding schijnt te duiden.

(2) In het jaar 1820 bedroegen de jaarlijksche lasten der perkeniers, voor kleeding en voeding van de slaven en de bannelingen, tot de perken behooren-

mag aannemen, dat de toekomstige vrije arbeiders meer dan het dubbele zullen moeten kosten, dat namelijk ieder volwassen arbeider betaald zal moeten worden met *f* 6 of 720 duiten s'maands, maar dat dan ook 1700 volwassen arbeiders, vooral indien zij gezinnen hebben, meer dan voldoende zullen zijn voor allen arbeid, welke noodig mogt wezen om de perken tot den hoogst mogelijken trap van produktie te brengen. Het kostende dier arbeiders zou daardoor gebragt worden, voor alle perken te zamen, op *f* 122400 's jaars, terwijl men, van de diensten van vrouwen en kinderen gebruik makende tegen 200 duiten 's maands en hun aantal op 380 stellende, die som zou moeten brengen tot *f* 130000. Elk perk zou dan gemiddeld bezitten 50 volwassen arbeiders, benevens 11 tot 12 te werk gestelde vrouwen en kinderen.

Maar men begrijpt ligtelijk, dat de ruim *f* 2000 jaarlijks, welke gemiddeld ieder pachter meer zou moeten besteden aan arbeidsloonen, ruimschoots zouden terugvloeijen door beteren arbeid en meerder en beter produkt en dat, al ware zulks niet het geval en men die som moest aftrekken van de *f* 10000 tot *f* 50000 zuivere winst, welke volgens de boven gegevene berekening de perken als minimum zouden opbrengen, nog zeer ruime winsten overblijven, welke de betaling van een' niet onaanzienlijken pachtschat ruim zouden vergoeden.

Men mag alzoo stellen, dat, indien de perkeniers eenmaal als pachters mogten optreden en zij dooreen gerekend een' pachtschat betaalden, gelijkstaande aan de tegenwoordige geschatte waarde der perken, dat is, 6 tonnen gouds, een laagste bedrag zuivere winst voor ieder hunner zou overblijven, onder de ongunstigste om-

---

de, eene som van *f* 37595. Het aantal perkslaven was toen ongeveer 1600, terwijl dat der overige arbeiders mij onbekend is. Stelt men het geheele toenmalige perkpersoneel op 2000 hoofden, dan kostte elke arbeider *f* 18¾ s'jaars. Men berekende toen de zuivere inkomsten van elken perkenier gemiddeld op *f* 1250 s'jaars. Tegenwoordig kosten de arbeiders meer. De prijs, tegen welken het gouvernement de rijst levert, is *f* 2¾, *f* 4 en *f* 4½ de pikol, naar de soort der arbeiders De huurlingen genieten, behalve vrijen heen- en terugtogt, voedsel en kleeding, *f* 1¼ s'maands, welke som alleen reeds *f* 18 koper of *f* 15 zilver s'jaars uitmaakt.

standigheden, van ruim ƒ 1600 's jaars; onder het gestelde, dat de meerdere arbeidsloonen minstens door het produkt zullen vergoed worden, van ƒ 3300 's jaars; en onder het waarschijnlijke, dat de voort te brengen waarde door beleid en ijver met ruim $\frac{1}{3}$ kan vermeerderd worden, van ongeveer ƒ 6000 's jaars, dat is, gemiddeld ƒ 150 tot ƒ 4500 meer, dan zij thans jaarlijks genieten.

Maar het laat zich in het algemeen niet verwachten, dat de perkeniers lust en veerkracht genoeg zullen bezitten, zelfs niet, indien zij jaren te voren door een bekwaam hoofd van het bestuur van Banda omtrent de toekomstige verhoudingen werden voorgelicht, in die verpachtingen mede te dingen, of de zekerheid aan te bieden, welke het gouvernement van de pachters zou mogen en moeten vorderen. Eenigen hunner uitgezonderd, zouden zij geschikt bij de, hier onder ter sprake gebragte, pachters in dienst kunnen treden, in welke dienst zij de voorkeur zouden genieten boven vele anderen, vermits zij reeds geheel bekend zijn met de kultuur en de bereiding van het produkt en er toe zouden kunnen bijdragen, een groot aantal der vrij gewordene tegenwoordige arbeiders te bewegen tot verder verblijf in de perken, tegen geringere loonen dan die, welke hierboven in berekening zijn gebragt. De meeste perkeniers zouden dan een beter bestaan kunnen hebben dan thans, en de aanstoot van en de omgang met de pachters zouden niet nalaten gunstig te werken op hunne maatschappelijke en zedelijke verhouding.

Indien alzoo de tegenwoordige perkeniers, uit den aard der zaak, toch in het algemeen niet als pachters zullen optreden, is er geen bezwaar in, het aantal percelen in het belang van pachter en verpachter van 34 tot eenige weinige terug te brengen.

Het ligt toch in den aard der zaak, dat de pachtschat te grooter zal kunnen zijn, naarmate meer perken onder het beheer van één pachter worden gesteld, te meer, wanneer men in het oog houdt, dat de noten-eilanden te zamen nog geene vierkante geographische mijl beslaan.

Indien de verpachting plaats had in 5 percelen, b. v. 1 perceel van de 3 perken van Neira, 1 van de 6 perken van Ay en 3 van de 25 perken van de distrikten Lonthoir, Voorwal en Ach-

terwal van Groot-Banda, zouden die 5 percelen vervallen aan 5 pachters en deze zouden, indien zij het gouvernement aan pachtschat betaalden jaarlijks 6 tonnen gouds, volgens de tegenwoordig gemiddeld behaald wordende winsten, sommen overhouden, welke in korten tijd hun kapitaal meer dan zouden verdubbelen, terwijl aan het gouvernement een jaarlijksch inkomen van 6 tonnen gouds zou zijn verzekerd.

Ik wil dit door eene berekening der tegenwoordige opbrengsten van die aangenomen vijf perken toelichten.

De gezamenlijke perken op Neira, t. w. Zevenbergen en Hersteller, Bankobatoe en Lautakka, brengen tegenwoordig te zamen op, als winst op de specerijkultuur, eene som van slechts *f* 1448 's jaars.

Maar diezelfde perken bragten in 1854, of ongeveer gemiddeld 's jaars, op, 42164 pd. noten, waarvan 30769 pd. middelbare, 6058 pd. magere en 5337 pd. stukkende, alsmede 10504 pd. foeli, waarvan 10342 pd. goede en 162 pd. gruis. Deze specerijen, naar hare hoedanigheid en europesche marktwaarde in 1856 berekend, vertegenwoordigden eene waarde van *f* 67000 tot *f* 70000, van welke, na aftrekking van de gewone lasten = ruim *f* 6000 benevens eenige meerdere kosten van administratie, kalking en kuiping, eene zuivere winst had kunnen overblijven, onder een stelsel van vrije beschikking, van *f* 60000 tot *f* 63000, ongerekend nog de gewone winsten op vischvangst, het slaan van kanari-olie, enz.

De verschillende perken van Ay, t. w. Welvaren, Westklip, Weltevreden, Matalengko, Kleinzand en Verwachting, geven thans gemiddeld eene zuivere winst op de specerijkultuur aan de perkeniers van *f* 17537 's jaars.

Deze perken bragten op in 1854 een totaal van 109328 pd. noten, waarvan 81730 pd. middelbare, 18820 pd. magere en 8778 pd. stukkende, alsmede 26125 pd. foeli, waaronder 25358 pd. goede en 770 pd. gruis. Dit gezamenlijke produkt, berekend naar zijne hoedanigheid, vertegenwoordigde eene marktwaarde in Nederland van *f* 180000 tot *f* 184000, van welke som, na aftrekking van ongeveer *f* 16000 als kosten van voortbrenging, *f* 164000 tot *f* 168000 winst had kunnen zijn, bij vrije beschikking over het produkt.

Indien men de tegenwoordige distrikten van Groot-Banda, Lonthoir, Voorwal en Achterwal tot drie perken terugbragt, zouden de winsten, naar den tegenwoordigen maatstaf berekend, zijn als volgt.

Het distrikt Lonthoir bevat de perken Simonwal, Weltevreden, Keli en Noorwegen, Lackoey, Takkermoro, Namoeloe, Boyauw en Orangdatang. Deze 8 perken geven gemiddeld eene zuivere winst op de specerijkultuur van *f* 12669 's jaars.

De opbrengst in 1854 bedroeg 124822 pd. noten, waaronder 94823 pd. middelbare, 20981 pd. magere en 9018 pd. stukkende, alsmede 31468 pd. foeli, waaronder 30877 pd. goede en 591 pd. gruis, gezamenlijk, als boven berekend, eene marktwaarde voorstellende van *f* 210000 tot *f* 214000. De gewone lasten der genoemde perken bedragen nog geene *f* 20000 s'jaars. Stelt men die op *f* 25000, wegens bijtrekking der kosten van kalking en kuiping, enz. dan zou eene som van *f* 185000 tot *f* 189000 hebben kunnen overblijven als winst voor de perkeniers, bij het niet bestaan der op hen rustende verpligtingen.

Tot het distrikt Voorwal behooren de perken Klein-Waling, Groot-Waling, Spantjebij, Keizerstoren, Comber, Raning, Zoeteninval en Boerang, dus evenzoo 8 perken. De zuivere winst dezer perken op het notenprodukt bedraagt, voor alle te zamen, thans niet meer dan gemiddeld *f* 6275 's jaars.

Het notenprodukt dezer 8 perken bestond in 1854 uit 113440 pd. noten, waaronder 88998 pd. middelbare, 17000 pd. magere en 7442 pd. stukkende, benevens 28869 pd. foeli, waarvan 28226 pd. goede en 643 pd. gruis, te zamen, als boven berekend, eene marktwaarde voorstellende van *f* 192000 tot *f* 197000.

De gewone lasten dezer perken = ruim *f* 17000, tot *f* 20000 verhoogd zijnde, zou, bij een vrij kultuur- en handelstelsel, eene som van *f* 172000 tot *f* 177000 hebben kunnen overblijven als zuivere winst voor den eigenaar.

Het distrikt Achterwal eindelijk bevat de 9 perken Toetra, Lust, Everts, Laoetang, Boetong, Babimandi, Drie-gebroeders, Beneden-Dender en Boven-Dender. De gemiddelde zuivere winst, welke de specerijkultuur den gezamenlijke houders dezer perken opbrengt, bedraagt slechts *f* 13070 's jaars.

Deze perken bragten in 1854 te zamen op 148807 pd. noten, waarvan 113908 pd. middelbare, 23356 pd. magere en 11543 pd. stukkende, alsmede 37119 pd. foeli, waarvan 36688 pd. goede en 431 pd. gruis, eene marktwaarde voorstellende van *f* 250000 tot *f* 256000.

De gemiddelde kosten van voortbrenging dezer 9 perken bedragen ruim *f* 22500 's jaars. Verhoogt men die som tot *f* 26000 en trekt men dit bedrag af van de waarde van het produkt, dan blijft over eene som van *f* 224000 tot *f* 230000, welke de zuivere winst had kunnen zijn van de perkeniers, indien zij vrije beschikking hadden gehad over het produkt.

Uit deze berekening volgt de volgende tegenstelling.

Perken van	Tegenwoordige jaarlijksche		Berekende winst bij een stelsel van vrije beschikking.
	Winst.	Waarde van het produkt.	
Neira . . .	*f* 1448	*f* 67000—*f* 70000	*f* 60000—*f* 63000
Ay	17537	180000— 184000	164000— 168000
Lonthoir . .	12669	210000— 214000	185000— 189000
Voorwal . .	6275	192000— 197000	172000— 177000
Achterwal .	13070	250000— 256000	224000— 230000
Totaal.	*f* 50999	*f* 899000—*f* 921000	*f* 805000—*f* 827000

Hier is enkel berekend de opbrengst der specerijkultuur. Boven heb ik reeds ontwikkeld, welke andere verdiensten de perkeniers nog erlangen, welke in zekere mate ook voor de pachters zouden kunnen bestaan. En zoo het al waar is, dat, bijaldien de perken in handen komen van slechts 5 pachters, de administratie-kosten hooger zullen komen door de traktementen aan bekwame beheerders te verleenen, door de kosten van kalken, vaatwerk, kuipen, enz., is het niet minder waar, dat dan ook de omslag vereenvoudigd kan worden, door vermindering der perkgebouwen en doordien de bereiding van het produkt gedeeltelijk, in stede van, zooals thans, op 34 verschillende plaatsen, slechts op 5 plaatsen zal behoeven te geschieden.

Indien nu reeds thans ongeveer 8¼ tonnen gouds winst op het notenprodukt hadden kunnen worden verkregen, zou na betaling van een' pachtschat van 6 tonnen gouds voor de 5 pachters, eene winst hebben kunnen overblijven van *f* 205000 tot *f* 227000, of gemiddeld voor ieder eene winst van *f* 41000 tot *f* 45400 's jaars. De pachtschat zou dan hebben kunnen zijn ongeveer ¾ van de hierboven berekende winst, in welk geval de pacht van Neira een jaarlijksch batig slot zou hebben gegeven van ruim *f* 15000 tot *f* 15750, die van Ay van *f* 41000 tot *f* 42000, die van Lonthoir van *f* 46250 tot *f* 47250, die van Voorwal van *f* 43000 tot *f* 44250, en die van Achterwal van *f* 56000 tot *f* 57500.

Wilde men geheel Groot-Banda tot een enkel pachtperceel maken, dan zou, naar denzelfden maatstaf berekend, de zuivere winst voor den pachter hebben kunnen zijn *f* 145250 tot *f* 149000 's jaars.

Men houde hierbij nog in het oog, dat de gestelde winsten slechts een laagste bedrag voorstellen, vermits, zelfs bij de hoogere arbeidsloonen, welke noodzakelijk het gevolg worden van den vrij te stellen arbeid, alle vooruitzigt bestaat, dat de opbrengsten der perken aan noten en foeli nog met minstens ruim ⅓ vermeerderd zullen worden, voorstellende eene waarde van 3 tonnen gouds.

De bovenstaande berekeningen leiden alzoo tot de volgende uitkomsten.

Perken van	Jaarlijksche pachtschat aan het gouvernement.	Jaarlijksche zuivere winsten voor de pachters, berekend	
		naar de tegenwoordige opbrengst der perken.	tegen ⅓ meer dan 't tegenwoordige produkt.
Neira . . .	*f* 45000–*f* 47250	*f* 15000–*f* 15750	*f* 37333–*f* 39083
Ay	123000–126000	41000– 42000	101000–103333
Lonthoir .	138750–141750	36250– 47250	116250–118580
Achterwal.	129000–132750	43000– 44250	107000–109916
Voorwal. .	168000–172500	56000– 57500	139333–142833
Totalen.	*f* 603750–620250	*f* 201250–206750	*f* 500916-513745

Ook in dit staatje zijn buiten berekening gelaten de winsten, buiten de specerij-kultuur om, van de pachtpercelen te behalen.

Ik meen in het bovenstaande aangetoond te hebben, dat de verpachting der perken, in verband gebragt met het stelsel van vrije beschikking en vrijen handel, alle vooruitzigten aanbiedt op de verzekering van eene jaarlijksche zuivere opbrengst aan de staatskas van *f* 600000, en op eene algeheele verheffing van de Banda-eilanden uit den verachterden toestand, waarin zij zich bevinden. Banda zal het middenpunt moeten worden van een levendig handelsverkeer, en het is nog niet te bepalen, in welke hooge mate dan die handel zal worden gevoed door de nijvere en talrijke bevolkingen en kostbare produkten der Zuidwester- en Zuidooster-eilanden.

En al mogt bij de eerste verpachtingen, de te verkrijgen pachtschat iets minder zijn dan hij, met vooruitzigt op zeer groote winsten, kan bedragen, dan nog komt het mij voor, dat de voorgestelde regeling in het belang van regering en handel en nijverheid alle aanbeveling verdient.

Maar nu doen zich nog eenige vragen voor, omtrent de uitvoerbaarheid van de voorgestelde regeling, met betrekking tot de pachters, tot de werklieden en tot het tijdstip der invoering.

Het lijdt geen twijfel dat, zoodra de te behalen groote voordeelen den ondernemers bekend zullen zijn, deze afzonderlijk of in gemeenschap zullen optreden, ten einde naar de toewijzing der pacht te dingen. Er behoeft geen vrees te zijn, dat de prijzen der noten en foeli, bij blijvende goede hoedanigheid van het produkt, in de eerste tientallen jaren eene aanmerkelijke daling zullen ondergaan. Is het al waar, dat die prijzen in de laatste jaren niet zijn gestegen, dan houde men hierbij in het oog, dat het monopolie-stelsel hiervan voor een groot gedeelte schuld is geweest, door de markt en het verbruik te beperken, terwijl vele millioenen verbruikers ongetwijfeld zullen worden gewonnen, zoodra de havens van Amerika en Australië en Oost-Azië de bandasche noten en foeli regtstreeks van de plaats van voortbrenging zullen erlangen.

Wat de verkrijging van vrije werklieden betreft, hierin zal geen bezwaar zijn gelegen. De groote kern daarvan zal zeer zeker gevonden kunnen worden uit de tegenwoordige perkhoorige lieden en huurlingen, en het verder benoodigde personeel zal, volgens het gevoelen van deskundigen, zoo als de heer C. Bosscher, hoogstwaarschijnlijk onder de nabij wonende en onzen landaard zoo genegene Zuidwester-eilanders zijn aan te werven.

Vooral zal het wenschelijk zijn, dat nog vóór de invoering der nieuwe regeling, de noten en specerijen te Banda zelf verkocht worden, ten einde daar reeds eene gevestigde markt zij op het tijdstip van de invoering van het nieuwe stelsel, en geene vrees besta, voor de toekomstige pachters, ten opzigte van eene geregelde afzetting van het produkt.

Indien de hier voorgestelde veranderingen in het beheer der noteneilanden mogten blijken wenschelijk en uitvoerbaar te zijn, zullen de minder voorname punten, welke ik hier, om niet te uitvoerig te worden, niet kan ontwikkelen, gemakkelijk door de wijsheid der magthebbers worden opgelost.

Zoo ligt het in den aard der zaak, dat een tijdperk van enkele jaren zou moeten verloopen, alvorens het nieuwe stelsel in werking zou kunnen worden gebragt, ten einde de ondernemingsgeest en de algemeene handel bij tijds maatregelen zouden kunnen nemen tot mededinging. De afkondiging van het nieuwe stelsel zou dan ook bij tijds moeten plaats hebben, en ook de voorwaarden der verpachting bij tijds bekend gemaakt. Van die voorwaarden zouden wezenlijke punten moeten uitmaken de duur der pacht, de nieuwe aanplantingen en het onderhoud der perken en gebouwen in het algemeen. Met het oog op de langzame ontwikkeling der notenboomen, zal de duur der pacht op minstens 25 jaren moeten worden gesteld, ten einde de pachters te kunnen doen genieten de vruchten der boomen, welke zij in de twee eerste derde gedeelten van hunnen pachttijd zullen hebben geplant. De vervanging van oude door nieuwe boomen enz. is door de pachtvoorwaarden gemakkelijk te regelen.

Banda zou door dit veranderde stelsel weder tot zijnen ouden

bloei worden teruggebragt of tot een' daar nooit gekenden bloei opgevoerd. Eene nijvere en lustige en vrije bevolking zou treden in de plaats van de diep vervallene en verarmde van het heden. De vrije inlandsche bevolking, arbeid en nijverheid ziende overgaan op vrije lieden, zou spoedig door de haar omringende invloeden worden medegesleept en uit hare ellende opstaan of vergaan.

De geheele gouvernements-omslag der specerij-administratie zal dan ophouden, de bezetting verminderd en de beschikbaar wordende administratieve en militaire krachten en middelen vruchbaar kunnen worden aangewend op de Zuidwester- en Zuidoostereilanden, op Nieuw-Guinea en op Ceram's oostkust, om daar een goed bestuur te vestigen, welks kosten, wegens den rijkdom dier eilanden aan kostbare produkten, spoedig zullen kunnen worden gedekt, onder gelijktijdige bevordering der welvaart en beschaving van de daar gevestigde talrijke bevolkingen.

In het voorgaande is reeds ter loops aangeduid, dat ook de overige tot de residentie Banda behoorende eilandgroepen de belangstelling en bescherming van het gouvernement overwaardig zijn.

De gouverneur generaal Merkus, nog gouverneur der Molukken zijnde, heeft reeds in 1826 bepaalde voorstellen gedaan tot vestiging van militaire posten ter bescherming van den handel op de Aroe- en Tenimber-eilanden.

Sedert zijn 30 jaren verloopen en de overtuiging van het nut dier posten is niet veranderd.

Aan een der voorstellen van Merkus, de jaarlijksche bekruissing der Zuidooster- en Zuidwester-eilanden door een' daartoe gekommitteerden ambtenaar, is reeds in 1827 door een gouvernementsbesluit, doch eerst in de laatste jaren feitelijk gevolg gegeven.

De vestiging van een' post op de Aroe-eilanden schijnt thans niet meer twijfelachtig.

Overwegingen zijn op nieuw aanhangig, de strekking hebbende, op Ceram's Oosthoek, de zuidwestkust van Nieuw-Guniea en de Keh-, Tenimber- en Zuidwester-eilanden, ons gezag meer duurzaam te vestigen, de bevolkingen en den handel te beschermen en

beschaving en christendom daar te brengen of uit te breiden.

Meer dan honderdduizend zielen leven op die eilanden, slechts wachtende op bescherming tegen zeeroovers en brutale indringers, welke zich op slinksche of gewelddadige wijze van hunne kostbare voortbrengselen meester maken; wachtende op eene beschaving, voor welke ze zoo vatbaar zijn, en op een geregeld bestuur, dat aan hunne regeringloosheid een einde maakt. Verwaarloosd als zij waren en gedeeltelijk verlaagd door ondeugden, welke zij van ons hebben geleerd, is niettemin de kiem in hen teruggebleven, onder doelmatige leiding, opgerigt te worden tot beschaafde en nijvere menschen. Op de meeste eilanden, welke rijk waren aan muskaatnoten, zoo als Groot- en Klein-Keh, Matabela, Teor, Goram, Damme, Nila en Seroea, waar de Kompagnie door hare extirpatiën heeft gewoed, wordt onze nieuwe vestiging evenzeer verlangd, als op de Aroe- en de Zuidwester-eilanden, waar de Kompagnie, al was dan ook de reden harer vestiging handhaving van het monopolie-stelsel, bescherming en beschaving heeft gebragt. Van die verleende bescherming bestaan nog allerwege op die eilanden de herinnering en de overlevering.

Men acht en eert daar algemeen ons gezag en wenscht ons bestuur terug. Dat hebben de bezoeken geleerd, niet alleen van Kolff en Dielwart, maar ook die van alle onze ambtenaren en officieren, welke in de jongste tijden derwaarts zijn afgevaardigd geweest. In de laatste vijf jaren zijn onze bemoeijingen talrijk geweest, maar hoe nuttig ook de plaatsing in die eilandgroepen is van eene beweegbare magt, gelijk die onzer oorlogsbodems, die vestiging is onvoldoende, juist omdat zij te bewegelijk is en geen middenpunt daarstelt, om hetwelk de eilanders zich kunnen scharen en waar zij zeker zijn, steun en raad te zullen vinden.

Na al hetgeen men uit die jongste bemoeijingen mag opmaken, is er niet aan te twijfelen, dat ook deze afgelegene gewesten eene betere toekomst te gemoet gaan.

HOOFDSTUK VIII.

TERUGREIS NAAR BATAVIA.

Uitgeleide van Banda — Laatste gezigten op de Banda-groep. — Ay en Rhun. — Mijn plan tot beschrijving der reis — Plan tot oprigting van een Hydrographisch en Geographisch Genootschap in Nederlandsch Indië. — Een matroos over boord — Wangiwangi — Boeton. Siompoe. — Kabaena. — Saleyer. — Bonthain en Torathea. — Terugkomst te Batavia.

De terugreis naar Batavia begon den 17en Oktober. In den namiddag van den 16n hield ik mij onledig met het inpakken mijner rijke verzamelingen. Het stoomschip Makassar, van de onderneming Cores de Vries, was ook nog juist den dag vóór ons vertrek ter reede van Banda gekomen en bragt ons de nieuwste tijdingen van Batavia en van Europa. Er lagen alzoo gelijktijdig drie stoomschepen ter reede van Banda, de Vesuvius, de Ambon en de Makassar, iets wat zeker daar nooit was gezien.

Het uitgeleide van het hooge reisgezelschap was niet minder plegtig dan de ontvangst. De voornaamste autoriteiten vergezelden den opperlandvoogd naar boord en bragten daar hunne afscheidshulde. De Vesuvius bleef ter reede achter om den heer Goldmann en den heer Bosscher, die van Manado af de reis hadden medegemaakt, naar Amboina terug te brengen. De gouverneur generaal nam met minzaamheid afscheid van de

terugblijvenden en gaf vooral den heer Goldmann de eer, die hem toekwam, voor hetgeen hij ter goede ontvangst van de hooge gasten overal in de Molukken had geregeld en doen regelen.

Spoedig daarop was het anker geligt en stoomden wij door het gat van Neira of Selam buiten de baai, en noordelijk om Neira en Goenong-Api in de ruime zee. Wij genoten nu nog gedurende eenige minuten de fraaije gezigten op de noordkust van Neira en op Goenong-Api, wierpen nog een' laatsten blik in den dampenden krater des vuurbergs en gingen nu de eilandjes Ay en Rhun te gemoet.

Deze eilandjes werden niet door ons bezocht. Trouwens, weinig belangrijks zou dat bezoek hebben opgeleverd. Met de notenperken van Ay en hunne bevolking en opbrengsten, het eenige waardoor het eilandje belangrijk is, was ik reeds door de ambtelijke bescheiden voldoende ingelicht en Rhun ligt daar woest en onbewoond, even als Neilakka, een eilandje, of, zoo men wil, een schiereilandje, door een bij ebbe boven de zeevlakte zich verheffend rif met Rhun verbonden. Ay en Rhun zijn laag en bijkans geheel van riffen omgeven. Ay deed zich, van de Ambon gezien, zeer lief voor, door den netten aanleg der woningen en plantsoenen.

Een stevige bries, de zeilen vullende en zich voegende bij de schroefkracht van ons stoomschip, deed ons snel voorwaarts glijden. De hoogste toppen van de Banda-groep waren weldra achter den horizon gedaald en wij bevonden ons nu weder in volle zee, zonder ergens land te ontwaren, koers houdende west half zuid naar Boeton.

De reis door de Molukken was thans ten einde gebragt. Den 11n September te Manado aangekomen, waren juist 5 weken voor die reis besteed.

Veel had ik in dien betrekkelijk korten tijd gezien. Veel had mijne belangstelling opgewekt, waaraan ik vroeger òf niet had gedacht, òf van hetwelk ik slechts onvoldoende of onjuiste begrippen had. Maar tevens had ik, door vergelijking van het tot nog toe over de Molukken openbaar gemaakte, met hetgene

eigen waarneming en onderzoek mij leerden, ontwaard, dat veel van daar nog onbekend is of onjuist voorgesteld, en dat nog veel te doen is in het belang der millioen zielen, welke het gouvernement der Molukken bewonen.

Mijn voornemen kwam daardoor meer en meer tot rijpheid, ook iets bij te dragen tot de kennis dier belangrijke bezittingen en mijne denkbeelden, over hetgeen in haar belang kan gedaan worden, door den weg der openbaarheid ter kennis van het gouvernement en van de natie te brengen. Ik hoop, dat die denkbeelden zullen worden getoetst aan de wenschelijkheid en praktische mogelijkheid.

Ik heb gemeend nuttig te kunnen zijn voor het moederland en voor de talrijke gewesten, welke de Voorzienigheid onder de zorgende hoede van Nederland heeft gesteld.

De rigting mijner gewone studiën is wel geene staatkundige of staathuishoudkundige, maar zij is steeds geweest eene praktische, dat is: gegrond op waarneming van feiten en wars van alle theorieën, aan welke geene voldoende werkelijkheid ten gronde ligt. Waarneming is zoowel de grondslag van de maatschappelijke, als van de natuurkundige wetenschappen. Zij leert het bestaande kennen en het ontbrekende en rust toe met de kennis, om het ontbrekende aan te vullen.

Indien ik geplaatst ware in een ambt, tot de Molukken betrekking hebbende, zou ik slechts gedacht hebben aan het opstellen eener memorie voor het gouvernement, en dan zouden mijne voorstellen zeer zeker nader worden onderzocht en weldra uitwerking hebben, voor zooverre zulks wenschelijk en mogelijk zou worden geacht. In mijne tegenwoordige ambtsverhouding, als hoofdofficier bij de geneeskundige dienst, zou echter het indienen van zoodanige memorie beschouwd zijn kunnen worden als eene inmenging in zaken, waartoe mij de ambtelijke bevoegdheid ontbreekt.

Ik heb mij daarom bepaald tot het openbaar maken mijner waarnemingen en opmerkingen in den vorm van een reisverhaal. Die vorm had los en bevallig kunnen en misschien be-

hooren te zijn, doch is dat niet. Ik heb ook niet getracht te behagen, maar wel voor te lichten, en daartoe was eene inmenging van cijfers, van vele cijfers, noodig. Cijfers zijn voor de sociale wetenschappen, wat balans en meter zijn voor de natuurkundige. Zonder cijfers is daar alles onbepaald, gelijk de begrippen zwaar en ligt, en groot en klein. Ik heb dus het aangename van den vorm aan het degelijke moeten opofferen, wilde ik van stellig nut zijn.

Een der meest levendige indrukken, welke ik van de reis door de Molukken heb bekomen is die, van het volstrekt onvoldoende der bestaande kennis van zoo vele schoone en belangrijke eilanden, en zulks, niettegenstaande zij reeds bijkans 2½ eeuwen onder het gezag van Nederland staan. Die indruk bragt mij tot de overtuiging, dat het vele, wat onmiskenbaar in de laatste tijden, door het gouvernement zoowel als door meerdere wetenschappelijke instellingen, ten opzigte van de hydrographie, geographie en ethnologie van Nederlandsch Indië is verrigt, volstrekt onvoldoende is, om de bedoelde kennis in de eerste halve eeuw tot eene eenigzins bevredigende hoogte te brengen.

Deze overtuiging bragt een ander denkbeeld in mij tot rijpheid, dat namelijk eene spoedige en algemeene uitbreiding der hydrographische, geographische en ethnologische kennis van den Indischen Archipel slechts te verwachten is van eene bijzondere Instelling, welke zich die uitbreiding ten taak zal stellen, door het oproepen tot algemeene medewerking van ambtenaren, officieren van land- en zeemagt en partikulieren, door het benoemen tot leden der instelling van wie zich bereid verklaren tot bereiking van het doel der instelling mede te werken, door het uitgeven van een tijdschrift en andere werken, het ondersteunen van nasporingen, enz.

Ik besloot alzoo, na mijne terugkomst te Batavia, dit onderwerp nader te bespreken met de meest uitgelezene vrienden in de gemelde takken van wetenschap, te Batavia gevestigd, en te geraken tot de oprigting van een Genootschap voor de Hydrographie, Geographie en Ethnologie van Nederlandsch Indië. De

pogingen, welke ik daartoe voorloopig reeds heb aangewend, hebben, tot mijn leedwezen, niet dadelijk het gewenschte gevolg gehad, vermits men, hoezeer algemeen overtuigd van de wenschelijkheid van het door mij voorgestelde, meende, dat de tijd tot oprigting van zoodanig genootschap voor Nederlandsch Indië nog niet gekomen was. Hetzelfde beweerde men, toen er sprake was van de oprigting der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië en van de oprigting der Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid. Ik vlei mij daarom nog, dat het binnen kort niet zal ontbreken aan een man van vak van verdienste en geestkracht, die zich aan het hoofd van zoodanige inrigting zal willen stellen, bezield van de overtuiging, dat zij slagen kan en moet, indien slechts de goede weg wordt ingeslagen.

Na de Banda-groep uit het gezigt verloren te hebben, zagen wij den 17n Oktober niets bijzonders meer, tenzij een' buitengewoon grooten haai, welke ons, met zijne rugvin boven water, van zeer nabij passeerde, alsmede, op grooteren afstand, een' walvisch, den laatsten, dien wij op onze reis waarnamen.

Den 18n Oktober stoomden wij in denzelfden koers voort, zonder ergens land te ontwaren.

Evenzoo het grootste gedeelte van den 19n Oktober.

In den namiddag van den 19n viel een matroos over boord. Hoezeer onmiddellijk werd gestopt, drijvers werden uitgeworpen en de sloep uitgezet, en de zee vrij kalm was, had het veel moeite in, den ongelukkige te redden, wat evenwel nog gelukte.

Tegen 4 uur in den namiddag kregen wij het eiland Wangi-wangi en iets later het eiland Boeton in het gezigt. Wangi-wangi is het meest noordelijk gelegene der Toekanbessi-eilanden. Het is eenigen palen lang en kenbaar aan zijne gelijkmatige hoogte boven de zeevlakte, welke trouwens niet aanmerkelijk is. Slechts het midden des eilands is hooger en vertoont eene een weinig meer verhevene platte kruin.

Met het vallen van den avond stoomden wij straat Wangi-wangi binnen en voorts 's avonds en 's nachts nabij de oost- en